

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

**«Η Κοινωνική Ιδιότητα του Πολίτη στην Ελλάδα:
Κοινωνικά Δικαιώματα και Κοινωνικός Αποκλεισμός Μεταναστών»**

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Ι. ΣΩΤΗΡΟΠΟΥΛΟΣ

ΑΜ. 3032201799007

Τριμελής Συμβουλευτική Επιτροπή

Δημήτρης Βενιέρης, Καθηγητής (Επιβλέπων)
Αθανάσιος Κατσής, Καθηγητής
Δέσποινα Παπαδοπούλου, Καθηγήτρια

Κόρινθος, Φεβρουάριος 2023

Copyright © Νικόλαος Ι. Σωτηρόπουλος, 2023

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

All rights reserved.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή προς παρούσας εργασίας, εξ ολοκλήρου ή τμήματος προς για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν στη χρήση προς εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τη συγγραφέα.

Η έγκριση της διδακτορικής διατριβής από το Τμήμα Κοινωνικής και Εκπαιδευτικής Πολιτικής της Σχολής Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου δεν υποδηλώνει αποδοχή των απόψεων του συγγραφέα (σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 201, παράγραφος 2 του ν. 5343/1932)

Στον πατέρα
μου Γιάννη

και στο συνονόματό του, γιο μου

Ευχαριστίες

Φτάνοντας στο τέλος ενός ταξιδιού, στην εκπλήρωση ενός στόχου, η ικανοποίηση και η χαρά θα πρέπει λογικά να φτάνουν στην κορύφωσή τους. Όμως, αντιθέτως, νιώθω αυτά τα συναισθήματα να έχουν ατονήσει, ακριβώς γιατί ένα τέλος έρχεται. Το ταξίδι είναι πάντα πολύ πιο όμορφο από τον προορισμό. Η μοναδική λύτρωση είναι ένα νέο ταξίδι σε άλλα, περισσότερο ίσως, αφιλόξενα νερά, αρκεί να υπάρχει κουράγιο, επιθυμία, κίνητρο, ζωή.

Σε αυτό το ταξίδι που μόλις ολοκληρώθηκε, πηδαλιούχος στην καθοδήγησή μου ήταν ο καθηγητής και «δάσκαλός μου», με την πληρέστερη ερμηνεία που μπορεί να πάρει η λέξη, Δημήτριος Βενιέρης. Του οφείλω πολλά περισσότερα από ένα ευχαριστώ. Αυτός επανανοηματοδότησε τις πνευματικές μου αναζητήσεις σε μία ώριμη ηλικία, με ταξίδεψε στο θαυμαστό πεδίο της κοινωνικής πολιτικής, το οποίο και αγάπησα. Μέσα από το ισχυρό πνεύμα ηθικής, ουμανισμού και καλλιέργειας που τον διακατέχει, με βελτίωσε σε πνευματικό και ανθρώπινο επίπεδο. Θα αποτελεί πάντα για μένα υπόδειγμα επιστήμονα και ανθρώπου.

Θα ήθελα να ευχαριστήσω και τα άλλα μέλη - καθηγητές της 3μελούς επιτροπής που με βοήθησαν καθόλη τη διάρκεια της συγγραφής της διατριβής μου. Ο κ. Αθανάσιος Κατσής, Πρύτανης του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου, στάθηκε πολύτιμος αρωγός και πάντα με θετική διάθεση, στην οργάνωση και διεκπεραίωση της ερευνητικής διαδικασίας, αλλά και στην ανάλυση των αποτελεσμάτων, ενώ η κ. Δέσποινα Παπαδοπούλου, Πρόεδρος του Τμήματος Κοινωνικής Πολιτικής του Παντείου Πανεπιστημίου, με καθοδηγούσε πάντα προς τη σωστή κατεύθυνση με τις πολύτιμες συμβουλές της.

Δεν πρέπει επουδενί να ξεχάσω την πολύτιμη συμπαράσταση, κατανόηση και υποστήριξη της συζύγου μου Γεωργίας, που ανέχτηκε τις όψιμες αναζητήσεις μου.

Θέλω να ευχαριστήσω τους γονείς μου για αυτό που είμαι και για όσα πέτυχα ή επεδίωξα να πετύχω στη ζωή μου.

Οφείλω να ευχαριστήσω και όλους όσους βοήθησαν να υλοποιηθεί η έρευνα από τα τμήματα Αδειών Διαμονής των νομών Αργολίδας, Κορινθίας και Αρκαδίας και όσους συμμετείχαν στις συνεντεύξεις μαζί μου.

Νιώθω την ανάγκη, τώρα στο τέλος του ταξιδιού, να ευχαριστήσω και δύο καθηγητές μου από τη Φιλοσοφική Σχολή, του Εθνικού Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, που πριν από 20 χρόνια είχαν πιστέψει σε μένα και τώρα θα χαρούν με αυτό το αποτέλεσμα. Τους καθηγητές κ. Ιωάννη Παρασκευόπουλο και Γεώργιο Σπανό, οι οποίοι στα πρώτα μου βήματα με καθοδήγησαν πνευματικά με αγάπη και ειλικρίνεια.

Περιεχόμενα

Περίληψη.....	9
Summary	10
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	11
Α΄ ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΜΕΡΟΣ – ΕΝΝΟΙΕΣ.....	17
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: Η ΙΔΙΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΗ	17
1.1 Εννοιολογική προσέγγιση και ιστορική εξέλιξη	17
1.2 Η κοινωνική ιδιότητα του πολίτη - Η εξέλιξη των κοινωνικών δικαιωμάτων και του κράτους ευημερίας.....	23
1.3 Πολιτικές προσεγγίσεις, διαστάσεις και μοντέλα της ιδιότητας του πολίτη	29
1.4 Σύγχρονες διαστάσεις της ιδιότητας του πολίτη και παγκοσμιοποίηση	36
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ, ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΙΔΙΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΗ.....	40
2.1 Η Ευρωπαϊκή κοινωνική πολιτική	40
2.2 Η κοινωνική ιδιότητα του πολίτη σήμερα	45
2.3 Η ευρωπαϊκή ιδιότητα του πολίτη.....	52
2.3.1 Δικαιώματα και υποχρεώσεις.....	52
2.3.2 Το υπερεθνικό μοντέλο της ιδιότητας του πολίτη	54
2.3.3 Προβληματισμοί γύρω από την ευρωπαϊκή ιδιότητα του πολίτη.....	56
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ ΚΑΙ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ	61
3.1 Έννοια, μορφές και εξέλιξη της μετανάστευσης.....	61
3.2 Θεωρητικές προσεγγίσεις της μετανάστευσης	63
3.3 Οφέλη και συνέπειες της μετανάστευσης.....	68
3.4 Ποσοτικά στοιχεία της σύγχρονης μετανάστευσης	72
3.5 Η μεταναστευτική πολιτική στην Ευρώπη	75

3.6 Η απόδοση της ιθαγένειας στις χώρες της Ευρώπης	78
3.7 Μετανάστευση και μεταναστευτική πολιτική στην Ελλάδα	81
3.7.1 Η μετανάστευση από και προς την Ελλάδα.....	81
3.7.2 Η ελληνική μεταναστευτική πολιτική – Νομοθετικό πλαίσιο	85
3.7.3 Νομοθετικό πλαίσιο για την ιθαγένεια	87
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4 : ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΕΝΣΩΜΑΤΩΣΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ	
ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΟΣ.....	91
4.1 Φτώχεια και Κοινωνικός αποκλεισμός.....	91
4.1.1 Φτώχεια - Εννοιολογικές προσεγγίσεις.....	91
4.1.2 Κοινωνικός Αποκλεισμός – Ιστορική και εννοιολογική προσέγγιση	92
4.2 Στατιστικά στοιχεία φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού	97
4.2.1 Στοιχεία φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού στην Ευρώπη.....	97
4.2.2 Στοιχεία φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού στην Ελλάδα	99
4.3 Έννοια της κοινωνικής ενσωμάτωσης.....	102
4.4 Μορφές κοινωνικής ενσωμάτωσης μεταναστών	104
4.5 Διακρίσεις, ξеноφοβία και ρατσισμός	106
Β΄ ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΜΕΡΟΣ – ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ – ΣΧΕΣΕΙΣ.....	109
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ	
ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΟΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΩΝ.....	109
5.1 Τα κοινωνικά δικαιώματα των μεταναστών στην Ευρώπη και τον κόσμο	109
5.2 Τα κοινωνικά δικαιώματα των μεταναστών στην Ελλάδα.....	115
5.3 Στοιχεία φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού για τους μεταναστευτικούς πληθυσμούς	121
5.4 Ανισότητες και διακρίσεις στην αγορά εργασίας για τους μεταναστευτικούς πληθυσμούς	123
5.4.1 Στην Ευρώπη και τον κόσμο	123
5.4.2 Στην Ελλάδα.....	129
5.5 Δυσκολίες πρόσβασης και διακρίσεις στην υγεία και την εκπαίδευση	134

5.5.1 Στην Ευρώπη και τον κόσμο	134
5.5.2 Στην Ελλάδα.....	139
5.6 Κοινωνική ζωή και διακρίσεις σε βάρος των μεταναστών.....	142
5.6.1 Στην Ευρώπη και τον κόσμο	142
5.6.2 Στην Ελλάδα.....	146
5.7 Γραφειοκρατία και ζητήματα πρόσβασης στην ιθαγένεια - Ένα ελληνικό πρόβλημα	151
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6: ΓΕΝΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ – ΔΙΑΠΙΣΤΩΣΕΙΣ – ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ	155
6.1 Γενικές διαπιστώσεις και Προτάσεις.....	155
6.2 Συμπεράσματα και προτάσεις για την ελληνική πραγματικότητα – Σύνδεση με την ερευνητική προσέγγιση	164
ΜΕΡΟΣ Β: ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ	170
7. ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟΥ ΖΗΤΗΜΑΤΟΣ	170
7.1 Η σημασία μελέτης του ζητήματος.....	170
7.2 Η επιλογή των συμμετεχόντων στην έρευνα	171
7.2.1 Η επιλογή των συμμετεχόντων στην ποσοτική έρευνα	171
7.2.2 Η επιλογή των συμμετεχόντων στη συνέντευξη.....	173
7.3 Σκοπός και στόχοι της έρευνας	175
7.4 Ερευνητικά ερωτήματα.....	176
8. ΜΕΘΟΔΟΙ ΚΑΙ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΕΣ	178
8.1 Η μεθοδολογία της έρευνας	178
8.2 Εργαλεία συλλογής δεδομένων.....	178
8.2.1 Το ερωτηματολόγιο	178
8.2.2 Η συνέντευξη.....	180
8.3 Πληθυσμός και δείγμα της ποσοτικής έρευνας.....	181
8.4 Έλεγχος αξιοπιστίας του ερευνητικού εργαλείου	182
8.5 Μεθοδολογία Στατιστικής ανάλυσης.....	183

9. ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΑ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΠΟΣΟΤΙΚΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ	184
9.1 Δημογραφικά στοιχεία και χαρακτηριστικά του δείγματος.....	184
9.2 Αποτίμηση των δυσκολιών που αντιμετωπίζουν οι μετανάστες στην Ελλάδα	193
9.3 Αποτίμηση του επιπέδου λειτουργίας υπηρεσιών και φορέων στην Ελλάδα	199
9.4 Αποτίμηση της στάσης και συμπεριφοράς κοινωνικών ομάδων απέναντι στους μετανάστες.....	201
9.5 Δυσκολίες προσαρμογής των μεταναστών σχετικά με τις υπάρχουσες συνθήκες της ελληνικής πραγματικότητας	203
9.6 Απόψεις των μεταναστών σχετικά με ζητήματα ισότητας ασφάλειας και κοινωνικής προστασίας.....	205
10. ΑΠΟΤΙΜΗΣΗ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΩΝ ΕΡΩΤΗΜΑΤΩΝ.....	207
10.1 Διαφοροποιήσεις ανά φύλο και μορφωτικό επίπεδο για τις δυσκολίες στα εργασιακά ζητήματα	207
10.2 Διαφοροποιήσεις ως προς τις δυσκολίες στην οικογενειακή και κοινωνική ζωή, την υγεία και την εκπαίδευση ανάλογα τον τύπο άδειας διαμονής του μετανάστη.....	213
10.3 Διαφοροποιήσεις στη συμπεριφορά ατόμων και κοινωνικών ομάδων ανάλογα την εθνικότητα του μετανάστη.....	221
10.4 Διαφοροποιήσεις ως προς τις δυσκολίες προσαρμογής του μετανάστη στην υπάρχουσα κοινωνική, οικονομική και πολιτική κατάσταση στην Ελλάδα, ανάλογα την εθνικότητά του	229
10.5 Διαφοροποιήσεις στις απόψεις μεταναστών, για το πώς αντιλαμβάνονται ότι ισχύουν στην Ελλάδα αξίες σχετικά με την ασφάλεια, την ισότητα και την κοινωνική προστασία, ανάλογα με το αν έχουν υποβάλλει ή όχι, αίτηση για την ελληνική ιθαγένεια	233
11. ΒΑΣΙΚΑ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΠΟΙΟΤΙΚΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ.....	236
12. ΤΕΛΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΕΡΕΥΝΑΣ ΚΑΙ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ.....	242
13. ΕΠΙΛΟΓΟΣ.....	251
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	253
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 1: ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΑ ΕΡΓΑΛΕΙΑ	277
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 2: ΠΡΟΣΘΕΤΟΙ ΠΙΝΑΚΕΣ ΚΑΙ ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΑ	287

Περίληψη

Η διατριβή συνδέεται άρρηκτα με δύο έννοιες που αποτελούν διαχρονικά αντικείμενα μελέτης και πολύπλευρου ενδιαφέροντος. Από τη μία πλευρά, η κοινωνική ιδιότητα του πολίτη η οποία συνυφαίνει μία πολυδιάστατη έννοια με θεμελιώδη δικαιώματα. Από την άλλη, η μετανάστευση η οποία συνδέει τις ανθρώπινες ανάγκες και αναζητήσεις με τις αντοχές της κοινωνικής αλληλεγγύης αλλά και του κοινωνικού κράτους. Στην αιχμή του δόρατος η Ευρώπη, κοιτίδα ουμανιστικών αξιών και μήτρα δικαιωμάτων, παρά τις ταλαντεύσεις των κρίσεων και τις τάσεις εξατομίκευσης των κοινωνικών δικαιωμάτων.

Σκοπός της μελέτης είναι να διερευνηθούν οι πολυσχιδείς δυσχέρειες ενσωμάτωσης των μεταναστών που διαβιούν στη χώρα μας, να αναδειχθούν οι παράγοντες διαμόρφωσης κινδύνων κοινωνικού αποκλεισμού και να διατυπωθούν θέσεις στην κατεύθυνση μείωσης των κινδύνων αυτών αλλά και βελτίωσης των όρων κοινωνικής τους συμμετοχής. Μέσα από την αξιοποίηση των ερευνητικών εργαλείων της συνέντευξης και του ερωτηματολογίου, προέκυψε πως οι μετανάστες που διαμένουν στη Ελλάδα αντιμετωπίζουν σημαντικά προβλήματα εργασιακής ένταξης και διασφάλισης καλών συνθηκών απασχόλησης. Σοβαρά προβλήματα αναδύονται επίσης σε σχέση με τη λειτουργία της δημόσιας διοίκησης, τη γραφειοκρατία αλλά και τη συμπεριφορά των δημοσίων υπαλλήλων, την επικοινωνία και αλληλεπίδραση με τους μεταναστευτικούς φορείς καθώς και με τις ευρύτερες επιπτώσεις της κοινωνικοοικονομικής κρίσης. Κυρίως, οι μετανάστες θεωρούν πως δεν αντιμετωπίζονται ισότιμα με τους Έλληνες, δεν έχουν ίσες ευκαιρίες εργασιακής ένταξης και, κατά συνέπεια, αμφισβητούν την επάρκεια της κρατικής προστασίας στους αδύναμους, τους φτωχούς και τους αποκλεισμένους. Σύμφωνα με τα ευρήματα της εργασίας, επιβάλλεται η αναθέωση των κοινωνικών πολιτικών για τη μετανάστευση, αξιοποιώντας τις επιστημονικές έρευνες, αλλά και συνεκτιμώντας τις ιδιαιτερότητες της ελληνικής κοινωνίας. Η κοινωνική ενσωμάτωση διέρχεται από την οδό ενδυνάμωσης των δικαιωμάτων της κοινωνικής ιδιότητας του πολίτη, τα οποία διαμορφώνουν ένα πλέγμα προστασίας πρωτίστως των ευάλωτων κοινωνικών ομάδων, όπως οι μετανάστες.

Λέξεις κλειδιά: κοινωνική ιδιότητα του πολίτη, μετανάστευση, κοινωνική ενσωμάτωση, κοινωνικός αποκλεισμός

Summary

This doctoral thesis is inextricably linked to two concepts that are perennial objects of study and of multifaceted interest. On the one hand, the social status of citizen which interweaves a multidimensional concept with fundamental rights. On the other hand, immigration which connects human needs and searches with the endurance of social solidarity and the social state. At the tip of the spear is Europe, a cradle of humanist values and matrix of rights despite the fluctuations of crises and the tendency to individualize social rights.

The purpose of the study is to investigate the various integration difficulties of immigrants living in our country, to highlight the factors shaping the risks of social exclusion and to formulate positions in the direction of reducing these risks and improving the conditions of their social participation. Through the utilization of the research tools of the interview and the questionnaire, it emerged that the immigrants living in Greece face significant problems of labor integration and ensuring good employment conditions. Serious problems are also emerging in relation to the functioning of the public administration, bureaucracy and the behavior of civil servants, communication and interaction with immigration agencies as well as the broader effects of the socio-economic crisis. Mainly, immigrants consider that they are not treated equally with the Greeks, they do not have equal opportunities for work integration and, consequently, they question the adequacy of state protection for the weak, the poor and the excluded. According to the findings of the work, the revision of social policies on immigration is required, making use of scientific research but also taking into account the particularities of Greek society. Social integration goes through the path of strengthening the rights of social citizenship, which form a network of protection primarily for vulnerable social groups such as immigrants.

Key words: social citizenship, immigration, social integration, social exclusion

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Επίκεντρο της παρούσας διατριβής αποτελεί η πολυδιάστατη και πολυσήμαντη έννοια της κοινωνικής ιδιότητας του πολίτη. Στενά συνδεδεμένη με αυτήν, τα κοινωνικά δικαιώματα, εξαρτώνται ολοένα και περισσότερο από την αγορά εργασίας και τις τρέχουσες οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες. Η συρρίκνωση των κοινωνικών δικαιωμάτων συνεπάγεται διάβρωση της κοινωνικής ιδιότητας του πολίτη, κατακερματισμό της κοινωνικής συνοχής και απονεύρωση του κράτους ευημερίας. Η κοινωνική πολιτική αποτελεί το «όχημα» εφαρμογής και κατοχύρωσης των κοινωνικών δικαιωμάτων. Η ανεπαρκής, διάτρητη, και αποσπασματική κοινωνική πολιτική ενεργοποιεί τον κίνδυνο του κοινωνικού αποκλεισμού για ολοένα και μεγαλύτερο αριθμό ανθρώπων και κοινωνικών ομάδων. Ανάμεσα στις ευπαθείς και ευάλωτες αυτές κοινωνικές ομάδες που πλήττονται από την αποδυνάμωση της κοινωνικής ιδιότητας του πολίτη, είναι και οι μετανάστες.

Νευραλγικό πεδίο της παρούσας μελέτης αποτελεί η διερεύνηση της επίδρασης των κοινωνικών δικαιωμάτων στην κοινωνική ενσωμάτωση των μεταναστών και την αντιμετώπιση του κοινωνικού αποκλεισμού. Η ερευνητική προσέγγιση φιλοδοξεί να αποτιμήσει την αλληλεπίδραση της μεταναστευτικής ιδιότητας και της κοινωνικής ιδιότητας του πολίτη, σε σχέση με τη μεταναστευτική και κοινωνική πολιτική στην Ελλάδα.

Τα πρώτα 6 κεφάλαια συνθέτουν το θεωρητικό μέρος της διατριβής. Στο πρώτο κεφάλαιο προσεγγίζεται ιστορικά και εννοιολογικά η πολυεπίπεδη έννοια της ιδιότητας του πολίτη (citizenship). Επίσης, προσεγγίζονται με τον ίδιο τρόπο οι έννοιες της κοινωνικής ιδιότητας του πολίτη, των κοινωνικών δικαιωμάτων και του κράτους ευημερίας, έννοιες στις οποίες ο T. Marshall έδωσε πνοή και υπόσταση. Η ιδιότητα του πολίτη η οποία συμπεριλαμβάνει απαραίτητα και την κοινωνική ιδιότητα, λαμβάνει σήμερα πολλές ερμηνείες και διαστάσεις, μέσα σε ένα διαρκώς μεταβαλλόμενο παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον. Στο δεύτερο κεφάλαιο γίνεται μία στοχευμένη ανάλυση της ευρωπαϊκής κοινωνικής πολιτικής, με ειδικά αναφορά στην ευρωπαϊκή ιδιότητα του πολίτη, ως ένα πρωτότυπο μοντέλο υπερεθνικής ιδιότητας του πολίτη, η οποία παρέχει επιπλέον δικαιώματα στους κατόχους της.

Στη συνέχεια και στο επόμενο κεφάλαιο, αναλύεται το φαινόμενο και οι μορφές της μετανάστευσης, η οποία διευρύνει ακόμα περισσότερο την πολυσήμαντη έννοια της ιδιότητας του

πολίτη, προσδίδοντας σε αυτήν ένα μεγαλύτερο ερμηνευτικό πλούτο. Γίνεται επιπλέον αναφορά στις θεωρητικές προσεγγίσεις του μεταναστευτικού φαινομένου και αναλύονται τα οφέλη και οι συνέπειες της μετανάστευσης, όπως τα έχει αξιολογήσει η επιστημονική βιβλιογραφία. Ακόμα, γίνεται μία γενική αναφορά στην ελληνική και ευρωπαϊκή μεταναστευτική πολιτική. Στο 4^ο κεφάλαιο συνεχίζονται οι εννοιολογικές προσεγγίσεις και συγκεκριμένα αναλύονται οι έννοιες της φτώχειας, του κοινωνικού αποκλεισμού και της κοινωνικής ενσωμάτωσης, μέσα από τη διαδικασία και τις μορφές που λαμβάνει στην κοινωνική ομάδα των μεταναστών. Όταν ο μετανάστης αποτυγχάνει να ενσωματωθεί κοινωνικά στο νέο του περιβάλλον, κινδυνεύει άμεσα με οικονομικό και κοινωνικό αποκλεισμό. Στον κοινωνικό αποκλεισμό συντελούν επιπροσθέτως και φαινόμενα διακρίσεων, ξενοφοβίας και ρατσισμού που μπορεί να εκφράζουν γηγενείς κοινωνικές ή πολιτικές ομάδες, απέναντι σε κάποιους, ή γενικά σε όλους τους μεταναστευτικούς πληθυσμούς. Στο επόμενο 5ο κεφάλαιο προσεγγίζονται μελέτες, ερευνητικά αποτελέσματα και συμπεράσματα που προκύπτουν από τη σύγχρονη βιβλιογραφία, σχετικά με ζητήματα απόδοσης των κοινωνικών δικαιωμάτων στους μεταναστευτικούς πληθυσμούς και τις δυσκολίες στην κοινωνική ενσωμάτωσή τους, τόσο στην Ευρώπη και τον κόσμο, όσο και στην Ελλάδα. Επιπλέον, επιχειρείται μία μελέτη της κοινωνικής ζωής και των στάσεων της κοινωνίας απέναντι στους μετανάστες και τέλος, γίνεται ειδική αναφορά στο ελληνικό φαινόμενο της γραφειοκρατίας και των δυσκολιών πρόσβασης στην ιθαγένεια. Στο τελευταίο κεφάλαιο του θεωρητικού μέρους, παρουσιάζονται γενικές διαπιστώσεις και προτάσεις σε σχέση με την υποστήριξη της κοινωνικής ενσωμάτωσης των μεταναστών και την ελαχιστοποίηση των κινδύνων του κοινωνικού αποκλεισμού.

Στο Β' μέρος της διατριβής παρουσιάζεται η έρευνα που επικεντρώνεται στην αξιολόγηση των δυνατοτήτων άσκησης των κοινωνικών δικαιωμάτων των μεταναστών στην Ελλάδα, το πλαίσιο αλληλεπίδρασης γηγενών και μεταναστών, μέσα στο υπάρχον κοινωνικοοικονομικό πλαίσιο, καθώς και στις δυσκολίες κοινωνικής ενσωμάτωσης των μεταναστών και τους κινδύνους κοινωνικού αποκλεισμού τους. Η έρευνα πραγματοποιήθηκε καθόλη τη διάρκεια του 2020 και του 2021. Το εμπειρικό μέρος της διατριβής περιλαμβάνει δύο μέρη. Πρώτον, τη λήψη ποσοτικών δεδομένων, με εργαλείο ένα πρωτότυπο ερωτηματολόγιο, σε δείγμα 205 μεταναστών που διαμένουν στους νομούς Αργολίδας, Κορινθίας και Αρκαδίας, μέσω των αρμόδιων κρατικών υπηρεσιών, των αντίστοιχων Τμημάτων αδειών διαμονής της Αποκεντρωμένης Διοίκησης Πελοποννήσου Δυτικής Ελλάδας και Ιονίου. Δεύτερον, τη λήψη δεκατριών (13) σε βάθος, ποιοτικών συνεντεύξεων με ανθρώπους που εργάζονται σε κρατικούς φορείς και οργανισμούς

σχεδιασμού και εφαρμογής κοινωνικών πολιτικών, αλλά και εκπροσώπους της κοινωνίας των πολιτών (στελέχη και υπαλλήλους: Υπουργείων, ΟΑΕΔ, τμημάτων αδειών διαμονής και ιθαγένειας, γραφεία εκπαίδευσης, διαπολιτισμικά σχολεία, νοσοκομεία, δήμους, ΜΚΟ, μεταναστευτικών φορέων κλπ). Οι συνεντεύξεις πραγματοποιήθηκαν αφού εξήχθησαν τα πρώτα αποτελέσματα της ποσοτικής έρευνας και μπορούσαν να αποτιμηθούν βασικά συμπεράσματα που είχαν προκύψει από αυτήν.

Γενικότερα, από την έρευνα αναδύονται δύο βασικές παράμετροι που διαφαίνεται ότι καθορίζουν την εξαγωγή των ερευνητικών συμπερασμάτων. Από τη μια πλευρά, είναι οι αξιολογήσεις, οι απόψεις και η βιωμένη εμπειρία των μεταναστών. Από την άλλη πλευρά, είναι η επίδραση της ισχύουσας - την παρούσα χρονική στιγμή - ευρύτερης πολιτικής, σε ζητήματα κοινωνικής ενσωμάτωσης των μεταναστών, όπως εξετάζεται μέσα από το πρίσμα απόψεων στελεχών και εργαζομένων, σε δημόσιους και μη, φορείς άσκησης κοινωνικής πολιτικής για τους μετανάστες. Η συνθετική κριτική αξιολόγηση αυτών των δύο πόλων συνιστά βασικό δομικό στοιχείο για τη διεξαγωγή των ερευνητικών συμπερασμάτων, την ανάλυση των αιτιών για τις ενδεχόμενες δυσχέρειες στην ισότιμη και δίκαιη απόδοση των κοινωνικών δικαιωμάτων και τις προτάσεις αποφυγής του κοινωνικού αποκλεισμού των μεταναστών.

Από τη δική μας έρευνα προκύπτει πως για τους μετανάστες στην Ελλάδα οι μεγαλύτερες δυσκολίες στην κοινωνική τους ενσωμάτωση, σχετίζονται με τα εργασιακά δικαιώματα. Από αυτά τα σοβαρότερα προβλήματα, σύμφωνα με τις απαντήσεις του δείγματός μας, τα αντιμετωπίζουν σε σχέση με την αυτοαπασχόληση, το να βρουν εργασία ανάλογη των προσόντων και ικανοτήτων τους και να λάβουν αποζημίωση μετά από απόλυση, ενώ αρνητικό είναι και το γεγονός ότι δεν θεωρούν καθόλου δύσκολο να απολυθούν από την εργασία τους

Δεν διαπιστώνεται το φύλο του μετανάστη να επηρεάζει το βαθμό δυσκολίας στα εργασιακά ζητήματα ενώ και το μορφωτικό επίπεδο παίζει ρόλο σε πολύ λίγα δευτερευούσης σημασίας ζητήματα. Όπως επιβεβαιώνεται και βιβλιογραφικά, οι δυσκολίες ένταξης στην αγορά εργασίας, οι περιορισμένες ευκαιρίες για εργασιακή και οικονομική ανέλιξη, ο κίνδυνος απέναντι στην ανεργία, αγγίζει το σύνολο των μεταναστευτικών ομάδων και είναι προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι μετανάστες ανεξάρτητα της διάρκειας διαμονής τους στη χώρα, του επιπέδου εκπαίδευσης, ή της εθνικότητας. Γενικότερα, από τις βιβλιογραφικές μελέτες και έρευνες τα ποσοστά ανεργίας και του κοινωνικού αποκλεισμού φαίνεται να είναι υψηλότερα μεταξύ των πληθυσμών των μειονοτήτων. Οι σύγχρονες πολιτικές για την απασχόληση και τη μετανάστευση,

συρρικνώνουν συστηματικά τους μετανάστες σε τομείς χαμηλής αμοιβής και μη εξειδικευμένες θέσεις εργασίας που συνδέονται συχνά με χαμηλά επίπεδα κοινωνικής ασφάλισης και εργασιακής σταθερότητας, περιορισμένα εργασιακά δικαιώματα και αυξημένα επίπεδα επικίνδυνης και ανθυγιεινής εργασίας.

Από την έρευνά μας προκύπτει επίσης, ότι οι μετανάστες από την Ασία και συγκεκριμένα από την Ινδία και το Πακιστάν φαίνεται να αντιμετωπίζουν μεγαλύτερες δυσκολίες και εμπόδια στην κοινωνική τους ενσωμάτωση, σχεδόν σε όλους τους τομείς κοινωνικής ζωής, σε σχέση με αυτούς από την Ανατολική Ευρώπη (Ουκρανία, Ρωσία, Γεωργία και Μολδαβία), όπως και σε σχέση με το μεγάλο δείγμα των ατόμων που προέρχεται από την Αλβανία. Επίσης, η κατηγορία των ασιατών μεταναστών αντιμετωπίζει πολύ μεγαλύτερες δυσκολίες στην προσαρμογή τους σε σχέση με την υπάρχουσα κοινωνική και πολιτική κατάσταση στην Ελλάδα, το δημόσιο και πολιτικό σύστημα και τα ελληνικά ήθη και έθιμα.

Σε σχέση με τις αντιμετώπιση των μεταναστών από τις γηγενείς κοινωνικές ομάδες τις θετικότερες απόψεις συγκεντρώνουν οι εκπαιδευτικοί, οι συνάδελφοι γείτονες, οι Έλληνες αλλά και το ιατρικό και νοσηλευτικό προσωπικό. Τη χειρότερη συμπεριφορά και στάση απέναντί τους τη δείχνουν οι δημόσιοι υπάλληλοι, οι εκπρόσωποι ΜΜΕ, οι αλλοδαποί με διαφορετική εθνικότητα από τη δική τους αλλά και οι εργοδότες τους. Ο ρόλος των εργοδοτών είναι επίσης σημαντικός και καθοριστικός στην εφαρμογή διακρίσεων σε βάρος μεταναστευτικών πληθυσμών, όπως διαφαίνεται και από την επιστημονική έρευνα.

Επίσης, το είδος άδειας διαμονής φαίνεται να παίζει σημαντικό ρόλο στο βαθμό δυσκολίας στην κοινωνική ενσωμάτωση στην Ελλάδα. Τις μεγαλύτερες δυσκολίες φαίνεται να αντιμετωπίζουν η συνηθέστερη ομάδα μεταναστών που διαθέτει άδεια διαμονής για εξαρτημένη εργασία ή 10ετία, καθώς και η ομάδα εκείνη που δεν διαθέτει ή έχει απωλέσει τη νόμιμη διαμονή και αιτείται άδεια για εξαιρετικούς λόγους, λόγω ανάπτυξης δεσμών με τη χώρα. Λιγότερες δυσκολίες αντιμετωπίζουν οι μετανάστες που αποτελούν μέλη οικογένειας Έλληνα ή πολίτη Ε.Ε αλλά και οι 2^{ης} γενιάς μετανάστες, που συνήθως είναι νέοι Αλβανικής καταγωγής. Αυτό ερμηνεύεται και βιβλιογραφικά, καθώς τα νεότερα άτομα αντιμετωπίζουν λιγότερα προβλήματα προσαρμογής στο κοινωνικό τους πλαίσιο και γενικά οι μετανάστες 2^{ης} γενιάς προσπαθούν περισσότερο να μοιάσουν στους γηγενείς, υιοθετώντας τη επιλογή της αφομοίωσης στη διαδικασία της κοινωνικής τους ενσωμάτωσης.

Τέλος, οι μετανάστες, αν και πιστεύουν ότι προστατεύονται το παιδί, ο γάμος και η μητρότητα και νιώθουν ασφάλεια οι ίδιοι και οι οικογένειές τους στη χώρα μας, θεωρούν πως δεν αντιμετωπίζονται ισότιμα με τους Έλληνες, δεν έχουν ίσες ευκαιρίες στην εργασία, ενώ επίσης, δεν παρέχεται από το κράτος επαρκής προστασία για τους οικονομικά αδύνατους και τους φτωχούς και ενάντια στη φτώχεια και τον κοινωνικό αποκλεισμό. Οι μετανάστες που επιθυμούν να λάβουν την ελληνική ιθαγένεια, έχοντας υποβάλλει και την αντίστοιχη αίτηση, δίνουν θετικότερες απαντήσεις για τα παραπάνω ζητήματα.

Από τις 13 συνεντεύξεις παρατηρούνται διαφορετικές προσεγγίσεις ανάλογα το φορέα προέλευσης του συνεντευξιζόμενου, ως προς τα ζητήματα απόδοσης των κοινωνικών παροχών και υπηρεσιών στους μεταναστευτικούς πληθυσμούς και τα ζητήματα κοινωνικής ενσωμάτωσης τους. Η πλειοψηφία των παροχών και επιδομάτων που έχουν θεσμοθετηθεί για τους Έλληνες και πολίτες της Ε.Ε παρέχονται και στους υπηκόους τρίτων χωρών. Υπάρχουν όμως και κάποιες εξαιρέσεις, όπως η παροχή κάποιων επιδομάτων πρόνοιας και αναπηρίας, ή η πρόσβαση σε θέσεις εργασίας στο δημόσιο τομέα, ακόμα και με ολιγόμηνα προγράμματα.

Οι διοικητικές και γραφειοκρατικές αγκυλώσεις στην Ελλάδα φαίνεται να είναι ισχυρές και να δυσχεραίνουν την πραγμάτωση του κοινωνικού δικαιώματος, ενώ πολλές φορές προκαλείται σύγχυση ως προς την άσκηση αρμοδιοτήτων και την ερμηνεία του τρόπου υλοποίησης πολιτικών που αφορούν στους διαφορετικούς μεταναστευτικούς πληθυσμούς. Επίσης, σύμφωνα με αναφορές από μη κυβερνητικούς φορείς και συλλόγους παρατηρούνται αρκετά φαινόμενα διακρίσεων στη συμπεριφορά εργοδοτών και κρατικών υπαλλήλων απέναντι σε μεταναστευτικούς πληθυσμούς και σημαντικές ελλείψεις στην οργανωμένη παροχή πληροφοριών και υποστήριξη των αναγκών και τη διεκδίκηση των δικαιωμάτων τους. Άλλωστε, την ύπαρξη φαινομένων διακρίσεων και ξενοφοβικής συμπεριφοράς, επιβεβαιώνουν και κάποιες μελέτες για τη χώρα μας.

Οι μετανάστες αποτελούν μία ειδική ευπαθή κοινωνική ομάδα. Αντιμετωπίζουν αρκετά προβλήματα τόσο κυρίως στην κατοχύρωση των εργασιακών τους δικαιωμάτων, όσο και σε ζητήματα υγείας, στέγασης, οικογενειακής επανένωσης και αντιμετώπισης ξενοφοβικών συμπεριφορών. Επίσης, τα περιορισμένα πολιτικά τους δικαιώματα και ο αποκλεισμός τους από θέσεις εργασίας στο δημόσιο τομέα είναι φαινόμενα συνήθη, όχι μόνο στην ελληνική πραγματικότητα, αλλά και σε αρκετά ευρωπαϊκά κράτη. Η Ελλάδα, εκτός των άλλων αποτελεί μια ειδική περίπτωση, μεταναστευτικής πολιτικής, λόγω της γραφειοκρατικής της δομής, των

προβλημάτων στην επικοινωνία με τους εκπροσώπους των δημόσιων φορέων και τη διεκπεραίωση των αιτημάτων τους, στοιχεία που συμβάλλουν στη δημιουργία εμποδίων για την αντιμετώπιση των αναγκών καλής διαβίωσης των κοινοτήτων των μεταναστών.

Στην Ε.Ε που το ευρωπαϊκό κοινωνικό κεκτημένο, έστω και διαβρωμένο και αλλοιωμένο σε σχέση με το παρελθόν, διατηρείται ακόμη, τα κοινωνικά δικαιώματα είναι κατοχυρωμένα για κάθε νόμιμα διαμένοντα, κάτοικο της. Προτεραιότητα της Ε.Ε και της Ευρωπαϊκής στρατηγικής τα τελευταία χρόνια είναι η μείωση της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού για όλες τις ευπαθείς κοινωνικές ομάδες. Παρόλα αυτά όμως, οι πολιτικές κάθε κράτους υποδοχής χρειάζεται να ενισχύουν τις ενεργητικές πολιτικές ένταξης στην αγορά εργασίας για όλους τους πολίτες, αλλά και τους μεταναστευτικούς πληθυσμούς. Επίσης, η εκπαίδευση και η κατάρτιση των μεταναστών είναι από τα πιο ισχυρά εργαλεία για την κοινωνική ενσωμάτωση τους και η πρόσβαση σε αυτά πρέπει να διασφαλιστεί και να προωθηθεί με τον καταλληλότερο και ταχύτερο τρόπο. Η διαπολιτισμική εκπαίδευση είναι απαραίτητη και για τους υπαλλήλους εξυπηρέτησης πολιτών με μεταναστευτικό υπόβαθρο, προκειμένου να υποστηρίξουν καλύτερα τις ανάγκες τους. Η εκμάθηση της γλώσσας της χώρας προορισμού είναι επίσης ζωτικής σημασίας για τους υπηκόους τρίτων χωρών, προκειμένου να επιτύχουν στη διαδικασία ολοκλήρωσης της κοινωνικής τους ενσωμάτωσης. Είναι τέλος, απαραίτητη η διαπολιτισμική ώσμωση, η ενίσχυση των διαπροσωπικών σχέσεων και επαφών μεταξύ των ανθρώπων από διαφορετική φυλή, εθνότητα και θρησκεία, μέσω κοινών εκπαιδευτικών, κοινωνικών, πολιτιστικών, αθλητικών και κάθε άλλου είδους δραστηριοτήτων και συμπράξεων.

Α΄ ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΜΕΡΟΣ – ΕΝΝΟΙΕΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: Η ΙΔΙΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΗ

1.1 Εννοιολογική προσέγγιση και ιστορική εξέλιξη

Ο «πολίτης» και η «ιδιότητα του πολίτη» είναι «δυνατές» λέξεις. Μιλούν για σεβασμό, για δικαιώματα, για αδικία. Είναι μνημειώδεις, ανθρωπιστικές λέξεις (Fraser & Gordon, 1994). Η ιδιότητα του πολίτη αποτελεί μία από τις πιο δυσπρόσιτες ερμηνευτικά και πολυεπίπεδες λειτουργικά έννοιες. Ποιος είναι πολίτης και ποιος όχι σε ένα κράτος, ένα έθνος, μία κοινωνία; Γιατί κάποιος κατέχουν και έχουν πλήρη πρόσβαση σε κάποια δικαιώματα, κάποιος άλλοι τα κατοχυρώνουν, αλλά στην πράξη δεν τα απολαμβάνουν, ενώ κάποιος άλλοι τα στερούνται ενώ τα δικαιούνται; Ποιοι παράγοντες υπεισέρχονται και κάνουν το διαχωρισμό αυτόν αναπόφευκτο; Η ιδιότητα του πολίτη φαίνεται να οριοθετεί ομάδες ατόμων που έχουν συγκεκριμένα προνόμια και ευθύνες, αποτελώντας ταυτόχρονα πηγή συμπερίληψης, αλλά και αποκλεισμού, από οποιασδήποτε άλλης μορφής δικαίωμα.

Η έννοια της ιδιότητας του πολίτη συνδέεται με την ύπαρξη του ανθρώπου τουλάχιστον από την εποχή που δημιουργήθηκαν οι πρώτες ανθρώπινες κοινότητες. Ο άνθρωπος ως δυναμικό και εξελικτικό ον, ζώντας μαζί με άλλους σε μία κοινωνία που οι αλληλεπιδράσεις μεταξύ τους λειτουργούν σε πολλαπλασιαστικό βαθμό, δεν μπορεί να υπαχθεί σε σταθερές έννοιες μαθηματικών, φυσικών, ακόμα και οικονομικών αξιωμάτων. Μία λοιπόν, από τις πλέον πρισματικές εκφάνσεις της ανθρώπινης υπόστασης, που δεν απολύει ποτέ την κοινωνική της διάσταση, αποτελεί και η ιδιότητα του πολίτη σε ένα οργανωμένο κοινωνικό σύνολο. Η ποικιλία των μορφών και των διαστάσεων της έννοιας αυτής μέσα στο χρόνο, καθορίζεται πολλές φορές από την εξέλιξη της τεχνολογίας, τις οικονομικές και κοινωνικές αλλαγές, την ενίσχυση υπερεθνικών θεσμών, τις διαφοροποιήσεις στα ήθη και συνήθειες, προσδίδοντας στην έννοια αυτή μία δυναμική και διαρκώς εξελισσόμενη ερμηνεία. Συνεπώς, η χρήση της με τόσο διαφορετικούς τρόπους, σε τόσα πολλά διαφορετικά επιστημονικά πεδία, καθιστούν τη διατύπωση ενός κοινά αποδεκτού ορισμού σχεδόν αδύνατη.

Όμως, η «citizenship», η ιδιότητα του πολίτη στην ολοκληρωμένη της μορφή, συμπεριλαμβάνει ακόμα και άλλες πιο πολύπλοκες διαστάσεις. Σύμφωνα με τον Faulks το 1998,

(όπ. αναφ. στο Dwyer, 2004), τρεις είναι οι κύριοι τύποι ορισμού με τους οποίους μπορούμε να προσεγγίσουμε την έννοια της ιδιότητας του πολίτη: 1) Ο νομικός ορισμός της υπηκοότητας, ο οποίος χρησιμοποιείται εναλλακτικά με την ιθαγένεια, όταν δεν διαχωρίζονται οι δύο έννοιες. 2) Οι φιλοσοφικοί ορισμοί που σχετίζονται με ερωτήματα, του τύπου ποιο μοντέλο πολίτη είναι το ιδανικό σε μία δίκαιη κοινωνία, ή με ποιους τρόπους το άτομο συνδέεται με τα άλλα μέλη της κοινωνίας, ή ακόμα και στο τι αναμένει το κράτος από τον πολίτη στο πλαίσιο των καθηκόντων του. 3) Οι κοινωνικοπολιτικοί ορισμοί, οι οποίοι δίνουν έμφαση στις δυναμικές σχέσεις που αναπτύσσονται μέσα στην κοινωνία, καθώς και στις οικονομικές, πολιτικές και πολιτιστικές αλλαγές που την επηρεάζουν (Dwyer, 2004).

Η ιδιότητα του πολίτη (citizenship) χρησιμοποιείται στα κείμενα κυρίως με τη νομική της διάσταση, αυτήν της υπηκοότητας ενός κράτους που κατέχει κάποιο άτομο. Η υπηκοότητα, μάλιστα, συχνά δεν διαχωρίζεται από την ιθαγένεια, όπως συμβαίνει και στην ελληνική περίπτωση. Σε εγκύκλιο του Υπουργείου Εσωτερικών προς το Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων το 2013, αναφέρεται ρητά πως υπηκοότητα και ιθαγένεια στην ελληνική γλώσσα έχουν ταυτόσημο περιεχόμενο, δηλώνοντας τον νομικό δεσμό δημοσίου δικαίου που συνδέει το άτομο με την πολιτεία και δεν γίνεται διάκριση μεταξύ των δύο αυτών όρων. Επιπλέον, το Υπουργείο συστήνει για την αποφυγή σύγχυσης ή παρερμηνειών, τη χρήση του όρου «ιθαγένεια» σε κάθε διαδικασία (ΥΠΕΣ, 2013).

Η υπηκοότητα-ιθαγένεια, επιφέρει πάντα, σε θεωρητικό επίπεδο και την απολαβή συγκεκριμένων δικαιωμάτων, αλλά και την ανάληψη ορισμένων ευθυνών εκ μέρους του ατόμου, όπως αυτά καθορίζονται από τη νομοθεσία του κράτους, του οποίου το άτομο έχει την υπηκοότητα. Βέβαια, δεν υπάρχει μία παγκόσμια αρχή που να καθορίζει ποια πρέπει να είναι αυτά τα δικαιώματα και ποια τα καθήκοντα. Σε κάθε έθνος και κάθε κοινωνία όμως, με βάση βέβαια και το Σύνταγμα και την υπάρχουσα νομοθεσία, σχηματίζεται η εικόνα της ιδανικής κατάστασης του πολίτη, με την οποία μπορεί να συγκρίνεται η πραγματική κατάσταση του πολίτη, αλλά και ποιοι είναι οι στόχοι κάθε κοινωνίας (Dwyer, 2004).

Όσο ρευστά και ασαφή όμως, είναι τα δικαιώματα που αναλογούν στον κάθε πολίτη, τόσο περισσότερο ξεκάθαρες είναι οι υποχρεώσεις και τα καθήκοντά του. Σε αυτά, συνήθως συμπεριλαμβάνονται η υποχρέωση καταβολής φόρων και οι εισφορές για την ασφάλισή του, όταν εργάζεται. Σύμφωνα με τον Twine το 1994 (όπ. αναφ. Powell, 2002), ο φόρος είναι «μια παραμελημένη αλλά και κρίσιμη πτυχή της ιθαγένειας» ενώ ο Lister, το 1997 ισχυρίζεται ότι

μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε το φορολογικό σύστημα ως μέσο αναδιανομής και ως έκφραση των ευθυνών της ιδιότητας του πολίτη. Επίσης, σε πολλά έθνη, η υποχρεωτική εκπαίδευση αλλά και η στρατιωτική θητεία συμπεριλαμβάνονται στις ευθύνες του πολίτη. Σε ένα ευρύτερο, αλλά ταυτόχρονα απροσδιόριστο πλαίσιο, τα καθήκοντα του πολίτη σχετίζονται κυρίως με την τήρηση των νόμων και τη γενική υποχρέωση του να υπηρετήσει τη ζωή ενός καλού πολίτη (Powell, 2002).

Σημείο αναφοράς στην ερμηνεία και εξέλιξη του όρου της ιδιότητας του πολίτη, αποτέλεσε ο T.H. Marshall¹ ο οποίος το 1950, έκανε γνωστές τις θεωρητικές προσεγγίσεις του γύρω από το ζήτημα της ιδιότητας του πολίτη. Για τον Marshall η ιδιότητα του πολίτη ξεπερνάει την τυπική έννοια της υπηκοότητας και των δικαιωμάτων και υποχρεώσεων που απορρέουν από αυτήν. Σύμφωνα με τον Marshall, τα βασικά και αδιαίρετα συστατικά της ιδιότητας του πολίτη αποτελούν το ατομικό, το πολιτικό και το κοινωνικό στοιχείο. Αυτά τα βασικά συστατικά συνδέονται αντίστοιχα, με τα αστικά, τα πολιτικά και τα κοινωνικά δικαιώματα, που μόνο όταν αποδίδονται όλα μαζί, κατοχυρώνουν την πλήρη ιδιότητα του πολίτη σε ένα άτομο. Τα ατομικά δικαιώματα, όπως αυτά της ατομικής ελευθερίας, της ελευθερίας του λόγου και της πίστης, το δικαίωμα ιδιοκτησίας κ.α. προηγήθηκαν και εδραιώθηκαν τον δέκατο όγδοο αιώνα, όταν τα πολιτικά δικαιώματα ήταν ακόμα ατελή ως προς την κατανομή τους, σύμφωνα με τη δημοκρατική ιδιότητα του πολίτη. Τα πολιτικά δικαιώματα λαμβάνουν συγκεκριμένη μορφή και παγιώνονται καθόλη τη διάρκεια του 19ου αιώνα (Marshall & Bottomore, 2001). Τα πολιτικά δικαιώματα και κυρίως αυτά του «εκλέγειν και εκλέγεσθαι» καθώς και της πλήρους συμμετοχής στα συλλογικά και πολιτικά όργανα, σχετίζονται με τη δυναμική ατόμων και ομάδων στα κέντρα αποφάσεων. Σύμφωνα με τον Voet (όπ. αναφ. Βενιέρης, 2013) κομβικής σημασίας στην απόδοση της ιδιότητας του πολίτη, αποτελεί για κάποιον η συμμετοχή του στη λήψη αποφάσεων που αφορούν δημόσια συμφέροντα. Αυτή η συμμετοχή προϋποθέτει πλήρη κατοχύρωση των πολιτικών δικαιωμάτων. Επιπροσθέτως, ο Lister το 2005 δίνει μεγάλη σημασία στα πολιτικά δικαιώματα, με τη δυνατότητα της άμεσης ή έμμεσης συμμετοχής στην άσκηση της εξουσίας, από την οποία εξαρτάται η δυναμική, τόσο των ατομικών δικαιωμάτων, όσο κυρίως και των κοινωνικών δικαιωμάτων (Lister, 2005). Για τον Marshall η επέκταση των κοινωνικών δικαιωμάτων κατά τη διάρκεια του 20ου αιώνα, ολοκλήρωσε την τρίπτυχη υπόσταση της

---

¹ Ο Thomas Humphrey Marshall (19 Δεκεμβρίου 1893 - 29 Νοεμβρίου 1981) ήταν βρετανός κοινωνιολόγος, γνωστός για το έργο του με τίτλο "Ιδιότητα του πολίτη και κοινωνική τάξη" που δημοσιεύτηκε το 1950. Ο ίδιος έφερε στο προσκήνιο την αξία των κοινωνικών δικαιωμάτων τα οποία απονέμονται όχι με βάση την κοινωνική θέση ή την έλλειψη, αλλά με το καθεστώς της ιθαγένειας

ιδιότητας του πολίτη και σηματοδότησε την προοδευτική ενσωμάτωση της εργατικής τάξης στη βρετανική κοινωνία. Κινητήριο δύναμη των κοινωνικών δικαιωμάτων αποτελεί η κοινωνική πολιτική και πεδίο αποτύπωσής τους οι δημόσιες κοινωνικές υπηρεσίες

Τα κοινωνικά δικαιώματα αποτελούν την πιο ρευστή και ευμετάβλητη κατηγορία δικαιωμάτων, η οποία ενσωματώνει πολυδιάστατες αξίες και έννοιες. Η ευκολία πρόσβασης σε αυτά και οι δυνατότητες επιλογής χρήσης τους από άτομα και ομάδες, διαμορφώνουν την κοινωνική τους θέση και το κοινωνικό εκτόπισμα, διευκολύνοντας ανάλογα την ενσωμάτωσή τους ή τον αποκλεισμό τους από την κοινωνική ζωή (Βενιέρης, 2015). Η κοινωνική θέση για την οποία αναφέρθηκε ο Marshall στο δοκίμιό του, είναι έννοια ευμετάβλητη στην οικονομική της διάσταση, καθώς λαμβάνει κυρίως υπόψη, περιουσία και εισόδημα. Σε μακροπρόθεσμο επίπεδο όμως, η κοινωνική θέση είναι γενικά μία εύπλαστη κατάσταση, που εξαρτάται από τα κυρίαρχα πρότυπα σε μία κοινωνία και σχετίζεται με την καταγωγή, την παιδεία, τον πολιτισμό και την ανθρώπινη εν γένει συμπεριφορά. (Βενιέρης, 2015)

Γενικότερα, θα λέγαμε πως η ιδιότητα του πολίτη σηματοδοτεί την ισότητα μίας κατάστασης που όμως πρακτικά, κινείται σε τρεις διαφορετικές σφαίρες που αντιστοιχούν στις προαναφερόμενες κατηγορίες δικαιωμάτων. Αυτές οι τρεις σφαίρες δεν λειτουργούν αυτόνομα, αλλά είναι αλληλεξαρτώμενες και συνδέονται ανάλογα με τα διαφορετικής βαρύτητας και έντασης, κατοχυρωμένα δικαιώματα. Αυτό συνεπάγεται ότι η ιδιότητα του πολίτη είναι τελικά μια αμφισβητούμενη έννοια, όπου διαφορετικές σφαίρες εδραιώνουν την ισότητα της κατάστασης με ξεχωριστό, σε κάθε άτομο, τρόπο και όπου διαφορετικές πτυχές της ιδιότητας του πολίτη αποκτούν προτεραιότητα έναντι των άλλων (Wood & Black, 2018).

Κάποιοι μελετητές διαχωρίζουν την ιδιότητα του πολίτη στην τυπική, που θεωρητικά συνεπάγεται τα κάθε μορφής δικαιώματα και υποχρεώσεις και στην ηθική. Η ηθική διάσταση της ιδιότητας του πολίτη συνδέεται με το τι είναι, ή πως πρέπει να δρα ο καλός πολίτης. Στην πράξη βέβαια, οι δύο διαστάσεις της ιδιότητας του πολίτη είναι δύσκολο να διαχωριστούν και συνήθως συμπορεύονται (Schinkel & van Houdt, 2010).

Ένα ακόμα βασικό συστατικό της ιδιότητας του πολίτη αποτελεί το κοινό ιδανικό που μπορεί να λειτουργήσει ως έμπνευση, ειδικά σε περιθωριοποιημένες ή αποκλεισμένες ομάδες, ή ακόμα και σήμερα στα νέα κοινωνικά κινήματα (Βενιέρης, 2013). Η έννοια του κοινού ιδανικού συμβαδίζει με την ιδιότητα του μέλους, με την ανάγκη του ανθρώπου να αισθάνεται ότι ανήκει σε μία κοινότητα. Η ιδιότητα του «μέλους μίας κοινότητας» προϋποθέτει σεβασμό στο κοινό καλό

και πίστη στη συλλογική ευημερία. Ταυτόχρονα, συνεπάγεται πρόσβαση στις παροχές ευημερίας που ενδυναμώνουν την έννοια της κοινότητας και την αξία της αλληλεγγύης (Βενιέρης, 2015).

Η ιδιότητα του πολίτη, απασχόλησε σε μεγάλο βαθμό την αρχαία ελληνική σκέψη και έθεσε τις βάσεις για την εξέλιξη της ιδέας αυτής και μέσα και από τους μεταγενέστερους πολιτισμούς. Ο Αριστοτέλης είναι από τους πρώτους που αναλύει την έννοια της ιδιότητας του πολίτη, τονίζοντας πως ο πολίτης δεν είναι απλά αυτός που είναι εγκατεστημένος σε έναν συγκεκριμένο τόπο, αλλά κριτήριο της ιδιότητας αποτελεί η συμμετοχή του στην πολιτική και δικαστική εξουσία. Για τον Αριστοτέλη η πόλη, δηλαδή το κράτος, αποτελείται από ένα σύνολο ενεργά συμμετεχόντων στα κοινά, πολιτών, δηλαδή στη βουλευτική και δικαστική εξουσία.

Η ιδιότητα του πολίτη μπορεί να επηρέασε αρκετά τη ρητορική του Αριστοτέλη, όμως, ο Σόλωνας αρκετά νωρίτερα, θεωρείται ο πρωτοπόρος στη θεσμοθέτηση της ιθαγένειας του Αθηναίου πολίτη που κατοχύρωνε την πλειοψηφία των δικαιωμάτων που εκχωρούσε σε αυτόν, η κατοχή αυτής της ιδιότητας. Με τη νομοθεσία του, κατέστησε σαφές το νομικό πλαίσιο της ιδιότητας του πολίτη, όπως και τους κανόνες που ισχύουν για τη χορήγηση αυτού του καθεστώτος. Το δικαίωμα στην ιθαγένεια παραχωρήθηκε και σε εξορισμένους αλλοδαπούς που ασκούσαν κάποιο επάγγελμα στην Αθήνα. Αυτό το καθεστώς δεν διήρκεσε πολύ, καθώς τον πέμπτο αιώνα π.Χ. η χορήγηση της αθηναϊκής ιθαγένειας σε μεμονωμένα άτομα, ήταν πολύ σπάνια. Η συλλογική χορήγηση της ιθαγένειας ήταν συνηθέστερη και αποτελούσε συνάρτηση των υπηρεσιών μιας ομάδας, προς τιμήν της πόλης, είτε αυτές είχαν το χαρακτήρα στρατιωτικών και πολεμικών υπηρεσιών, είτε ακόμα και οικονομικών προσφορών. Η διαδικασία για την πολιτογράφηση όμως, ήταν αρκετά απλή διαδικασία για την οποία απαιτούνταν μία έκδοση διατάγματος από την Πνύκα (Matias, 2016).

Ο Περικλής αντιλήφθηκε την πολυπλοκότητα του καθεστώτος της ιδιότητας του πολίτη, την οποία κατανοούσε ως ένα όργανο με δύο άκρες. Θα μπορούσε δηλαδή, η ιδιότητα αυτή από τη μία, να ανταμείψει κάποιον και από την άλλη να τον αποκλείσει από κάτι καλό. Ο Περικλής επικεντρώθηκε περισσότερο στην ηθική διάσταση του καθεστώτος της ιδιότητας του πολίτη και λιγότερο στο νομικό της επίπεδο, όπως έκαναν ο Σόλωνας και ο Κλεισθένης (Matias, 2016).

Ο ελληνικός και στη συνέχεια ο ρωμαϊκός πολιτισμός, θεμελιώθηκαν στη διάκριση του πολίτη από του μη πολίτη, του ελεύθερου με πλήρη δικαιώματα, από τον υποτελή με ελάχιστα, ή καθόλου δικαιώματα. Ο Αριστοτέλης, ο Πλάτωνας και οι άλλοι Έλληνες φιλόσοφοι επηρέασαν σε σημαντικό βαθμό τον ευρωπαϊκό πολιτισμό, κυρίως σε ό,τι έχει να κάνει με το σεβασμό στη

δύναμη του νόμου (Ishay, 2008). Από την εποχή του Κλεισθένη και αργότερα, μετά τους Περσικούς πολέμους, πολίτης οριζόταν αυτός που είχε ισονομία, ισότητα ως προς το δικαίωμα του εκλέγειν και εκλέγεσθαι και ισηγορία, το δικαίωμα δηλαδή να συμμετέχει στην πολιτική και να απευθύνεται ελεύθερα στην εκκλησία του Δήμου. Όλες οι παραπάνω αξίες που καλλιεργήθηκαν στην αρχαία Ελλάδα, έμειναν ως παρακαταθήκη και κληρονομιά για την αξία της ιδιότητας του πολίτη, στις μεταγενέστερες κοινωνίες (Radulovic, 2010). Έτσι λοιπόν, σε αρκετούς πολιτισμούς αναπτύχθηκαν προσπάθειες υποστήριξης των πιο ανίσχυρων κοινωνικών ομάδων. Αξιοσημείωτη περίπτωση αποτελεί για παράδειγμα, ο κώδικας του Χαμουραμί, στη Βαβυλώνα, ο οποίος περιλάμβανε προστατευτικά μέτρα, εκτός των άλλων για τις χήρες, τις ασθενείς συζύγους, τις νύφες και τις κόρες (Ishay, 2008).

Πολύ αργότερα, η Γαλλική Επανάσταση ξεκίνησε την παράδοση μίας, ομόκεντρων κύκλων, ιδιότητας του πολίτη. Αυτό σήμαινε ότι όλοι οι πολίτες ανήκαν στην κοινότητα, αλλά δεν δικαιούνταν όλοι τα ίδια δικαιώματα, ιδίως τα πολιτικά δικαιώματα. Από τον εξωτερικό κύκλο στον εσωτερικό, τα δικαιώματα και η πρόσβαση σε αυτά, αυξάνονταν. Ένα ιδιαίτερο χαρακτηριστικό αυτού του συστήματος, είναι ότι η εσωτερική μεταπήδηση από τον έναν κύκλο στον άλλο ήταν ελεγχόμενη και δύσκολη στην επίτευξη. Το σύστημα αυτό υπάρχει ακόμα και σήμερα και πιθανότατα χρονολογείται πίσω στην κλασική αρχαιότητα, ανασχηματισμένο από τη Γαλλική Επανάσταση (Matias, 2016).

Με τη Γαλλική Επανάσταση του 1789, αλλά και τη γενικότερη συμβολή των διανοητών του γαλλικού Διαφωτισμού, τονίστηκε ακόμα περισσότερο ο καθολικός χαρακτήρας των δικαιωμάτων του ανθρώπου και του πολίτη. Εκείνη την εποχή, το έθνος γίνεται η πηγή του κυρίαρχου κράτους και η ιδιότητα του πολίτη τείνει να ταυτίζεται, ολόένα και περισσότερο, με την εθνική ιδιότητα. Η ιθαγένεια με τη νομική της διάσταση, αποτελεί από το 19ο αιώνα βασικό κριτήριο για το δικαίωμα πρόσβασης στην πολιτική ζωή. Επίσης, ο στρατός, με την καθιέρωση της υποχρεωτικής στρατιωτικής θητείας και η εκπαίδευση, αποτελούν καθοριστικά στάδια για τη σφυρηλάτηση της εθνικής ταυτότητας και τη συγκρότηση του έθνους (Βεντούρα, 1994). Παρακαταθήκη της Γαλλικής επανάστασης αποτέλεσαν οι εγγυήσεις των θεμελιωδών δικαιωμάτων των πολιτών που επαναλήφθηκαν και στα επόμενα διαδοχικά γαλλικά συντάγματα και αποτέλεσαν βασικό συστατικό στοιχείο των ελληνικών συνταγμάτων της επανάστασης του 1821 και ύστερα και ενσωματώθηκαν στις νομικές διατάξεις όλων των νεότερων κρατών (Χατζησωκράτης, 2005).

Οι ιστορικές και κοινωνικοπολιτικές μεταρρυθμίσεις του 18^{ου} και 19^{ου} αιώνα προλείαναν το έδαφος για την κατάκτηση των κοινωνικών δικαιωμάτων τον 20^ο αιώνα. Θα χρειαζόταν βέβαια η «συμβολή» δύο παγκοσμίων πολέμων, οι οδυνηρές συνέπειές τους και οι ανάγκες που δημιούργησε ιδιαίτερα ο Β΄ παγκόσμιος πόλεμος. Αυτά σε συνδυασμό με τις διεκδικήσεις και τους αγώνες των εργατικών συνδικάτων και των σοσιαλιστικών κομμάτων, οδήγησαν στη μαζική κατοχύρωση των κοινωνικών δικαιωμάτων (Marshall & Bottomore, 2001).

1.2 Η κοινωνική ιδιότητα του πολίτη - Η εξέλιξη των κοινωνικών δικαιωμάτων και του κράτους ευημερίας

Η κοινωνική ιδιότητα του πολίτη αποτελεί την ποιοτικότερη πτυχή της ιδιότητας του πολίτη και αυτή που μεταφράζει τις ανάγκες σε δικαιώματα. Η κατοχύρωση της κοινωνικής ιδιότητας του πολίτη, με τη διασφάλιση της πρόσβασης στα κοινωνικά δικαιώματα, αποτελούν προϋπόθεση της πλήρους απόδοσης της ιδιότητας του πολίτη. Τα κοινωνικά δικαιώματα αποτελούν τη λύδια λίθο, ή σύμφωνα με τον Dahrendorf (1985) την “τελευταία πέτρα στην αψίδα που κρατά την οροφή της ιδιότητας του πολίτη” (Seeleib-Kaiser, 2018).

Θεμελιώδες κοινωνικό δικαίωμα, θα πρέπει να θεωρείται «κάθε απονεμημένη από το Σύνταγμα ικανότητα, ή εξουσία βούλησης, η οποία αποσκοπεί στην ικανοποίηση συμφερόντων σχετικών με την εξασφάλιση της υπόστασης και της αξιοπρεπούς διαβίωσης του ανθρώπου, ως μέλους του κοινωνικού συνόλου» (Κατρούγκαλος, 2007). Η φύση των κοινωνικών δικαιωμάτων είναι πολυσύνθετη και αυτά, ως μηχανισμοί κοινωνικού ελέγχου, άλλοτε εκπορεύονται από την κορυφή της πυραμίδας και άλλοτε από τη βάση της, με τη μορφή κοινωνικών διεκδικήσεων. (Βενιέρης, 2013). Ωστόσο, ο όρος «κοινωνικά δικαιώματα» μπορεί επίσης να χρησιμοποιείται με μια ευρύτερη έννοια, ώστε να αναφέρεται γενικότερα στους κοινωνικούς στόχους και τα επίπεδα της κοινωνικής προστασίας που είναι, ή θα έπρεπε τουλάχιστον να είναι, εγγυημένα για όλους, εντός των ανθρώπινων κοινωνιών. Κοινωνικά δικαιώματα μπορεί ακόμα να προκύψουν, είτε σε τοπικό επίπεδο, είτε ακόμα σε παγκόσμιο επίπεδο, μέσα από διεθνείς διαπραγματεύσεις, όπως αυτή της Οικουμενικής Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου του ΟΗΕ (Dean, 2015).

Η γενεαλογία των κοινωνικών δικαιωμάτων ανάγεται στην Αγγλία του 16^{ου} αιώνα και το «νόμο των φτωχών», ο οποίος στόχευε να καλύψει το κενό που δημιουργήθηκε από το δραστικό περιορισμό εκείνη την εποχή, της φιλανθρωπικής δράσης της εκκλησίας. Το κράτος ανέλαβε έναν

αντίστοιχο με αυτόν της εκκλησίας, φιλανθρωπικό ρόλο, αλλά μόνο για περιπτώσεις ατόμων χωρίς άλλα δικαιώματα, που εξαρτιόνταν αποκλειστικά από τη θέληση του ευεργέτη-κράτους (Κατρούγκαλος, 2006). Παρόλα αυτά, η κοινωνική εξάρτηση από το κράτος θεωρούνταν για αιώνες υποτιμητική για τον άνθρωπο και συνδεόταν με την κοινωνική απαξίωση. Οι φτωχοί παραλήπτες υπηρεσιών, στιγματίζονταν ως κατώτερα όντα των οποίων τα δικαιώματα ήταν τόσο περιορισμένα, ώστε να μην συγκαταλέγονται ανάμεσα στους πολίτες (Revi, 2014). Στο ίδιο μήκος κύματος κινήθηκε και ο Νέος Νόμος των Φτωχών το 1834, ως απόρροια και της επίδρασης της Γαλλικής επανάστασης. Με το Νόμο αυτό, η παροχή κοινωνικής βοήθειας συνεπαγόταν αυτόματα τη στέρηση των πολιτικών δικαιωμάτων, καθώς η κοινωνική εξάρτηση θεωρούνταν ασυμβίβαστη με την ιδιότητα του πολίτη (Κατρούγκαλος, 2006).

Τη σημαντικότητα των κοινωνικών δικαιωμάτων και την αναγκαιότητα της κατοχύρωσής τους σε ένα μεγάλο εύρος πληθυσμού, ανέδειξαν προσωπικότητες όπως η Jane Addams² της Η.Π.Α. Το κίνημα της εγκατάστασης (settlement movement) της Addams ήταν μέρος της μετάβασης, μέσω της οποίας η ποιμαντική δύναμη μεταμορφώθηκε και πολλαπλασιάστηκε σε κράτος ευημερίας, με τη μορφή κοσμικών υπηρεσιών πρόνοιας. (Villadsen & Turner, 2015). Τα μέλη του κινήματος ξεπέρασαν τους προκατόχους του Καλβινισμού, δίδοντας ολοένα και μεγαλύτερη έμφαση στην επιστημονική έρευνα και στους ρεαλιστικούς τρόπους βελτίωσης των συνθηκών διαβίωσης των ανθρώπων που ζούσαν σε φτωχές αστικές γειτονιές. Επίσης, μέσω στοχευμένων δραστηριοτήτων, το κίνημα αποσκοπούσε στην αύξηση των εκπαιδευτικών επιπέδων των εκπροσώπων της εργατικής τάξης, αλλά και της ενεργοποίησής τους προκειμένου να μπορούν οι ίδιοι να αντιμετωπίσουν τα απτά προβλήματα της φτώχειας, της υγιεινής και των συνθηκών εργασίας τους. Με τη δημιουργία του «Hull House» από την Addams και τους συνεργάτες της, τέθηκαν στο επίκεντρο των συζητήσεων ζητήματα σχετικά με το ωράριο εργασίας, την παιδική εργασία, τις επιπτώσεις της ρύπανσης και των κανόνων υγιεινής που έθεταν σε κίνδυνο την υγεία του φτωχού μετανάστη. Αυτή η επέκταση των κρατικών ευθυνών, προωθούμενη από την Addams και άλλους προοδευτικούς μεταρρυθμιστές της εποχής, χαρακτηρίστηκε, ιδιαίτερα από τους ιστορικούς της δεκαετίας του '70, ως μια διεισδυτική στρατηγική κοινωνικού ελέγχου (Villadsen & Turner, 2015).

---

² Η Jane Addams (1860 – 1935) ήταν μια πρωτοπόρα Αμερικάνα ακτιβίστρια-μεταρρυθμίστρια του κινήματος εγκατάστασης (settlement) μεταναστών, κοινωνική λειτουργός, διακεκριμένη διανοούμενη, κοινωνιολόγος, συγγραφέας και ηγέτης του κινήματος για την ψήφο των γυναικών και την παγκόσμια ειρήνη. Με τους συνεργάτες της ίδρυσε το Hull House με έδρα το Σικάγο, ένα άσυλο με σκοπό την προστασία των φτωχών και ευπαθών κοινωνικών ομάδων.

Παρόλα αυτά, το τρίτο βασικό και ουσιώδες συστατικό στοιχείο της ιδιότητας του πολίτη, η κοινωνική ιδιότητα, με την κατοχύρωση των κοινωνικών δικαιωμάτων, βρισκόταν ακόμα σε εμβρυακό επίπεδο. Το πρώτο στην Ευρώπη ολοκληρωμένο σύστημα παροχής κοινωνικής προστασίας στους πολίτες, ήταν ο νόμος του Ότο φον Βίσμαρκ (Otto von Bismarck)³. Το σύστημα αυτό με τις παροχές ασφάλισης ασθενείας το 1883, ασφάλισης εργατικών ατυχημάτων την επόμενη χρονιά και ασφάλιση γήρατος το 1889, επιχείρησε να διορθώσει τη μεγάλη κοινωνική ανισότητα (Παπαδοπούλου, 2012). Ταυτόχρονα, όμως, τα κρατικά μέτρα κοινωνικής προστασίας, αποτέλεσαν και δυναμικό παράγοντα για τη διαμόρφωση και εδραίωση των εθνών-κρατών και των εθνικών καπιταλιστικών κοινωνικοοικονομικών σχηματισμών. Ο Ότο φον Βίσμαρκ αποτελεί ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα, καθώς χρησιμοποίησε την κοινωνική ασφάλιση ως ένα επιπλέον εργαλείο για την ενοποίηση των κρατιδίων της Γερμανίας (Θεωδορουλάκης, & Κουμαριανός, 2012).

Η Βρετανία με τη σειρά της, μέχρι το 1911, είχε εισαγάγει τη σύνταξη γήρατος και την υποχρεωτική ασφάλιση ασθενείας, ανεργίας και αναπηρίας. Αυτά τα πρώιμα κοινωνικά συστήματα, σύμφωνα με τον Hay, 1977 (οπ. αναφ. Revi, 2014), δεν προέκυψαν από ένα ιδεώδες, περί ισότιμης απονομής της ιδιότητας του πολίτη για κάθε άνθρωπο, αλλά από την αντίληψη μίας ανώτερης κοινωνικής κάστας, πως η ίδια θα ωφελούνταν με την ασφάλιση των εργαζομένων, η οποία θα επέφερε και αύξηση της παραγωγικότητας.

Το σημαντικότερο γεγονός όμως του 20^{ου} αιώνα, ήταν ότι η ανασύσταση των ευρωπαϊκών εθνοτήτων και οι διευρυμένες ανάγκες για υγεία και περίθαλψη, που προέκυψαν μέσα από τις στάχτες του Β΄ παγκοσμίου πολέμου, ώθησαν στο σχηματισμό του κράτους ευημερίας, που αποτελεί συνώνυμο της κοινωνικής πολιτικής του 20^{ου} αιώνα στην Ευρώπη. «Χρυσή 30ετία» του Κράτους Ευημερίας αποτέλεσε η περίοδος 1945-1975. Εκείνη την περίοδο αναπτύχθηκαν και εδραιώθηκαν τα εκτεταμένα συστήματα καθολικής κοινωνικής προστασίας, επιτεύχθηκαν υψηλά επίπεδα απασχόλησης και οικονομικής ανάπτυξης και διασφαλίστηκαν αξίες όπως η ειρήνη, η δημοκρατία, η δικαιοσύνη και η αλληλεγγύη (Βενιέρης, 2015).

Η αρχή έγινε με την έκθεση κοινωνικής ασφάλισης του William Beveridge, που δημοσιεύθηκε κατά τη διάρκεια του πολέμου, το 1942 για την αντιμετώπιση «πέντε γιγάντων», των προβλημάτων δηλαδή, που είχαν γιγαντωθεί με τον πόλεμο, προκειμένου να επιτευχθεί η

---

³ Ο Ότο Έντουαρντ Λέοπολντ, πρίγκιπας του Βίσμαρκ, (1815 - 1898), ήταν ένας από τους σημαντικότερους Γερμανούς πολιτικούς του 19ου αιώνα, ο οποίος συντέλεσε στην ενοποίηση της Γερμανίας. Το 1871, έγινε ο πρώτος Καγκελάριος της Γερμανικής Αυτοκρατορίας.

ανασυγκρότηση της χώρας. Αυτοί οι «γίγαντες» ήταν: 1) Η άγνοια που αποτελεί μία συλλογική απειλή για τη δημοκρατία, 2) η οκνηρία η οποία διαβρώνει την κοινωνία, 3) η αρρώστια, που αποτελεί όχι μόνο ατομικό, αλλά ευρύτερα κοινωνικό και οικονομικό πρόβλημα, 4) η φτώχεια ως αποτέλεσμα της άνισης κατανομής του πλούτου και 5) η ανάγκη αξιοπρεπούς διαβίωσης για τον καθένα. (Βενιέρης, 2015).

Παρόλη την καινοτομία της έκθεσης, οι πολίτες δικαιούχοι των παροχών της έκθεσης Beveridge έπρεπε να διαθέτουν ορισμένα χαρακτηριστικά και ορισμένες συμπεριφορές, όπως π.χ το ότι οι γυναίκες έπρεπε πρώτα να είναι μητέρες και ότι τα όποια εργασιακά δικαιώματα δεν πρέπει να αντιτίθενται στις οικογενειακές υποχρεώσεις (Revi, 2014). Δεν αμφισβητείται όμως, πως η έκθεση «Beveridge» ενέπνευσε τη Βρετανία να δημιουργήσει αυτό που είναι κοινώς γνωστό ως «κράτος ευημερίας», ο υπέρτατος κοινωνικός θεσμός ανεπτυγμένων κοινωνιών που καλύπτει τις βασικές ανάγκες κάθε πολίτη και εγγυάται το υψηλότερο δυνατό επίπεδο ευημερίας για όλους. Το κράτος ευημερίας αναγνωρίζει ότι η ευημερία των πολιτών του αποτελεί δική του ευθύνη και οφείλει να ενεργοποιεί μηχανισμούς αναδιανομής πόρων και πλούτου, μέσω των κοινωνικών υπηρεσιών καθολικού χαρακτήρα, όπως το σύστημα υγείας, παιδείας και πρόνοιας (Βενιέρης, 2015).

Η εκπαίδευση αποτέλεσε έναν από τους πρώτους θεσμούς για τον οποίο εφαρμόστηκε η καθολική χρήση των υπηρεσιών της. Το 1944 καθιερώθηκε σε όλους τους Βρετανούς έως την ηλικία των 15 ετών, η υποχρεωτική δημόσια δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Μεταξύ του 1945 και του 1948, ψηφίστηκε νομοθεσία στη Βρετανία για την ίδρυση της Εθνικής Υπηρεσίας Υγείας, το βραχύβιο Κεντρικό Συμβούλιο Land, η εθνική ασφάλιση κατά της ασθένειας και της ανεργίας και μια ολοκληρωμένη πολιτική για την αύξηση της απασχόλησης (Revi, 2014).

Η εφαρμογή των μεταρρυθμίσεων Beveridge υποστηρίχθηκε συγκυριακά από μια εξίσου ριζοσπαστική κίνηση, τις οικονομικές θέσεις του John Maynard Keynes⁴. Ο Keynes υποστήριξε ότι το μεγάλο οικονομικό κραχ της δεκαετίας του 1930 προκλήθηκε από τη μείωση της συνολικής ζήτησης, η οποία μπορούσε να είχε αποφευχθεί από την αύξηση του κρατικού δανεισμού και των επενδύσεων. Κάτω από την πνευματική καθοδήγηση του Keynes, η αύξηση των κρατικών

---

⁴ Ο John Maynard Keynes, (1883 – 1946) ήταν Άγγλος οικονομολόγος, μαθηματικός, και, συγγραφέας. Με το έργο του διαμόρφωσε την κεννσιανή σχολή στην οικονομική επιστήμη που υποστηρίζει την επιθυμητή και απαραίτητη παρέμβαση του κράτους, προκειμένου να αντιμετωπιστούν τα προβλήματα της ελεύθερης αγοράς.

δαπανών δεν προωθήθηκε μόνο για τη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης των Βρετανών πολιτών, αλλά και για τη διασφάλιση της βιωσιμότητας της βρετανικής οικονομίας.

Ιστορικά, η πρόσβαση στα κοινωνικά δικαιώματα περιοριζόταν συχνά στους μόνιμους κατοίκους ενός δήμου και το «εθνικό κλείσιμο», σύμφωνα με τον Ferrera, 2005, (όπ. αναφ. στο Seeleib-Kaiser, 2018), αποτέλεσε ένα κοινό χαρακτηριστικό των κρατών ευημερίας κατά τη διάρκεια των χρόνων μετά το Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο. Αυτό το «εθνικό κλείσιμο» επέτρεψε στα κράτη να ακολουθήσουν μια στρατηγική «ενσωματωμένου φιλελευθερισμού». Μπορούσε δηλαδή το κράτος να ακολουθεί μια διττή προσέγγιση, μια φιλελεύθερη εμπορική πολιτική, χωρίς να εμποδίζεται η επέκταση του Κεϋνσιανού κράτους ευημερίας. Με άλλα λόγια, σύμφωνα με τον Gilpin, 1987 (όπ. αναφ. Seeleib-Kaiser, 2018), το κράτος ήταν σε θέση να ακολουθήσει μια στρατηγική «Smith» στην εξωτερική του πολιτική και μία «Keynes» στην εσωτερική του.

Κομβικής σημασίας ήταν – όπως ήδη έχει αναφερθεί - η συνεισφορά του T.H. Marshall, ο οποίος υποστήριξε ότι η επέκταση των ατομικών και πολιτικών δικαιωμάτων δεν κατάφεραν να εξαλείψουν, ή ακόμα και να αμβλύνουν τις μεγάλες κοινωνικές ανισότητες. Ως εκ τούτου, ο Marshall θεώρησε ότι με την εξασφάλιση των κοινωνικών δικαιωμάτων για κάθε πολίτη, θα μπορούσε να επιτευχθεί πλήρης ισότητα (Weaver, 2018). «Οχημα» για την επίτευξη αυτού του στόχου, αποτελεί ένα ισχυρό οικουμενικό κράτος ευημερίας που μπορεί να επιτύχει ισότητα σε όλα τα επίπεδα, μεταξύ των περισσότερο και λιγότερο ευνοημένων, των υγιών και άρρωστων, των εργαζομένων και ανέργων, των ηλικιωμένων και των ενεργών πολιτών, των εργένηδων και των πολυμελών οικογενειών. Η ισότητα δεν είναι τόσο μεταξύ τάξεων ή εισοδημάτων, όσο μεταξύ των ατόμων εντός μίας κοινωνίας, η οποία πλέον μπορεί να αντιμετωπίζεται για το σκοπό αυτό σαν να είναι μία ενιαία κοινωνική τάξη (Fridell, 2007). Τα κοινωνικά δικαιώματα έρχονται ως μια δύναμη εκπολιτισμού της ανθρώπινης ζωής, η οποία θα μπορούσε να εξισορροπήσει τις αδικίες που προκαλούσε στην κοινωνία το βιομηχανοποιημένο καπιταλιστικό σύστημα (Dean, 2015). Ένα ανεκτό επίπεδο ζωής μπορεί να επιτευχθεί για κάθε άτομο, ανεξαρτήτως αν αυτό συμμετέχει στην αγορά εργασίας, μέσω της αποεμπορευματοποίησης των κοινωνικών αγαθών, της επιλογής δηλαδή του κράτους να παρέχει το ίδιο αυτά τα αγαθά στους πολίτες του, αποκλείοντας τη διάθεσή τους από τους μηχανισμούς αγοράς (Jones & Gaventa, 2002). Όπως υποστήριξε ο Esping-Andersen, το 1990, η δύναμη των κοινωνικών δικαιωμάτων καθορίζεται από το βαθμό στον οποίο επιτρέπουν στους ανθρώπους να διατηρούν ένα ικανοποιητικό βιοτικό επίπεδο, ανεξάρτητα από τις καθαρές δυνάμεις της αγοράς (Esping-Andersen, 1990). Ο Marshall το 1970 ισχυρίστηκε ότι ανεξάρτητα του ποιος παρέχει κοινωνικές υπηρεσίες στους πολίτες, το

κράτος θα πρέπει να έχει την ευθύνη της προώθησής τους, ως ένας υπεύθυνος εγγυητής της ευημερίας των πολιτών του. Πίστευε ότι οι δημόσιες υπηρεσίες πρέπει να είναι ανοιχτές σε όλους και να χρησιμοποιούνται από την πλειοψηφία του λαού και όχι απλώς από τους φτωχότερους πολίτες. Η κοινωνική ισότητα απαιτεί κυρίως τη δημιουργία προτύπων για τη δημόσια υγεία, εκπαίδευση και στέγαση, τέτοιου επιπέδου, ώστε να μην παρατηρείται «ποιοτικό κενό» μεταξύ δημόσιας και ιδιωτικής παροχής. Σε ένα κείμενό του ο Titmuss το 1968, σημειώνει ότι η πραγματική πρόκληση για την ασκηθείσα κοινωνική πολιτική, είναι η δημιουργία ενός πλαισίου αξιών και ευκαιριών, εντός και γύρω από το οποίο μπορούν να αναπτυχθούν κοινωνικά αποδεκτές, επιλεκτικές υπηρεσίες, για εκείνους που οι ανάγκες είναι μεγαλύτερες και παράλληλα με το μικρότερο δυνατό κίνδυνο στιγματισμού τους, από τη χρήση των υπηρεσιών αυτών (Powell, 2002).

Επίσης, όπως υποστήριξε ο Marshall στο έργο του «Citizenship and Social Class», η κοινωνική ιδιότητα του πολίτη καλύπτει όλο το φάσμα που εκτείνεται από το δικαίωμα σε μια ελάχιστη οικονομική ευημερία και ασφάλεια, έως το δικαίωμα να μοιράζονται όλοι πλήρως την κοινωνική κληρονομιά και να ζουν τη ζωή ενός πολιτισμένου όντος, σύμφωνα με τα πρότυπα που επικρατούν κάθε φορά στην κοινωνία (Weaver, 2018). Συνεπώς, η δύναμη των κοινωνικών δικαιωμάτων είναι τέτοια, ώστε μπορεί να επηρεάζει και να διαμορφώνει και τις άλλες πτυχές της ιδιότητας του πολίτη.

Ο Marshall αναγνώρισε ότι η ιδιότητα του πολίτη και όχι ο σοσιαλισμός (που ορίζεται ως εθνικοποίηση της βιομηχανίας), θα αποτελούσε το μέσο ώστε να συνυπάρξουν δύο συστήματα με φυσική ένταση μεταξύ τους, ο καπιταλισμός και η δημοκρατία. Για τον Marshall, η πρόσβαση στα κοινωνικά δικαιώματα δεν απαιτεί από έναν άνθρωπο να θυσιάσει την ατομική του ελευθερία, αλλά οι πράξεις του να εμπνέονται από μια ζωντανή αίσθηση ευθύνης απέναντι στην ευημερία της κοινότητας (Revi, 2014).

Τη σύγχρονη εποχή θα λέγαμε πως τα κράτη ευημερίας μοιάζουν σχηματικά με το τριώροφο οικοδόμημα που περιέγραψε ο Offe το 2003, εστιάζοντας κυρίως στα εργασιακά δικαιώματα. Κάθε οικοδόμημα, όπως είναι φυσικό, είναι διαφορετικό και κάθε όροφός του βρίσκεται σε συνεχή διαδικασία αναδιαμόρφωσης, επέκτασης, ανακατασκευής, αλλά και κατεδάφισης (Offe, 2003). Σχηματικά λοιπόν, το ισόγειο περιλαμβάνει τις διατάξεις που ρυθμίζουν την πρόσβαση στην αγορά εργασίας, καθώς και τα ζητήματα υγείας και ασφάλειας στην εργασία. Οι συνθήκες, τα ωράρια εργασίας οι υπερωρίες, οι συνδικαλιστικές οργανώσεις και οι σχέσεις εργοδοτών και εργαζομένων, όπως και τα προγράμματα επιμόρφωσης των

εργαζομένων, διαμορφώνουν τη δομή του πρώτου ορόφου. Ο δεύτερος όροφος αντιπροσωπεύει το χώρο των διατάξεων που αφορούν στην κοινωνική ασφάλεια του μισθωτού εκτός της εργασίας και ισχύει για τους εργαζόμενους που είναι προσωρινά, ή μόνιμα εκτός εργασίας και αδυνατούν να αξιοποιήσουν την εργατική τους δύναμη. Στον τρίτο όροφο βρίσκονται οι θεσμικοί παράγοντες που προορίζονται να αντιμετωπίσουν την παρακμή της ικανότητας των εργαζομένων να υπερασπίζονται τα εισοδήματά τους. Η στέγη του κτιρίου προορίζεται να προστατεύει την ακεραιότητα ολόκληρου του κτιρίου με την έννοια του "Κεϋνσιανού κράτους ευημερίας", που περιλαμβάνει την αγορά εργασίας τις πολιτικές απασχόλησης, μαζί με τις νομισματικές, φορολογικές, εμπορικές και οικονομικές πολιτικές που αποσκοπούν στην προώθηση και τη διατήρηση της πλήρους απασχόλησης. Σε αυτό το οικοδόμημα – κράτος ευημερίας, κάτω από το ισόγειο υπάρχει επίσης, ένα "υπόγειο" όπου οι άνεργοι και φτωχοί βρίσκουν καταφύγιο μέσω προγραμμάτων κοινωνικής προστασίας και καταπολέμησης της φτώχειας (Offe, 2003).

1.3 Πολιτικές προσεγγίσεις, διαστάσεις και μοντέλα της ιδιότητας του πολίτη

Ένα από τα πλέον αμφιλεγόμενα ζητήματα της πολιτικής, τόσο σε θεωρητικό, όσο και σε πρακτικό επίπεδο, αποτελεί η αναγνώριση των κατάλληλων κριτηρίων για την πλήρη ένταξη στην κοινότητα, που ενθυλακώνεται στον όρο της «ιδιότητας του πολίτη». Οι μέθοδοι με τις οποίες κατοχυρώνονται τα δικαιώματα για κάποιο άτομο, κοινωνικές ομάδες, ή κοινωνίες ολόκληρες, προσεγγίζονται μέσα από τέσσερα μοντέλα που το καθένα υπογραμμίζει τις διαφορετικές διαστάσεις της συμμετοχής ατόμων και ομάδων, σε μια πολιτική κοινότητα. Αυτές οι διαστάσεις αποτελούν τα δικαιώματα, τα καθήκοντα, το επίπεδο και η ποιότητα συμμετοχής, καθώς και η ταυτότητα. Καθεμία απ' αυτές τις διαστάσεις, συνδέεται στενά και αντίστοιχα με τις θεωρητικές και ιδεολογικές παραδόσεις του φιλελευθερισμού, του συντηρητισμού, του δημοκρατικού ριζοσπαστισμού και του κοινοτισμού (Delanty, 1997).

Τη διάσταση των δικαιωμάτων, όπως αυτά περιγράφηκαν από τον Marshall, υπογραμμίζει το φιλελεύθερο πολιτικό σύστημα. Η σοσιαλδημοκρατία, εκπρόσωπος της οποίας υπήρξε ο ίδιος ο Marshall, αποτελεί προέκταση της φιλελεύθερης αντίληψης της ιδιότητας του πολίτη, δίνοντας έμφαση περισσότερο στην έννοια της κοινωνικής δικαιοσύνης. Σε αντίθεση με το φιλελεύθερο μοντέλο, τα καθήκοντα και οι ευθύνες του πολίτη έναντι του κράτους, αποτελούν το κυρίαρχο χαρακτηριστικό των συντηρητικών μοντέλων προσέγγισης της ιδιότητας του πολίτη.

Ο υπάκουος πολίτης είναι ο υπεύθυνος πολίτης, τον οποίο απασχολεί πρωτίστως τι μπορεί να κάνει ο ίδιος για την πατρίδα και το έθνος και λιγότερο το τι μπορεί να κάνει το κράτος για αυτόν. Βέβαια, οι σύγχρονες εκδοχές των δύο προαναφερόμενων πολιτικών συστημάτων, λαμβάνοντας το πρόθεμα «νέο» μπροστά, έχουν προσαρμόσει ανάλογα με τα σημερινά δεδομένα και τις ιδεολογικές προσεγγίσεις και πρακτικές τους. Έτσι λοιπόν, σύμφωνα με τον Michael Dean το 1999, (οπ. αναφ. στο Schinkel & van Houdt, 2010), οι πολιτικές κατευθύνσεις του νεοφιλελευθερισμού και του νεοσυντηρητισμού, πλησιάζουν η μία την άλλη, με το να αποδέχονται τη διαφθορά του λαού, ως ένα υπαρκτό πρόβλημα, και την υποχρέωσή τους να τον οδηγήσουν να αποδεχτεί τις ευθύνες του και να γίνει πάλι ενάρετος.

Το συμμετοχικό ή ριζοσπαστικό μοντέλο δίνει έμφαση στην ενεργή διάσταση της ιθαγένειας και την κοινωνικά κρίσιμη πτυχή της κοινωνικής συμμετοχής του ατόμου, ως μία δυναμική διαδικασία της ιδιότητας του πολίτη. Η συμμετοχή στο μοντέλο αυτό διαφέρει από τη συντηρητική προσέγγιση της υπευθυνότητας του πολίτη, που κυρίως εκφράζεται μέσα από την παθητικότητα και την υπακοή. Τέλος, το κοινοτιστικό μοντέλο δίνει βαρύτητα σε μία τέταρτη διάσταση της ιδιότητας του πολίτη, αυτήν της ταυτότητας (Delanty, 1997).

Για όλα τα μοντέλα, το έθνος-κράτος αποτελεί το χώρο στον οποίο η ιδιότητα του πολίτη μπορεί να ολοκληρωθεί. Ίσως, μόνο στο συμμετοχικό μοντέλο, το ζήτημα ταύτισης εθνικότητας και ιδιότητας του πολίτη να είναι λιγότερο έντονο, αλλά γενικά και οι υποστηρικτές της συμμετοχικής δημοκρατίας δεν αμφισβήτησαν με ξεκάθαρο τρόπο το έθνος-κράτος, ως τη βάση για την υλοποίηση της ιδιότητας του πολίτη (Delanty, 1997). Αντικείμενο διαμάχης στα πολιτικά συστήματα και στα μοντέλα προσέγγισης της ιδιότητας του πολίτη, αποτελεί αναμφισβήτητα η κοινωνική ιδιότητα του πολίτη. Έχοντας κατακτήσει το άτομο στα δημοκρατικά και ευνομούμενα κράτη, τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα, τα κοινωνικά είναι αυτά που διαφοροποιούνται στον τρόπο ενεργοποίησης, απόδοσης και υλοποίησής τους, από κράτος σε κράτος, αλλά και στις ευκαιρίες απόκτησης και διατήρησής τους από τους δικαιούχους. Παρόλα αυτά και οι τρεις κατηγορίες δικαιωμάτων, ακόμα και στα προηγμένα ευρωπαϊκά κράτη, αποτελούν συγκοινωνούντα δοχεία που η καλή τους λειτουργία επηρεάζει ολόκληρο το σύστημα απόδοσης της ιδιότητας του πολίτη. Επίσης, από τη στιγμή που το έθνος – κράτος θεωρείται ως το γεωπολιτικό πλαίσιο της κατοχύρωσης της ιδιότητας του πολίτη, αυτόματα είναι αναπόφευκτο και το φαινόμενο του αποκλεισμού από αυτήν την ιδιότητα.

Η κοινωνική ιδιότητα του πολίτη, αποτελεί ένα πεδίο ευρύτερης διαμάχης μεταξύ των πολιτικών συστημάτων. Μία από τις προσεγγίσεις της κοινωνικής ιδιότητας του πολίτη, μέσα από τους 4 αντίθετους άξονες αριστεράς, δεξιάς, φιλελευθερισμού και κοινοτισμού, αποτελεί αυτό του Dwyer (2004) και αποτυπώνεται στο επόμενο σχήμα:

Σχήμα 1: Πολιτικές προσεγγίσεις της κοινωνικής ιδιότητας του πολίτη σε σχέση με τους άξονες αριστεράς - δεξιάς και φιλελευθερισμού – κοινοτισμού (Dwyer, 2004).

Σύμφωνα με τον Bourdieu το 2012, (όπ. αναφ. στο Lafleur & Mescoli, 2018) το κράτος πολύ συχνά λειτουργεί ως το τέρας «Leviathan»⁵ έχοντας δύο χέρια, ένα «αριστερό», υπεύθυνο για την κοινωνική προστασία, μέσω πολιτικών ευημερίας και πρόνοιας για τους αδύνατους και ένα «δεξιό χέρι» υπεύθυνο για την οικονομική πειθαρχία, σε βάρος πολλές φορές της ευημερίας των πολιτών του. Με την οικονομική κρίση, παραδείγματος χάρη, η δημοσιονομική λιτότητα ισχυροποιήθηκε ακόμα περισσότερο σε βάρος των πολιτικών κοινωνικής προστασίας και ευημερίας των πολιτών. Με άλλα λόγια, διαφαίνεται κατ' αναλογία με τις απόψεις του Bourdieu ότι το «αριστερό χέρι» που υποτίθεται ότι προστατεύει τον αδύνατο πολίτη, χρησιμοποιείται πολύ συχνά για να εξυπηρετήσει την τιμωρητική λειτουργία του «δεξιού χεριού» (Lafleur & Mescoli, 2018).

⁵ Σύμφωνα με το ομώνυμο σύγγραμμα του Τομ Χομπς, που δημοσιεύτηκε το 1651, το κάθε κράτος λειτουργεί ως το τέρας «Λεβιάθαν» και προκειμένου να κυριαρχεί και να διαιωνίζεται, οφείλει να θέτει τις διάφορες κοινωνικές ομάδες σε εμπόλεμη κατάσταση μεταξύ τους και το ίδιο να έρχεται στη συνέχεια σαν "επιδιατητής", προκειμένου να επιλύσει τις διαφορές τους.

Σε κάθε ευνομούμενο κράτος ασκείται και μία μορφή κοινωνικής πολιτικής η οποία διασφαλίζει την πρόσβαση και τους πόρους (εισόδημα, υπηρεσίες, ευκαιρίες) σε ένα ελάχιστο αποδεκτό, ή καλύτερα στο μέγιστο δυνατό, επίπεδο ευημερίας. Με αυτόν τον τρόπο, στοχεύει στο να πετύχει κάποιο βαθμό προστασίας από τη φτώχεια και την παροχή υγειονομικής φροντίδας, παιδείας και ατομικής επάρκειας, σε ένα πλαίσιο κοινωνικής δικαιοσύνης (Βενιέρης, 2015). Αντικείμενο διαμάχης και διαφοροποίησης στα σύγχρονα πολιτικά συστήματα αποτελεί καθετί που περιστρέφεται γύρω από τα κοινωνικά δικαιώματα και τις προσεγγίσεις για την κοινωνική ιδιότητα του πολίτη. Πως ορίζονται από ένα κράτος τα κοινωνικά δικαιώματα, ποιος είναι ο φορέας παροχής των οποιοδήποτε κοινωνικών δικαιωμάτων, ποιος ο τρόπος πρόσβασης σε αυτά και ποιο το επίπεδο κάλυψης στο γενικό πληθυσμό, αποτελούν ερωτήματα που απαντώνται με πολλούς και διαφορετικούς τρόπους. Στον επόμενο πίνακα αναπτύσσονται οι κυριότερες πολιτικές θέσεις και διαστάσεις, σε σχέση με την κοινωνική ιδιότητα του πολίτη (Dwyer, 2004).

Πίνακας 1: Κυριότερες διαστάσεις των πολιτικών προσεγγίσεων της κοινωνικής ιδιότητας του πολίτη (Dwyer, 2004)

Θεωρητική προσέγγιση	Μαρξισμός	Σοσιαλ-δημοκρατία	Νέο εργατικό	Νέος κοινοτισμός	Νέα Δεξιά
Επίκεντρο πολιτικής ευημερίας	Ανισότητα – Ταξικές διαφορές	Ανισότητα	Η εξάρτηση από τις παροχές πρόνοιας	Η εξάρτηση από τις παροχές πρόνοιας	Η εξάρτηση από τις παροχές πρόνοιας
Πρωταρχικός στόχος	Αναδιανομή πλούτου	Αναδιανομή πλούτου	Αλλαγή ατομικής συμπεριφ.	Αλλαγή ατομικής συμπεριφοράς	Αλλαγή ατομικής συμπεριφ.
Προτεραιότητα	Συλλογικά οικονομικά και κοινωνικά δικαιώματα	Συλλογικά κοινωνικά δικαιώματα	Ατομική ευθύνη	Ατομική ευθύνη	Ατομική ευθύνη
Προτιμώμενος πάροχος πρόνοιας	ΚΡΑΤΟΣ	ΚΡΑΤΟΣ	Ιδιώτης/Αγορά/ Κράτος	Ιδιώτης/ Αγορά	Ιδιώτης/ Αγορά
Προϋπόθεση για την απόδοση της κοινωνικής παροχής	Η συνεισφορά στο έθνος	Η ιδιότητα του πολίτη	Η συμμετοχή στην αγορά εργασίας (κυρίως)	Η συνεισφορά στην τοπική κοινωνία (κυρίως)	Η συμμετοχή στην αγορά εργασίας (κυρίως)

Τρία είναι τα σημεία κλειδιά, όσον αφορά στο επίπεδο ευημερίας που παρέχει στους πολίτες του ένα κράτος. Αυτά είναι: 1) Οι πηγές παροχών (provision), το ποια δηλαδή, θεσμικά όργανα θα πρέπει να παρέχουν τις υπηρεσίες κοινωνικής ευημερίας, 2) οι όροι και το εύρος (conditionality) των παροχών στους δικαιούχους και 3) οι δικαιούχοι (membership) και οι εξαιρούμενοι των παροχών πρόνοιας (Dwyer, 2000). Ανάλογα λοιπόν, με τους παραπάνω παράγοντες, που σχετίζονται με την ποιότητα και το εύρος των δικαιούχων και παροχών κοινωνικών δικαιωμάτων, καθώς και την αυστηρότητα των προϋποθέσεων που απαιτούνται για την παροχή τους, διαμορφώνονται αντίστοιχα και οι ασκηθείσες κοινωνικές πολιτικές από τα διάφορα πολιτικά συστήματα. Το σοσιαλδημοκρατικό μοντέλο προσεγγίζει ίσως, με τον ιδανικότερο τρόπο την κοινωνική διάσταση της ιδιότητας του πολίτη, καθώς με την καθολικότητα των παροχών ευημερίας από το κράτος, στοχεύει στη μείωση των ανισοτήτων και την αναδιανομή του πλούτου και των ευκαιριών.

Ο Marshall έθεσε στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος την αξία των κοινωνικών δικαιωμάτων, τα οποία λειτουργούν ως δυνάμεις άμβλυνσης των ανισοτήτων που εντείνονται από τις αστοχίες της λειτουργίας του καπιταλισμού της αγοράς, (Βενιέρης, 2015). Παρόλα αυτά, πολλές επιστημονικές προσεγγίσεις στέκονται επικριτικά σε κάποιες πτυχές της θεωρίας του. Ανάμεσα σε αυτές, κυρίως οι πολιτικές προσεγγίσεις του Νέο-μαρξισμού και της Νέας Δεξιάς ασκούν έντονη κριτική από εντελώς διαφορετική θεώρηση η καθεμία. Σύμφωνα με τους Νέο-μαρξιστές, τα κοινωνικά δικαιώματα αποτελούν ένα μέσο θωράκισης του καπιταλιστικού συστήματος και ευνοούν τη διαίωνιση της ύπαρξής του, ενώ σύμφωνα με τη Νέα Δεξιά, τα κοινωνικά δικαιώματα δεν αναγνωρίζονται, όπως τα ατομικά και τα πολιτικά, ως αναπόσπαστο κομμάτι της ιδιότητας του πολίτη (Κουραχάνης, 2017).

Όμως, οι άνισες αφετηρίες των ανθρώπων που γεννώνται από τη φτώχεια, την ανεργία και την ανασφάλεια και μεγεθύνονται σε ανισότητες στις ευκαιρίες συμμετοχής στην οικονομική και κοινωνική ζωή, καθιστούν επιτακτική την ανάγκη διασφάλισης των κοινωνικών δικαιωμάτων για τους περισσότερο αδύναμους. Γενικά, κάθε κράτος παρουσιάζει ένα μείγμα συστημάτων που παρέχουν δικαιώματα, ανεξάρτητα του βαθμού ανάγκης, ή της συμμετοχής στην αγορά εργασίας. Το κράτος καλείται να επιλέξει τις μεθόδους και τους τρόπους παρέμβασης, καθώς και το εύρος της καθολικότητας, ή επιλεκτικότητας των παρεχόμενων δικαιωμάτων, προκειμένου να αμβλύνει τις οικονομικές και κοινωνικές ανισότητες. Όσο ευρύτερο το πλήθος των παρεμβάσεων του κράτους και συχνότερος ο καθολικός τρόπος παρέμβασης, καλύπτοντας το σύνολο των ανθρώπων που ζει μέσα στους κόλπους του, τόσο περισσότερο διασφαλίζεται η κοινωνική

συνοχή και η ιδιότητα του πολίτη για κάθε κάτοικο μίας χώρας. Στον επόμενο πίνακα μπορούμε να εντοπίσουμε τις, σύμφωνα με τον Stewart Miller (1999), μεθόδους παρέμβασης του κράτους στην άσκηση της κοινωνικής του πολιτικής.

Πίνακας 2: Λειτουργίες και Μέθοδοι παρέμβασης του Κράτους μέσω της Κοινωνικής του Πολιτικής (Miller, 1999).

Βασικά μοντέλα παρέμβασης	Τρόπος παρέμβασης	Παραδείγματα
Χρηματικές παροχές	Καθολικότητα (Μη ανταποδοτικού χαρακτ.)	Επίδομα τέκνου
	Καθολικότητα (Ανταποδοτικού χαρακτ.)	Σύνταξη
	Επιλεκτικότητα	Επίδομα ανεργίας
Παροχές σε είδος	Καθολικότητα	Συμμετοχή στην Α΄θμια εκπαίδευση
	Επιλεκτικότητα	Δωρεάν συνταγογραφούμενα φάρμακα
Επιδοτήσεις	Κουπόνια	Τρόφιμα στις μεγάλες αγορές
	Γενικές επιδοτήσεις	Ελεύθερες διαδρομές στα Μέσα Μαζικής Μεταφοράς.
Ρυθμίσεις		Νομοθετικές ρυθμίσεις ίσων ευκαιριών
Ανάθεση συμβάσεων		Διανομή γευμάτων σε σχολεία
Συμβουλευτική		Εργασιακοί σύμβουλοι στον ΟΑΕΔ
Έλεγχος στη χρήση υπηρεσιών		

Η πρόσβαση στα κοινωνικά δικαιώματα αποτελεί μια επιπλέον παράμετρο που διατηρεί πρακτικά και τις περισσότερες δυσκολίες στην ισότιμη αξιοποίηση τους από όλους τους πολίτες. Ιδιαίτερα, βέβαια, όταν τα κοινωνικά δικαιώματα και οι κοινωνικές παροχές δεν είναι καθολικές,

πολλοί παράγοντες όπως η νομοθεσία, ο τρόπος παροχής και η μορφή του δικαιώματος, οι διαδικασίες και οι διαθέσιμοι πόροι που είναι απαραίτητοι για την υλοποίησή του, καθώς και οι δυνατότητες, η πληροφόρηση και οι πόροι που διαθέτει ο ίδιος ο δυνητικός χρήστης, σύμφωνα με τον Davy, 2002, καθορίζουν και το επίπεδο προσβασιμότητας και κατά πόσο τελικά «φθάνει» στο δικαιούχο, ένα θεσμοθετημένο κοινωνικό δικαίωμα (Noyoo, 2017).

Ο Offe (2003) διακρίνει σήμερα τρεις κοινωνικο-πολιτικές δυνάμεις που φαίνεται να επικρατούν στα σύγχρονα πολιτικά συστήματα: α) τους διστακτικούς σοσιαλδημοκράτες, β) τους επιθετικούς φιλελεύθερους της αγοράς και γ) τους περισσότερο ή λιγότερο ενεργητικούς ακροδεξιούς λαϊκιστές. Οι πρώτοι είναι υπέρμαχοι της επιδίωξης της πλήρους απασχόλησης και της διατήρησης των θεσμών του κράτους ευημερίας. Οι φιλελεύθεροι, αντίθετα, βλέπουν το ισχυρό κοινωνικό κράτος και τα θεσμικά του όργανα, ως εμπόδιο για την αύξηση της απασχόλησης και κατά συνέπεια, θέλουν να μειώσουν το πεδίο εφαρμογής του και τη γενναιοδωρία του. Τέλος, οι ακροδεξιοί λαϊκιστές υποστηρίζουν ότι ο μόνος τρόπος για τη διατήρηση της κοινωνικής προστασίας των ντόπιων εργαζομένων και των πολιτών του κράτους επιτυγχάνεται με το κλείσιμο των εθνικών συνόρων στους αλλοδαπούς, τους ξένους εργάτες, τα «ξένα» αγαθά και εκείνους που προσεύχονται σε «ξένους» θεούς. Έτσι, οι συνέπειες για το κράτος ευημερίας, είναι διαφορετικές ανάλογα με την ισχύ, αλλά και τη δυναμική αλληλεπίδραση των τριών αυτών διαφορετικών ιδεολογικών δυναμικών (Abrahamson, 2005).

Τα σύγχρονα κοινωνικά προβλήματα και η αντιμετώπισή τους πάντως για τον απλό ευρωπαϊό πολίτη, δεν αποτελούν ζητήματα αριστερής ή δεξιάς ιδεολογίας, όπως προκύπτει και από εκτενή πανευρωπαϊκή κοινωνική έρευνα του 2012. Οι ευρωπαίοι πολίτες θεωρούν ότι τα διάφορα είδη κοινωνικών δικαιωμάτων είναι εξαιρετικά σημαντικά για τη λειτουργία της δημοκρατίας, με τους μέσους όρους των πολιτικών κατευθύνσεων δεξιάς και αριστεράς να είναι παρόμοια. Αυτό δείχνει ότι η βαρύτητα στα κοινωνικά δικαιώματα δεν αποτελεί προνόμιο της αριστερής ιδεολογίας, αλλά αντίθετα η κοινωνική ιδιότητα του πολίτη, ως μέσο αντιμετώπισης κοινωνικών προβλημάτων, όπως η φτώχεια και ως βασική έννοια της δημοκρατίας, δεν αποτελεί έκφραση μίας συγκεκριμένης ιδεολογικής προτίμησης, αλλά αυτόνομη θέση, ανεξαρτήτως πολιτικών πεποιθήσεων (Hooghe & Oser, 2017).

Δείκτης κοινωνικών προβλημάτων, όμως, πέρα από τη φτώχεια, αποτελεί και η οικονομική ανισότητα. Αρκετές μελέτες, όπως αυτές των Pedersen, 1999 & 2004, Behrendt, 2000, έχουν δείξει ότι η μετατόπιση προς τα ιδιωτικά συστήματα κοινωνικής ασφάλισης μπορεί

να αποτελέσει πολύ ισχυρή πηγή οικονομικής ανισότητας, ενώ άλλες μελέτες, όπως αυτές των Pestieau, 1992, Pedersen, 1999, Behrendt, 2000 και άλλων, έχουν δείξει ότι οι ιδιωτικές συντάξεις του δεύτερου και του τρίτου πυλώνα⁶ είναι πάντα μια πολύ ισχυρή πηγή ανισότητας στο εισόδημα των συνταξιούχων (Katrougalos, 2008). Ο ελλειπτικός ρόλος του δημόσιου στοιχείου συνεπάγεται ότι λιγότερα χρήματα θα είναι διαθέσιμα για τις αναδιανεμητικές λειτουργίες του κράτους ευημερίας, καταστρώντας ακόμη πιο ανίσχυρες όλες τις ευάλωτες κοινωνικές ομάδες. Άλλα ευρήματα στο χώρο της υγείας, δείχνουν ότι η αύξηση στις κοινωνικές δαπάνες δεν βελτιώνει απαραίτητα τη μέση υγειονομική κατάσταση του πληθυσμού, αλλά έχει θετική επίδραση στη μείωση των ανισοτήτων πρόσβασης στον τομέα της υγείας στην Ευρώπη (Álvarez-Gálvez & Jaime-Castillo, 2018).

Όμως, η αύξηση των κοινωνικών δαπανών και η καθολικότητα των κοινωνικών παροχών, ενισχύουν σημαντικά, αλλά δεν διασφαλίζουν την κοινωνική συνοχή. Με ποιο τρόπο λοιπόν, μπορεί να διασφαλιστεί ότι οι πολίτες μπορούν να αισθάνονται ότι είναι μέλη της πολιτικής τους κοινότητας, να νιώθουν αλληλεγγύη με τους συμπολίτες τους και όχι αδιαφορία ή μίσος προς τους άλλους; Οι περισσότεροι μελετητές εστιάζουν κυρίως στην περιγραφή του επιθυμητού και λιγότερο σε ποιες πολιτικές θα ενθαρρύνουν τους πολίτες να υιοθετήσουν αυτές τις θετικές αρετές και πρακτικές (Kymlica & Norman, 2000). Αποτελεί πρωτίστως ευθύνη του κράτους, με την συμβολή της ενεργοποίησης και πνευματικής εγρήγορσης κάθε πολίτη, προκειμένου να αποτελεί διαρκή στόχο της κοινωνίας η μείωση των ανισοτήτων, η διάχυση των κοινωνικών δικαιωμάτων, η διατήρηση υψηλού επιπέδου κοινωνικής συνοχής και η διασφάλιση της κοινωνικής δικαιοσύνης.

1.4 Σύγχρονες διαστάσεις της ιδιότητας του πολίτη και παγκοσμιοποίηση

Μετά το Β΄ παγκόσμιο πόλεμο και τη χρυσή 30ετία του κράτους ευημερίας, η έννοια της παγκοσμιοποίησης, σε οικονομικό και όχι μόνο επίπεδο, τείνει να κυριαρχεί διεθνώς. Αν και η έννοια της παγκοσμιοποίησης ενσωματώνει πολλές διαστάσεις, η οικονομική φαίνεται να είναι η κυρίαρχη, με την ελεύθερη διακίνηση κεφαλαίων, εργαζομένων, υπηρεσιών, προϊόντων και επιχειρήσεων. Παράγοντες όπως ο οικονομικός ανταγωνισμός των Η.Π.Α. με την Ευρώπη, αλλά

---

⁶ 1ος πυλώνας: Κύρια και επικουρική ασφάλιση 2ος πυλώνας: Προαιρετικά ή συμπληρωματικά συστήματα Κοινωνικής Ασφάλισης – Επαγγελματικά ταμεία 3ος Πυλώνας: Προγράμματα Ιδιωτικής Ασφαλιστικής Κάλυψης

και αυτών με τις συνεχώς εξελισσόμενες οικονομικές δυνάμεις της Ασίας, η γήρανση του πληθυσμού και το δημογραφικό πρόβλημα που συνεχώς επιδεινώνεται, οι γενικότερες διεθνείς εξελίξεις και η λειτουργία των υπερεθνικών οργανισμών, έχουν σηματοδοτήσει ένα νέο φάσμα εύθραυστης ισορροπίας των οικονομικών και κοινωνικών δυνάμεων. Ταυτόχρονα, η ραγδαία εξέλιξη της τεχνολογίας και η εξάπλωση των μέσων κοινωνικής δικτύωσης, η επιτακτικότητα εξεύρεσης λύσεων για τα περιβαλλοντικά και οικολογικά προβλήματα, σε συνδυασμό με τη δυναμική του μεταναστευτικού φαινομένου, διαμορφώνουν νέες διαστάσεις και τρόπους προσέγγισης της ιδιότητας του πολίτη.

Οι μελετητές πολιτικών χώρων όπως ο Williamson το 1997, (όπ. αναφ. στο Milana, 2008), υπογραμμίζουν την προβολή μιας «εναλλακτικής» μορφής της ιδιότητας του πολίτη, αυτής του πολίτη καταναλωτή. Σύμφωνα με αυτήν, οι ευθύνες του κράτους, που παραδοσιακά υποχρεούται να εξασφαλίσει τα ατομικά, πολιτικά και κοινωνικά δικαιώματα στον πολίτη, συνεχώς μετατοπίζονται προς το άτομο – μεμονωμένο καταναλωτή και τις οικονομικές επιλογές του. Ως συνέπεια αυτού, είναι να μπορούν ορισμένα άτομα ανεξαρτήτου ιθαγένειας, με την οικονομική τους δύναμη, να επωφεληθούν από την διεύρυνση των δικαιωμάτων που παρέχονται από την ιδιότητα του πολίτη, ενώ αντίθετα άλλα τμήματα του πληθυσμού, όπως π.χ οι νεότερες γενιές, οι άνεργοι και οι εργαζόμενοι στο σπίτι, να αποκλείονται και να περιθωριοποιούνται (Milana, 2008).

Σύμφωνα με τον Αμερικανό οικονομολόγο Robert Gordon, (οπ. αναφ. στον Pettersson, 2017), η αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας, από την επανάσταση του διαδικτύου και της τεχνολογίας δεν είναι η αναμενόμενη, σε αντίθεση με την αντίστοιχη αύξηση, στο παρελθόν, από τις εφευρέσεις της βιομηχανικής επανάστασης (Pettersson, 2017). Η παραπάνω διαπίστωση ενισχύεται και από τα ερευνητικά δεδομένα των Wackernagel και Rees το 2002, (όπ. αναφ. στο Valdivielso, 2005), που δείχνουν ότι η ανθρωπότητα υπερβαίνει στην κατανάλωση κατά 20% τουλάχιστον, τη βιολογική ικανότητα της βιόσφαιρας, εξαντλώντας σιγά σιγά τα φυσικά αποθέματα του πλανήτη (Valdivielso, 2005). Απόρροια των παραπάνω διαπιστώσεων, αποτελεί μία σύγχρονη διάσταση της ιδιότητας του πολίτη, η οικολογική, η οποία συνδέεται άμεσα με τα οικολογικά κινήματα και τη συνεχή μείωση των φυσικών πόρων. Η προσέγγιση αυτή πηγάζει από τη συσσώρευση των περιβαλλοντικών προβλημάτων στον πλανήτη μας και την ανάγκη καλλιέργειας μίας παγκόσμιας οικολογικής συνείδησης (Βενιέρης, 2015). Όπως αναφέρει ο Bart van Steenberghe το 1994, (οπ. αναφ. στο Delanty, 1997), η ιδιότητα του πολίτη γίνεται και πάλι μία επαναστατική έννοια, με τη μορφή της οικολογικής συνείδησης, που συνεπάγεται την ευθύνη όλων μας για το περιβάλλον και τον πλανήτη. Η ιδέα της συλλογικής ευθύνης αποτελεί ένα

μεγάλο κεφάλαιο της σύγχρονης κοινωνικής θεωρίας και συνδέεται με τη συλλογική δράση έναντι της ατομικότητας. Η ιδέα της ευθύνης βέβαια, διαφοροποιείται από αυτήν του καθήκοντος, όπως προσεγγίζεται από τα συντηρητικά μοντέλα και συγκεκριμενοποιείται στην ευθύνη που έχει ο καθένας απέναντι στη φύση, το περιβάλλον και τις μελλοντικές γεννιές (Delanty, 1997).

Επίσης, στενά συνδεδεμένη με την έννοια της παγκοσμιοποίησης, είναι η ανάπτυξη και επέκταση των νέων τεχνολογιών και των μέσων κοινωνικής δικτύωσης, κυρίως βέβαια, στα βιομηχανικά αναπτυγμένα μέρη του κόσμου. Ο σύγχρονος πολίτης οφείλει να έχει επίγνωση των κοινωνικών, πολιτισμικών, αλλά και ηθικών κυρίως, πτυχών που σχετίζονται με την εξέλιξη και τη χρήση αυτών των τεχνολογιών και εφαρμογών. Σύμφωνα με την ΟΥΝΕΣΚΟ, ο σύγχρονος πολίτης οφείλει να σταθεί με κριτική σκέψη, ενσυναίσθηση και κατανόηση απέναντι στις προκλήσεις της χρήσης των εξελιγμένων τεχνολογιών πληροφορικής και επικοινωνίας και να μαθαίνει να γνωρίζει, να πράττει, να υπάρχει και να συμβιώνει με τους άλλους (UNESCO, 2015).

Στη σύγχρονη προσέγγιση της έννοιας της ιδιότητας του πολίτη, παραμένει πάντα στο προσκήνιο και η διάσταση του φύλου, με τα ζητήματα ισότητας και της εκπλήρωσης των δικαιωμάτων των γυναικών στην καθημερινότητα. Οι διακρίσεις ευκαιριών στην ιεραρχία, στις θέσεις εξουσίας και στα κέντρα αποφάσεων είναι εμφανείς, αρκεί να παρατηρήσει κανείς τις διαφορές στους μισθούς και τα ποσοστά των γυναικών στις αντίστοιχες θέσεις ευθύνης. Παρόλο που τα τελευταία χρόνια οι διαφορές εξομαλύνονται, αυτές συνεχίζουν να παραμένουν, καθώς ακόμα και στις πιο προηγμένες ευρωπαϊκές κοινωνίες, δύσκολα ανατρέπονται παραδόσεις αιώνων, με τα ανδρικά πρότυπα και συμφέροντα να κυριαρχούν (Βενιέρης, 2015).

Μία άλλη συνήθης διάσταση της ιδιότητας του πολίτη, είναι η έννοια της «πολλαπλής ιδιότητας του πολίτη», η δυνατότητα δηλαδή, του να έχει κάποιος την υπηκοότητα περισσότερων του ενός κρατών ή διακρατικών οντοτήτων. Στην ξεχωριστή περίπτωση Ευρωπαϊκής ένωσης, οι πολίτες των κρατών-μελών της έχουν δικαιώματα και υποχρεώσεις, όχι μόνο απέναντι στο εθνικό τους κράτος, αλλά με την πολλαπλή ιδιότητα του πολίτη και απέναντι στον υπερεθνικό οργανισμό της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Πανταζής, 2011).

Τις τελευταίες δεκαετίες φαίνεται να κυριαρχεί και η προσέγγιση του «ενεργού πολίτη» (active citizenship) που αφορά πρωτίστως στις αρετές και ικανότητες του πολίτη και δευτερευόντως στα δικαιώματά του. Ο εθελοντισμός αποτελεί την κεντρική διάσταση της υλοποίησης των κοινωνικών πολιτικών και το τρίπτυχο αλληλεγγύη, κοινοτική ανάπτυξη και κοινωνικό κεφάλαιο, συγκροτούν, σύμφωνα με τον Gaynor, 2011 (όπ. αναφ. στο Κουραχάνης,

2017), την κυρίαρχη έννοια της κοινωνικής ιδιότητας του πολίτη, που ενσαρκώνεται με τη μορφή του «ενεργού πολίτη».

Πολλές επιστημονικές προσεγγίσεις, όπως αυτές των Isin και ο Turner (2007), (όπ. αναφ. στο Wood & Black, 2018), υπογραμμίζουν πως, αν και η παγκοσμιοποίηση θεωρείται ότι δημιουργεί έναν κόσμο στον οποίο το έθνος – κράτος χάνει ολοένα και περισσότερο τη δυναμική του, ως προς τη διαμόρφωση και τη σύνθεση της ιδιότητας του πολίτη, αντιθέτως, αυτό φαίνεται να παραμένει ισχυρό στη σύνδεσή του με την ιδιότητα αυτή. Παρά τις πολλαπλές μεταναστευτικές δυνατότητες του παγκοσμιοποιημένου κόσμου, η εδαφική ένταξη εξακολουθεί να έχει σημασία για τους ανθρώπους και οι ζωές τους να είναι ριζωμένες στις τοπικές κοινωνίες, εντός των διαμορφωμένων κρατών. Επομένως, το καθεστώς της επίσημης ιθαγένειας που συνδέεται με ένα διαμορφωμένο έθνος – κράτος, παραμένει ισχυρό (Wood & Black, 2018).

Στη σύγχρονη πραγματικότητα, παρουσία του έντονου μεταναστευτικού φαινομένου, επιβάλλεται να συνυπάρξουν στον ίδιο χώρο άνθρωποι από ολόκληρο τον πλανήτη, που δεν συνδέονται μεταξύ τους με κοινή καταγωγή, ή με κάποια ιστορική συνύπαρξη και πορεία. Αλλάζει λοιπόν, η κοινωνία, γίνεται ολοένα και περισσότερο πολυπολιτισμική και οδηγεί στο σχηματισμό μιας νέας ιδιότητας του πολίτη, που προϋποθέτει την αποδοχή του άλλου και την αναγνώριση του ως ισότιμου μέλους της κοινωνίας στην οποία ζει. Για τους λόγους αυτούς, έγιναν και γίνονται προσπάθειες στους κόλπους της Ευρωπαϊκής Ένωσης για τον καθορισμό των δικαιωμάτων και των υποχρεώσεων του πολίτη στην Ευρώπη. Σε μία τέτοια κοινωνία, η εκπαίδευση επιτελεί σημαντικό ρόλο και αναπόσπαστο μέρος της θα πρέπει να αποτελεί η απόκτηση, εφαρμογή και διάδοση της γνώσης και των αξιών και δεξιοτήτων που συνδέονται με τις δημοκρατικές αρχές, όπως η αφοσίωση, η δικαιοσύνη και η υπευθυνότητα (Πανταζής, 2011). Κατ' αυτόν τον τρόπο, τα άτομα θα μπορέσουν πιθανόν, να καλλιεργήσουν τη συνείδηση της ενεργούς και υπεύθυνης συμμετοχής στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων της κοινωνίας, όπου εντάσσονται.

Πιο δύσκολο στην απάντησή του όμως, αποτελεί το ερώτημα για το τι μπορούν ή τι πρέπει να κάνουν οι κυβερνήσεις προκειμένου να προωθήσουν αυτές τις αρετές. Πώς πρέπει οι κυβερνώντες ανά τον κόσμο να εμφυσήσουν στους πολίτες τους την επιθυμία να είναι ενεργοί και όχι παθητικοί, υπεύθυνοι και όχι άπληστοι, ή με κοντόφθαλμη οπτική, ανεκτικοί και όχι προκατειλημμένοι ή ξενοφοβικοί. Πώς θα καλλιεργήσουν στους πολίτες τους την αίσθηση ότι είναι μέλη και ανήκουν στην πολιτική τους κοινότητα, παρά τα προβλήματα και τις

απογοητεύσεις τους. Πως θα πρέπει οι κυβερνήσεις να διασφαλίσουν ότι οι πολίτες τους θα νιώθουν αλληλεγγύη προς τους συμπολίτες τους, αντί για αδιαφορία ή μίσος προς τους διαφορετικούς από τους ίδιους. Δυστυχώς και οι επιστημονικές προσεγγίσεις των ζητημάτων της ιθαγένειας και της ιδιότητας του πολίτη, εστιάζουν περισσότερο στην περιγραφή της επιθυμητής συμπεριφοράς του πολίτη και λιγότερο σε ποιες πολιτικές θα πρέπει οι κυβερνώντες να στραφούν, ή να επικεντρωθούν, ώστε να ενθαρρύνουν, ή να ωθήσουν τους πολίτες στην υιοθέτηση αυτών των επιθυμητών αρετών και πρακτικών (Kymlicka & Norman, 2000).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ, ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΙΔΙΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΗ

2.1 Η Ευρωπαϊκή κοινωνική πολιτική

Διερευνώντας τα στοιχεία και τους δείκτες από την επιστημονική βιβλιογραφία, μπορεί εύκολα να διαπιστώσει κανείς πως η Ευρώπη χαρακτηρίζεται ως μία εδαφική οντότητα, με υψηλά επίπεδα ευημερίας και χαμηλούς δείκτες ανισότητας και φτώχειας, συγκριτικά με κράτη εκτός Ευρώπης. Παρόλη τη γενικευμένη κρίση του κοινωνικού κράτους και τη συρρίκνωση των κοινωνικών δικαιωμάτων, έχει διασφαλιστεί για τους πολίτες της συντριπτικής πλειοψηφίας των κρατών της Ευρώπης, ένα ικανοποιητικό επίπεδο κοινωνικών δικαιωμάτων. Σε αυτό έχει συμβάλει κυρίως, ο Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης που κατοχυρώθηκε το 1961 και αναθεωρήθηκε το 1996. Η διεθνής συνθήκη του Ευρωπαϊκού κοινωνικού χάρτη αναγνωρίζει με σαφήνεια το δικαίωμα στην κοινωνική βοήθεια και το διαχωρίζει από την αντίληψη της ηθικής υποχρέωσης για φιλανθρωπία (Βενιέρης, 2002).

Ο αναθεωρημένος Κοινωνικός Χάρτης, επέφερε σημαντικές μεταρρυθμίσεις, καθώς όχι μόνο ισχυροποίησε και βελτίωσε τα υφιστάμενα δεκαεννέα άρθρα, αλλά προσθεσε επιπλέον δώδεκα άρθρα που πρεσβεύουν ένα σύγχρονο πνεύμα συλλογικής κοινωνικής βοήθειας. Ενδεικτικά, μπορούμε να σταθούμε σε κάποια θέματα που δόθηκαν βαρύτητα με την αναθεώρηση του 1996 και που είναι τα εξής: 1) Βελτίωση συνθηκών για υγεία και ασφάλεια στο

χώρο εργασίας, 2) προστασία εργαζομένων σε θέματα μισθού, απόλυσης, συμβάσεων, κλπ. 3) προστασία εργαζόμενων γυναικών, 4) διεύρυνση δικαιωμάτων εργαζόμενων μεταναστών στην επανασύνδεση με τις οικογένειές τους, 5) διασφάλιση ίσως ευκαιριών και μεταχείρισης στα θέματα απασχόλησης, 6) προστασία του παιδιού, 7) δικαίωμα ηλικιωμένων για κοινωνική προστασία, 8) προστασία από τη φτώχεια και τον κοινωνικό αποκλεισμό και 9) δικαίωμα στέγασης (Βενιέρης, 2002). Ο Ευρωπαϊκός κοινωνικός χάρτης του Συμβουλίου της Ευρώπης σταθεροποίησε το ευρωπαϊκό κοινωνικό όραμα, μορφοποίησε το σύγχρονο ευρωπαϊκό κοινωνικό μοντέλο και διατήρησε σε ισχύ την υπόσταση ενός, αποδυναμωμένου όμως, σε σχέση με το παρελθόν, ευρωπαϊκού κοινωνικού κεκτημένου.

Ο Χάρτης των Θεμελιωδών δικαιωμάτων της Ε.Ε. θεωρείται ως ένα σημαντικό σύμβολο του ευρωπαϊκού κοινωνικού μοντέλου. Όμως, τα περισσότερα από τα κοινωνικά δικαιώματα, διατυπώνονται στο Χάρτη με μάλλον γενικούς όρους, ενώ πολλές από τις διατάξεις αλληλεγγύης του Χάρτη, υπόκεινται ρητά στις προϋποθέσεις που προβλέπονται από το δίκαιο της Ένωσης και από το εθνικό δίκαιο και πρακτικές. Αυτό δείχνει ότι πολλές από τις διατάξεις αυτές, αντιμετωπίζονται ως αρχές, κατά την έννοια του άρθρου 52, παράγραφος 5, του Χάρτη, με περιορισμένη δικαιοδοσία και εμβέλεια (Kornezov, 2018).

Στην Ε.Ε. των 27 πλέον χωρών, μετά την οικειοθελή αποχώρηση του Ηνωμένου Βασιλείου από αυτήν, τα θεσμικά της όργανα επηρεάζουν την ευημερία των πολιτών της και την ποιότητα της ιδιότητας του πολίτη. Το κοινωνικό κεκτημένο της Ε.Ε. αποτελεί ένα σύνθετο μόρφωμα που αποτελείται από το πρωτογενές δίκαιο (τις συνθήκες και το Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων), το παράγωγο δίκαιο (συμπεριλαμβανομένων πάνω από πενήντα οδηγιών για θέματα κοινωνικών δικαιωμάτων και δικαιωμάτων των εργαζομένων), τις αποφάσεις του Δικαστηρίου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (ΔΕΚ) και κάποια μη υποχρεωτικά μέτρα, όπως συστάσεις, κοινωνικά προγράμματα (π.χ. PROGRESS) και κάποια ανακατανομή κονδυλίων (π.χ. Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο).

Πολιτική καινοτομία της Συνθήκης του Άμστερνταμ του 1997 αποτέλεσε η Ανοιχτή Μέθοδος Συντονισμού (Α.Μ.Σ.), που είχε ως σκοπό την υιοθέτηση βέλτιστων πρακτικών σε κοινωνικά θέματα, όπως αυτά σχετικά με την απασχόληση, τις συντάξεις και την κοινωνική ένσωματωση (Plomien, 2018). Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή, μέσω των αποτελεσμάτων της Α.Μ.Σ. μπορεί να εκδώσει συστάσεις για κάθε χώρα, οι οποίες όμως, δεν μπορούν να είναι υποχρεωτικές, με αποτέλεσμα ο αντίκτυπος αυτού του μηχανισμού να είναι μάλλον περιορισμένος (Bruzelius,

2018). Η εφαρμογή της Α.Μ.Σ. στον τομέα της κοινωνικής πολιτικής γίνεται αντιληπτή ως ένας ακόμα σταθμός, στη μακροχρόνια προσπάθεια ανεύρεσης των κατάλληλων μεθόδων ενίσχυσης της κοινωνικής υπόστασης της Ευρώπης. Η Α.Μ.Σ. βασίζεται συνεπώς, σε μια πλήρως αποκεντρωμένη προσέγγιση – σεβόμενη την αρχή της επικουρικότητας⁷- στην οποία τα κράτη μέλη της Ε.Ε, σε τοπικό, αλλά και περιφερειακό επίπεδο, καθώς και η κοινωνία των πολιτών, καλούνται να συμμετέχουν ενεργά, μέσω της ανάπτυξης πολλαπλών μορφών συνεργασίας. Οι αποφάσεις και οι βέλτιστες πρακτικές που προκρίνονται παραμένουν μη δεσμευτικές για τα άλλα κράτη – μέλη και κατά συνέπεια δεν προβλέπονται κυρώσεις στις περιπτώσεις των κρατών αυτών που η απόδοσή τους κρίνεται μη ικανοποιητική. (Σακελλαρόπουλος & Αγγελάκη, 2016). Λαμβάνοντας υπόψη την απροθυμία των εθνικών κυβερνήσεων να εκχωρήσουν στους ευρωπαϊκούς υπερεθνικούς οργανισμούς, περαιτέρω αρμοδιότητες που σχετίζονται με την κοινωνική τους πολιτική, πυρήνας της Α.Μ.Σ. δεν αποτελεί η εναρμόνιση μεταξύ των κρατών, αλλά η έννοια της σύγκλισης και του συντονισμού εθνικών στόχων (Σακελλαρόπουλος & Αγγελάκη, 2016).

Με τη Συνθήκη της Λισσαβόνας το 2007, έγινε προσπάθεια να ενισχυθεί ο κοινωνικός ρόλος της Ευρώπης, με την ισχυροποίηση του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων και την προσπάθεια για αλλαγή από μία ανοικτή οικονομία της αγοράς με ελεύθερο ανταγωνισμό, σε μία «κοινωνική οικονομία της αγοράς», με στόχο την πλήρη απασχόληση και την κοινωνική πρόοδο (Plomien, 2018). Παρά τις δυνατότητές της κοινωνικής οικονομίας της αγοράς, τα αποτελέσματα της δεν έχουν ακόμα κεφαλαιοποιηθεί. Αντίθετα, τα θεσμικά όργανα της Ε.Ε. δίνουν προτεραιότητα, σύμφωνα με τον Novitz, 2015 (οπ. αναφ. στο Alexandris - Polomarkakis, 2019), σε μία ατζέντα οικονομικής και σε κάποιο βαθμό, περιβαλλοντικής βιωσιμότητας, μεταθέτοντας σε δεύτερο πλάνο τον κοινωνικό πυλώνα της βιώσιμης ανάπτυξης.

Συνεπώς, τα κοινωνικά δικαιώματα στην Ε.Ε. εξακολουθούν να καθορίζονται κατά κύριο λόγο με αποφάσεις σε εθνικό επίπεδο και τα κράτη μέλη ακολουθούν πολύ διαφορετικές προσεγγίσεις, όσον αφορά στα κοινωνικά δικαιώματα, προκαλώντας μεγάλες αποκλίσεις μεταξύ των κρατών μελών. Ειδική μνεία μπορεί να γίνει για τα σκανδιναβικά κράτη, αλλά και για κάποια βορειοευρωπαϊκά, όπως η Αυστρία και η Ολλανδία, που αποτελούν παράδειγμα ότι ακόμα και κάτω από δύσκολες οικονομικές συνθήκες, μπορούν να προωθούν πολιτικές που να ενισχύουν τα κοινωνικά δικαιώματα των πολιτών και ταυτόχρονα να παραμένουν σε χαμηλά επίπεδα, η

---

⁷ Η αρχή της επικουρικότητας αποτελεί νομική έννοια με πολιτικό περιεχόμενο και αναφέρεται στην υπερεθνική δράση που είναι επιτρεπτή και επιλέγεται μόνον αν επιφέρει καλύτερα αποτελέσματα από την εθνική και προς όφελος των πολιτών.

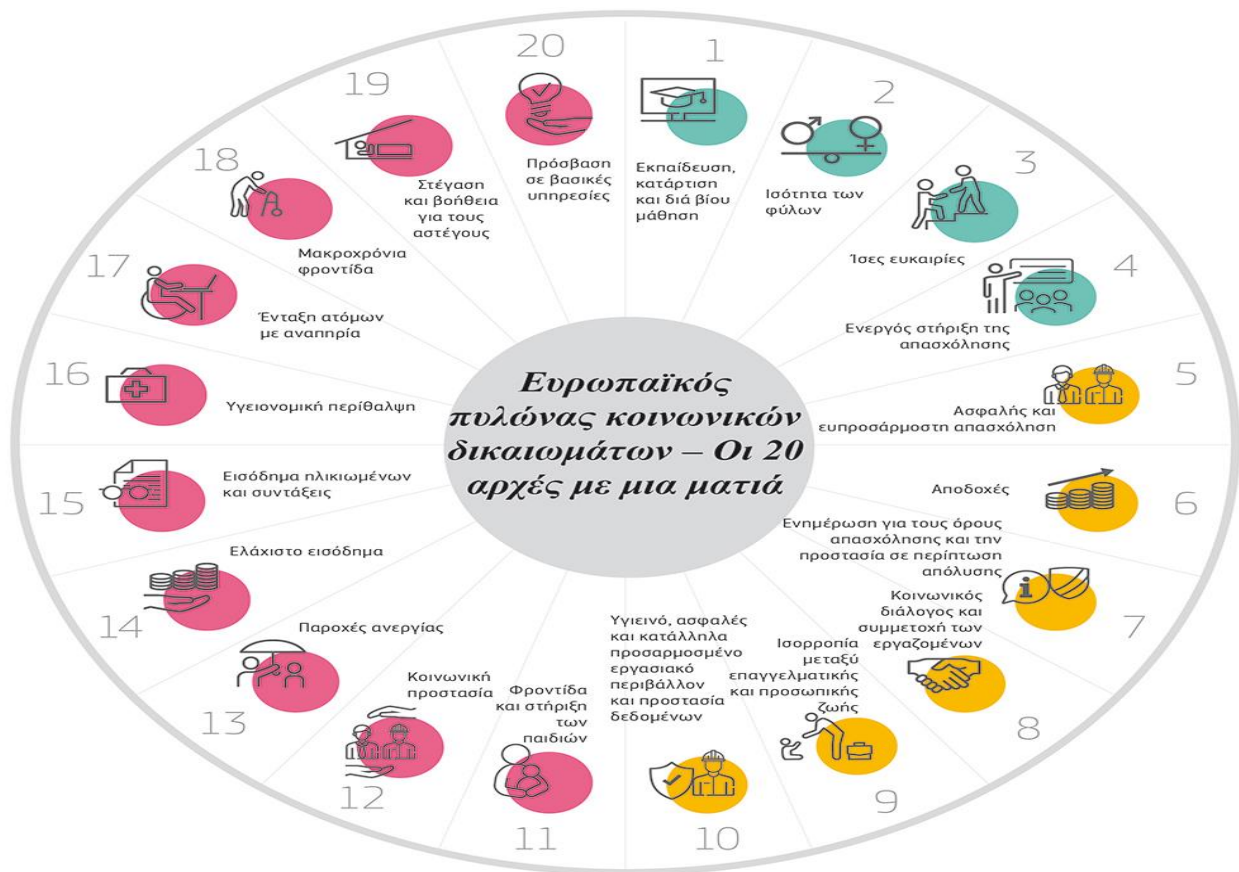
ανεργία και ο πληθωρισμός (Marshall & Bottomore, 2001). Ειδικότερα, στα σκανδιναβικά κράτη, κυριαρχούσε για χρόνια η έννοια της απο-εμπορευματοποίησης του κράτους ευημερίας, με την έννοια της διατήρησης για τα άτομα και τις οικογένειες ενός κοινωνικά αποδεκτού βιοτικού επιπέδου. Το ευρύ και γενναιόδωρο δίκτυο εισοδηματικής ασφάλειας, με μία καθολική εγγύηση εισοδήματος και προηγμένες υπηρεσίες για ηλικιωμένους, οικογένειες, παιδιά και ευπαθείς κοινωνικές ομάδες, λειτουργεί ως αποτελεσματικό μέσο άμυνας ενάντια στη φτώχεια και τον κοινωνικό αποκλεισμό (Esping-Andersen, 2006). Επιπλέον, σε αυτές τις χώρες η πρόσβαση σε χαμηλού κόστους, ή και δωρεάν, υψηλής ποιότητας στέγαση, μεταφορές και εκπαίδευση, είναι καθολική και τα ποσοστά φτώχειας και ανεργίας παραμένουν εξαιρετικά χαμηλά. Έτσι λοιπόν, οι πολιτικές που συνδέονται με την κοινωνική ιδιότητα του πολίτη, όπως στο σκανδιναβικό μοντέλο, εμβαθύνουν και επεκτείνουν την έννοια της κοινωνικής δικαιοσύνης και δεν την αφήνουν να διαρρηχθεί από τις πιέσεις της νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης (Weaver, 2018).

Στενή σχέση με την κοινωνική δικαιοσύνη αποτελεί και ο δείκτης κοινωνικής ανισότητας. Ένας απλός τρόπος εκτίμησης του βαθμού επίδρασης της κοινωνικής πολιτικής στην ανισότητα, συντελείται με το συντελεστή Gini που μετρά την ανισότητα μετά την επίδραση των φόρων και των κοινωνικών μεταβιβάσεων. Για παράδειγμα, κατά τη διάρκεια της κοινωνικοοικονομικής κρίσης, το επίπεδο της εισοδηματικής ανισότητας στις Ηνωμένες Πολιτείες το 2013 ήταν περίπου είκοσι επτά τοις εκατό υψηλότερο από ό,τι στη Δανία, τη Νορβηγία, τη Σουηδία και τη Φινλανδία. (Weaver, 2018). Άλλες χώρες βέβαια, προτιμούν να ακολουθούν πολιτικές λιτότητας που έχουν οδηγήσει σε στασιμότητα, ή μείωση των εισοδημάτων για πολλούς πολίτες και αύξηση της φτώχειας.

Στην περίπτωση της Ε.Ε. τα θεσμικά της όργανα οφείλουν να αποδείξουν στους πολίτες τους ότι η ευρωπαϊκή ολοκλήρωση δεν αφορά μόνο στην ολοκλήρωση της αγοράς, αλλά ωφελεί τον λαό και τους λιγότερο πλούσιους πολίτες, παρέχοντας τους τη δυνατότητα να απολαμβάνουν ένα γενναιόδωρο σύστημα κοινωνικής ευημερίας. Η πρωτοβουλία της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για τη σύσταση ενός άξονα κοινωνικών δικαιωμάτων στο πλαίσιο του κοινοτικού κεκτημένου, καθώς και οι πρόσφατες προτάσεις για τη μεταρρύθμιση του συστήματος συντονισμού της κοινωνικής ασφάλισης, αποτελούν μια σημαντική αναγνώριση από τα θεσμικά όργανα ότι χρειάζεται να γίνουν περισσότερα βήματα στον κοινωνικό τομέα (Seeleib-Kaiser, 2018). Η Ευρώπη χρειάζεται να αναπτύξει πληθώρα μέτρων για την ανάπτυξη μιας κοινωνικής Ευρώπης που να αξίζει το όνομά της, όπως π.χ. οι αυτόματοι δημοσιονομικοί σταθεροποιητές για να απορροφήσουν τις επιπτώσεις των ασύμμετρων οικονομικών κρίσεων εντός της νομισματικής ένωσης, ή η εισαγωγή

ενός ευρωπαϊκού σχεδίου ελάχιστου εγγυημένου εισοδήματος. Χωρίς τολμηρά βήματα δράσεων με σκοπό την ενίσχυση των κοινωνικών δικαιωμάτων, η έννοια της κοινωνικής ιδιότητας του πολίτη είναι πολύ πιθανό να παραμείνει ένα «κενό γράμμα» για μεγάλα ποσοστά του πληθυσμού της Ε.Ε. (Seeleib-Kaiser, 2018).

Μία από τις προτεραιότητες σήμερα, της Ε.Ε. αποτελεί ο Ευρωπαϊκός πυλώνας των κοινωνικών δικαιωμάτων και η εφαρμογή του αντίστοιχου σχεδίου δράσης. Το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, το Συμβούλιο της Ευρώπης και η Ευρωπαϊκή Επιτροπή διακήρυξαν τον ευρωπαϊκό πυλώνα κοινωνικών δικαιωμάτων στη σύνοδο κορυφής του Γκέτεμποργκ το 2017. Είκοσι βασικές αρχές και δικαιώματα διαμορφώνουν τον πυλώνα με στόχο μια ισχυρή, δίκαιη, χωρίς αποκλεισμούς και με πολλές ευκαιρίες, κοινωνική Ευρώπη. Στα δύο πρώτα κεφάλαια του πυλώνα καταγράφονται δέκα αρχές που σχετίζονται με τα εργασιακά δικαιώματα και συγκεκριμένα την ισότητα ευκαιριών στην πρόσβαση στην αγορά εργασίας και τους δίκαιους όρους γύρω από τις εργασιακές συνθήκες. Το τρίτο κεφάλαιο αφορά σε δέκα ακόμη αρχές που σχετίζονται με την κοινωνική ενσωμάτωση και την κοινωνική προστασία (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2022). Με βάση τον πυλώνα των κοινωνικών δικαιωμάτων, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή διαμόρφωσε ένα σχέδιο δράσης που μετατρέπει τις αρχές σε συγκεκριμένες δράσεις προς όφελος των πολιτών. Προτείνονται επίσης, στόχοι που οφείλει να επιτύχει η ΕΕ έως το 2030. Τρεις από τους πιο φιλόδοξους στόχους είναι να μπορέσει να εργάζεται το 78 % του πληθυσμού, ηλικίας 20 έως 64 ετών, να καταρτίζεται κάθε χρόνο, τουλάχιστον το 60 % όλων των ενηλίκων και να μειωθεί ο αριθμός των ατόμων που αντιμετωπίζουν κίνδυνο φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού κατά τουλάχιστον 15 εκατομμύρια. (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2021). Αναλυτικά, ο Ευρωπαϊκός πυλώνας των κοινωνικών δικαιωμάτων, αποτυπώνεται στο επόμενο σχήμα.

Σχήμα 2: Οι 20 αρχές του Ευρωπαϊκού κοινωνικού πυλώνα (Πηγή: Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2021).

2.2 Η κοινωνική ιδιότητα του πολίτη σήμερα

Με το τέλος της επέκτασης της χρυσής τριακονταετίας του κράτους ευημερίας και την πετρελαϊκή κρίση ξεκίνησε μία λιτότητα από το 1973 και μετά, αυτό που ο Pierson αποκαλεί «μόνιμη λιτότητα» (King, 2019). Ιδιαίτερα κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του '80, πολλές ευρωπαϊκές κυβερνήσεις μετατόπισαν το κέντρο βάρους των πολιτικών απασχόλησης από την επιδοματική στήριξη των ανέργων, σε τρεις μορφές κρατικών παρεμβάσεων: α) την επιδότηση των επιχειρήσεων για τη διατήρηση, ή και αύξηση του αριθμού των θέσεων εργασίας μέσω της δημιουργίας νέων θέσεων εργασίας, β) την κατάρτιση ανέργων, αλλά και την επιμόρφωση, ή την περαιτέρω εκπαίδευση μέρους του εργατικού δυναμικού και γ) τις ενέργειες σύζευξης της ζήτησης και προσφοράς θέσεων εργασίας (Αδάμ & Παπαθεοδώρου, 2010).

Από τη δεκαετία του '90 η μετεξέλιξη του κράτους ευημερίας προς ένα «εξουσιοδοτικό κράτος» (Evers & Guillemard, 2013), επέτεινε τη διάβρωση και περιόρισε την έκταση των

δικαιωμάτων της κοινωνικής ιδιότητας του πολίτη σε όλο τον Δυτικό Οργανισμό των χωρών της Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης (ΟΟΣΑ). Ο όρος «εξουσιοδοτικό κράτος» αναδύει και ενισχύει την έννοια της ιδιωτικής ευθύνης και το σημαντικό ρόλο της ατομικότητας, της αγοράς και των εθελοντικών και φιλανθρωπικών οργανισμών. Η μετατροπή του κράτους ευημερίας πραγματοποιήθηκε μέσα από τέσσερις κρίσιμες διαστάσεις. Αυτές είναι η ιδιωτικοποίηση, η προώθηση της εργασίας (workfarism), η επιλεκτικότητα στην αγορά εργασίας και οι κοινωνικές υποχρεώσεις της ιδιότητας του πολίτη (Duarte, 2018). Όπως εξηγεί και ο Streeck (οπ. αναφ. στο Duarte, 2018), οι μεταρρυθμίσεις αυτές αποτέλεσαν καθολική σχεδόν αναδιάρθρωση των εθνικών κρατών ευημερίας προς την κατεύθυνση της επένδυσης και όχι της κατανάλωσης, της ενίσχυσης της απασχολησιμότητας, αντί της αύξησης του μισθού των εργαζομένων και της ενεργοποίησης της αγοράς, αντί της προστασίας από αυτήν.

Γενικότερα, τις τελευταίες δεκαετίες τα ευρωπαϊκά κράτη ευημερίας έχουν κινηθεί προοδευτικά από πολιτικές προστασίας των εργαζομένων προς πολιτικές ενεργοποίησής τους, με σκοπό να βοηθήσουν τα άτομα να συμμετάσχουν στην αγορά εργασίας. Τέτοιες πολιτικές σύμφωνα με τον Turner, 2001 (οπ. αναφ. στο Ρομπόλης, 2007), περιλαμβάνουν βραχύτερες περιόδους επιδομάτων ανεργίας και αυξημένη υποστήριξη και κίνητρα στην αναζήτηση εργασίας, τη δια βίου μάθηση και τις ευέλικτες μορφές απασχόλησης. Παρατηρείται θα λέγαμε, μία σταδιακή μετατόπιση από το ευρωπαϊκό μοντέλο Bismarck, στο αγγλοσαξονικό σύστημα Beveridge, στην κάλυψη δηλαδή ενός ελάχιστου επιπέδου κοινωνικής προστασίας και διαβίωσης (Ρομπόλης, 2007). Ακόμη και η Σουηδία δεν μπορούσε να αντισταθεί στις πιέσεις του νεοφιλελευθερισμού, αν και όπως υποστηρίζει ο Maurice Roche το σοσιαλδημοκρατικό μοντέλο έχει επιβιώσει και υλοποιεί στην πράξη την απόδοση της κοινωνικής ιδιότητας του πολίτη στους κατοίκους των χωρών που το υποστηρίζουν (Weaver, 2018)

Επίσης, τα κοινωνικά δικαιώματα αποτέλεσαν το επίκεντρο των διαφόρων προγραμμάτων μεταρρύθμισης που συνδέονται με τις πολιτικές λιτότητας σε πολλά κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Με τη χρήση του ενιαίου νομίσματος, πολλά κράτη μέλη της ευρωζώνης έχουν γίνει ημι-κυρίαρχα, όσον αφορά στην οικονομική και φορολογική πολιτική τους, καθώς αυτά δεν μπορούν πλέον να υποτιμήσουν το νόμισμά τους για να ανακτήσουν την ανταγωνιστικότητά τους. Η έλλειψη ενός συνολικού αναδιανεμητικού μηχανισμού εντός της ΟΝΕ, υπονομεύει περαιτέρω την ικανότητα των κρατών μελών να αντιμετωπίζουν αποτελεσματικά ασύμμετρες οικονομικές κρίσεις (Seeleib-Kaiser, 2018).

Αυτή η τάση για μείωση του κράτους ευημερίας και των πολιτικών στήριξης των κοινωνικών δικαιωμάτων καθολικού περιεχομένου, έγινε ακόμη ισχυρότερη μετά το 2008 λόγω της κοινωνικοοικονομικής κρίσης που ξέσπασε. Η αρχή έγινε με την πτώχευση της τράπεζας επενδύσεων Lehman Brothers το 2008, η οποία επέφερε μία αλληλουχία συνεχόμενων πτωχεύσεων τραπεζών, αλλά και αγωνιώδεις προσπάθειες διάσωσης άλλων. Η ύφεση όμως, στην Ευρώπη και στον κόσμο συνέχισε να βαθαίνει. Το 2009 βρήκε την οικονομία της Ευρωζώνης να συρρικνώνεται κατά 4,1%, και της Ελλάδας κατά 2,0% (Χαρδούβελης, 2011), αναγκάζοντας τις κυβερνήσεις να μειώσουν τις δαπάνες για κοινωνικές υποθέσεις και αναδιαμονή. Κάποιοι ερευνητές όπως οι Banting and Myles το 2013, υποστήριξαν ότι αυτή η πολιτική λιτότητας δεν πρέπει να θεωρείται ως μια συγκυριακή και προσωρινή πολιτική περιορισμού των προγραμμάτων κοινωνικής πρόνοιας, αλλά μάλλον ως πρακτική που σιγά σιγά παγιώνεται, με στόχο την ανάσχεση της επέκτασης των κοινωνικών δικαιωμάτων (Hooghe, & Oser, 2017).

Σε παγκόσμιο επίπεδο η κοινωνική ιδιότητα του πολίτη τείνει να συρρικνώνεται όλο και περισσότερο. Τα κοινωνικά δικαιώματα που την κατοχυρώνουν, εξαρτώνται ολοένα και περισσότερο από τη φύση της αγοράς εργασίας, καθώς και από το ρυθμό της οικονομικής ανάπτυξης. Αποτέλεσμα αυτού, είναι να χάνουν σταδιακά την καθολικότητά τους και να συνδέονται όλο και περισσότερο με την αγορά εργασίας και την εκπλήρωση των υποχρεώσεων, ως προϋπόθεση απόδοσής τους. Με άλλα λόγια, τα κοινωνικά δικαιώματα φαίνεται ότι όλο και περισσότερο, εξατομικεύονται, εμπορευματοποιούνται και μετατρέπονται σε ατομικά επαγγελματικά διακυβεύματα ανταποδοτικού χαρακτήρα, συνώνυμα της εργασίας και των ασφαλιστικών παροχών (Βενιέρης, 2015).

Επίσης, φαινόμενα που προέκυψαν από την παγκοσμιοποίηση της οικονομίας και του εμπορίου, όπως το φαινόμενο του κοινωνικού ντάμπινγκ⁸, δηλαδή της στοχευμένης μείωσης μισθολογικού και μη, κόστους εργασίας, αν και «ξορκίζεται» ως επιζήμιο για τις δυτικές κοινωνίες, δεν παύει να αποτελεί επιθυμητή και στοχοθετημένη κατεύθυνση χάραξης και εφαρμογής κοινωνικών πολιτικών, κυρίως από νεοφιλελεύθερες πολιτικές (Σακελλαρόπουλος, 2007). Από τα κοινωνικοοικονομικά δεδομένα της μεταβιομηχανικής και μετανεωτερικής κοινωνίας, καθώς και το φαινόμενο της παγκοσμιοποίησης, προέκυψαν τις τελευταίες δεκαετίες και νέοι κοινωνικοί κίνδυνοι, ενώ γεννήθηκαν και νέες κοινωνικές ανάγκες. (Σακελλαρόπουλος,

---

⁸ Κοινωνικό νταμπινγκ (social dumping) είναι η μετακίνηση κεφαλαίων-επενδύσεων-επιχειρήσεων προς χώρες με χαμηλότερο εργατικό κόστος (μισθολογικό και μη) και μεταφορά πίεσης για κοινωνική απορρύθμιση προηγμένων κοινωνικών συστημάτων (αύξηση ανεργίας-φτώχειας, μείωση μισθών, συρρίκνωση-αυστηροποίηση κοινωνικών παροχών).

2007). Στους νέους κοινωνικούς κινδύνους περιλαμβάνονται οι ακόλουθοι: Α) Οι δυσκολίες από τη «συμφιλίωση» οικογενειακής και επαγγελματικής ζωής. Με τη γενικευμένη είσοδο των γυναικών στην αγορά εργασίας και τις αλλαγές στις οικογενειακές δομές και την κοινωνική συμπεριφορά, έχουμε οδηγηθεί σε αύξηση των ποσοστών των μονογονεϊκών οικογενειών σε όλες τις χώρες του Ο.Ο.Σ.Α. Β) Η περιθωριοποίηση ατόμων που κατέχουν χαμηλές ή παρωχημένες δεξιότητες. Σε χώρες όπως οι ΗΠΑ, η Μ.Β. και η Ελβετία, όπου ο καθορισμός των μισθών βασίζεται κυρίως στους μηχανισμούς της αγοράς, οι εργαζόμενοι με λιγότερα προσόντα, λαμβάνουν αντίστοιχα χαμηλό μισθό, που δεν τους βοηθάει να ξεφύγουν από τη φτώχεια. Η κατάσταση είναι διαφορετική στις χώρες όπου ο καθορισμός των μισθών, ιδιαίτερα ο κατώτατος, ελέγχεται από την κυβέρνηση (μέσω νομοθεσίας), ή από τους κοινωνικούς εταίρους (μέσω συλλογικών συμβάσεων). Γ) Η ανεπαρκής κάλυψη της κοινωνικής ασφάλισης. Η μετάβαση σε μια μετα-βιομηχανική δομή της απασχόλησης, έχει ως επακόλουθο την αυξανόμενη παρουσία στη σύγχρονη αγορά εργασίας εργαζομένων χωρίς πλήρη και σταθερή απασχόληση, από τη νεαρή ηλικία και χωρίς την κατάλληλη αύξηση μισθού (Bonoli, 2005).

Φαίνεται λοιπόν, ότι αν και η συνύπαρξη ατομικών, πολιτικών και κοινωνικών δικαιωμάτων καθορίζει την υπόσταση της ιδιότητας του πολίτη, τα κοινωνικά δικαιώματα είναι αυτά, που εύκολα περικόπτονται ή και «νοθεύονται» θα λέγαμε, στη σύγχρονη εποχή. Μία μάλλον πλειοψηφική αντίληψη είναι πως τα κοινωνικά δικαιώματα, σε αντίθεση με τα ατομικά, δεν είναι σταθερά, καθώς εκ φύσεως είναι διαρκώς διαπραγματεύσιμα δικαιώματα που αποτελούν προϊόντα κοινωνικών και ταξικών διεκδικήσεων (Χριστόπουλος, 2022). Σύμφωνα όμως με το Χριστόπουλο (2022), όλα τα δικαιώματα, ατομικά πολιτικά και κοινωνικά είναι καρποί ανθρώπινων διεκδικήσεων. Η μεγαλύτερη αδυναμία όμως των κοινωνικών δικαιωμάτων, είναι ότι αυτά κοστίζουν. Για το χτίσιμο σχολείων και νοσοκομείων, την αύξηση μισθών, την αναβάθμιση του συστήματος κοινωνικής ασφάλισης, την παροχή επιδομάτων ανεργίας και πρόνοιας, απαιτούνται μεγάλα έξοδα και σε αυτά μπορούν να εφαρμοστούν ευκολότερα περικοπές (Χριστόπουλος, 2022).

Η σχέση των κοινωνικών δικαιωμάτων με τις άλλες μορφές δικαιωμάτων, όπως αυτά των πολιτικών, αλλά και των ατομικών, παραμένει ιδιαίτερα στενή. Η κοινωνική ιδιότητα του πολίτη συνδέεται άμεσα και με την έννοια της δημοκρατίας. Εάν οι οικονομικά ισχυρότεροι πολίτες συνεχίζουν σταθερά και ενεργά να συμμετέχουν στην πολιτική ζωή, ενώ οι λιγότερο ευνοημένοι, που ολοένα και αυξάνονται, με την αποδυνάμωση των κοινωνικών δικαιωμάτων, καθώς και οι κοινωνικά αποκλεισμένοι και φτωχοί, αποχωρούν από αυτήν, οι συνέπειες της άνισης πολιτικής

συμμετοχής είναι σαφείς (Shore, 2019). Πρόσφατες μελέτες, όπως των Elsässer et al. (2017), Giger et al. (2012), Gilens (2005 & 2012), Peters & Ensink, (2015) κ.α (οπ. αναφ. στο Shore, 2019) που εξετάζουν την αντιπροσωπευτικότητα του πληθυσμού στο δημόσιο πολιτικό λόγο, επιβεβαιώνουν τις αρνητικές ενδείξεις σε μια σειρά κρατών, σχετικά με την επίδραση της άνισης αντιπροσώπευσης στην πολιτική ζωή. Για αυτόν το λόγο και το διεθνές δίκαιο μιλάει για το αδιαίρετο το δικαιωμάτων, καθώς τυχόν παραβιάσεις στη δίκαιη απονομή των κοινωνικών δικαιωμάτων, μετακυλίνει «εκπτώσεις» και στα άλλα δικαιώματα, πολιτικά και ατομικά, με το ενδεχόμενο μάλιστα, αύξησης των κοινωνικών συγκρούσεων. (Χριστόπουλος, 2022). Μία τέτοια ρήξη μπορεί να υποκινείται και να ενδυναμώνεται από το ίδιο το κράτος, επιχειρώντας να ασκήσει μεγαλύτερο κοινωνικό έλεγχο, να ελέγξει τα έξοδα, να ασκήσει πολιτική φρούδων ελπίδων για τους ανίσχυρους και παροχή ακόμα μεγαλύτερων ευκαιριών οικονομικής άνθισης για τους ισχυρούς, διευρύνοντας ουσιαστικά τις ανισότητες. Στον αντίποδα, ένα ισχυρό κράτος ευημερίας, που συνδυάζει τις στρατηγικές της κοινωνικής προστασίας και της κοινωνικής επένδυσης, φιλοδοξεί στο να μειώσει τα ποσοστά φτώχειας του πληθυσμού και τις πιθανότητες αναπαραγωγής του κοινωνικού αποκλεισμού για τις ευπαθείς κοινωνικές ομάδες.

Το πόσο σημαντικό ρόλο επιτελούν τα κοινωνικά δικαιώματα σήμερα, το αποδεικνύουν τα πολιτικά γεγονότα σε πολλά μέρη του κόσμου. Παραδείγματος χάρη, το ζήτημα της εφαρμογής μίας συγκεκριμένης κοινωνικής πολιτικής και των μεθόδων απόδοσης των κοινωνικών δικαιωμάτων, αποτέλεσε επίκεντρο της πολιτικής διαδικασίας και συζήτησης, κατά τη διάρκεια της ταραχώδους και πολυκύμαντης διαδικασίας εξόδου της Μεγάλης Βρετανίας από την Ε.Ε. (Brexit). Συνοψίζοντας, θα λέγαμε πως το μέλλον των κοινωνικών δικαιωμάτων, ίσως να μην είναι τόσο ευοίωνο μέσα από τις διαπιστώσεις κάποιων φαινομένων που τείνουν να ισχυροποιούνται και να παγιώνονται μέσα ένα σύγχρονο παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον. Τα σημαντικότερα απ' αυτά είναι: (King, 2019)

- 1) Η διεύρυνση και εξάπλωση των ευέλικτων μορφών απασχόλησης.
- 2) Οι φόβοι των κυβερνήσεων για τα κρατικά έσοδα και την εύρυθμη λειτουργία της φορολογικής πολιτικής, σε σχέση με την οικονομική αβεβαιότητα.
- 3) Η πτώση της πολιτικής υποστήριξης στα σοσιαλδημοκρατικά κόμματα.
- 4) Η διατήρηση της διάκρισης μεταξύ των «δικαίως» και «αδίκως» φτωχών.

5) Η δημογραφική αλλαγή και τα ασφαλιστικά και συνταξιοδοτικά συστήματα. Η αύξηση του προσδόκιμου ζωής σε όλο τον κόσμο αποτελεί ένα θρίαμβο των πολιτικών δημόσιας υγείας των τελευταίων δεκαετιών, μετακυλώντας όμως ένα σοβαρό πρόβλημα στο μέλλον και τις επόμενες γενιές.

6) Η κλιματική αλλαγή. Το σοβαρό αυτό πρόβλημα είναι βέβαιο πως θα απαιτήσει οικονομικές προσαρμογές, με δεσμεύσεις ποσών από τα κράτη του ΟΟΣΑ, για την αντιμετώπισή του. Περαιτέρω, οι κλιματικές επιπτώσεις, όπως η απερίμωση, οι πλημμύρες, η αποτυχία των καλλιεργειών, ή η μετακίνηση τροπικών ασθενειών και παρασίτων σε άλλες χώρες, θα προκαλέσουν μαζικές μετακινήσεις πληθυσμών και διεθνείς ένοπλες συγκρούσεις (King, 2019).

7) Η αύξηση των μεταναστευτικών και προσφυγικών εισροών.

8) Η άνοδος των ακροδεξιών κομμάτων όπως αυτό του Εθνικού Μετώπου στη Γαλλία, του κόμματος «Εναλλακτική για τη Γερμανία», ή του εθνικιστικού «Κόμματος των Ελευθέρων» στην Αυστρία. Επίσης, το ακροδεξιό κόμμα «Vox» εξέλεξε για πρώτη φορά ευρωβουλευτές το 2019 στην Ισπανία. Η παράμετρος αυτή, δείχνει καθαρά την δυναμική του εθνικισμού που καλλιεργείται σε παγκόσμιο επίπεδο. Αυτά τα λαϊκίστικα και ευρωσκεπτικιστικά κόμματα γενικά, δεν έχουν κανένα οργανωμένο σχέδιο ευημερίας. Μιλούν για κοινωνική πολιτική, χωρίς να έχουν όμως, συγκεκριμένη οικονομική φιλοσοφία ή ρεαλιστικό πολιτικό σχέδιο που να τη στηρίζει.

9) Οι χρηματοπιστωτικές κρίσεις. Οι κρίσεις μπορεί να μην είναι νέο φαινόμενο, αλλά η παγκοσμιοποίηση του εμπορίου, τα προβλήματα χρέους και χρηματοδότησης, έχουν εντείνει τα οικονομικά προβλήματα και ανάγκασαν τον δημόσιο τομέα να υλοποιήσει προγράμματα διάσωσης τραπεζών και επιχειρήσεων, που συνέβαλλαν στην αποστράγγιση των δημόσιων πόρων (King, 2019).

Τελευταία, προέκυψαν και ζητήματα που δεν μπορούσαν να προβλεφθούν, όπως η πανδημία του COVID-19 με τις τεράστιες επιπτώσεις στην υγεία, την οικονομία και το κυριότερο στις ανθρώπινες απώλειες. Παρεμφερείς συνέπειες, κυρίως στην ευρωπαϊκή ήπειρο, έχει και η απρόβλεπτη πολεμική σύρραξη μετά την επίθεση της Ρωσίας στην Ουκρανία, καθιστώντας αβέβαιη κάθε πρόβλεψη σχετικά με το μέλλον του πλανήτη.

Οι αυξημένες περικοπές στις δημόσιες κοινωνικές δαπάνες και οι όλο και περισσότερες κυβερνητικές μεταρρυθμίσεις περιορισμού του κράτους ευημερίας, προκαλούν μια «μετάλλαξη» στις πρακτικές απόδοσης της κοινωνικής ιδιότητας του πολίτη. Η συρρίκνωση του κράτους

ευημερίας υπονομεύει αξίες και έννοιες που συνοδεύουν τα κοινωνικά δικαιώματα, όπως αυτές της «καθολικότητας» του «αναφαίρετου», της «αποτελεσματικότητας» και του κοινού δίκαιου. Τα αρνητικά αυτά αποτελέσματα τα βιώνουν περισσότερο οι ευάλωτες κοινωνικές ομάδες, όπως οι άνεργοι, τα άτομα με αναπηρίες, οι μετανάστες, οι πρόσφυγες και οι αιτούντες άσυλο, τα θύματα trafficking, οι χρήστες και πρώην χρήστες ουσιών, οι ανήλικοι παραβάτες και οι αποφυλακισμένοι, οι άστεγοι καθώς και τα άτομα ευρισκόμενα σε κατάσταση φτώχειας ή απειλούμενα από φτώχεια (Φερώνας, 2015). Αυτές οι ομάδες διαθέτουν και τα λιγότερα «όπλα στη φαρέτρα τους», προκειμένου να αντισταθούν ή να ενεργοποιήσουν εναλλακτικούς τρόπους αντιμετώπισης των οικονομικών και κοινωνικών δυσκολιών που θα αντιμετωπίσουν.

Για όλες αυτές τις κατηγορίες ανθρώπων χρειάζεται να ληφθεί υπόψη ο αναδιανεμητικός επαναπροσανατολισμός της κοινωνικής πολιτικής (Σακελλαρόπουλος, 2007). Η κοινωνική πολιτική καλείται να βασιστεί με ενιαίο και αδιαίρετο τρόπο σε τρία στοιχεία που αναδεικνύονται εξαιρετικά σημαντικά. Αυτά είναι η επένδυση στο ανθρώπινο κεφάλαιο, οι πολιτικές για τη συμφιλίωση οικογενειακού και επαγγελματικού βίου και η διαμόρφωση ελάχιστου επιπέδου διαβίωσης, μέσω των εργασιακών σχέσεων. Παρά την ευρύτερη αποδοχή για τη σημασία της επένδυσης στο ανθρώπινο κεφάλαιο, δεν παρατηρείται το ίδιο ως προς τα άλλα δύο στοιχεία, τη στιγμή που σύμφωνα με τους Morel et al. (2012) δεν αναγνωρίζεται η ανάγκη αύξησης των ποσοστών απασχόλησης (Σακελλαρόπουλος & Αγγελάκη, 2016). Σε εποχές αβέβαιης οικονομικής ανάπτυξης, ανεργίας και πολιτικών λιτότητας, ιδανικός ίσως θα ήταν ο συνδυασμός και η αλληλοσυμπλήρωση μακροπρόθεσμης επένδυσης στο ανθρώπινο κεφάλαιο και βραχυπρόθεσμης κοινωνικής προστασίας, προκειμένου να αντιμετωπιστούν η φτώχεια και οι κοινωνικές ανισότητες (Βενιέρης, 2013).

Κάθε άτομο μίας κοινωνίας έχει την ανάγκη να αισθάνεται ότι ανήκει σε μία κοινότητα και κάθε δημοκρατική κοινωνία θα πρέπει να στοχεύει στη συλλογική κάλυψη των αναγκών, υπό συγκεκριμένους όρους και συνθήκες, για όλους τους πολίτες της. Η ιδιότητα του μέλους μίας κοινότητας παρέχει το δικαίωμα πρόσβασης στις παροχές ευημερίας. Με αυτόν τον τρόπο μπορεί να καλλιεργηθεί η αλληλεγγύη, να στηριχθεί η έννοια της ιδιότητας του πολίτη σε όλη της τη διάσταση και να ανοίξει η "πύλη" στην εξασφάλιση των κοινωνικών δικαιωμάτων για όλους. Προκειμένου εξάλλου, να προστατευθεί η εργασία και ο εργαζόμενος στην πολυδιάστατη έκφρασή της μέσα από τις διάφορες κοινωνικές πολιτικές, απαιτείται η ενίσχυση της διεθνούς συνεργασίας, η υιοθέτηση κοινών κοινωνικών προτύπων και η παγκοσμιοποίηση των κοινωνικών δικαιωμάτων. Η ευρωπαϊκή ιδιότητα του πολίτη, ως ένας υπερεθνικός οργανισμός, δίνει την

ευκαιρία διεύρυνσης των κοινωνικών δικαιωμάτων, αποδυνάμωσης του κοινωνικού ντάμπινγκ και ενίσχυση της κοινωνικής προστασίας από τον κίνδυνο της περαιτέρω εμπορευματοποίησης της εργασίας (Σακελλαρόπουλος & Αγγελάκη, 2016).

2.3 Η ευρωπαϊκή ιδιότητα του πολίτη

2.3.1 Δικαιώματα και υποχρεώσεις

Μετά από πολλές προπαρασκευαστικές εργασίες που έλαβαν χώρα από τα μέσα της δεκαετίας του 1970, καθορίστηκε η νομική βάση της ευρωπαϊκής ιθαγένειας με τα άρθρα 2,3,7 και 9 έως 12 της Σ.Ε.Ε., τα άρθρα 18 έως 25 της Σ.Λ.Ε.Ε. και τα άρθρα 39 έως 46 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Maciewewski & Bux, 2021). Στον πρόλογο της έκθεσης για την Ιθαγένεια, το Μάιο του 2013 η Viviane Reding, Αντιπρόεδρος της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, επισημαίνει: «Η ευρωπαϊκή ιδιότητα του πολίτη είναι ο ακρογωνιαίος λίθος της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Θα πρέπει να συμβολίζει για την πολιτική ένωση, αυτό που το Ευρώ συμβολίζει για την οικονομική και νομισματική ένωση». Με το σχηματισμό και την εξέλιξη της Ευρωπαϊκής Ένωσης σε έναν υπερεθνικό οργανισμό, μετά τη συνθήκη του Μάαστριχτ το 1992, διαμορφώθηκε ένα νέο είδος ιδιότητας του πολίτη, αυτό της υπερεθνικής ιδιότητας του πολίτη. Σύμφωνα με το άρθρο 9 της Συνθήκης της Ευρωπαϊκής Ένωσης και το άρθρο 20 της Συνθήκης Λειτουργίας της Ε.Ε. κάθε πρόσωπο που έχει την υπηκοότητα ενός κράτους μέλους, είναι ταυτόχρονα και πολίτης της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Αυτή η δεύτερη ιθαγένεια του πολίτη της Ε.Ε. συμπληρώνει την εθνική ιθαγένεια και σε καμία περίπτωση δεν την αντικαθιστά. Συνίσταται από ένα σύνολο δικαιωμάτων και υποχρεώσεων που προστίθενται σε εκείνα που απορρέουν από την ιθαγένεια του κράτους μέλους (European Commission, 2013).

Για όλους τους πολίτες των κρατών μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, κατοχυρώνονται έξι συγκεκριμένα δικαιώματα: Α) Το δικαίωμα της ελεύθερης κυκλοφορίας και διαμονής στο έδαφος των κρατών μελών (άρθρο 21 της ΣΛΕΕ). Βέβαια το δικαίωμα της διαμονής σε άλλο κράτος – μέλος, ισχύει για τουλάχιστον 3 μήνες, σύμφωνα με την οδηγία 2004/38 / ΕΚ). Πέρα από αυτό το χρονικό διάστημα, οι εργαζόμενοι και τα μέλη των οικογενειών τους, έχουν το δικαίωμα να παραμείνουν στη χώρα υποδοχής για όσο διάστημα εργάζονται, ενώ για τους οικονομικά ανενεργούς πολίτες (οι οποίοι δεν είναι σύζυγοι ή συντηρούμενα πρόσωπα ενός εργαζομένου), η παραμονή σε κράτος της Ε.Ε, εξαρτάται από την ύπαρξη επαρκών οικονομικών πόρων και

ασφάλιση υγείας, προκειμένου να μην επιβαρυνθεί το σύστημα υγείας και κοινωνικής ασφάλισης του κράτους μέλους της Ε.Ε. (Maciewewski & Bux, 2021). Έτσι, η ελευθερία της κινητικότητας, σύμφωνα με τον Bauböck, 2011 (οπ. αναφ. στο Bruzelius, 2018), αποτυπώνεται με τρία διαφορετικά δικαιώματα. Αυτά είναι το δικαίωμα εξόδου, εισόδου και μόνιμης διαμονής, εκ των οποίων μόνο τα δύο πρώτα είναι κατοχυρωμένα για όλους τους μετανάστες πολίτες της ΕΕ. Η τρίτη μορφή δικαιώματος παρέχεται υπό την προϋπόθεση της ενεργούς οικονομικής δραστηριότητας (Bruzelius, 2018). Β) Το δικαίωμα της πλήρους πολιτικής συμμετοχής στις εκλογές για την ανάδειξη μελών του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου (άρθρο 22 παράγραφος 1 της ΣΛΕΕ). Γ) Το δικαίωμα να τυγχάνουν διπλωματικής προστασίας, μέσω των αντίστοιχων αρχών ενός άλλου κράτους μέλους. Μάλιστα η προστασία αυτή παρέχεται στον ίδιο βαθμό με τους υπήκοους του εν λόγω κράτους μέλους. Δ) Το δικαίωμα υποβολής αναφορών στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο (άρθρο 24 παράγραφος 2 της ΣΛΕΕ) και το δικαίωμα προσφυγής στον Διαμεσολαβητή (άρθρο 24 παράγραφος 3 της ΣΛΕΕ) με στόχο τον εντοπισμό και αντιμετώπιση κρουσμάτων κακοδιοίκησης, στο πλαίσιο των δραστηριοτήτων των κοινοτικών θεσμικών οργάνων και οργανισμών. Ε) Το δικαίωμα υποβολής γραπτού υπομνήματος σε οποιαδήποτε κοινοτικό όργανο και οργανισμό σε μία από τις γλώσσες των κρατών μελών και η λήψη απάντησης στην ίδια γλώσσα (άρθρο 24 παράγραφος 4 της ΣΛΕΕ) και ΣΤ) το δικαίωμα πρόσβασης σε έγγραφα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, του Συμβουλίου της Ευρώπης και της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, (άρθρο 15 παράγραφος 3 της ΣΛΕΕ) (Maciewewski & Bux, 2021).

Όμως, ο Ευρωπαίος πολίτης δεν έχει μόνο δικαιώματα, αλλά και υποχρεώσεις, έστω και άτυπες, όπως είναι ο σεβασμός του πολιτισμού κάθε λαού της ΕΕ, η τήρηση των νόμων που ισχύουν σε κάθε κράτος και η συμβολή του στη διασφάλιση της ειρηνικής συνύπαρξης και συνεργασίας. Καθήκον του κάθε πολίτη πρέπει να είναι η αποδυνάμωση κοινωνικών φαινομένων, όπως η ξενοφοβία και ο ρατσισμός, η ενίσχυση των προϋποθέσεων για την εξέλιξη του δημοκρατικού πολιτεύματος στο εσωτερικό της Ε.Ε, κάτι το οποίο υποστηρίζεται ένθερμα από όλα τα θεσμικά όργανα της Ένωσης. Επίσης, προωθούνται ευρωπαϊκά προγράμματα ανταλλαγής πολιτών, όπως τα προγράμματα Erasmus, Comenius, Leonardo Da Vinci κλπ και γενικότερα η ελεύθερη κυκλοφορία προσώπων και ομάδων σε άλλα κράτη-μέλη, προκειμένου να ενισχυθεί η διαπολιτισμική όσμωση (ΙΕΚΕΘ, 2014).

Η αξία της ευρωπαϊκής ιδιότητας του πολίτη ενισχύθηκε νομικά και από το Δικαστήριο της Ε.Ε. που επιβεβαίωσε αυτή τη θεμελιώδη ιδιότητα των υπηκόων των κρατών μελών. Διευκρίνισε δε, ότι το άρθρο 20 της Σ.Λ.Ε.Ε, δεν επιτρέπει μέτρα των εθνικών κυβερνήσεων που

θα μπορούσαν να παρεμποδίζουν τους πολίτες της Ένωσης από την ικανοποίηση των δικαιωμάτων που απορρέουν από την ιδιότητα του πολίτη της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2013).

Σύμφωνα με κάποιες αρχικές εκθέσεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής του 2013, αλλά και του 2017 για την ιθαγένεια της Ε.Ε., προτεραιότητα για την Ένωση αποτελούν 12 δράσεις σε έξι άξονες. Αυτοί αναφέρονται: α) στην άρση των εμποδίων για τους εργαζόμενους, τους σπουδαστές και τους ασκούμενους στην Ε.Ε., β) στη μείωση της γραφειοκρατίας στα κράτη-μέλη, γ) στην προστασία των περισσότερο ευάλωτων ατόμων και ομάδων στην Ε.Ε., δ) στην εξάλειψη των εμποδίων για τις αγορές εντός της Ε.Ε., ε) στη σωστή και παράλληλα προσβάσιμη, από όσο το δυνατόν περισσότερους ανθρώπους, πληροφόρηση και στ) στην μαζικότερη συμμετοχή στο δημοκρατικό βίο της Ε.Ε. (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2013). Στην έκθεση του 2017 τονίζεται η σημασία δυναμικών δράσεων στους παραπάνω άξονες, επισημαίνοντας επιπλέον την ανάγκη ευαισθητοποίησης για τα κοινά και την ευρύτερη συμμετοχή των πολιτών της Ένωσης στις δημοκρατικές διαδικασίες και τις ευρωπαϊκές εκλογές. Μερικοί ακόμη πρακτικοί στόχοι αποτελούν η απλούστευση της καθημερινής ζωής των πολιτών της Ε.Ε., με τη διευκόλυνση της πρόσβασης, μέσω διαδικτύου, στις υπηρεσίες ενημέρωσης, εξυπηρέτησης αναγκών και επίλυσης προβλημάτων, η μείωση της γραφειοκρατίας και η παροχή προστασίας στους πολίτες ως εργαζόμενοι, σπουδαστές και καταναλωτές (European Commission, 2017).

2.3.2 Το υπερεθνικό μοντέλο της ιδιότητας του πολίτη

Σύμφωνα με όσα υποστηρίζουν οι Wood & Black, (2018), υπάρχει η ανάγκη χρήσης σύγχρονων και ευέλικτων κοινωνιολογικών εργαλείων, προκειμένου να χαρτογραφηθούν οι νέες κοινωνικές πραγματικότητες, που σχετίζονται με την ιδιότητα του πολίτη, συμπεριλαμβανομένου του χώρου και του χρόνου. Οι ίδιοι προτείνουν να δοθεί βαρύτητα στις χωρικές, σχεσιακές και συναισθηματικές αντιλήψεις της αναδυόμενης ιδιότητας του πολίτη, μέσα στον παγκοσμιοποιημένο κόσμο. Αντί δηλαδή, αυτή η ιδιότητα να στηρίζεται μόνο στο νομικό καθεστώς, τα δικαιώματα και τις ευθύνες, χρειάζεται να αναγνωρίζεται ο πολυσχιδής χαρακτήρας της και η κοινωνικο-χωρική σημασία των σχέσεων σε πολυκλιμακωτά επίπεδα, στη διαμόρφωση της. Η ιδιότητα του πολίτη λειτουργεί αναγκαστικά στη διασταύρωση των αλληλεπιδράσεων με τους άλλους και μέσω χωρικά δυναμικών πρακτικών. (Wood & Black, 2018). Αυτό στην ουσία σημαίνει πως η ιδιότητα του πολίτη μπορεί πια να προσεγγίζεται, μέσα από μία υπερεθνική

οπτική, χωρίς βέβαια να καταργούνται οι νομικές διαστάσεις της ιδιότητας του πολίτη, εντός του έθνους κράτους.

Οι προβληματισμοί και οι συζητήσεις που επέφερε η έννοια της ευρωπαϊκής ιθαγένειας και ευρύτερα της υπερεθνικής ιδιότητας του πολίτη, σε συνδυασμό με τη διευκόλυνση της κινητικότητας και την έξαρση του μεταναστευτικού φαινομένου, άνοιξε το δρόμο για μία προσέγγιση της απόδοσης της ιθαγένειας με βάση την κατοικία και όχι απαραίτητα τη γέννηση, ή την καταγωγή. Η ευρωπαϊκή ιδιότητα του πολίτη μπορεί να κατανοηθεί με πολλούς τρόπους. Κάτι που ουσιαστικά ισχύει σήμερα, είναι η ερμηνεία της, απλά ως μια επέκταση της επίσημης υπηκοότητας του ατόμου. Σε αυτό το μοντέλο, η ευρωπαϊκή ιθαγένεια δεν αποτελεί μία εναλλακτική λύση, αλλά ένα συμπληρωματικό είδος στην εθνική ιθαγένεια. Σε ένα δεύτερο μοντέλο μπορεί η ευρωπαϊκή ιθαγένεια να κωδικοποιηθεί γύρω από την έννοια της πολιτιστικής ιδιαιτερότητας της Ευρώπης, διαμορφώνοντας ένα είδος υπερεθνικής ιδιότητας του πολίτη που θα επικεντρώνεται στην υπεροχή του μεγάλου ευρωπαϊκού πολιτισμού, με τη μορφή όμως, ενός «κλειστού κάστρου», απέναντι σε καθετί μη ευρωπαϊκό. Ένα τέτοιο μοντέλο προκρίνεται από κάποια ευρωπαϊκά κράτη που κυρίως στοχεύουν στον περιορισμό των μεταναστευτικών εισροών προς την Ευρώπη (Atiksan, 2006).

Ένα τρίτο πρότυπο ευρωπαϊκής ιθαγένειας επιδιώκει να θεσμοθετήσει μία ουσιαστική ιδιότητα του πολίτη, με έντονο το στοιχείο της συμμετοχής, που θα βασίζεται στην κατοικία (Atiksan, 2006). Σε αυτήν την περίπτωση, η ευρωπαϊκή ιδιότητα του πολίτη δεν θα αφορά μόνο, στα περίπου 13 εκατομμύρια πολίτες των ευρωπαϊκών κρατών μελών που ζουν σε άλλα κράτη της Ένωσης, αλλά και στα σχεδόν 22 εκατομμύρια των μεταναστών από τρίτες χώρες που κατοικούν στην Ευρωπαϊκή Ένωση, σύμφωνα με αριθμητικά στοιχεία της για το 2019. Σημαντική διάσταση σε ένα τέτοιο μοντέλο υπερεθνικής ιθαγένειας, αποτελεί η συμμετοχή όλων των πολιτών που διαμένουν μόνιμα στο έδαφος της Ε.Ε. στο πολιτικό και κοινωνικό γίγνεσθαι, αλλά και η ενίσχυση των δεσμών μεταξύ των μεμονωμένων πολιτών και των θεσμικών οργάνων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, όπως το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο (Delanty, 1997). Όμως, ένα τέτοιο μοντέλο ευρωπαϊκής ιδιότητας του πολίτη, βάσει της κατοικίας, παρουσιάζει αρκετές δυσκολίες, λόγω των διαφορετικών πολιτικών διαδικασιών που αναπτύσσονται στους κόλπους των ευρωπαϊκών κοινωνιών. Ο Bauböck υποστηρίζει (όπ. αναφ. στο Atiksan, 2006) ότι μία τέτοια μεταρρύθμιση αυτόματης απόδοσης της ευρωπαϊκής ιθαγένειας σε κάθε κάτοικο της ΕΕ., μπορεί να αποδομήσει την αξία της συναινετικής συμμετοχής σε μία πολιτική κοινότητα, με το να γίνει αυτή υποχρεωτική. Επίσης, υπάρχει ο κίνδυνος να χαθεί η εκτίμηση των ευρωπαίων πολιτών προς

την αξία της ευρωπαϊκής ιδιότητας του πολίτη και να απαλάσσει τα κράτη μέλη από οποιαδήποτε υποχρέωση να μεταρρυθμίσουν και να εναρμονίσουν τις νομοθεσίες τους, σχετικά με τον καθορισμό όρων και προϋποθέσεων για την απόδοση της εθνικής ιθαγένειας. Τέλος, θα δημιουργούνταν σύγχυση σχετικά με τα ζητήματα της διπλής υπηκοότητας και τις διαφορετικές προσεγγίσεις που ακολουθούν μεταξύ τους τα ευρωπαϊκά κράτη (Atikcan, 2006). Η πραγματική υπερεθνική ιδιότητα του πολίτη κατοχυρώνεται, όταν τα δικαιώματα της ατομικής ιθαγένειας θεωρούνται ότι είναι αναντίρρητα και φορητά, δηλαδή μεταφέρονται μαζί με το άτομο όπου και να μετακινείται. Δεδομένου ότι αυτά τα δικαιώματα μπορούν να διασφαλιστούν μόνο συλλογικά, το κράτος, ως συλλογικό όργανο της βούλησης του λαού, πρέπει να διασφαλίζει τα δικαιώματα αυτά για κάθε κάτοικο. (Dominelli, 2014).

2.3.3 Προβληματισμοί γύρω από την ευρωπαϊκή ιδιότητα του πολίτη

Η ιδιότητα του πολίτη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, όπως και η εθνική ιδιότητα, διακρίνεται από προστατευτικές, συμμετοχικές και συναισθηματικές πτυχές, με τη συνεχή παρουσία τριών στοιχείων: α) της παθητική υπηκοότητας, της προστασίας δηλαδή από την πολιτεία μέσω της κατοχύρωσης των δικαιωμάτων τους, β) της ενεργούς συμμετοχής στα κοινά και γ) της προσήλωσης, του αισθήματος δηλαδή, της υπαγωγής στην πολιτεία. Όμως, σε αντίθεση με την εθνική ιδιότητα του πολίτη που συνδέεται περισσότερο με τη ρίζα και την ιστορία του έθνους και του λαού, η ευρωπαϊκή ιθαγένεια, συνδέεται στενά με την κινητικότητα, την ελεύθερη διέλευση των συνόρων και την κοινωνία των πολιτών. Η κινητικότητα έχει ατομικές και συλλογικές διαστάσεις, καθώς βοηθά στην προώθηση της οικονομικής ανάπτυξης και παραγωγικότητας και ενισχύει τη στενότερη σύνδεση κοινωνιών και λαών (European Commission, 2013).

Προς το παρόν βέβαια, η Ευρωπαϊκή Ένωση διασφαλίζει μόνο αυτό που ο Somers το 2008 (όπ. αναφ. στο Schall, 2012) αναφέρει, ως το φιλελεύθερο ορισμό της ιδιότητας του πολίτη, την εγγύηση δηλαδή της ατομικής ελευθερίας και της αυτονομίας του ευρωπαίου πολίτη, μέσω της χορήγησης δικαιωμάτων. Ταυτόχρονα όμως, η Ε.Ε. δείχνει να αγνοεί ή να υποβαθμίζει τις ρεπουμπλικανικές (μέσω της ενεργούς συμμετοχής) και τις κοινοτιστικές (μέσω της αλληλεγγύης και της κοινής ταυτότητας) διαστάσεις της ιδιότητας του πολίτη (Schall, 2012).

Για την Ε.Ε. η έννοια της κοινής ευρωπαϊκής ταυτότητας, αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για την καλλιέργεια στους πολίτες της, ενός ισχυρότερου αισθήματος αλληλεγγύης,

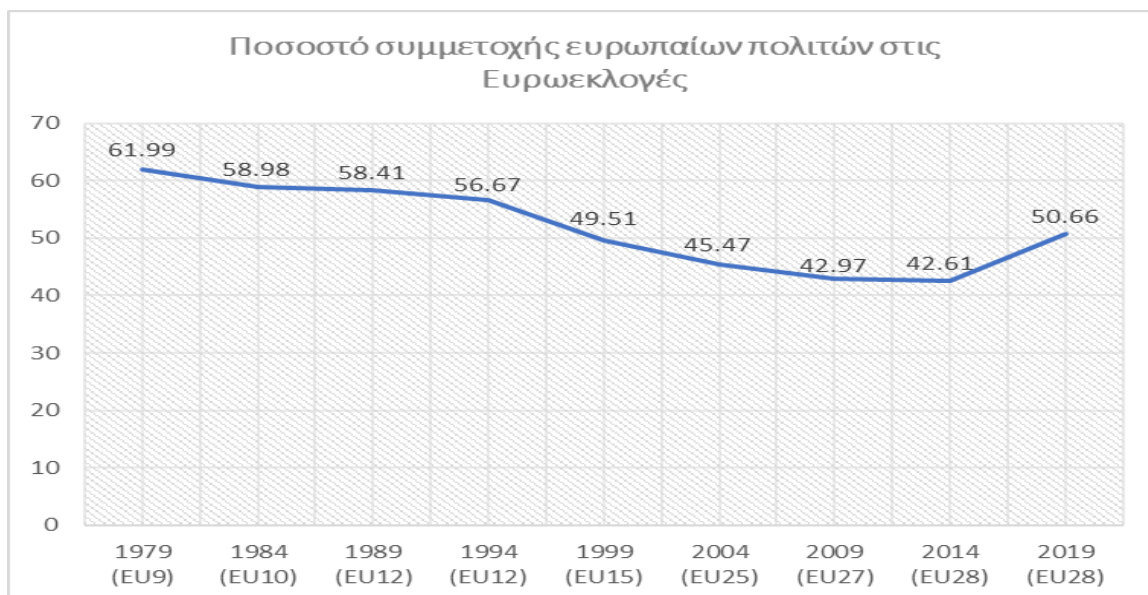
αλλά και την ενδυνάμωση της αλληλεγγύης μεταξύ των λαών της Ευρώπης. Σημαντικό πρόβλημα αποτελεί το γεγονός ότι οι Ευρωπαίοι δεν θεωρούν ή δεν αντιλαμβάνονται με τον ίδιο τρόπο τη δημοκρατική υπόσταση της Ε.Ε. και την επάρκεια της νομιμότητας της λειτουργίας των υπερεθνικών θεσμών της. Επιπλέον, το βασικό αυτό συστατικό της ταυτότητας, ενισχύεται κυρίως με διαδικασίες βασισμένες στις κοινές αρχές της δημοκρατίας και της κοινωνικής δικαιοσύνης, οι οποίες καλλιεργούνται ευκολότερα εντός του έθνους κράτους. (Lehning, 1999). Η ποσοτική διεύρυνση της Ε.Ε, χωρίς την ταυτόχρονη ποιοτική σύσφιξη και σύνδεση σε θεσμικό, κοινωνικό, οικονομικό και πολιτισμικό πλαίσιο των κρατών μελών, επιδείνωσε το πρόβλημα. Επιπλέον, για να μπορέσουν να λειτουργήσουν οι αναδιανεμητικές πολιτικές με αποδοτικό τρόπο, απαιτείται οι Ευρωπαίοι πολίτες να αντιλαμβάνονται τους εαυτούς τους ως ένα ενιαίο κοινωνικό σύνολο, με κοινή προέλευση και πορεία, κάτι που τείνει να σπανίζει στο σύγχρονο κοινοτικό γίγνεσθαι (Βενιέρης, 2013).

Η Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση σύμφωνα με τον Habermas, 2012, δεν προήλθε από κάποια λαϊκή επανάσταση, όπως αυτές στα τέλη του 18^{ου} αιώνα. Αντιθέτα, στη συνθήκη αυτήν αντικατοπτρίζεται ο ρόλος των εθνικών κρατών, που μέσω αμοιβαίων διαπραγματεύσεων και υποχωρήσεων, προέβησαν στο καθοριστικό βήμα της ενοποίησης. Επομένως, είναι λογικό οι πολίτες να έχουν περισσότερο σφικτούς δεσμούς με τα εθνικά τους κράτη, παρά με την Ένωση. (Habermas, 2012).

Συνεπώς, οι πολίτες των κρατών μελών της Ε.Ε. απολαμβάνουν δικαιώματα και υπόκεινται σε καθήκοντα που δεν αποφασίστηκαν όμως, από τα αντίστοιχα εθνικά κοινοβούλια. Επιπλέον, επειδή η νομιμότητα και οι πρακτικές της δημοκρατίας οικοδομήθηκαν μέσα στους αιώνες στο πλαίσιο του έθνους, η ενδυνάμωση υπερεθνικών θεσμών όπως αυτός της Ε.Ε., σύμφωνα με κάποιους μελετητές, μπορεί να επιφέρει όχι μόνο αποδυνάμωση του εθνικού κράτους, αλλά και αποδυνάμωση της δημοκρατίας (Schnapper, 2000). Η σταδιακή αύξηση της εξουσίας της Ε.Ε., ίσως δεν συνοδεύτηκε αντίστοιχα από ενίσχυση της νομιμοποίησης των κρατών μελών, μέσω της συναίνεσης των πολιτών τους. Πιθανόν λοιπόν, να προκύπτει ένα έλλειμμα δημοκρατικής νομιμοποίησης με την προοδευτική μετάθεση εξουσιών από τα κράτη μέλη προς τα όργανα της Υπερεθνικής Ένωσης (Lehning, 1999). Το δημοκρατικό αυτό έλλειμμα ορίζεται εύστοχα από τον Williams το 1991 (όπ. αναφ. στο ΙΕΚΕΘ, 2014) ως «το χάσμα μεταξύ των εξουσιών που έχουν μεταβιβαστεί στο κοινοτικό/ενωσιακό επίπεδο και του ελέγχου αυτών των εξουσιών από τα εκλεγμένα κοινοβούλια».

Επιπλέον, η πολιτική ιδιότητα του πολίτη που εκφράζεται κυρίως μέσω των ευρωπαϊκών εκλογών, δεν φαίνεται να ισχυροποιείται, καθώς διαπιστώνεται αρνητική συσχέτιση μεταξύ της συνεχούς αύξησης των αρμοδιοτήτων του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του μειωμένου ενδιαφέροντος των πολιτών για τις ευρωπαϊκές εκλογές (ΙΕΚΕΘ, 2014). Επιπροσθέτως, παρατηρείται σημαντική αμφισβήτηση για το ρόλο των εκπροσώπων του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και της πολιτικής που ακολουθούν, ως μη επικεντρωμένης σε καίρια Ευρωπαϊκά ζητήματα, αλλά ως επέκταση της εγχώριας πολιτικής. Επισημαίνεται τέλος, η παρουσία στο Ευρωκοινοβούλιο, πολλών βουλευτών από ευρωσκεπτικιστικά και αντιευρωπαϊκά κόμματα (Schall, 2012).

Αυτές οι αδυναμίες των εθνικών κυβερνήσεων μέσα στην Ενωμένη Ευρώπη, έχουν ενισχύσει την αμφισβήτηση στα ευρωπαϊκά ιδεώδη και τους κοινούς ευρωπαϊκούς στόχους, κάτι που αποτυπώνεται και στη μειούμενη συνεχώς, συμμετοχή των ευρωπαίων πολιτών στις Ευρωπαϊκές εκλογές, από τις πρώτες που διεξήχθησαν το 1979. Θετικό είναι το γεγονός πως στις τελευταίες ευρωεκλογές του 2019, υπήρξε για πρώτη φορά σημαντική αύξηση της συμμετοχής των Ευρωπαίων πολιτών.

Διάγραμμα 2: Ποσοστά συμμετοχής Ευρωπαίων πολιτών στις εκλογές για το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο από το 1979 έως και το 2019 (Πηγή: Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, 2022).

Χρειάζεται, λοιπόν, η εφαρμογή ενός νέου κοινωνικού συμβολαίου, στηριζόμενο στην κοινωνική δικαιοσύνη και το σεβασμό των αποφάσεων της πλειοψηφίας. Στόχος αποτελεί η

σταδιακή σύνθεση μίας κοινής ιδιότητας των Ευρωπαϊών πολιτών που θα αισθάνονται λιγότερο ξένοι μεταξύ τους (Βενιέρης, 2013). Η ιδέα της «κοινωνίας των πολιτών» προτείνεται από πολλούς μελετητές, ως το στοιχείο που θα ενισχύσει την ανάγκη της συμμετοχής και την αίσθηση της κοινής ταυτότητας, προσφέροντας δυνατότητες συντονισμένης δράσης και κοινωνικής αυτοοργάνωσης. Η κοινωνία των πολιτών, καταλαμβάνει τον ενδιάμεσο χώρο μεταξύ κυβερνήσεων και ιδιωτών. Είναι ο χώρος που δεν σχετίζεται ούτε με τις κυβερνητικές δραστηριότητες, ούτε με το εμπόριο την παραγωγή και την κατανάλωση. Βασικό συστατικό και κινητήρια δύναμη της κοινωνίας των πολιτών, αποτελεί το κοινωνικό κεφάλαιο και βασικό στοιχείο του κοινωνικού κεφαλαίου είναι η εμπιστοσύνη, η οποία υποβοηθά και λειαινει τη συνεργασία. Τα τελευταία χρόνια όμως, αυξάνεται η ανησυχία για μείωση του κοινωνικού κεφαλαίου, απώλεια της εμπιστοσύνης και κατ' επέκταση εκφυλισμό της κοινωνίας των πολιτών (Lehning, 1999). Και για άλλους μελετητές η κοινωνία των πολιτών αποτελεί μία αδύναμη παράμετρος στην προσπάθεια ενίσχυσης των κοινωνικών δικαιωμάτων στον κόσμο. Αυτό μπορεί να οφείλεται και στην επιλεκτικότητα της κοινωνικής ευαισθησίας που μπορεί να διακρίνει τους συμμετέχοντες στην κοινωνία των πολιτών, που πολλές φορές καθορίζεται από το εύρος της χωρικής απόστασης τους, από αυτούς των οποίων τα δικαιώματα παραβιάζονται (Χριστόπουλος, 2022).

Άλλοι μελετητές, όπως ο σύγχρονος Γερμανός φιλόσοφος Jurgen Habermas, στηριζόμενος στην ιδέα του Kant περί «κοσμοπολιτικού δικαίου», είναι υπέρμαχος μίας νέας Συνθήκης, ενός νέου ευρωπαϊκού Συντάγματος, απ' το οποίο θα ανακύπτει μια υπερεθνική δημοκρατία (Habermas, 2012). Για τη δημιουργία μίας ισχυρής κοινωνίας πολιτών, όχι μόνο σε ευρωπαϊκό, αλλά και σε παγκόσμιο επίπεδο, το Ευρωπαϊκό Σύνταγμα θα μπορούσε να έχει θετικές συνέπειες στο σχηματισμό μίας ισχυρής κοινωνίας πολιτών της Ευρώπης, με την προϋπόθεση ότι οι επιμέρους ελευθερίες, τα δικαιώματα στη νομική προστασία και την κοινωνική ευημερία, θα είναι διαθέσιμα για όλους τους πολίτες της Ε.Ε. Ο Habermas (οπ. αναφ. στο Tekin, 2013) πιστεύει ότι η συνταγματική συνεργασία μεταξύ των πολιτών και των κρατών στο πλαίσιο της Ε.Ε., παραμένει ο καλύτερος δυνατός τρόπος για να τη δημιουργία μίας παγκόσμιας κοινότητας πολιτών, αν και οι επικριτές του αμφισβητούν το πόσο εφικτός μπορεί να είναι ένα τέτοιος στόχος.

Ένα συμπαγές ευρωπαϊκό Σύνταγμα θα μπορούσε να διασφαλίσει την καθολική εφαρμογή ενός πλήρους οπλοστασίου κοινωνικών δικαιωμάτων σε όλες τις χώρες μέλη της Ε.Ε. Μία τέτοια πολιτική διακυβέρνησης ομοσπονδιακού τύπου, θα ήταν δυνατόν να εμπνέεται από το

σκανδιναβικού τύπου νεοσοσιαλδημοκρατικό σύστημα, που έχει δείξει μέχρι σήμερα, ότι μπορεί να αντιμετωπίσει με αρκετή επιτυχία τους κραδασμούς της οικονομικής παγκοσμιοποίησης (Βενιέρης, 2013).

Στην αποτυχημένη προσπάθεια που έγινε με το προτεινόμενο Ευρωπαϊκό Σύνταγμα του 2005, στο πρώτο κιάλας άρθρο, γίνεται αναφορά για την αναγκαιότητα της δημιουργίας μιας Ευρωπαϊκής Ένωσης η οποία να αντανάκλα τη θέληση των πολιτών και των κρατών της Ευρώπης, να οικοδομήσουν ένα κοινό μέλλον. Και ενώ η συνεργασία μεταξύ κυβερνήσεων διαφορετικών κρατών δεν αποτελεί καινοτομία στον χώρο της διεθνούς πολιτικής, ο σχηματισμός μιας πραγματικής υπερεθνικής Ένωσης, όπου στις αποφάσεις της, θα λαμβάνονται υπόψη τα συμφέροντα των πολιτών της, αποτελεί μια νέα πρόκληση (Leinen & Kreutz, 2007).

Το ευρωπαϊκό ιδεώδες της κοινωνικής συνοχής, μέσα από τη δημοκρατική ιδιότητα του πολίτη, θα πρέπει να στηριχθεί σε μια κοινή αίσθηση του μέλους και μια κοινή ταυτότητα - χωρίς την άρνηση της διαφορετικότητας μεταξύ των συστατικών στοιχείων του - τόσο στα κράτη μέλη, όσο και στους πολίτες της γηραιάς ηπείρου. Η αναγνώριση ορισμένων κοινών στόχων, για παράδειγμα, που προβλέπονται από ένα κοινό ευρωπαϊκό πλαίσιο για την οικονομική σταθερότητα και ανάπτυξη, θα πρέπει να εξισορροπείται από το σεβασμό των κοινωνικο-πολιτισμικών διαφορών, με την ενίσχυση της δημοκρατικής αγωγής του πολίτη. (Milana, 2008). Άλλωστε, και ο Habermas, προβάλλει την ιδέα της πολυπολιτισμικότητας, όπου πολλές κουλτούρες από διαφορετικές εθνότητες, μπορούν να ευδοκιμήσουν σε υπερεθνικό επίπεδο και να λειτουργήσουν ως αντίδοτο στις υπερβολές του κάθε μορφής εθνικισμού (Tekin, 2013).

Μπορούμε λοιπόν, να συμπεράνουμε ότι σύμφωνα με τη Μαρσαλιανή αντίληψη της ιδιότητας του πολίτη, σε ευρωπαϊκό επίπεδο, μια απαραίτητη προϋπόθεση αποτελεί η θετική ολοκλήρωση. Αυτή η θετική ολοκλήρωση για την Ενωμένη Ευρώπη, σημαίνει αλληλεγγύη και κατοχυρωμένα «κοινωνικά δικαιώματα» για κάθε έναν κάτοικο της, κάτι που με τη σειρά της απαιτεί τουλάχιστον μία κοινή ευρωπαϊκή ταυτότητα του πολίτη. (Lehning, 1999). Η Ευρώπη δεν μπορεί να υπάρξει χωρίς κοινή πολιτική βούληση. Ο κοινωνικός άνθρωπος δεν είναι μόνο ένας «homo economicus», αλλά ένα σκεπτόμενο ον που ζει με τις επιθυμίες και τα πάθη του, αλλά και τις αξίες του (Schnapper, 2000).

Παρόλες τις αδυναμίες της ευρωπαϊκής ιδιότητας του πολίτη, αποτελεί αυτή, ίσως, τη μοναδική περίπτωση στον κόσμο, που παρέχει στους πολίτες των κρατών-μελών της μία μορφή υπερεθνικής ιδιότητας του πολίτη και δίνει τη δυνατότητα πρόσβασης σε μία πληθώρα

δικαιωμάτων. Αυτή η υπερεθνική διάσταση, παρόλο που συμβάλλει στη δημιουργία πολιτών πολλών ταχυτήτων, παραδόξως βοηθάει στη βαθύτερη κατανόηση της ιδιότυπης αυτής έννοιας της ιδιότητας του πολίτη. Ίσως, ο καλύτερος τρόπος για να ερμηνεύσουμε και να αντιληφθούμε την έννοια αυτή, θα ήταν να την προσεγγίσουμε μέσα από την παγκόσμια διάστασή της, που σημαίνει την ισότιμη και δίκαιη διασφάλιση όλων των ατομικών, πολιτικών και κοινωνικών δικαιωμάτων, για κάθε κάτοικο αυτού του πλανήτη.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ ΚΑΙ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

3.1 Έννοια, μορφές και εξέλιξη της μετανάστευσης

Η μετανάστευση αποτελεί ουσιαστικά ένα χαρακτηριστικό της ανθρώπινης υπόστασης, όπως αυτό των αποδημητικών πουλιών και συνδέεται άρρηκτα με την ανθρώπινη ιστορία. Η ανάμειξη πληθυσμών μεταξύ διαφορετικών πολιτισμών, μέσω μετακινήσεων και μετεγκαταστάσεων, υπήρξε ιστορικά συχνό φαινόμενο, από τα αρχαία χρόνια και την πρώτη μετατόπιση των νομάδων φυλών. Ο άνθρωπος φύσει πνευματικό και ταξιδιάρικο ον, αναζητούσε πάντα να γνωρίσει τι υπάρχει γύρω του, να εξερευνήσει νέους κόσμους και να εγκατασταθεί στους πιο ελκυστικούς, γόνιμους και προσοδοφόρους, απ' αυτούς. Όμως, πέρα από την εκούσια αναζήτηση, η διαμόρφωση ιδιαίτερων συνθηκών που δυσκόλευαν την ανθρώπινη επιβίωση, ανάγκαζαν ολόκληρους πληθυσμούς, σε μικρές ή μεγάλες μετακινήσεις και μετεγκαταστάσεις.

Απλά και περιεκτικά η έννοια της μετανάστευσης ορίζεται ως η προσωρινή, ή μόνιμη μεταβολή του τόπου εγκατάστασης ενός ατόμου, μιας ομάδας, ή ενός μεγαλύτερου κοινωνικού συνόλου (Μπάγκαβος & Παπαδοπούλου, 2002). Ο Διεθνής Οργανισμός Μετανάστευσης (ΔΟΜ) (IOM Un Migration, 2018) ορίζει το μετανάστη ως το άτομο που διασχίζει τα σύνορα του κράτους που αποτελεί τη μόνιμη κατοικία του, ανεξάρτητα από: α) το νομικό καθεστώς του ατόμου, β) το αν η μετακίνηση του είναι εκούσια ή όχι, γ) το ποια είναι τα κύρια αίτια της μετακίνησης του και δ) ποια είναι η διάρκεια της διαμονής του. Τα δικαιώματα των μεταναστών προστατεύονται από τη Διεθνή σύμβαση του ΟΗΕ του 1990 για τα Δικαιώματα των Μεταναστών

και των οικογενειών τους, ακόμα και γι' αυτούς που δεν κατέχουν τα απαραίτητα νομιμοποιητικά έγγραφα (IOM Un Migration, 2018).

Η έννοια της μετανάστευσης, απλή στην έννοια της, αλλά συνάμα πολυεπίπεδη στη σύγχρονη διάστασή της, συμπεριλαμβάνει πολλές κατηγορίες ανθρώπων, που για διάφορους λόγους αναγκάζονται ή επιθυμούν να εγκαταλείψουν τις εστίες τους και να εγκατασταθούν ατομικά, οικογενειακά, ή συλλογικά σε ένα νέο τόπο. Πολλοί άνθρωποι μετακινούνται σήμερα ευκολότερα για λόγους σπουδών, επαγγελματικής εξέλιξης, συμβίωσης, συνταξιοδότησης, ή απλά γιατί αναζητούν διαφορετικές εμπειρίες και ένα διαφορετικό τρόπο ζωής (Castles, 2010). Είναι όμως απαραίτητο να διαφοροποιήσουμε τον προνομιούχο κινητό κόσμο πολιτών, από το μεγαλύτερο μεταναστευτικό όγκο που εκτοπίζεται για διάφορους λόγους, η αναγκάζεται σε μία μακροχρόνια μετακίνηση προς βελτίωση των συνθηκών της ζωής του. Άλλωστε, σύμφωνα με το τμήμα των Οικονομικών και Κοινωνικών υποθέσεων των Ηνωμένων Εθνών, (όπ. αναφ. στο Castles, 2010), οι περισσότεροι άνθρωποι δεν έχουν ούτε τους οικονομικούς πόρους, ούτε τις ευκολίες που θα τους έδιναν τη δυνατότητα της ελεύθερης κυκλοφορίας και μετακίνησης και μόνο το 3% περίπου του παγκόσμιου πληθυσμού είναι διεθνείς και κατ' επιθυμία τους μετανάστες. Είναι κοινά αποδεκτό πως τις πολυπληθέστερες ομάδες μεταναστών τις σχηματίζουν οικονομικοί παράγοντες. Η φτώχεια και η ανέχεια, αλλά και οι περιορισμένες ευκαιρίες για εργασία στις χώρες τους, οδηγούν πολλούς ανθρώπους, ως εργατικοί μετανάστες, να αναζητήσουν εργασία και καλύτερες συνθήκες ζωής, σε άλλες πιο προηγμένες οικονομικά και αναπτυγμένες πολιτισμικά, χώρες.

Διαφορετική περίπτωση αποτελούν οι πρόσφυγες, οι οποίοι προστατεύονται από το διεθνές δίκαιο. Με τη σχετική σύμβαση του 1951 και το αντίστοιχο πρωτόκολλό του 1967, ως πρόσφυγας καθορίστηκε κάθε άτομο που βρίσκεται εκτός του τόπου κατοικίας του, ή της χώρας καταγωγής του και δεν επιθυμεί την επιστροφή του σε αυτή, λόγω αιτιολογημένου φόβου δίωξης του για λόγους θρησκείας, εθνικότητας, φυλής, ή πολιτικών πεποιθήσεων (Ηνωμένα Έθνη, Σύμβαση σχετικά με το καθεστώς των προσφύγων , άρθ. 1Α (2). (Υπατη Αρμοστεία των Ηνωμένων Εθνών για τους Πρόσφυγες, 2009).

Επίσης, άλλες ομάδες ανθρώπων που συγκαταλέγονται στην κατηγορία των μεταναστευτικών πληθυσμών, αποτελούν οι παλιννοστούντες ή οι εκτοπισμένοι που επιστρέφουν στα πάτρια εδάφη τους, γιατί παλιότερα, είτε οι ίδιοι, είτε οι πρόγονοί τους, μετακινήθηκαν για διάφορους λόγους από τον τόπο καταγωγής τους (Μουσουρού, 1991). Επακόλουθο πολλές φορές

μίας αρχικής μετανάστευσης αποτελούν οι μετανάστες οικογενειακής επανένωσης, τα εξαρτώμενα δηλαδή μέλη της οικογένειας, συνήθως γυναίκες και παιδιά, που μεταναστεύουν ακολουθώντας τους συζύγους τους ή την οικογένειά τους.

Σπανίως, συνδέουμε στον καθημερινό μας λόγο την έννοια της μετανάστευσης με τη μετεγκατάσταση ατόμων ή οικογενειών εντός της ίδιας χώρας, που αποτελεί και αυτή μία μορφή μετανάστευσης, ορίζοντας την συνήθως, ως εσωτερική. Συνεπώς, η μετανάστευση λαμβάνει υπόσταση ως έννοια, όταν περιλαμβάνει διέλευση συνόρων η οποία ρυθμίζεται από τις κυβερνήσεις των κρατών που εμπλέκονται (Sabates-Wheeler & Feldman, 2011).

Το φαινόμενο της μετανάστευσης αγγίζει κάθε διάσταση της ανθρώπινης ύπαρξης, τροφοδοτώντας με περιγραφές αλλά και αναλύσεις τις οικονομικές και τις κοινωνικές επιστήμες, από τις μακροκοινωνικές προοπτικές της οικονομίας και της δημογραφίας, έως τις προσεγγίσεις της ανθρωπολογίας, της ψυχολογίας και ευρύτερα των ανθρωπιστικών σπουδών (Castles, 2007). Βέβαια, ιδανική θα ήταν η περίπτωση ενός κόσμου με μία, χωρίς συνοριακούς περιορισμούς, κινητικότητα. Όμως, η σημερινή μορφή της μετανάστευσης αποτελεί μία διαδικασία που βασίζεται στην ανισότητα και τις διακρίσεις και ελέγχεται και περιορίζεται από τα κράτη (Castles, 2010). Η διασυνοριακή μετανάστευση αποτελεί μια ορατή αντανάκλαση των παγκόσμιων ανισοτήτων, στα επίπεδα της ευημερίας, της ελευθερίας, της ασφάλειας, του εισοδήματος, των ευκαιριών της απασχόλησης και της κοινωνικής δύναμης. (Faist, 2019).

Μία αναλυτική προσέγγιση της μετανάστευσης μας βοηθά επίσης, να κατανοήσουμε τους δεσμούς μεταξύ του ανόμοιου, κατακερματισμένου κοινωνικού χώρου, των άνισων ευκαιριών ζωής και του διαφορετικού επιπέδου κοινωνικής προστασίας. Με τη μετανάστευση και τις πολλές διαφορετικές μορφές που παίρνει σήμερα, δημιουργεί παράλληλα πολίτες πολλών και διαφορετικών κοινωνικών ταχυτήτων εντός της ίδιας κοινωνίας. Συνάμα, το φαινόμενο της μετανάστευσης διευρύνει ακόμα περισσότερο την πολυσήμαντη έννοια της ιδιότητας του πολίτη, προσδίδοντας σε αυτήν ένα μεγαλύτερο ερμηνευτικό πλούτο, μέσα από ένα ευρύτερο φαινομενολογικό πλαίσιο.

3.2 Θεωρητικές προσεγγίσεις της μετανάστευσης

Στη σύγχρονη εποχή, η προπολεμική υπερπόντια μετανάστευση από το 1840 έως το 1920, αποτέλεσε τη χρυσή περίοδο της μετανάστευσης. Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου,

μετανάστευσαν κυρίως αγρότες, από την Ευρώπη προς γεωργικές αρχικά και βιομηχανικές στη συνέχεια, εργασίες των Η.Π.Α. Μετά τον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο το ρεύμα αυτό από την Ευρώπη περιορίζεται, ενώ στις Η.Π.Α. θεσπίζεται το σύστημα της ποσόστωσης της εισόδου των μεταναστών που αποβλέπει στον ποσοτικό και κυρίως στον ποιοτικό έλεγχο των εισερχόμενων μεταναστών, ευνοώντας μετανάστες με αγγλοσαξονική καταγωγή. Όμως, ήδη σχεδόν 50 εκατομμύρια άνθρωποι είχαν εγκαταλείψει σε μόνιμη βάση την ευρωπαϊκή ήπειρο, αναζητώντας ένα καλύτερο αύριο, κυρίως στους νέους κόσμους της Βόρειας Αμερικής, αλλά και στις αυξημένες εργασιακές ευκαιρίες που πρόσφεραν αρκετές χώρες της Ν. Αμερικής. Το οικονομικό κραχ του 1929 έδωσε ουσιαστικά τέλος στις μαζικές εισροές μεταναστών προς τις Η.Π.Α., αναγκάζοντάς τους να στραφούν περισσότερο προς τον Καναδά, την Αυστραλία και κάποιες Αφρικανικές χώρες (Migreurop, 2019).

Η μαζική μετανάστευση όμως, από την Ευρώπη δεν σταμάτησε ποτέ. Παρόλο που αυτή μειώνεται αισθητά κατά τη διάρκεια του μεσοπολέμου, εντείνεται εκ νέου μετά το Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο, λόγω και των καταστροφικών συνεπειών του. Έτσι, μεταξύ 1947 και 1973, 3.095.570 άτομα μετανάστευσαν στην Αυστραλία, με πάνω από το 80% των μεταναστών αυτών, να είναι Ευρωπαίοι. Οι ΗΠΑ, που πάντα αποτελούσαν τον ιδανικό προορισμό εκπλήρωσης του επανομαζόμενου «αμερικανικού ονείρου», προσελκύει μόνο την οκταετία 1946-1954, 1.714.000 άτομα, με τους 405.000 απ' αυτούς, σύμφωνα με τον Thomas το 1958, να είναι πρόσφυγες (Μουσούρου, 1991).

Ενώ χαρακτηριστική της προπολεμικής περιόδου ήταν η υπερπόντια μετανάστευση από την Ευρώπη, της μεταπολεμικής είναι κυρίως, η ενδοευρωπαϊκή και δευτερευόντως, η μετανάστευση από χώρες του Τρίτου Κόσμου προς την Ευρώπη. Σε πολλές χώρες της Ευρώπης, όπως τη Μ.Βρετανία, τη Γαλλία, την Πορτογαλία, την Ιταλία και τις Κάτω Χώρες, η μετανάστευση συνδέεται στενά με την αποικίες που είχαν δημιουργηθεί απ' αυτές σε πολλές χώρες, κυρίως της Αφρικής και την ευκολότερη μετακίνηση μεγάλων πληθυσμών από τις φτωχές αποικίες στον ισχυρό και πλούσιο έποικο.

Η ενδοευρωπαϊκή μετανάστευση ενισχύθηκε σημαντικά μετά τη λήξη του Β΄ παγκοσμίου πολέμου και τις συνθήκες φτώχειας που επικρατούσαν σε πολλές χώρες που είχαν αναμειχθεί ενεργά στις πολεμικές συρράξεις. Παρόλα αυτά, στις αρχές της δεκαετίας του 1950, οι μετανάστες διαδραμάτισαν κομβικό ρόλο στη μεταμόρφωση της Γηραιάς ηπείρου, καθώς οικονομικά αδύνατες περιφέρειες και πόλεις ενισχύθηκαν οικονομικά από τα εμβάσματα που

απέστειλαν οι μετανάστες στην πατρίδα τους, έχοντας πριν μεταναστεύσει κυρίως ως εργάτες σε οικονομικά ανθηρές χώρες της Δυτικής Ευρώπης. Αυτού του είδους η μετανάστευση περιορίστηκε αρκετά με την ενίσχυση του «ψυχρού πολέμου» και το διαχωρισμό της Ευρώπης σε Ανατολική και Δυτική. Με την ολοκλήρωση του ιδιόμορφου αυτού πολέμου το 1989, η μετανάστευση εντάθηκε και πάλι, κυρίως από Ανατολή προς Δύση, συντελώντας εκ νέου στο μετασχηματισμό της Ευρώπης. Οι ιδιομορφίες της κινητικότητας και της μετανάστευσης συνεχίστηκαν με την ένταξη πολλών χωρών του πρώην ανατολικού μπλοκ στην Ευρωπαϊκή Ένωση, καθώς αυτές διευκολύνθηκαν στις μετακινήσεις των πολιτών τους εντός της Ε.Ε, έχοντας όμως να αντιμετωπίσουν μεγαλύτερες δυσκολίες στη μετακίνηση προς τη χώρα από την οποία αποσκήρτησαν (Gatrell, 2019).

Με τις διαμορφωμένες συνθήκες οικονομικής παγκοσμιοποίησης, διευκολύνθηκε ακόμα περισσότερο η διεθνής μετανάστευση, η δημιουργία θυλάκων πολυπολιτισμικών κοινωνιών εντός των κρατών και η συνύπαρξη ανθρώπων διαφορετικών εθνοτήτων κουλτούρας και θρησκείας. Υπό αυτό το πρίσμα, η ιδέα του ιδιαίτερου και ξεχωριστού χαρακτήρα και της αυτονομίας κάθε εθνικού πολιτισμού τίθεται σήμερα υπό αμφισβήτηση. "Σχεδόν κάθε έθνος-κράτος αποτελείται από διάφορες εθνικές ομάδες, με συγκεκριμένες γλώσσες, παραδόσεις και ιστορίες" (Castles & Davidson, 2000).

Οι θεωρητικές προσεγγίσεις για τη μετανάστευση συνδέονται κυρίως με τα ζητήματα της βελτίωσης της οικονομικής θέσης των μεταναστών και της ένταξής τους στην αγορά εργασίας, αλλά και των εν γένει οικονομικών επιπτώσεων της μετανάστευσης στις χώρες υποδοχής και προέλευσης. Η νεοκλασική προσέγγιση του μεταναστευτικού φαινομένου, βασιζόμενη στη θεωρία της προσφοράς και της ζήτησης, αντιλαμβάνεται τη μετανάστευση ως μια μορφή βέλτιστης κατανομής της παραγωγής προς όφελος, τόσο των χωρών αποστολής, όσο και των χωρών υποδοχής. Σε αυτή την προοπτική της «ισορροπημένης ανάπτυξης», σύμφωνα με τον Todaro, 1970, (οπ. αναφ. στο Faist, 2019), η ανακατανομή της εργασίας από τον πρωτογενή τομέα στον δευτερογενή και τριτογενή, εντός ή εκτός συνόρων, θεωρείται ως προϋπόθεση για την οικονομική ανάπτυξη. Ο εργαζόμενος που μεταναστεύει, έχει ως κινητήρια δύναμη την βελτίωση της οικονομικής του κατάστασης και γι' αυτό επιλέγει την περισσότερο συμφέρουσα γι' αυτόν θέση, στην αγορά εργασίας, ακόμα και αν χρειαστεί να μεταναστεύσει γι' αυτήν. Με τον τρόπο αυτό παρέχεται στο μετανάστη η δυνατότητα της σχετικά γρήγορης ανοδικής κοινωνικής και οικονομικής κινητικότητας, κάτι που μπορεί να επιτευχθεί ταχύτερα σε σχέση με την ευρύτερη οικονομική ανάπτυξη των χωρών μετανάστευσης ή την ανακατανομή των πόρων μεταξύ και

εντός των χωρών (Faist, 2019). Η μετανάστευση, σύμφωνα με την ίδια θεωρητική προσέγγιση, μπορεί να είναι μια δύναμη για τη διόρθωση των διεθνικών ανισοτήτων εισοδήματος και ανάδυση ευκαιριών ζωής, μειώνοντας για παράδειγμα τις μισθολογικές διαφορές μεταξύ των περιοχών προέλευσης της μετανάστευσης και των περιοχών υποδοχής. Η αισιόδοξη αυτή προσέγγιση της νεοκλασικής θεωρίας της μετανάστευσης, επηρεάστηκε αρκετά από τα οικονομικά αποτελέσματα της προπολεμικής υπερπόντιας μετανάστευσης στο δεύτερο μισό του δέκατου ένατου και στις αρχές του εικοστού αιώνα, η οποία συνέβαλλε στην εξισορρόπηση των μισθών μεταξύ της Αμερικής και της Ευρώπης. (Faist, 2019).

Όμως, η συγκεκριμένη θεωρία παραβλέπει το γεγονός ότι ο εργαζόμενος πιθανόν να μην γνωρίζει τον τρόπο λειτουργίας, τις ευκαιρίες και κυρίως τους περιορισμούς της νέας αγοράς εργασίας, στην οποία απευθύνεται, με κίνδυνο τον παραγκωνισμό του από την αγορά εργασίας, ή την αδυναμία εξέλιξής του. Οι αισιόδοξες θέσεις της νεοκλασικής θεωρίας για τη μετανάστευση άρχισαν να αμφισβητούνται από τη δεκαετία του '60 ολοένα και περισσότερο και να γίνεται περισσότερο αποδεκτή η Ιστορική – Δομική Προσέγγιση (Historical –Structural Approach) που έχει τις θεωρητικές της ρίζες στη μαρξιστική πολιτική οικονομία και βασίζεται στον άνισο τρόπο κατανομής της οικονομικής και πολιτικής εξουσίας στην παγκόσμια οικονομία. Η ιστορική – δομική προσέγγιση είχε ήδη επισημάνει το διαχωρισμό της αγοράς σε κεντρική και περιφερειακή. Στην κεντρική απασχολούνται σε καλοπληρωμένες θέσεις του δημόσιου τομέα και των μεγάλων επιχειρήσεων, κυρίως άνδρες γηγενείς. Αντίθετα, στην περιφερειακή αγορά εργασίας απασχολούνται, σε κακοπληρωμένες θέσεις μικρών επιχειρήσεων, κυρίως γυναίκες και αλλοδαποί. Αυτοί καλούνται να καλύψουν τις ελλείψεις στις θέσεις εργασίας της περιφερειακής αγοράς εργασίας, λόγω των μέτριων ή κακών συνθηκών απασχόλησης και των μηδαμινών ή ανύπαρκτων προοπτικών εξέλιξης, (Castles & Miller, 1998).

Επηρεαζόμενος από τη μαρξιστική προσέγγιση, ο Gunnar Myrdal ανέλυσε το 1957 (οπ. αναφ. στο De Haas, 2010), περισσότερο το ζήτημα της κατάτμησης της αγοράς εργασίας και της άνισης ανάπτυξης μεταξύ των κεντρικών και αναπτυγμένων περιφερειών από τη μία και των περιφερειακών και υποβαθμισμένων περιφερειών από την άλλη, υποστηρίζοντας ότι, χωρίς ισχυρή κρατική πολιτική, το καπιταλιστικό σύστημα προωθεί την αύξηση των χωρικών ανισοτήτων. Με τη θεωρία της σωρευτικής αιτιότητας που ανέπτυξε ο Myrdal, επεσήμανε πως το τελικό αποτέλεσμα της χωροταξικής αλληλεξάρτησης, είναι η συνισταμένη δυο δρωσών δυνάμεων, των δυσμενών στην ανάπτυξη (backwash effects) και των ευνοϊκών αυτής (spread effects). Αυτή σχηματίζεται, μέσω της μετάδοσης και της διάχυσης των καινοτομιών και της

τεχνολογίας και μέσω της αυξανόμενης αγοράς των εξαγωγών. Τα οφέλη της συνισταμένης αυτής, όμως, τείνουν να αντισταθμίζονται από τις συνέπειες ενός "παλινδρομικού κύματος" ως αποτέλεσμα της ροής του κεφαλαίου και της εργασίας από τις υποβαθμισμένες περιφέρειες προς τις περισσότερο αναπτυγμένες. Σε ένα τέτοιο σύστημα ανομοιογενούς ανάπτυξης περιφερειών, η επίδραση των αντίρροπων δυνάμεων κατά τον Myrdal, δεν οδηγεί σε ισορροπία, αλλά αποδυνάμωση των λιγότερο αναπτυγμένων περιφερειών, αφού τα «backwash effects» τείνουν να υπερσχύουν των «spread effects» (De Haas, 2010)

Αργότερα και η νεοκλασική προσέγγιση παραδέχτηκε και υιοθέτησε τη λειτουργία της ανομοιόμορφης διπλής αγοράς εργασίας, μια για τους γηγενείς και μια για τους αλλοδαπούς και μετανάστες, ως αποτέλεσμα της μεταπολεμικής μεταναστευτικής εμπειρίας. Επίσης, άρχισε να λαμβάνει υπόψη και άλλες παραμέτρους, όπως την οικονομική και κοινωνική δυναμική των περιοχών προέλευσης και υποδοχής, την απόσταση μεταξύ τους, αλλά και από άλλα σημεία προέλευσης και υποδοχής, την πολιτισμική ταυτότητα των περιοχών, τις δυνατότητες οικονομικής ανάπτυξης κλπ. (De Haas, 2010).

Μία ακόμη θεωρία που αναπτύχθηκε ήταν η Θεωρία Συστημάτων Μετανάστευσης (Migration Systems Theory) η οποία επιχειρεί να αναλύσει το μεταναστευτικό φαινόμενο, ως το αποτέλεσμα της αλληλοεπίδρασης των δομών του μακρο-επιπέδου και του μικρο-επιπέδου. Στις δομές μακρο-επιπέδου (macro-structures) συμπεριλαμβάνονται θεσμοί και δεδομένα μακροπρόθεσμων διαδικασιών, όπως η εξέλιξη της παγκόσμιας οικονομίας και της αγοράς, οι σχέσεις κρατών και οργανισμών σε υπερεθνικό επίπεδο, οι μεταναστευτικές πολιτικές και πρακτικές. Στις μικροδομές (micro-structures) κατά κύριο λόγο συμπεριλαμβάνονται τα δίκτυα μεταναστών, τα άτυπα κοινωνικά δίκτυα, οι πρακτικές και πεποιθήσεις που αναπτύσσουν οι ίδιοι οι μετανάστες, προκειμένου να αντιμετωπίσουν την διαδικασία της μετεγκατάστασής τους και τις δυσκολίες ενσωμάτωσής τους στο νέο κοινωνικό πλαίσιο. (Castles & Miller, 1998). Τέλος, η κοινωνιολογική προσέγγιση του ζητήματος της μετανάστευσης, εκτιμά συνολικά το ζήτημα αυτό μέσω των αποτελεσμάτων και των συνεπειών του στην κοινωνική δομή της χώρας υποδοχής και της χώρας αποστολής.

3.3 Οφέλη και συνέπειες της μετανάστευσης

Το φαινόμενο της μετανάστευσης και οι κοινωνικοοικονομικές μεταβολές που επέφερε, σχημάτιζε πάντα το ιδανικό πεδίο μελέτης, προκειμένου να αναζητηθούν οφέλη και πλεονεκτήματα, αλλά και πιθανές επιπτώσεις του φαινομένου και ανάλογα να υιοθετηθούν οι κατάλληλες πολιτικές που θα λειτουργούσαν προς όφελος της κάθε εμπλεκόμενης στη μετανάστευση, χώρας. Οι ιδιαίτερες όμως, κάθε φορά, γεωπολιτικές συνθήκες, το ευρύτερο και παγκόσμιο κοινωνικοοικονομικό γίγνεσθαι, αλλά και η πολυπλοκότητα και οι ιδιομορφίες του υπό συζήτηση φαινομένου, διαμορφώνουν σε κάθε εποχή και μία διαφορετική σύνθεση και αλληλεπίδραση των παραγόντων που καθορίζουν οφέλη και συνέπειες της μετανάστευσης, τόσο για τους ίδιους τους μετανάστες, όσο και για τις χώρες αποστολής και υποδοχής.

Η εμπειρία της προπολεμικής, αλλά και μεταπολεμικής μετανάστευσης και οι νεοκλασικές οικονομικές θεωρίες, κατηύθυναν περισσότερο τις πρώτες μελέτες, όπως αυτές των Kindleberger, το 1965 και Ζολώτα το 1966, (οπ. αναφ. στο Faist, 2019), προς την αντίληψη πως το φαινόμενο της μετανάστευσης συμβάλλει στη μείωση της ανεργίας και των πιέσεων που αυτή δημιουργεί στην αγορά εργασίας για τις χώρες προέλευσης μεταναστών. Επίσης, σημαντικά θετικά γεγονότα για τις ίδιες χώρες, χαρακτηρίστηκαν και η εισροή κεφαλαίων με την μορφή εμβασμάτων, οι θετικές επιπτώσεις στο ισοζύγιο πληρωμών, η μετατροπή μεταναστών αγροτικής προέλευσης σε βιομηχανικούς εργάτες, η δυνατότητα αύξησης του γεωργικού κλήρου, καθώς και ο εκσυγχρονισμός των καλλιεργειών και η αναδιάρθρωση της γεωργικής παραγωγής. Στον αντίποδα, θεωρήθηκε ότι η μετανάστευση συμβάλλει στην υποανάπτυξη των περιφερειών που συγκεντρώνουν μεταναστευτικούς πληθυσμούς, διαιωνίζει την οικονομική εξάρτηση και ενισχύει τις οικονομικές ανισότητες, μέσω ενός συστήματος ανατροφοδότησης. Επίσης, υπήρξε η αντίληψη ότι μπορεί να καταστρέφει τους οικονομικούς πόρους, να υπονομεύει τους παραδοσιακούς τρόπους ζωής, και να αποδυναμώνει τους κοινωνικούς δεσμούς. Μία από τις σημαντικότερες επιπτώσεις της μετανάστευσης αποτελεί το κοινωνικό κόστος του διαχωρισμού των οικογενειών για μεγάλα χρονικά διαστήματα. Το κοινωνικό κόστος μπορεί να είναι μεγαλύτερο για την προσωρινή μετανάστευση, κάτι που είναι πιο πιθανό να επιφέρει παράταση του διαχωρισμού μεταξύ των μελών της οικογένειας (Faist, 2019).

Έχουν διαπιστωθεί κάποιες επιπλέον αρνητικές συνέπειες της μετανάστευσης, όπως η αποδημία μεγάλου αριθμού ανθρώπων παραγωγικών ηλικιών, μεταβολές στη δημογραφική πυραμίδα, πτώση της γεννητικότητας, κλπ. Ιδιαίτερα, η πρόσθετη οικονομική απώλεια από την

αποχώρηση ανθρώπινου δυναμικού που βρίσκεται σε παραγωγική ηλικία, είναι δύσκολο να προσδιοριστεί. Αυτή συνδέεται με το κόστος παραγωγής της εργατικής δύναμης, όπως την εκπαίδευση την κατάρτιση, τη διατροφή, την περίθαλψη, τις διάφορες επιδοτήσεις κλπ, που έχουν διατεθεί ή επενδυθεί για την παραγωγή αυτού του ανθρώπινου εργατικού και επιστημονικού δυναμικού, μέχρι να φτάσει στην παραγωγική ηλικία. Επίσης, σύμφωνα με το Δαμαλά, 1965, με την φυγή πολλών νέων ανθρώπων που η πλειοψηφία τους δεν ήταν άνεργοι, ή ανειδίκευτοι, δυσχεράνθηκε η εκβιομηχάνιση της χώρας τους και μειώθηκε η προθυμία επένδυσης ξένων κεφαλαίων στην αναπτυσσόμενη οικονομία.

Αν και συνηθίζεται σήμερα να τονίζεται το πρόβλημα της διαρροής εγκεφάλων (brain drain) με την αποχώρηση μεγάλου επιστημονικού δυναμικού προς πιο εύπορες οικονομικά χώρες, με περισσότερες εργασιακές ευκαιρίες για ειδικευμένο προσωπικό, παραγνωρίζεται το φαινόμενο του «brawn drain», της διαρροής δηλαδή της σωματικής - εργατικής δύναμης. Με την τελευταία, σύμφωνα με τους Penninx, 1982, Lewis, 1986 και Taylor, 1984 (οπ. αναφ. στο De Haas, 2010), δημιουργήθηκαν οι προϋποθέσεις για την αποψίλωση αγροτικών περιοχών από μεγάλο αριθμό νέων εργατών ανδρών από αγροτικές περιοχές, τη μείωση της γεωργικής εργασίας και κατ' επέκταση της γεωργικής παραγωγικότητας.

Ένα από τα σοβαρότερα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι προηγμένες κοινωνικοοικονομικά χώρες του πλανήτη, είναι το δημογραφικό και η σταδιακή μείωση των γεννήσεων σε σχέση με τον αριθμό των θανάτων. Με μηδενική μετανάστευση, ο πληθυσμός της Βόρειας Αμερικής, έως το 2070, θα ήταν μειωμένος σχεδόν 21%, της Ωκεανίας 17% και της Ευρώπης περίπου 9% αντίστοιχα. Αντίθετα, ο πληθυσμός σε περιοχές προέλευσης θα ήταν μόνο μεταξύ 0,1 και λίγο περισσότερο από 3% μεγαλύτερος, έως το 2070, στο πλαίσιο του σεναρίου μηδενικής καθαρής μετανάστευσης (United Nations, 2019). Ο ευρωπαϊκός πληθυσμός χωρίς τη μετανάστευση, θα είχε συρρικνωθεί κατά 500.000 το 2019, δεδομένου ότι γεννήθηκαν 4,2 εκατομμύρια παιδιά, πολιτών της Ε.Ε., ενώ απεβίωσαν αντίστοιχα 4,7 εκατομμύρια. Το 2020, σύμφωνα με προσωρινά στοιχεία, ο πληθυσμός της Ε.Ε. μειώθηκε κατά περίπου 300 χιλιάδες άτομα, λόγω των περισσότερων θανάτων απ' ότι γεννήσεων και της μειωμένης αριθμητικά, μετανάστευσης (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2022).

Για πολλούς οικονομολόγους, όπως την Έμκε-Πουλοπούλου, (1986) (οπ. αναφ. στο Pietsch, 2017), τα οφέλη για τους ίδιους τους μετανάστες είναι πολλαπλά, καθώς πετυχαίνουν, τουλάχιστον σε μακροπρόθεσμο επίπεδο, να βελτιώσουν την κοινωνικοοικονομική τους θέση, σε

σχέση ακόμα και με τον πληθυσμό της χώρας υποδοχής. Σε αυτό βέβαια, συντελεί ανάλογα και η ευνοϊκή ή όχι εφαρμοζόμενη κάθε φορά, μεταναστευτική πολιτική από την χώρα υποδοχής, καθώς και η διάρκεια του χρόνου παραμονής των μεταναστών σ' αυτήν. Διαπιστώθηκε βέβαια, από αρκετούς ερευνητές, όπως τους Basran & Zong, το 1998, πως ορισμένες μεταναστευτικές ομάδες, είναι λιγότερο πιθανό να εμφανίσουν ανοδική κοινωνικοοικονομική κινητικότητα, σε σχέση με άλλες, λόγω παραγόντων κοινωνικού αποκλεισμού, ή άλλων κοινωνικών και θεσμικών εμποδίων (Pietsch, 2017). Σε μία μελέτη προσομοίωσης των Kancs και Lecca το 2018, εξήχθη το συμπέρασμα ότι, παρόλο το σημαντικό κόστος για τον κρατικό προϋπολογισμό, παροχών, όπως τα προνοιακά επιδόματα, η εκμάθηση γλώσσας, η επιδότηση επαγγελματικής κατάρτισης κλπ, μακροπρόθεσμα, τα κοινωνικοοικονομικά και δημοσιονομικά οφέλη μπορεί να αντισταθμίσουν το κόστος αυτό, προκειμένου να υποστηριχθεί η ένταξη των μεταναστών και προσφύγων. Τα οφέλη, μάλιστα, είναι μεγαλύτερα, εφόσον οι σχετικές οικονομικές επενδύσεις πραγματοποιηθούν κατά τη στιγμή της άφιξης και την πρώτη περίοδο προσαρμογής των μεταναστών. Ως εκ τούτου, η παραπάνω μελέτη επιβεβαιώνει ότι οι βιώσιμα ενσωματωμένοι μετανάστες και πρόσφυγες, έχουν τη δυνατότητα να ανακόψουν τις αρνητικές δημογραφικές τάσεις στην Ευρώπη, να συμβάλλουν στην κάλυψη κενών θέσεων εργασίας και τη βελτίωση της αναλογίας των οικονομικά ενεργών πολιτών, έναντι των ανενεργών (Kancs & Lecca, 2018). Η έρευνα αυτή έρχεται να επιβεβαιώσει και μία μελέτη του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου (Δ.Ν.Τ.) το 2016 που καταλήγει στο συμπέρασμα πως υπάρχει θετικός συσχετισμός μεταξύ της κοινωνικής ενσωμάτωσης και της μεσοπρόθεσμης και μακροπρόθεσμης οικονομικής ανάπτυξης. Ομοίως, οι Furlanetto και Robstad το 2016, διαπίστωσαν ότι η μετανάστευση μπορεί να έχει θετικό οικονομικό αντίκτυπο και να μειώσει την ανεργία, χωρίς ιδιαίτερη επιβάρυνση των δημόσιων οικονομικών. Η έρευνα των Kancs και Lecca το 2018 επιβεβαιώνει την παλιότερη των Jayet et al. (2001) η οποία, χρησιμοποιώντας μελέτες του Γαλλικού Εργατικού Δυναμικού, διαπίστωσε ότι η ενσωμάτωση των μεταναστών δεν μειώνει το ποσοστό των μισθών, ούτε αυξάνει την ανεργία των πολιτών (Kancs & Lecca, 2018).

Οι αγορές εργασίας όπως προειπώθηκε, είναι συνήθως καταταμημένες. Οι μετανάστες συχνά ανταγωνίζονται με άλλους μετανάστες που έχουν μεταβεί σε προγενέστερο χρόνο στη χώρα υποδοχής. Σε αυτήν την περίπτωση, η μετανάστευση δεν επηρεάζει τους μισθούς και τα ποσοστά απασχόλησης των γηγενών πληθυσμών. Επίσης, έχει συχνά παρατηρηθεί ότι δεν υπάρχει άμεσος ανταγωνισμός μεταξύ των μεταναστών και των ντόπιων εργατών, επειδή οι τελευταίοι εγκαταλείπουν τις θέσεις εργασίας στους τομείς εκείνους που αναμένουν ανταγωνισμό

με τους μετανάστες. Επιπλέον, ορισμένες θέσεις εργασίας δεν είναι ελκυστικές για τους γηγενείς που έχουν πρόσβαση σε καλύτερες επιλογές για τον εργασιακό τους βίο. Ακόμα, οι μετανάστες προσφέρουν συνήθως υπηρεσίες από τις οποίες ωφελούνται περισσότερο οι φτωχότεροι πληθυσμοί, όπως οι μικρές επιχειρήσεις και το λιανικό εμπόριο. Αυτές οι εκτιμήσεις υποδηλώνουν ότι η κατάκτηση στην εργασία και η αυτοαπασχόληση, αποτελούν σημαντικούς μηχανισμούς αναπαραγωγής και ενίσχυσης των ανισοτήτων σε σχέση με τους φτωχότερους γηγενείς και τους μετανάστες (Faist, 2019).

Η σύγχρονη έρευνα δείχνει ότι η διασυνοριακή μετανάστευση δεν έχει το μακροοικονομικό αντίκτυπο μέσω εμβασμάτων που είχε πριν από εκατό χρόνια στην προώθηση της οικονομίας και την οικονομική σύγκλιση μεταξύ της Αμερικής και της Ευρώπης. Σήμερα, η μετανάστευση φαίνεται ότι δεν μπορεί να συντελέσει αποτελεσματικά σε μία διαφοροποίηση της υπάρχουσας αγοράς εργασίας και αύξηση των πραγματικών μισθών σε αυτήν (Faist, 2019). Σε γενικές γραμμές μπορούμε να πούμε πως το μεταναστευτικό φαινόμενο αποτελεί κυρίως ένα αντίβαρο στο αυξανόμενο ποσοστό γήρανσης στις χώρες υποδοχής της μετανάστευσης. Συχνά ωφελούνται οικονομικά οι διάφορες κατηγορίες μεταναστών, σε διαφορετικό βαθμό η καθεμία, όμως, η μετανάστευση ως φαινόμενο, δεν συμβάλλει στον κοινωνικό μετασχηματισμό εθνικοτήτων και τάξεων και δεν αμβλύνει τις κοινωνικοοικονομικές ανισότητες (Faist, 2019).

Επιπροσθέτως, έχει παρατηρηθεί πως αν οι χώρες προέλευσης των μεταναστών παρουσιάσουν ανοδική οικονομική ανάπτυξη και σταθερή πολιτική διακυβέρνηση, είναι πολύ πιθανό οι ίδιοι οι μετανάστες να είναι από τους πρώτους που θα αναγνωρίσουν τις νέες ευκαιρίες στη χώρα καταγωγής τους, επιδιδόμενοι σε επενδύσεις, συχνές μετακινήσεις στην πατρίδα τους ακόμα και οριστική επιστροφή σε αυτήν. Τέτοιες αλληλοενισχυόμενες διαδικασίες μετανάστευσης – ανάπτυξης, έχουν παρατηρηθεί σε πολλές χώρες προέλευσης μεταναστών, πολύ διαφορετικές μεταξύ τους, όπως η Ισπανία, η Ταϊβάν, η Νότια Κορέα, και, η Τουρκία. (De Haas, 2010).

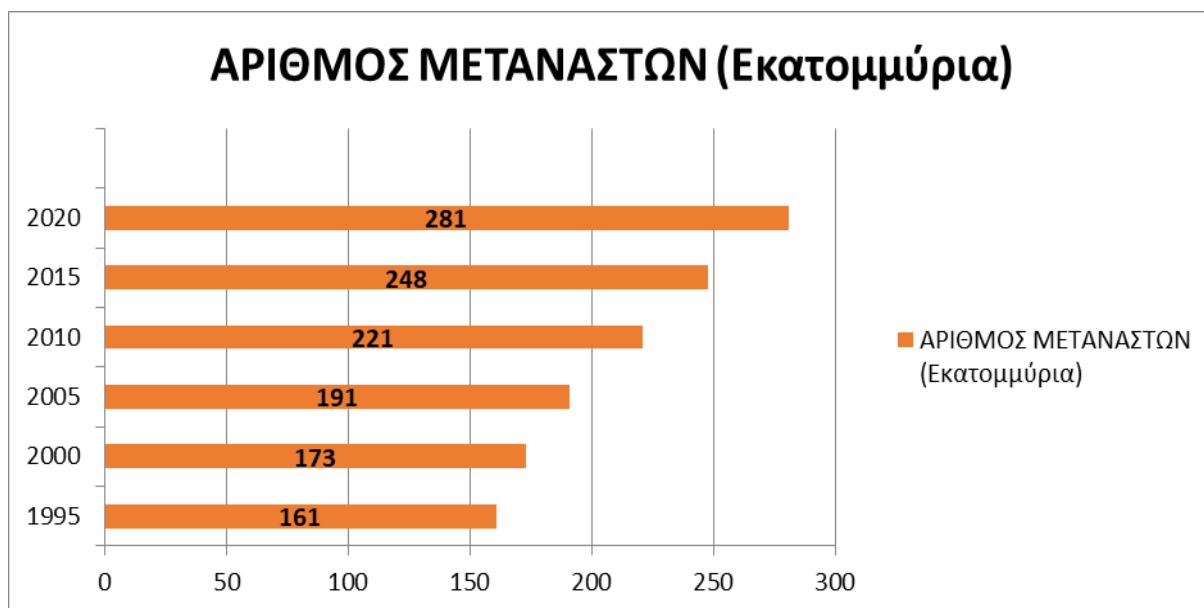
Γενικά, μπορεί να ειπωθεί πως η μετανάστευση δεν είναι μια ανεξάρτητη μεταβλητή που προκαλεί ανάπτυξη (ή το αντίστροφο), αλλά είναι μια ενδογενής μεταβλητή, ένα αναπόσπαστο μέρος της ίδιας της αλλαγής και ένας παράγοντας που μπορεί να διευκολύνει περαιτέρω την αλλαγή. Για αυτό είναι δόκιμο να γίνεται αναφορά στην αμοιβαία και αμφίδρομη σχέση μεταξύ της μετανάστευσης και των γενικότερων κοινωνικοοικονομικών και άλλων συνεπειών, αντί σε έναν μονοδιάστατο αντίκτυπο της μετανάστευσης στην οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη.

3.4 Ποσοτικά στοιχεία της σύγχρονης μετανάστευσης

Στη σύγχρονη παγκοσμιοποιημένη κοινωνία τα σύνορα για τους μετανάστες, αποτελούν περισσότερο «φανταστικές γραμμές» που δύσκολα μπορούν να κλείσουν αποτελεσματικά, παρόλες τις προσπάθειες κάποιων κρατών με φράκτες και αυξημένους συνοριακούς ελέγχους. Όταν άτομα και οικογένειες αποφασίζουν να μεταναστεύσουν, ακόμα και όταν δεν έχουν αυτή τη δυνατότητα με τη νόμιμη οδό, θα επιχειρήσουν με κάθε διαθέσιμο τρόπο και όσες φορές χρειαστεί, να εισέλθουν, μέσω ξηράς ή θάλασσας, στη χώρα που επιθυμούν. Τις τελευταίες τρεις δεκαετίες τα διαθέσιμα μέσα μεταφοράς και επικοινωνίας διευκολύνουν τη μετανάστευση ατόμων και οικογενειών, μετατρέποντας πολλές πόλεις, ειδικά στον Βορρά, σε απόλυτους πολυπολιτισμικούς χώρους (Amaral Junior & Assuncao, 2018).

Για τους λόγους αυτούς, πολλές φορές είναι δύσκολο να εκτιμηθεί ο ακριβής αριθμός μεταναστών και ιδιαίτερα των προσφύγων και αιτούντων άσυλο. Σύμφωνα πάντως με πρόσφατα στοιχεία του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών, (U.N, 2020), ο αριθμός των μεταναστών σε ολόκληρο τον κόσμο το 2020, άγγιξε τα 281 εκατομμύρια ανθρώπους που αποτελούν το 3,6% του πληθυσμού της γης. Ο αριθμός των μεταναστών παγκοσμίως αυξάνεται συνέχεια από τα καταγεγραμμένα 153 εκατομμύρια το όχι πολύ μακρινό 1990 και τα 173, το 2000. Η πανδημία του COVID-19 πιστεύεται ότι «φρέναρε» τη συνεχή αύξηση της μετανάστευσης με τις πρώτες εκτιμήσεις να δείχνουν μείωση σχεδόν 2 εκατομμυρίων διεθνών μεταναστών παγκοσμίως, από τα μέσα του 2019 έως τα μέσα του 2020 (IOM Un Migration, 2021).

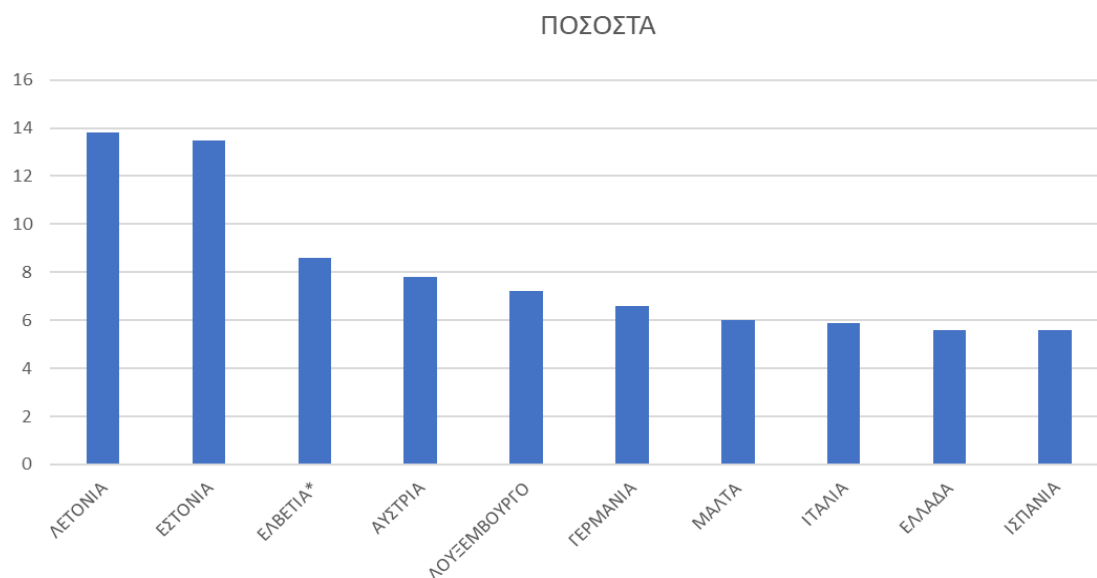

Διάγραμμα 3: Αριθμός μεταναστών σε εκατομμύρια παγκοσμίως από το 1995 έως 2020 (Πηγή: U.N. 2020).

Η καταγραφή των ποσοτικών στοιχείων της μετανάστευσης, ιδιαίτερα της εξερχόμενης, αποτελεί μία ιδιαίτερα πολύπλοκη διαδικασία, καθώς οι διαφορετικές κατηγορίες μεταναστών διαφοροποιούν και τα αριθμητικά δεδομένα. Η Eurostat καταγράφει συχνά το μεταναστευτικό πληθυσμό στην Ευρώπη, ορίζοντάς τον ως τα άτομα που διαμένουν για 12 τουλάχιστον μήνες στη χώρα υποδοχής, είτε αφορά εξερχόμενο, είτε εισερχόμενο μεταναστευτικό πληθυσμό. Ο αριθμός των ατόμων που διαμένουν στην ΕΕ την 1^η Ιανουαρίου 2021, έχοντας την υπηκοότητα άλλου κράτους, εκτός Ε.Ε., ήταν 23,9 εκατομμύρια, που αντιπροσωπεύουν το 5,3 % του πληθυσμού στην ΕΕ-27. Επιπλέον, την ίδια χρονική στιγμή, στα 27 κράτη μέλη της Ε.Ε, ζούσαν 13,3 εκατομμύρια άτομα που είχαν την ιθαγένεια άλλου κράτους μέλους της ΕΕ. Σε απόλυτους αριθμούς, οι περισσότεροι υπήκοοι τρίτων χωρών ζούσαν στη Γερμανία (10,1 εκατομμύρια άτομα), στην Ιταλία (5,3 εκατομμύρια), στη Γαλλία (4,9 εκατομμύρια) και στην Ισπανία (4,8 εκατομμύρια), αντιπροσωπεύοντας στα τέσσερα αυτά κράτη μέλη της Ε.Ε, το 71,3 % του συνόλου των υπηκόων τρίτων χωρών που ζουν στην ΕΕ-27. (Eurostat & European Migration Network, 2022). Την ίδια χρονική στιγμή, στο Βέλγιο, στην Ιρλανδία, στο Λουξεμβούργο, στην Αυστρία και στη Σλοβακία η πλειοψηφία των κατοίκων προέρχονται από υπηκόους άλλων κρατών μελών της Ε.Ε (European Union, 2021).

Στο επόμενο γράφημα αποτυπώνεται το ποσοστό υπηκόων τρίτων χωρών, σε σχέση με τον πληθυσμό του κράτους υποδοχής. Την πρωτοκαθεδρία στο ποσοστό πολιτών τρίτων χωρών

που διαμένουν σε χώρες της Ευρώπης, έχουν δύο χώρες που προέρχονται από την πρώην Σοβιετική ένωση, η Λετονία και η Εσθονία, λόγω του μεγάλου αριθμού πολιτών της πρώην Σοβιετικής Ένωσης, που κατοικούν μόνιμα σε αυτά τα δύο κράτη μέλη, αλλά δεν έχουν αποκτήσει άλλη ιθαγένεια. (European Union, 2021).

Διάγραμμα 4: Ποσοστό υπηκόων τρίτων χωρών σε σχέση με τον πληθυσμό του κράτους υποδοχής στην Ευρώπη (Πηγή: European Union, 2021).

Στην Ε.Ε. με την έκρηξη της προσφυγικής κρίσης, το 2015, δόθηκε βαρύτητα στον έλεγχο και στην αντιμετώπιση του ανθρωπιστικού αυτού προβλήματος, με εντυπωσιακά πράγματι αποτελέσματα. Από τις 1,82 εκατομμύρια παράνομες διελεύσεις των συνόρων της Ε.Ε. που καταγράφηκαν στην κορύφωση της προσφυγικής κρίσης το 2015, φτάσαμε στις 142.000 το 2019. Αντίστοιχα, ο αριθμός των αιτήσεων ασύλου που κορυφώθηκε στα 1,28 εκατομμύρια το 2015, άγγιξε τις 698.000, το 2019. Αξιοσημείωτο είναι ακόμα το γεγονός πως παρότι κάθε χρόνο απορρίπτονται κατά μέσο όρο περίπου 370.000 αιτήσεις διεθνούς προστασίας, μόνο το ένα τρίτο περίπου των ατόμων αυτών επιστρέφει στην πατρίδα τους. (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2020b). Βέβαια, είναι ακόμα άγνωστος ο ακριβής αριθμός των προσφύγων που προέρχονται από το Αφγανιστάν μετά τις πολεμικές συρράξεις και την πρόσφατη επικράτηση του καθεστώτος των Ταλιμπάν στη χώρα. Η Ε.Ε. φιλοξενούσε περίπου 2,6 εκατομμύρια πρόσφυγες στα τέλη του 2019, αριθμός που αντιστοιχεί στο 0,6 % του πληθυσμού της ΕΕ (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2020b). Ο συνολικός αριθμός παγκοσμίως των προσφύγων και των αναζητούντων άσυλο εκτιμάται για το

2019, στα τουλάχιστον 28,7 εκατομμύρια ανθρώπους, προερχόμενοι από σχεδόν 150 χώρες (UN DESA, 2019).

Στην Ε.Ε. υποβλήθηκαν το 2020, 472 000 αιτήσεις για άσυλο, μειωμένες κατά 32 % σε σχέση με το 2019. Οι περισσότερες αιτήσεις πρώτης φοράς υποβλήθηκαν κατά σειρά στη Γερμανία, Ισπανία, Γαλλία και Ελλάδα (37.900 αιτήσεις). Το 2020 οι χώρες της Ε.Ε. έλαβαν 521.000 πρωτοβάθμιες αποφάσεις ασύλου, με το 41 % των αιτήσεων αυτών να είναι θετικές. Συγκεκριμένα:

- 106.000 άτομα έλαβαν καθεστώς πρόσφυγα
- 50.000 άτομα έλαβαν καθεστώς επικουρικής προστασίας
- 55.000 άτομα έλαβαν ανθρωπιστικό καθεστώς
- 33.000 τελικές αποφάσεις εκδόθηκαν μετά από ένσταση

Το πρώτο εξάμηνο του 2021 υποβλήθηκαν στην Ε.Ε. 248.000 αιτήσεις ασύλου, από τις οποίες οι 200.000 ήταν αιτήσεις που υποβλήθηκαν για πρώτη φορά. Σε σχέση με την ίδια περίοδο του 2020, υπήρξε αύξηση των αιτήσεων κατά 12%, αλλά ο αριθμός αυτός ήταν μειωμένος κατά 26%, σε σχέση με την αντίστοιχη περίοδο του 2019, προ της κρίσης της πανδημίας του κορονοϊού.

Μετά την έναρξη της πολεμικής σύρραξης τον Φεβρουάριο του 2022, κατόπιν της εισβολής της Ρωσίας στην Ουκρανία, σχεδόν 3,5 εκατομμύρια άνθρωποι μέχρι το Μάιο του 2022, είχαν ήδη αναγκαστεί να καταφύγουν σε γειτονικές κυρίως, χώρες. Η Ευρωπαϊκή Ένωση αποφάσισε σύμφωνα με οδηγία της Ε.Ε. να χορηγήσει προσωρινή προστασία σε άτομα που φτάνουν από την Ουκρανία, προσφέροντας προστασία και δικαιώματα σε άτομα που χρειάζονται άμεση προστασία (Bux & Maciejewski, 2022).

3.5 Η μεταναστευτική πολιτική στην Ευρώπη

Σε πολλά ευρωπαϊκά κράτη η μεταναστευτική πολιτική επικεντρωνόταν για δεκαετίες στις διαδικασίες κινητικότητας και ενσωμάτωσης πολιτών από χώρες, κυρίως της Αφρικανικής ηπείρου, που αποτελούσαν πρώην ή νυν αποικίες τους. Πέρα από αυτήν την ιδιαιτερότητα, έντονη είναι η κινητικότητα σε ενδοευρωπαϊκό επίπεδο, με «προτιμήσεις» για ορισμένες

εθνότητες, στην επιλογή της χώρας προορισμού. Έτσι λοιπόν, πολλοί Έλληνες, Τούρκοι και πολίτες της πρώην ενωμένης Γιουγκοσλαβίας, κατευθύνονται ως μετανάστες στη Γερμανία, ενώ η Σουηδία δεχόταν μετανάστες ως επί το πλείστον από τη Φιλανδία. (Σάσεν, 2003). Όμως, τα τελευταία χρόνια, οι πόλεμοι, οι ραγδαίες πολιτικές αλλαγές στην Ανατολική Ευρώπη, αλλά και οι πρόσφατες προσφυγικές κρίσεις, διαμόρφωσαν μία νέα μεταναστευτική κινητικότητα στον ευρωπαϊκό χώρο.

Σύμφωνα με τα άρθρα 79 και 80 της Συνθήκης για τη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Σ.Λ.Ε.Ε.), η Ε.Ε. είναι αρμόδια για τον καθορισμό των όρων και των προϋποθέσεων που διέπουν την είσοδο και τη νόμιμη διαμονή για υπηκόους τρίτων χωρών, σε ένα κράτος μέλος, συμπεριλαμβανομένων των σκοπών της οικογενειακής επανένωσης. Τα κράτη μέλη διατηρούν το δικαίωμα να καθορίζουν τον πληθυσμιακό όγκο εισδοχής για άτομα, προερχόμενα από τρίτες χώρες, που αναζητούν εργασία. Σύμφωνα με το άρθρο 80 της Σ.Λ.Ε.Ε. και την αρχή της αλληλεγγύης, οι πολιτικές μετανάστευσης των χωρών μελών διέπονται από την αρχή της αλληλεγγύης και της δίκαιης κατανομής της ευθύνης, συμπεριλαμβανομένων των οικονομικών επιπτώσεων μεταξύ των κρατών μελών (Schmid-Drüner, 2021). Με τα παραπάνω άρθρα η Ε.Ε. στοχεύει να διασφαλίσει μία δίκαιη μεταχείριση των υπηκόων τρίτων χωρών που διαμένουν νόμιμα στα κράτη μέλη, να διαχειριστεί με ορθολογικό τρόπο την παράτυπη μετανάστευση και να καταπολεμήσει τη διακίνηση και λαθρεμπορία μεταναστών, προωθώντας στενότερη συνεργασία με τρίτες χώρες σε όλους τους τομείς. Στόχος της Ε.Ε. είναι να καθιερώσει ένα ενιαίο επίπεδο δικαιωμάτων και υποχρεώσεων για τους υπηκόους τρίτων χωρών, ανάλογο με αυτό που ισχύει για τους πολίτες της Ε.Ε.

Μία από τις πρώτες προτεραιότητες της ένωσης, αποτέλεσε ο έλεγχος των εξωτερικών συνόρων. Η αρχή έγινε το 1985, όταν πέντε από τα δέκα κράτη μέλη της τότε Ε.Ο.Κ. (Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα), υπέγραψαν τη διεθνή Συμφωνία του Σένγκεν και τη δημιουργία μίας ζώνης χωρίς εσωτερικά σύνορα, που σήμερα περιλαμβάνει 26 ευρωπαϊκές χώρες (Bux & Maciewewski, 2022). Με την εμφάνιση των πρώτων μεταναστευτικών ομάδων που προσπαθούσαν να εισέλθουν με παράτυπους τρόπους στο έδαφος της Ε.Ε, η ένωση στόχευσε, με συντονισμένες ενέργειες, στην προστασία των συνόρων της, με την δημιουργία κέντρων συντονισμού και διαχείρισης των εναέριων και θαλάσσιων συνόρων της, καθώς και την καταγραφή βιομετρικών δεδομένων σε διαβατήρια και άλλα νομιμοποιητικά έγγραφα, στους υπηκόους τρίτων χωρών (Χατζή, 2004). Στο πλαίσιο αυτό, το 2005 ανέλαβε δράση μία Ευρωπαϊκή επιχειρησιακή δύναμη φύλαξης των συνόρων (Frontex), που σήμερα διαθέτει πολλά

πλοία, αεροσκάφη, ελικόπτερα και όλον τον απαραίτητο εξοπλισμό για συνοριακούς ελέγχους. Μετεξέλιξη του Frontex, από το 2016, αποτελεί η Ευρωπαϊκή Συνοριοφυλακή και Ακτοφυλακή (EBCG) που την αποτελούν ο Ευρωπαϊκός Οργανισμός Συνοριοφυλακής και Ακτοφυλακής (EBCGA/ Frontex) σε συνεργασία με τις εθνικές λιμενικές αρχές. Έργο της αποκεντρωμένης αυτής υπηρεσίας, είναι να παρακολουθεί επιμελώς τα εξωτερικά σύνορα της Ε.Ε. και να συνεργάζεται με τα κράτη μέλη για την αντιμετώπιση ενδεχόμενων απειλών για την ασφάλεια των εξωτερικών της συνόρων. (Bux & Maciejewski, 2022).

Το 1999, στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο του Τάμπερε της Φιλανδίας, προσδιορίστηκαν μία σειρά από πολιτικές προτεραιότητες, όπως η ελεύθερη κυκλοφορία προσώπων, σύμφωνα με τη συνθήκη Schengen, η προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και η κατάργηση των διακρίσεων κάθε μορφής, αλλά και η ανάπτυξη ενός κοινού ευρωπαϊκού συστήματος απόδοσης ασύλου. Αρκετά αργότερα, με βάση το άρθρο 63α της Συνθήκης της Λισαβώνας το 2007, δόθηκε η δυνατότητα στην Ευρωπαϊκή Ένωση να αναπτύξει μία κοινή μεταναστευτική πολιτική, στη βάση της αποτελεσματικής διαχείρισης των μεταναστευτικών ροών, της δίκαιης μεταχείρισής τους και της πρόληψης και καταπολέμησης της εμπορίας ανθρώπων.

Παράλληλα, όμως, λόγω του αυξανόμενου αριθμού μεταναστών και προσφύγων που αναζητούσαν ένα καλύτερο αύριο στην Ευρώπη, αρκετά κράτη μέλη άρχισαν, με δική τους πρωτοβουλία, την κατασκευή συνοριακών φρακτών, με στόχο την αποτροπή αδιακρίτως των μεταναστών και των αιτούντων άσυλο, από το να έχουν πρόσβαση στην επικράτειά τους. Τέτοιες ενέργειες, βέβαια, αντιβαίνουν στο άρθρο 14 παρ. 2 του κώδικα συνόρων του Σένγκεν, το οποίο ορίζει ότι «η άρνηση εισόδου επιβάλλεται μόνο με αιτιολογημένη απόφαση η οποία αναφέρει τους συγκεκριμένους λόγους της άρνησης». Για το λόγο αυτό τέτοιοι φράκτες, όπως αυτός μεταξύ Σλοβενίας και Αυστρίας, ή αυτός της Ισπανίας στην Melilla, ελέγχονται από το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων στο Στρασβούργο. Επιπλέον, πολλά κράτη μέλη της Ε.Ε. έχουν επίσης θέσει περαιτέρω εμπόδια στις μετακινήσεις υπηκόων από τρίτες χώρες, όπως το Μαρόκο τη Ρωσία – πριν την εισβολή της στην Ουκρανία - , τη Δημοκρατία της Βόρειας Μακεδονίας, τη Σερβία, την Τουρκία κλπ. (Bux & Maciejewski, 2022).

Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή παρουσίασε το 2015, το Ευρωπαϊκό Θεματολόγιο για τη Μετανάστευση, θέλοντας να αντιμετωπίσει τη μεγάλη πρόκληση της προσφυγικής κρίσης. Με το Ευρωπαϊκό Θεματολόγιο το 2015, έδωσε ιδιαίτερη βαρύτητα στα ζητήματα που αφορούν την είσοδο προσφύγων στο έδαφός της και την απόδοση ασύλου σε αυτούς, σε συνδυασμό με τα

πολλαπλά ατυχήματα ή εγκλήματα με θύματα αθώους πρόσφυγες στη θάλασσα της Μεσογείου (Rafaelli, 2017). Πιο πρόσφατα και συγκεκριμένα στις 23 Σεπτεμβρίου 2020, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο κατέληξαν σε ένα νέο σύμφωνο για τη μετανάστευση και το άσυλο, που κάποιοι από τους στόχους είναι οι παρακάτω:

- Ολοκληρωμένη αντιμετώπιση σε επίπεδο Ε.Ε. της διαχείρισης και εφαρμογής των πολιτικών ασύλου και μετανάστευσης.
- Διαμόρφωση αμοιβαία επωφελών συνεργασιών με τις κυριότερες τρίτες χώρες προέλευσης και διέλευσης μεταναστών και προσφύγων.
- Ανάπτυξη βιώσιμων νόμιμων οδών για τα άτομα που χρήζουν προστασίας και για την προσέλκυση ατόμων με ειδικές δεξιότητες.
- Υποστήριξη αποτελεσματικών πολιτικών ένταξης (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2020a)

Σε ό,τι αφορά στον τελευταίο άξονα, τα κράτη-μέλη δεν είναι υποχρεωμένα να εισάγουν στην εθνική νομοθεσία τους, μέτρα πολιτικών ένταξης της Ε.Ε. και δεν προβλέπεται εναρμόνιση των εθνικών νόμων και κανονισμών. Όλα τα παραπάνω καταδεικνύουν ότι πρώτηιστη προτεραιότητα της ΕΕ αποτελεί ο έλεγχος των εισροών μεταναστών και προσφύγων στο έδαφός της, αλλά και η εκούσια όπως και ακούσια, όταν δεν πληρούνται οι νόμιμες προϋποθέσεις, επιστροφή τους.

3.6 Η απόδοση της ιθαγένειας στις χώρες της Ευρώπης

Οι μετανάστες μετά την είσοδο και εγκατάσταση σε μία ξένη χώρα απ' αυτήν που ζούσαν, βρίσκονται σε μία διαρκή διαδικασία προσαρμογής και κοινωνικοποίησης στο νέο τους περιβάλλον. Αργά ή γρήγορα, θα βρεθούν και μπροστά στο δίλημμα της διεκδίκησης, ή όχι, της υπηκοότητας-εθνικότητας του κράτους στο οποίο ζουν. Αν η αρχή για ένα μετανάστη είναι η μετακίνηση και η είσοδος στη χώρα προορισμού, το τέλος θεωρητικά είναι η απόκτηση της ιθαγένειας της χώρας στην οποία κατέληξε να ζει και να εργάζεται. Την ώρα που η μεταναστευτική πολιτική αποτελεί μία υπερεθνική σύμπραξη, προκειμένου να υλοποιηθεί η μετεγκατάσταση με ομαλό τρόπο και με τα καλύτερα δυνατά αποτελέσματα, η απόδοση της ιθαγένειας, όπως και η διαδικασία κοινωνικής ενσωμάτωσης των μεταναστών, αποτελεί καθαρά εθνική υπόθεση για κάθε χώρα. Η ιθαγένεια και η υπηκοότητα, έννοιες που στις περισσότερες

χώρες ταυτίζονται, προσδίδουν πολιτική οντότητα στο άτομο, συνδέοντας το απευθείας με ένα έθνος-κράτος. Για τις έννοις αυτές, οι δύο λέξεις από την αγγλική ορολογία που χρησιμοποιούνται περισσότερο είναι οι λέξεις «citizenship» και «nationality». Η πρώτη λαμβάνει τις ερμηνείες της υπηκοότητας και της ιδιότητας του πολίτη, ενώ η δεύτερη αποδίδεται ως εθνικότητα, αλλά και ιθαγένεια, υποδηλώνοντας κυρίως τη σχέση του ατόμου με ένα έθνος, τον πολιτισμό του και την ιστορία του. Οι παραπάνω όροι μπορούν να χρησιμοποιούνται εναλλακτικά, όταν αναφέρονται στο νομικό δεσμό ενός προσώπου με ένα κράτος. Ωστόσο, η εθνικότητα είναι ο όρος που χρησιμοποιείται κυρίως για να γίνει αναφορά στη χώρα καταγωγής ενός ατόμου, ακόμα και αν αυτό έχει λάβει νέα ιθαγένεια, κατόπιν πολιτογράφησης (Pagotto, 2012). Για το λόγο αυτό, κάθε πολίτης που θα λάβει την υπηκοότητα του κράτους στο οποίο ζει, προσλαμβάνει και με τον όρο «citizenship» τα πλήρη δικαιώματα της ιδιότητας του πολίτη.

Τα κριτήρια για την παραχώρηση της ιθαγένειας - υπηκοότητας, καθορίζονται στους νόμους του κάθε κράτους και συχνά συνοψίζονται στην έννοια της νομικής ιδιότητας του πολίτη. Τα κριτήρια αυτά είναι συνήθως βαθιά ριζωμένα από την εποχή σχηματισμού ενός έθνους και βασίζονται σε δύο αρχές. Αυτές, σύμφωνα με τον Brubaker, 1992 (οπ. αναφ. Ehrkamp & Leitner, 2003) είναι η αρχή του «*ius soli*», που παρέχει σε κάποιον την ιθαγένεια, με βάση τον τόπο γέννησής του και η αρχή του «*ius sanguinis*», που αποδίδει την ιθαγένεια μέσω της καταγωγής του ενός τουλάχιστον γονέα του. Τα άτομα και ιδιαίτερα οι μετανάστες, μπορούν επίσης να αποκτήσουν την ιθαγένεια ενός κράτους, μέσω της πολιτογράφησης (Ehrkamp & Leitner, 2003). Οι περισσότερες πολιτικές απονομής ιθαγένειας και υπηκοότητας αποτελούν συνδυασμό των δύο παραπάνω αρχών, του «*ius soli*» και του «*ius sanguinis*» (Τριανταφυλλίδου & Γρώπα, 2009).

Για να αποκτήσει λοιπόν κάποιος μετανάστης με πολιτογράφηση την υπηκοότητα ενός κράτους στο οποίο ζει, χρειάζεται να πληρούνται και μία σειρά προϋποθέσεων. Πρώτιστη προϋπόθεση βέβαια, αποτελεί η νόμιμη και μόνιμη διαμονή στη χώρα υποδοχής. Κυμαίνεται στις περισσότερες περιπτώσεις μεταξύ 2 και 12 ετών, ανάλογα με τις πολιτικές για την ιθαγένεια σε μια χώρα. Για παράδειγμα, στην Αυστραλία, οι μετανάστες πρέπει να διαμένουν στη χώρα για πολύ σύντομο χρονικό διάστημα και συγκεκριμένα δύο χρόνια, προτού μπορέσουν να υποβάλουν αίτηση για απόκτηση της αυστραλιανής υπηκοότητας, ενώ η αντίστοιχη απαίτηση στις ΗΠΑ, τον Καναδά, το Βέλγιο, τη Γαλλία, τις Κάτω Χώρες, τη Μεγάλη Βρετανία κ.α, ανέρχεται στα πέντε χρόνια. Η πενταετής αδιάλειπτη διαμονή είναι η συνηθέστερη απαίτηση, ωστόσο, ορισμένες χώρες απαιτούν ακόμη μεγαλύτερες περιόδους. Στην Αυστρία και στη Γερμανία, π.χ. απαιτούνται δέκα χρόνια, ενώ στην Ελβετία το συγκεκριμένο χρονικό διάστημα ανέρχεται στα δώδεκα έτη.

Ταυτόχρονα, θα πρέπει να πληρούνται ορισμένες ακόμα προϋποθέσεις. Πολλές φορές, σε αυτές συμπεριλαμβάνονται η σταθερή εργασία, η μόνιμη κατοικία, το λευκό ποινικό μητρώο κλπ. Σε άλλες χώρες, όπως στην Ελλάδα, εξετάζεται επιπροσθέτως, η γλωσσική επάρκεια, η εξοικείωση με την ιστορία τον πολιτισμό, τα έθιμα και τις παραδόσεις του τόπου όπου ζει ο μετανάστης και η ύπαρξη δεσμών με τη χώρα (Moraq & Haque, 2014). Άλλες χώρες επιτρέπουν τη διπλή υπηκοότητα, ενώ άλλες πάλι όχι (Τριανταφυλλίδου & Γρόπα, 2009).

Οι διαφοροποιήσεις σε αυτό το ζήτημα από κράτος σε κράτος είναι πολλές και εντυπωσιακές. Ακόμα και ανάμεσα στα σκανδιναβικά κράτη που ακολουθούν μία κοινή πολιτική σε πολλά ζητήματα, οι διαφορές στην απόδοση της ιθαγένειας είναι πολλές και σημαντικές. Αν και συχνά οι προϋποθέσεις για την απόκτηση της ιθαγένειας αλλάζουν, την ίδια χρονική περίοδο το 2015 π.χ, που στη Σουηδία απαιτούνταν για το δικαίωμα της πολιτογράφησης, 5 χρόνια, χωρίς υποχρέωση γνώσης της γλώσσας και οικονομική αυτάρκεια, στη Δανία απαιτούνταν 9 χρόνια, με οικονομική αυτάρκεια του αιτούντος και γνώση του δανικού πολιτισμού και ιστορίας. Αντίστοιχα στη Νορβηγία, για τον ίδιο λόγο, απαιτούνταν 7 έτη και γλωσσική επάρκεια της νορβηγικής γλώσσας. (Midtboen, 2015).

Μπροστά μάλιστα, στο έντονο φαινόμενο της μετανάστευσης και της ανθρώπινης κινητικότητας, τα έθνη κράτη επαναπροσδιορίζουν προς το αυστηρότερο τα κριτήρια και τις πρακτικές απόδοσης της ιθαγένειας, περιορίζοντας ή αποκλείοντας εκείνους, των οποίων η ιδιότητα του πολίτη, θεωρείται ότι θα μπορούσε να αποτελέσει κίνδυνο για τη συνεκτικότητα και την ασφάλεια του κράτους – έθνους (Wood & Black, 2018). Βέβαια, αυτό δεν ισχύει όταν υπεισέρχονται οικονομικοί παράγοντες και λαμβάνεται υπόψη η οικονομική ισχύς του ατόμου. Παρατηρούνται όμως, όλο και συχνότερα, εκφυλιστικά φαινόμενα, όπου η βασική αρχή της ιδιότητας του πολίτη, η ιθαγένεια ενός κράτους, να πουλιέται και να αγοράζεται στο πλαίσιο μιας νεοφιλελεύθερης πολιτικής οικονομίας. Μία τέτοια πολιτικοοικονομική προσέγγιση, δημιουργεί ένα καθεστώς όπου μεγεθύνονται οι διαφορές μεταξύ συμπεριλαμβανόμενων και αποκλεισμένων, άξιων και μη, πολύτιμων και λιγότερο πολύτιμων, μέσα από την ποσοτικοποίηση του ανθρώπινου οικονομικού, ηθικού και συναισθηματικού κεφαλαίου (Mavelli, 2018). Ενδεικτικό είναι το παράδειγμα μίας ευρωπαϊκής χώρας της Μάλτας, που τον Οκτώβριο του 2013 τροποποίησε το νόμο περί ιθαγένειας, δίνοντας τη δυνατότητα αγοράς της μαλτέζικης ιθαγένειας προς 650.000 ευρώ (Mavelli, 2018). Έτσι λοιπόν, το Νοέμβριο του 2016, η Μάλτα είχε ήδη πουλήσει 477 διαβατήρια. Τον Οκτώβριο του 2020, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή κίνησε διαδικασίες παραβάσεων για αθέμιτες πολιτικές, εναντίον της Μάλτας, αλλά και της Κύπρου, σχετικά με τα συστήματα

χορήγησης ιθαγένειας σε επενδυτές, χαρακτηρίζοντάς τα ως συστήματα «χρυσού διαβατηρίου». Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή θεωρεί ότι τέτοιες πρακτικές απόδοσης ιθαγένειας κράτους μέλους και κατ' επέκταση ιθαγένειας της Ε.Ε, υπονομεύουν την ακεραιότητα του καθεστώτος της ιθαγένειας της Ε.Ε. που προβλέπεται στο άρθρο 20 Σ.Λ.Ε.Ε. (Maciejewski & Bux, 2021).

Γενικότερα, σε πολλά κράτη της Ευρώπης, η απόδοση της ιθαγένειας λειτουργεί ως ένας ελεγκτικός μηχανισμός που περιορίζει τις υποχρεώσεις του κράτους έναντι των αλλοδαπών, καθιστά νόμιμη την απαγόρευση εισόδου τους στην επικράτειά του, αλλά και την απέλασή τους από αυτήν. Σε συνδυασμό με την απαίτηση κάποιων ισχυρών προϋποθέσεων και τους συνοριακούς ελέγχους που επιβάλλουν επιλεκτικά περιορισμούς, ή κριτήρια εισόδου στους πολίτες κάποιων κρατών, η ιθαγένεια λειτουργεί όλο και πιο αποτελεσματικά, ως ένα διαφοροποιητικό φίλτρο ελέγχου και κατάταξης των μεταναστευτικών πληθυσμών (Βεντούρα, 1994).

3.7 Μετανάστευση και μεταναστευτική πολιτική στην Ελλάδα

3.7.1 Η μετανάστευση από και προς την Ελλάδα

Η μετανάστευση ήταν πάντα άρρηκτα συνδεδεμένη με την Ελλάδα, είτε ως χώρα προέλευσης, είτε ως χώρα προορισμού. Αρχικά, ως χώρα προέλευσης, τα τελευταία χρόνια του 19ου αιώνα, έως και το πρώτο τέταρτο του 20ου αιώνα, ένα μεγάλο κύμα του ελληνικού πληθυσμού, αναχώρησε από την «φτωχή» Ελλάδα, αναζητώντας μία καλύτερη ζωή. Την περίοδο εκείνη η Ελλάδα έχασε το 8% του συνολικού πληθυσμού της, με κυριότερους προορισμούς τις Η.Π.Α και την Αυστραλία. Το δεύτερο μεγάλο μεταναστευτικό ρεύμα από την Ελλάδα σχηματίστηκε την περίοδο 1950 – 1975 και είναι μεγαλύτερο από το προηγούμενο. Διακρίνεται δε, σε δύο επιμέρους ρεύματα: αυτό προς τις υπερπόντιες χώρες και ένα άλλο προς τις ευρωπαϊκές χώρες και κυρίως προς τη Γερμανία. Μεταπολεμικά, περισσότεροι από 1,5 εκατομμύριο Έλληνες μετανάστες κατέφυγαν στην ταχύτατα αναπτυσσόμενη Γερμανία, αναζητώντας μια καλύτερη μοίρα, έναν μεταναστευτικό παράδεισο, μια «νέα Αμερική», (ΚΕΘΕΑ Αριάδνη, 2010)

Το τρίτο κύμα μεταναστευτικής φυγής από την Ελλάδα ξεκίνησε με την έναρξη της κοινωνικοοικονομικής κρίσης και εντάθηκε από το 2011 και μετά. Σύμφωνα με έγγραφο που κατέθεσε στη Βουλή το Υπουργείο Εξωτερικών, κατόπιν των στοιχείων που συγκέντρωσε η Γενική Γραμματεία Απόδημου Ελληνισμού, σε συνεργασία με τα προξενία κάθε χώρας, και μη

έχοντας ολοκληρωμένα και πλήρη στοιχεία, απ' όλες τις χώρες, από το 2010 και πριν τη λήξη της δεκαετίας, περισσότεροι από 500.000 Έλληνες έχουν μεταναστεύσει. Κυριότεροι προορισμοί για τους σημερινούς Έλληνες αποτελούν πρωτίστως η Γερμανία, δευτερευόντως η Μεγάλη Βρετανία και σε μικρότερο βαθμό η Ολλανδία, οι Η.Π.Α. η Αυστραλία και η Ελβετία. Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός ότι το 67% των Ελλήνων μεταναστών, κατά τη διάρκεια της περιόδου 2010 – 2017, ήταν απόφοιτοι τριτοβάθμιας εκπαίδευση (Μπαλής, 2020).

Όμως, η Ελλάδα είναι κυρίως χώρα υποδοχής μεταναστών, χάρη στη γεωγραφική της θέση και την εύκολη προσβασιμότητα σε αυτήν, στην ραγδαία οικονομική ανάπτυξή της μετά την μεταπολίτευση, αλλά και στην άνοδο του εκπαιδευτικού επιπέδου των νέων, οι οποίοι απέρριπταν τις χαμηλού μισθολογικού κύρους εργασίες. Επίσης, τέσσερις ακόμη, τελευταίοι χρονικά, παράγοντες, συντέλεσαν, ώστε να καταστεί η Ελλάδα σημαντικός κόμβος μεταναστευτικών εισροών και εκροών. Αυτοί είναι: α) Η κατάρρευση των καθεστώτων της Ανατολικής Ευρώπης και η έκρηξη των μεταναστευτικών εκροών απ' αυτά το 1989. Λόγω της συνακόλουθης οικονομικής, πολιτικής και οικονομικής κρίσης στα κράτη αυτά, στην Ελλάδα καταφτάνουν αρχικά Πολωνοί, Βούλγαροι και Ρουμάνοι μετανάστες (Καψάλης, 2018). Στη συνέχεια, τη δεκαετία του 1990, κυριαρχεί το μεγάλο μεταναστευτικό κύμα από την Αλβανία και από το 1995 ένα μικρότερο, αποτελούμενο από μετανάστες άλλων, εκτός Αλβανίας, βαλκανικών χωρών και αρκετών αφρικανικών και ασιατικών χωρών (Ζωγραφάκης & Κασίμης, 2014). β) Ο οργανισμός των οικοδομικών εργασιών στην Αθήνα για την προετοιμασία των Ολυμπιακών αγώνων του 2004, κυρίως τη διετία 1997-1998. γ) Η Διεθνής οικονομική ύφεση και το καθεστώς το μνημονίων 2009-2010 (Καψάλης, 2018) και δ) Η προσφυγική κρίση από το 2015 και μετά και η εισροή μεγάλου αριθμού αιτούντων άσυλο ή διεθνούς και επικουρικής προστασίας.

Θα μπορούσαμε να κατατάξουμε την πλειοψηφία των μεταναστών - πέραν των προσφύγων - που εισέρχονται στο ελληνικό έδαφος, σε πέντε κύριες κατηγορίες:

α) Παλλινοστούντες ομογενείς Πόντιοι από τις πρώην Σοβιετικές Δημοκρατίες

β) Ομογενείς αλβανικής υπηκοότητας

γ) Οικονομικοί μετανάστες εκτός χωρών της ΕΕ και κυρίως από Αλβανία, Ουκρανία, Ρωσία, Γεωργία, Ινδία, Πακιστάν και Κίνα

δ) Πολίτες από χώρες της Ε.Ε, όπως τη Ρουμανία και τη Βουλγαρία, κυρίως πριν αυτές εισέλθουν στην Ε.Ε και

ε) Μικρός αριθμός ατόμων του απόδημου ελληνισμού στις ΗΠΑ, Αυστραλία και Καναδά (Τριανταφυλλίδου, Γρόπα, 2009).

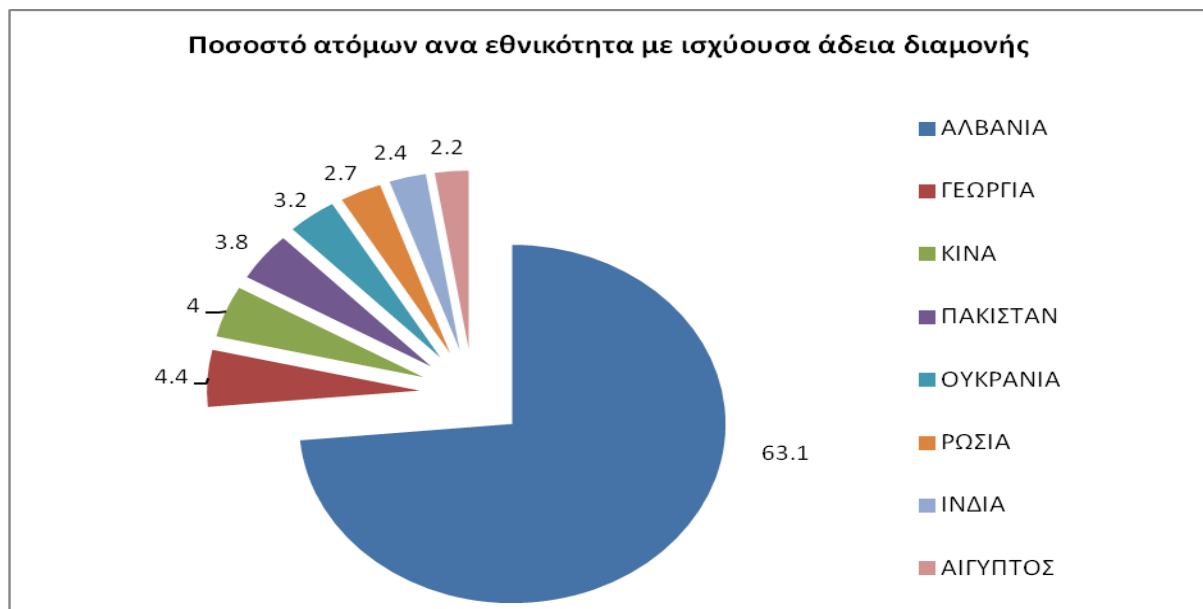
Παρ' όλα αυτά, η χώρα μας διαφέρει σε κάποια σημεία και ως προς τις υπόλοιπες χώρες του Νότου. Η Ελλάδα είναι η μοναδική χώρα της Ε.Ε., στην οποία οι αλλοδαποί με αλβανική εθνικότητα, ξεπερνούν το 50% του συνόλου των αλλοδαπών που βρίσκονται στη χώρα. Επίσης, ενυπάρχει μία έμφυλη και εθνοτική διάσταση στη μετανάστευση, με δεδομένο ότι εθνικότητα και φύλο διαφοροποιούνται ανάλογα με τον κλάδο απασχόλησης Έτσι, συνήθως συναντάμε τους Αλβανούς μετανάστες στις κατασκευές και στη γεωργία, τους Πακιστανούς σε αγροτικές εργασίες, μετανάστες από Κίνα, στο εμπόριο και γυναίκες από την πρώην Σοβιετική Ένωση και τις Φιλιππίνες, οικιακούς βοηθούς (Ζωγραφάκης & Κασίμης, 2014). Τα παραπάνω στοιχεία βεβαιώνονται και από την απογραφή του 2011, όπου σύμφωνα με την ΕΛΣΤΑΤ, κατεγράφησαν 911.929 άτομα με ξένη υπηκοότητα, σημειώνοντας αύξηση των αλλοδαπών υπηκόων κατά 149.738 (+19,6%). Το 52,7% των αλλοδαπών που διέμεναν στην χώρα είχαν Αλβανική υπηκοότητα (57,5% το 2001), το 8,3 Βουλγαρική και το 5,1% τη Ρουμάνικη υπηκοότητα (ΕΛΣΤΑΤ, 2014).

Ήδη, μετά το 2001 και ειδικότερα μετά τους Ολυμπιακούς αγώνες του 2004 στην Αθήνα, οι εισροές μεταναστών στην Ελλάδα μειώνονται, ενώ ο πληθυσμός των Αλβανών παραμένει σταθερός και μεγάλος, ενώ αυξάνεται με υψηλό ρυθμό ο αριθμός των Βούλγαρων και Ρουμάνων υπηκόων (Κακλαμάνη, 2020). Κατά την τελευταία δεκαετία και ιδιαίτερα από την αρχή της οικονομικής κρίσης το 2009, αυξάνονται οι εισροές από φτωχά κράτη της Ασίας. Σύμφωνα με τα στοιχεία του Υπουργείου Μετανάστευσης και Ασύλου και με τα δεδομένα του 2021, 661.708 είναι οι μετανάστες με άδεια διαμονής που ζουν στη χώρα μας. Επίσης 208.632 είναι οι πολίτες που προέρχονται από χώρα της Ε.Ε και κατοικούν μόνιμα στην Ελλάδα, με το 64% απ' αυτούς να προέρχονται από τη Βουλγαρία (36%) και τη Ρουμανία (28%). (Υπουργείο Μετανάστευσης και Ασύλου, 2021).

Το 2015-2016, οι εισροές προσφύγων, κυρίως από τη Συρία, αλλά και από το Αφγανιστάν και το Ιράκ, πυροδότησαν ένα εξαιρετικά μεγάλο κύμα μετανάστευσης προς την Ελλάδα. Η χώρα αποτελεί ένα κομβικής σημασίας, σημείο διέλευσης μεταναστών και προσφύγων από τη Β. Αφρική και τη Ν.Α Ασία, προς τη Δυτική Ευρώπη. Σύμφωνα με στοιχεία του 2020, στην Ελλάδα 56.993 είναι δικαιούχοι διεθνούς προστασίας. Επίσης, το ίδιο έτος υπεβλήθησαν 37.900 αρχικές αιτήσεις επικουρικής ή διεθνούς προστασίας, που κατατάσσουν τη χώρα μας τέταρτη στην

Ευρώπη, ως προς τον αριθμό αιτούντων άσυλο. Στην Ευρώπη, το 2020 οι περισσότερες αιτήσεις για άσυλο, σε σχέση με τον πληθυσμό, υποβλήθηκαν στην Κύπρο με αναλογία 841/100.000 κατοίκους, στη Μάλτα (468/100.000) και στην Ελλάδα με αναλογία 354/100.000 κατοίκους.

Όσον αφορά στους μετανάστες με άδεια διαμονής, υπάρχουν συχνότερες και πιο ακριβείς μετρήσεις, καθώς καταγράφονται τακτικά. Στο επόμενο σχήμα μπορούμε να διαπιστώσουμε τα ποσοστά ανά εθνικότητα των υπηκόων τρίτων χωρών, με ισχύουσα άδεια διαμονής. Είναι εμφανές πως η συντριπτική πλειοψηφία αυτών προέρχεται από την Αλβανία, που τον Απρίλιο του 2020 ξεπερνούσε το 63%. Είναι ενδεικτικό ότι όλες οι άλλες υπηκοότητες κυμαίνονται από 4,4% και κάτω. Στον πίνακα αυτό δεν περιλαμβάνονται οι αιτούντες άσυλο και επικουρική προστασία και οι πολίτες Ε.Ε.

Διάγραμμα 5: Ποσοστό ατόμων ανά εθνικότητα με ισχύουσα άδεια διαμονής (Πηγή: <https://migration.gov.gr/statistika/> Υπουργείο Μετανάστευσης και Ασύλου, 2020 με βάση τα στοιχεία Απριλίου 2020)

Πρώτη επιλογή των Αλβανών μεταναστών αποτέλεσε η Ελλάδα αλλά και η Ιταλία, ως πιο εύκολα προσεγγίσιμες χώρες, αλλά και περισσότερο φιλικές, οικονομικά. Η πλειοψηφία των μεταναστών στην Ελλάδα, σύμφωνα με τους Μητράκο, 2013 και Κρητικίδη, 2008 (οπ. αναφ. στο Καψάλης, 2018), εργάζεται σε συγκεκριμένους οικονομικούς κλάδους, όπως αυτή των κατασκευών, τη μεταποιητική βιοτεχνία και βιομηχανία, τα ιδιωτικά νοικοκυριά, και τον

τουρισμό (εστιατόρια-ξενοδοχεία), χωρίς σημαντικές διαφοροποιήσεις ως προς το μορφωτικό επίπεδο και την ηλικία. Επίσης, στους παραπάνω κλάδους εργάζονται και οι νέοι μεταναστευτικής καταγωγής που έχουν ολοκληρώσει την εκπαίδευσή τους στην Ελλάδα. Σύμφωνα με τους Καβουνίδη και Χολέζα (2013), το 45% των νέων ανδρών απασχολούνται στις κατασκευές, 17,4% στη μεταποίηση, 13,1% στο χονδρικό και λιανικό εμπόριο, και 9,7% στη γεωργία. Οι νέες γυναίκες απασχολούνται κατά 26,7% στον επισιτισμό και τον τουρισμό, 20% στα ιδιωτικά νοικοκυριά, 15,6% στο χονδρικό – λιανικό εμπόριο, 11,8% στη μεταποίηση και 7,3% στη γεωργία. (Καψάλης, 2018).

3.7.2 Η ελληνική μεταναστευτική πολιτική – Νομοθετικό πλαίσιο

Στην Ελλάδα μέχρι το 1991 δεν υπήρχε νομοθεσία σχετικά με τους μεταναστευτικούς πληθυσμούς που εισέρχονται και διαβιούν στον ελλαδικό χώρο. Μέχρι τότε ίσχυε ο Ν. 4310/1929 που αφορούσε ζητήματα των προσφύγων από τη Μικρά Ασία. Χρειάστηκε να περάσουν 62 χρόνια για να εκδοθεί ο Ν. 1975/1991 περί «Είσοδου, εξόδου, παραμονής, εργασίας, απέλασης αλλοδαπών, διαδικασίας αναγνώρισης προσφύγων και άλλων διατάξεων». Η Ελλάδα φάνηκε αδύναμη και ανέτοιμη να εφαρμόσει μια ολοκληρωμένη μεταναστευτική πολιτική τη δεκαετία του '90, μπροστά στο πρωτόγνωρο φαινόμενο των έντονων μεταναστευτικών εισροών, κυρίως από την Αλβανία και χωρίς νομιμοποιητικά έγγραφα (Cholezas & Tsakloglou, 2008). Ο νόμος 2404/1996 σηματοδότησε μια νέα φάση στη μεταναστευτική πολιτική της Ελλάδας, η οποία πια γίνεται αντιληπτή ως χώρα προορισμού μεταναστών, σύμφωνα και με τους Αντωνόπουλο, 2006 και Γάιντε, 2007 (οπ. αναφ. στο Cholezas & Tsakloglou, 2008). Ο νόμος εκείνος βέβαια, δεν επικεντρώθηκε ούτε στους μετανάστες, που ήδη κατοικούσαν στην Ελλάδα, ούτε σε διαδικασίες σχετικά με την ενσωμάτωσή τους. Αντί αυτού, συνάφθηκε συμφωνία μεταξύ των κυβερνήσεων της Ελλάδας και της Αλβανίας σχετικά με τους Αλβανούς εργάτες που έρχονται να εργαστούν εποχιακά, κυρίως στον πρωτογενή τομέα της οικονομίας. Το νομοθετικό πλαίσιο που προέκυψε από τους νόμους εκείνης της δεκαετίας φάνηκε εντελώς ανεπαρκές για τη ρύθμιση του μεταναστευτικού προβλήματος. (Cholezas & Tsakloglou, 2008)

Ο Νόμος 2910/2001 είναι αυτός που διευρύνει την αξία της μετανάστευσης, ως ενός φαινομένου που μπορεί να επηρεάσει πολιτικά, εκτός από το Υπουργείο Δημόσιας Τάξης και άλλα υπουργεία, όπως το Υπουργείο Εσωτερικών, Εξωτερικών, Εθνικής Άμυνας, Οικονομικών, Δικαιοσύνης, Υγείας, Παιδείας και την τοπική αυτοδιοίκηση. Σε σχέση με τους προηγούμενους

Νόμους, ο Ν.2910/2001 παρέχει νομικά δικαιώματα, καθώς και πρόσβαση στο κράτος ευημερίας, όπως στην κοινωνική ασφάλιση και το δικαίωμα της υποχρεωτική εννιαετούς εκπαίδευσης για όλα τα παιδιά με μετανάστες γονείς (Maronitis, 2017). Παρόλο που ο Νόμος 2910/2001 καθιστά αντιληπτή την ανάγκη διαμόρφωσης μιας μακροπρόθεσμης μεταναστευτικής πολιτικής, η οποία θα λαμβάνει υπόψη της και τις τάσεις που διαμορφώνονται σε διεθνές επίπεδο, γύρω από τη μετανάστευση, ήταν τόσο γραφειοκρατικός, που τελικά υποχρέωνε τους αλλοδαπούς να εφοδιάζονται με διπλές άδειες για το ίδιο χρονικό διάστημα, από διαφορετικές υπηρεσίες, υποβάλλοντας δύο φορές τα ίδια δικαιολογητικά (Βόγλη, 2017).

Τη μακροχρόνια διάσταση με τα μακροπρόθεσμα αποτελέσματα της μετανάστευσης αναγνώρισε περισσότερο ο μεταγενέστερος νόμος 3386/2005 με τίτλο «Είσοδος, διαμονή και κοινωνική ένταξη των υπηκόων τρίτων χωρών στην Ελληνική Επικράτεια» (ΦΕΚ. Α΄ 212/23.08.2005). Ο νόμος αυτός αναφερόταν για πρώτη φορά στο ζήτημα της κοινωνικής ένταξης (Καλοφωλιάς, 2011). Με το Ν. 3386/2005 ενοποιήθηκε η άδεια εργασίας και η άδεια διαμονής σε ένα έγγραφο και έδινε τη δυνατότητα στους μετανάστες, εφόσον δεν είχαν συμπληρώσει τον απαραίτητο αριθμό ενσήμων για ανανέωση της άδειας διαμονής τους, να το κάνουν με την εξαγορά του 20% του συνολικού αριθμού ενσήμων (Maronitis, 2017).

Μετά τη συνεχή αύξηση των μεταναστευτικών εισροών, παρατηρήθηκε, από το 2010, μία σημαντική μείωση των αδειών διαμονής, η οποία συμπίπτει με την έναρξη της οικονομικής κρίσης. Σημαντικός αριθμός μεταναστών έφυγε από τη χώρα, καθώς οι ευκαιρίες απασχόλησης έγιναν λιγότερο ελκυστικές, ή πάλι αρκετοί έστειλαν μέλη των οικογενειών τους πίσω στην πιο οικονομικά, προσιτή, πατρίδα τους. Από το 2010 άλλωστε, έως και το 2015 που υπάρχουν στοιχεία, το ισοζύγιο εισερχομένων και εξερχομένων μεταναστών στη χώρα, είναι υπέρ των εξερχομένων, με το 2015 ο αριθμός αυτός να ανέρχεται στους 44.905 (ΕΛΣΤΑΤ, 2017). Η μείωση των νέων αδειών διαμονής όμως, μπορεί να οφείλεται εν μέρει και στους παρακάτω παράγοντες: α) στον αυξανόμενο συνεχώς αριθμό μεταναστών που λαμβάνει άδειες μεγαλύτερης χρονικής διάρκειας, πέντε και δέκα ετών, β) στο μεγαλύτερο αριθμό μεταναστών 2ης γενιάς που αποκτά την ελληνική ιθαγένεια, και γ) στην εκτεταμένη νομιμοποίηση μεταναστών χωρίς έγγραφα, βάσει των λεγόμενων «εξαιρετικών λόγων» (OECD, 2018).

Ο νόμος 4251/2014 αποτελεί τον τελευταίο Κώδικα Μετανάστευσης και Κοινωνικής Ένταξης και ισχύει αυτή τη στιγμή με τις τροποποιήσεις του, κυριότερες εκ των οποίων είναι οι Νόμοι 4332 του 2015 , 4540 και 4546 του 2018 αλλά και ο πιο πρόσφατος 4686/2020. Στο

πλήθος αυτό της νομοθεσίας, αναλύονται οι προϋποθέσεις οι απαιτήσεις και η διαδικασία αρχικής χορήγησης ή ανανέωσης των σχεδόν 100 και πλέον, διαφορετικών περιπτώσεων αδειών διαμονής που μπορεί να λάβει κάποιος υπήκοος τρίτης χώρας που επιθυμεί να ζήσει, ή ήδη ζει στη χώρα μας.

Οι περισσότεροι νόμοι των τελευταίων χρόνων αποσκοπούν στην όσο το δυνατόν ευρύτερη νομιμοποίηση μεταναστών, ακόμα και αυτών που δεν έχουν τα κατάλληλα νομιμοποιητικά έγγραφα, εφόσον έχουν παραμείνει στο παρελθόν στη χώρα, κάποιο χρονικό διάστημα και έχουν αποδεδειγμένα αναπτύξει δεσμούς με τη χώρα. Μέσα από τη συχνή επικοινωνία με τις αρμόδιες αρχές του Υπουργείου και την αντιμετώπιση πολλών υποθέσεων, οριακών ως προς τη νομιμότητά τους, εκτιμάται πως σκοπός της πολιτείας, είναι ο όσο το δυνατόν καλύτερος έλεγχος των εισροών και προσπάθεια της να μην παραμένουν σε καθεστώς παρανομίας οι μετανάστες που επιθυμούν να παραμείνουν στη χώρα και έχουν αναπτύξει δεσμούς με αυτήν. Όλες οι προσπάθειες των σχετικών μεταναστευτικών νόμων από το 2005, κυρίως, μέχρι και σήμερα, είχαν και έχουν ως στόχο την κατοχύρωση με νομιμοποιητικά έγγραφα των μεταναστών που διέμεναν στον ελλαδικό χώρο για αρκετά μεγάλο χρονικό διάστημα, οι οποίοι για κάποιους λόγους, είτε εξαρχής, είτε στην πορεία, δεν κατείχαν άδεια διαμονής σε ισχύ. (Ρομπόλης, 2007). Η σημερινή άδεια διαμονής για εξαιρετικούς λόγους κινείται ακριβώς προς αυτήν την κατεύθυνση, προκειμένου να καλύψει τους πληθυσμούς που παρέμεναν στην Ελλάδα για χρόνια χωρίς νομιμοποιητικά έγγραφα, αλλά αποτελούσαν μέλη της κοινωνίας, είτε εργαζόμενα, είτε έχοντας παιδιά στην εκπαίδευση, είτε με άλλους αποδεκτά κοινωνικούς τρόπους.

3.7.3 Νομοθετικό πλαίσιο για την ιθαγένεια

Από την πρώτη στιγμή σύστασης του ελληνικού κράτους, η πολιτογράφηση ήταν μία πράξη γνωστή, καθώς αναφέρεται στο πρώτο επαναστατικό Σύνταγμα της Επιδάουρου, στο οποίο αναγράφεται επακριβώς: «Η Διοίκησης πολιτογραφεί αλλοεθνείς κατά τους ακόλουθους όρους: να διατρίψωσι πέντε ολόκληρα έτη, και εις το διάστημα τούτο να μην αποδειχθώσι ποτέ εγκληματία και να αποκτήσωσιν εντός του πενταετούς διαστήματος ακίνητα κτήματα εν τη επικρατεία» (Χριστόπουλος, 2010).

Η ομοιογένεια του ελληνικού έθνους, έχει χτιστεί ιστορικά, πάνω στα κριτήρια της γλώσσας, της θρησκείας, της ελληνικής καταγωγής και της εθνικής συνείδησης (Χριστόπουλος, 2012). Για μισό αιώνα και παρά τις τροποποιήσεις του κατά καιρούς, ίσχυε ο Κώδικας ιθαγένειας και συγκεκριμένα ο Νόμος 3370 του 1955. Ο κώδικας αυτός ουσιαστικά δεχόταν ότι όλοι οι κάτοικοι στην Ελλάδα, γεννήθηκαν, ανατράφηκαν και ζούσαν σε μια Ελλάδα Ελλήνων, χαρακτηρίζοντας την Ελλάδα ως μια χώρα με πολύ υψηλά (υποτιθέμενα ή πραγματικά) ποσοστά εθνικής ομοιογένειας. Η Ελλάδα μέχρι την τελευταία δεκαετία του 20^{ου} αιώνα θεωρούνταν ότι δεν διέθετε εθνικές μειονότητες, παρά μόνον θρησκευτικές και μόνο ελάχιστους ξένους μετανάστες (Βόγλη, 2017).

Οι διατάξεις σχετικά με την πολιτογράφηση των αλλοδαπών που συμπεριλήφθηκαν στον νόμο του 2001, επανέλαβαν τη διάκριση ομογενών και αλλογενών, αυξάνοντας μάλιστα τις απαιτήσεις από τους δεύτερους, σε ότι αφορά στην ειλικρινή επιθυμία τους να γίνουν Έλληνες πολίτες. Συγκεκριμένα, οι αλλογενείς μετανάστες μπορούσαν να υποβάλλουν αίτηση πολιτογράφησης μετά τη νόμιμη διαμονή τους στην ελληνική επικράτεια, τουλάχιστον δέκα από τα τελευταία δώδεκα έτη. Στην περίπτωση δε, που διέθεταν άλλη ιθαγένεια, ή ήταν αναγνωρισμένοι πρόσφυγες, θα έπρεπε να έχουν περάσει πέντε έτη από τότε, κατά τη διάρκεια των οποίων προφανώς θα παρέμεναν ανιθαγενείς. (Βόγλη, 2017)

Η ελληνική πολιτική για την ιθαγένεια, έδειχνε να βρίσκεται σε σύγχυση μπροστά στη μαζική παρουσία ομογενών από διαφορετικές χώρες και εθνότητες, αλλοδαπούς ελληνικής καταγωγής της ομογένειας, παλιννοστούντες κλπ. Κάποιοι ομογενείς θεωρούνταν Έλληνες, ακόμη και αν δεν είχαν την ελληνική ιθαγένεια, όπως οι Έλληνες της Αλβανίας, ενώ η «ελληνικότητα» των αλλογενών αμφισβητούνταν, ακόμη και αν ήταν Έλληνες πολίτες, όπως οι Έλληνες της Μαριούπολης ή της Κριμαίας (Χριστόπουλος, 2012). Ο τρόπος παραχώρησης της Ελληνικής ιθαγένειας θεωρούνταν περισσότερο ως "ανταμοιβή" της καλής συμπεριφοράς του μετανάστη και της αφομοίωσης του σε Έλληνα και λιγότερο ένας μηχανισμός που θα βοηθήσει το μετανάστη στην ενσωμάτωση του στην ελληνική κοινωνία (Baldwin-Edwards, 2005).

Ο βασικός κώδικας ελληνικής ιθαγένειας που ισχύει σήμερα, είναι ο Ν.3284/2004 (ΦΕΚ 217 Α'/10-11-04), ο οποίος όμως, έχει τροποποιηθεί πολλές φορές, όπως με το Ν.3838 του 2010, το Ν.4332 του 2015 το Ν.4604/2019, κυρίως το Νόμο 4735/2020 (ΦΕΚ 197/Α/12-10-2020), αλλά και τελευταία το Ν.4873 του 2021. Θα αναφερθούμε λίγο περισσότερο στο νόμο 3838/2010 τον επονομαζόμενο Νόμο «Ραγκούση» ο οποίος προσέγγιζε την απόδοση της ιθαγένειας «*ius soli*»

περισσότερο από κάθε άλλον σχεδόν στην Ευρώπη. Σύμφωνα με τις διατάξεις του Νόμου αυτού, το παιδί λάμβανε απευθείας την ελληνική ιθαγένεια, είτε από τη γεννησή του στην Ελλάδα, εφόσον οι γονείς του διέμεναν στην Ελλάδα, πέντε χρόνια με νόμιμη διαμονή, είτε μέσα από την εξαετή του φοίτηση σε ελληνικό σχολείο. Οι δύο παραπάνω διατάξεις κρίθηκαν αντισυνταγματικές από το Συμβούλιο της Επικρατείας, προτάσσοντας τη γενική διάταξη για χορήγηση ιθαγένειας μετά την ηλικία των 18 ετών.

Προβληματική ήταν η κατάσταση κατά το χρονικό διάστημα μεταξύ του νόμου 3838/2010, (από τη στιγμή που κρίσιμες διατάξεις του κρίθηκαν αντισυνταγματικές), έως την ισχύ του νόμου 4332/2015, ο οποίος λειτούργησε ανασταλτικά στη χορήγηση ιθαγένειας, κυρίως στα παιδιά και νέους δεύτερης γενιάς. Το 2011 και το 2012, συνολικά 8.646 άτομα έλαβαν την ιθαγένεια με το Ν.3838/2010, ενώ τα επόμενα τρία χρόνια, μόνο 834 άτομα έλαβαν την ελληνική ιθαγένεια, μέχρι να εφαρμοστεί ο Νόμος 4332/2015, σε αντικατάσταση του Ν.3838/2010. Γενικότερα, από το 2018 υπάρχει μεγάλη πτωτική πορεία στις πολιτογραφήσεις και τον αριθμό των αλλοδαπών πολιτών που αποκτούν την ελληνική ιθαγένεια, φτάνοντας το 2020 στο μικρότερο αριθμό από το 2011 όπου διαθέτουμε αριθμητικά στοιχεία. (ΥΠ.ΕΣ, 2021).

Πίνακας 3: Κτήσεις ελληνικής ιθαγένειας ανά κατηγορία και ανά έτος (Πηγή: ΥΠ.ΕΣ, Δ/νση Ιθαγένειας 2021)

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Πολιτογράφιση Ομογενών	22.574	15.791	8563	7476	3713	2747	1017	1463
Πολιτογράφιση Αλλογενών	1866	2019	1487	3624	3486	2530	1882	1817
Γέννηση - φοίτηση στην Ελλάδα (Ν.3838/10, Ν.4332/15)	529	0	305	19367	25528	21559	12868	9099
Λοιπές διατάξεις ΚΕΙ (λόγω γέννησης, αναγνώρισης κλπ.)	1917	2029	1529	1183	978	883	382	876
Ανήλικα / άγαμα τέκνα πολιτογραφθέντων (αρ. 11 ΚΕΙ)	3337	1990	2294	1837	1096	501	585	547
Πολιτογράφιση ομογενών από χώρες της πρώην ΕΣΣΔ	-	-	-	-	13	190	100	71
ΣΥΝΟΛΟ	30223	21829	14178	33487	34814	28410	16834	13873

Σχετικά με την πολιτογράφηση, η πρώτη απαραίτητη προϋπόθεση είναι να διαμένει ο αλλοδαπός στην Ελλάδα, νόμιμα, για επτά (7) συνεχή έτη πριν από την υποβολή της αίτησης πολιτογράφησης. Ο τελευταίος Νόμος 4735/2020 δημιουργεί αυστηρότερες προϋποθέσεις πρόσβασης στην πολιτογράφηση. Ενδεικτικά μπορούμε να αναφέρουμε ότι με το αρ. 7 ο υπήκοος τρίτης χώρας που επιθυμεί να λάβει την ελληνική ιθαγένεια, καλείται να συμμετάσχει σε γραπτή δοκιμασία, προκειμένου να πιστοποιηθεί α) η επαρκής γνώση της ελληνικής γλώσσας και β) η επαρκής γνώση της ελληνικής ιστορίας και γεωγραφίας, του ελληνικού πολιτισμού των ελληνικών ηθών και εθίμων, καθώς και του τρόπου λειτουργίας των θεσμών του πολιτεύματος. Για τη συμμετοχή στον ανωτέρω γραπτό διαγωνισμό, απαιτείται η πληρωμή εξέταστρου αξίας εκατόν πενήντα (150) ευρώ. Μέσα από τράπεζα θεμάτων, επιτυχής είναι η εξέταση, όταν ο υποψήφιος, λάβει το 70% της μέγιστης βαθμολογίας, σε όλες τις θεματικές ενότητες. Στη συνέχεια, σύμφωνα με το αρ.6 του Νόμου 4735 του 2020, στα δικαιολογητικά για την αίτηση πολιτογράφησης, απαιτούνται εκτός των άλλων, το πιστοποιητικό επάρκειας γνώσεων, εκκαθαριστικά σημειώματα, αριθμός μητρώου κοινωνικής ασφάλισης (Α.Μ.Κ.Α.) και ηλεκτρονικό παράβολο πεντακοσίων πενήντα (550) ευρώ. Επιπλέον, αναζητείται αυτεπάγγελτα το πιστοποιητικό ποινικού μητρώου και διερευνάται, μέσω των αρμόδιων αστυνομικών αρχών, αν συντρέχουν, στο πρόσωπο του αιτούντος, λόγοι δημόσιας τάξης. Τέλος, η Περιφερειακή Διεύθυνση Ιθαγένειας, μπορεί να καλέσει τον αιτούντα σε συνέντευξη, προκειμένου να διαπιστωθεί η επαρκής ένταξή του στην οικονομική και κοινωνική ζωή της Χώρας. Επιπλέον, σύμφωνα με το αρ. 3 του ίδιου Νόμου, θεωρείται σημαντική η ύπαρξη σταθερής εργασίας στη Χώρα και η εν γένει οικονομική δραστηριότητα του αιτούντα, η διαρκής εκπλήρωση των φορολογικών και ασφαλιστικών υποχρεώσεών του, αλλά και άλλες εκφάνσεις της κοινωνικής του ζωής και η εξοικείωση του με τον ελληνικό τρόπο ζωής. Όλες οι παραπάνω υποδείξεις του νόμου, αναδεικνύουν τις αυστηρές προϋποθέσεις, την αυξημένη γραφειοκρατία και το υψηλό κόστος που απαιτούνται απλά και μόνο για αίτηση πολιτογράφησης, από κάποιον που επιθυμεί να λάβει την ελληνική ιθαγένεια.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4 : ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΕΝΣΩΜΑΤΩΣΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΟΣ

4.1 Φτώχεια και Κοινωνικός αποκλεισμός

4.1.1 Φτώχεια - Εννοιολογικές προσεγγίσεις

Δύο πολύ διαφορετικές έννοιες που αποτελούν όμως, συγκοινωνούνται δοχεία, είναι η φτώχεια και ο κοινωνικός αποκλεισμός. Για τη φτώχεια χρησιμοποιούνται σήμερα δύο όροι, αυτοί της απόλυτης και της σχετικής φτώχειας. Η έννοια της ακραίας ή απόλυτης⁹ φτώχειας, πηγάζει από την αγγλοσαξονική θεωρητική παράδοση, η οποία συνέδεε τη φτώχεια με το ζήτημα των πόρων που είχαν στη διάθεσή τους άτομα και οικογένειες. Με τις πρώτες έρευνες στην Αγγλία στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, μελετήθηκε και η δυνατότητα να εξασφαλιστεί για κάθε άτομο, ένα ελάχιστο επίπεδο οικονομικών πόρων, τέτοιο που να του επιτρέπει να έχει τα απαραίτητα προς το ζην και να επιβιώνει (Φερόνας, 2019). Η απόλυτη φτώχεια είναι η στέρηση βασικών ανθρώπινων αναγκών, όπως για παράδειγμα η έλλειψη τροφής, στέγης, νερού, εγκαταστάσεων υγιεινής και πρόσβασης στην υγεία και την εκπαίδευση. Με άλλα λόγια, απόλυτη φτώχεια υπάρχει εκεί όπου το εισόδημα ενός νοικοκυριού είναι ανεπαρκές για να ανταπεξέλθει σε βασικές ανάγκες της ζωής.

Η απόλυτη ή ακραία φτώχεια, εμφανίζεται πολύ περισσότερο κυρίως στις υποανάπτυκτες χώρες της Αφρικής και της Ασίας. Παγκοσμίως, το ποσοστό της ακραίας φτώχειας, σύμφωνα με τα στοιχεία των Ηνωμένων Εθνών το 2015 (όπ. αναφ. στο Strader & Misra, 2018), έχει μειωθεί αρκετά και από 47% το 1990 υποχώρησε στο 14% το 2015. Όμως, η εικόνα αυτή δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα της διεύρυνσης των ανισοτήτων, της αύξησης της σχετικής φτώχειας και της εμφάνισης νέων κοινωνικών ομάδων ως νεόπτωχων. Οι ανισότητες στο εισόδημα αυξάνονται ραγδαία σε ολόκληρο τον κόσμο. Ανάμεσα στις εύρωστες οικονομικά χώρες, η διαφορά εισοδήματος μεταξύ του πλουσιότερου 10% του πληθυσμού και του φτωχότερου 10%, έχει διευρυνθεί δραματικά τις τελευταίες τρεις δεκαετίες, μία διεύρυνση που απεικονίζει αυτή την ανισότητα, η οποία επιδεινώθηκε με την πρόσφατη οικονομική κρίση (ΟΟΣΑ 2015, Piketty, 2014) (όπ. αναφ. στο Strader & Misra, 2018).

---

⁹ Ακραία ή απόλυτη φτώχεια ορίζεται ως ο πληθυσμός που ζει με λιγότερο από 1,25 δολάρια την ημέρα (προσαρμοσμένο)

Η έννοια της σχετικής φτώχειας στη σύγχρονη μορφή της οφείλεται στον P. Townsend ο οποίος το 1979 (οπ. αναφ. στο Φερώνας, 2019), όρισε τη σχετική αποστέρηση, ως την έλλειψη πόρων από άτομα οικογένειες και ομάδες σε τέτοιο βαθμό, που να μην δύνανται να συμμετέχουν σε εκδηλώσεις και δραστηριότητες και στην κοινωνική εν γένει ζωή, του τόπου όπου ζουν. Και σε αυτή την περίπτωση η έμφαση δίνεται στην έλλειψη των οικονομικών πόρων. Μάλιστα, η έννοια της φτώχειας διακρίνεται ποσοτικά μεταξύ της απόλυτης και σχετικής φτώχειας. Το όριο της σχετικής φτώχειας στην Ε.Ε. ορίζεται ως το 60% του εθνικού διαμέσου εισοδήματος μετά τις κοινωνικές μεταβιβάσεις¹⁰ (Φερώνας, 2019).

Μία άλλη έννοια που χρησιμοποιείται συχνά, λόγω των παγκοσμιοποιημένων οικονομικών συνθηκών και που ουσιαστικά αποτελεί προθάλαμο του κοινωνικού αποκλεισμού, είναι ο οικονομικός αποκλεισμός. Σύμφωνα με τους Dertwinkel, 2008 και τους Pirani, Schifini, D'Andrea και Vermunt, 2009 (οπ. αναφ. στο Μπαλούρδος, 2011), ο οικονομικός αποκλεισμός μπορεί να οριστεί ως η αδυναμία συμμετοχής και πρόσβασης στην κατανάλωση και την παραγωγή, που αποτελούν τις δύο σημαντικότερες συνιστώσες της οικονομικής δραστηριότητας. Σύμφωνα με τον ορισμό αυτό, ο οικονομικός αποκλεισμός περιλαμβάνει την ελλιπή πρόσβαση σε υπηρεσίες και αγαθά, τις υποβαθμισμένες συνθήκες διαβίωσης και τον αποκλεισμό από την αγορά εργασίας και σχετίζεται άμεσα με την έννοια της φτώχειας αλλά και τον κίνδυνο του κοινωνικού αποκλεισμού (Μπαλούρδος, 2011).

4.1.2 Κοινωνικός Αποκλεισμός – Ιστορική και εννοιολογική προσέγγιση

Διαφορετική έννοια από τη φτώχεια που περιγράφει μία συγκεκριμένη κατάσταση αδυναμίας, αποτελεί η έννοια του κοινωνικού αποκλεισμού, μία δυναμική και πολυπαραγοντική διαδικασία, με συγκεκριμένα και μετρήσιμα χαρακτηριστικά. Παρόλα αυτά και ο κοινωνικός αποκλεισμός οδηγεί σε μία συγκεκριμένη και μετρήσιμη κατάσταση, όπως αυτή της φτώχειας, των προβλημάτων στη σωματική και ψυχική υγεία, της σχολικής αποτυχίας, των ρατσιστικών συμπεριφορών, κ.λπ. (Παπαδοπούλου, 2012).

---

¹⁰ Σε αυτές περιλαμβάνονται διάφορα επίδομα, όπως, το επίδομα ανεργίας το επίδομα στέγασης, το επίδομα θέρμανσης, οικογενειακά επίδομα, όπως το επίδομα τέκνου, προνοιακά επίδομα αναπηρίας και ασθένειας, καθώς και άλλα βοηθήματα ή παροχές κοινωνικής βοήθειας. Σε αυτές δεν περιλαμβάνονται οι συντάξεις

Με μία άλλη προσέγγιση, ο κοινωνικός αποκλεισμός μπορεί να οριστεί ως η αδυναμία απορρόφησης δημόσιων και κοινωνικών αγαθών, όπως τα αγαθά της υγειονομικής περίθαλψης, της εκπαίδευσης και της συμμετοχής στα κοινά. Όσο λιγότερο κοινωνικό και δημόσιο πλούτο απορροφά ένας άνθρωπος, τόσο μεγαλύτερη είναι η πιθανότητα να οδηγηθεί σε συνθήκες φτώχειας, όντας κοινωνικά αποκλεισμένος. Επιπλέον, ορισμένες ομάδες (π.χ μετανάστες, άτομα με αναπηρίες, κλπ), λόγω θεσμικών ελλείψεων, νομικών κωλυμάτων και ιδιαιτεροτήτων, αποκλείονται από αυτήν την απορρόφηση του κοινωνικού και δημόσιου πλούτου (Τσιάκαλος, 1999).

Ο κοινωνικός αποκλεισμός σύμφωνα με τον Duffy το 1995, (οπ. αναφ. στο Ρετινιώτη, & Μάντζιου, 2010) είναι μια πολύ ευρύτερη έννοια από την φτώχεια, που καλύπτει όχι μόνο την έλλειψη υλικών μέσων, αλλά και την αδυναμία του ατόμου να συμμετέχει με ενεργό και δημιουργικό τρόπο στην οικονομική, κοινωνική, πολιτική και πολιτιστική ζωή. Με παρεμφερή τρόπο προσεγγίζει την έννοια του κοινωνικού αποκλεισμού και ο Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας, ο οποίος θέτει την οικονομική, πολιτική, κοινωνική και πολιτισμική διάσταση, ως τις τέσσερις βασικές συνιστώσες για τον προσδιορισμό του κοινωνικού αποκλεισμού, (Καμινιώτη, 2018)

Ο κοινωνικός αποκλεισμός σχετίζεται άρρηκτα με την έννοια της ανάγκης, είτε με απόλυτους, είτε σχετικούς όρους, ανάλογα τα κοινωνικοοικονομικά πρότυπα που ισχύουν τη δεδομένη χρονική στιγμή. (Βενιέρης, 2015) Η έννοια του κοινωνικού αποκλεισμού γενικά, παραπέμπει σε μια ανεπιθύμητη διαδικασία, ή κατάσταση, που προκαλείται παρά τη θέληση, ή τις ενέργειες του κοινωνικά αποκλεισμένου ατόμου ή ομάδας. Σε άλλες όμως αναλύσεις, υποδηλώνονται οι ευθύνες των εμπλεκόμενων ατόμων ή ομάδων στον κοινωνικό τους αποκλεισμό. Σε τέτοιες σχετικές αναλύσεις, σύμφωνα με τον Murray, 1999 (οπ. αναφ. στο Κουραχάνης, 2017), η καθιέρωση του όρου του κοινωνικού αποκλεισμού στον πολιτικό λόγο, ταυτίστηκε με τις περιθωριοποιημένες και ηθικά επικίνδυνες ομάδες. Με τον συγκεκριμένο τρόπο προβολής των φτωχών – κοινωνικά αποκλεισμένων, επιχειρήθηκε η μεταστροφή της ερμηνείας του φαινομένου της φτώχειας από τα δομικά αίτια, πίσω στα ατομικά, επιρρίπτοντας τις ευθύνες στους φτωχούς, για το γεγονός ότι είναι φτωχοί.

Είναι αδύνατο όμως, ένας ορισμός να καλύψει την έννοια του κοινωνικού αποκλεισμού. Κάθε ορισμός μπορεί να δίνει βαρύτητα ανάλογα, στις ομάδες που κινδυνεύουν με κοινωνικό αποκλεισμό, στο από τι αυτές αποκλείονται (αγορά εργασίας, ιδιότητα του πολίτη, ισότητα του

νόμου, δημόσια αγαθά, κλπ), στα προβλήματα που απορρέουν από τον κοινωνικό αποκλεισμό, (ανεργία, έλλειψη στέγασης, διάλυση οικογένειας, κακή υγεία κλπ) και στους παράγοντες και φορείς που εμπλέκονται στον κοινωνικό αποκλεισμό (παγκοσμιοποίηση, στιγματισμός, τα ίδια τα άτομα κλπ). (Φερόνας, 2019). Το κοινό που έχουν οι διάφοροι ορισμοί, είναι ότι όλοι προσεγγίζουν τον κοινωνικό αποκλεισμό ως ένα φαινόμενο πολυδιάστατο, δυναμικό και σχεσιακό (Mathieson et al., 2008). Είναι πολυδιάστατο, επειδή ο κοινωνικός αποκλεισμός περιλαμβάνει κοινωνικές, πολιτικές, πολιτιστικές και οικονομικές διαστάσεις και λειτουργεί σε διαφορετικά κοινωνικά επίπεδα. Είναι δυναμικό φαινόμενο, γιατί έχει μεταβαλλόμενο και διαδραστικό χαρακτήρα και είναι σχεσιακό, επειδή εστιάζει στις κοινωνικές σχέσεις (Turparevska, Santibáñez & Solabarrieta, 2020).

Ο όρος "αποκλεισμός" πρωτοεμφανίζεται στην επιστημονική διανόηση της Γαλλίας τη δεκαετία του 1960, για ένα μέρος του πληθυσμού που παρέμενε στο περιθώριο της οικονομικής ανάπτυξης, με δική του ευθύνη λόγω αδυναμίας της κοινωνικής του προσαρμογής (Παπαδοπούλου, 2012). Στη γαλλική βιβλιογραφία, δίδεται έμφαση στην κοινωνικο-πολιτισμική συνιστώσα του όρου του κοινωνικού αποκλεισμού. Στην αγγλοσαξονική βιβλιογραφία, δίνεται βαρύτητα στη σχετική υλική αποστέρηση και επιπλέον, σύμφωνα με τους Van Bergen, Hoff, van Ameijden, & van Hemert, 2014, (οπ. αναφ. στο Παπαδοπούλου, 2012), στον εντοπισμό αντικειμενικών μεθόδων προσδιορισμού του κοινωνικού αποκλεισμού.

Με βάση την ανάλυση του κοινωνιολόγου Raugam, η διαδικασία του κοινωνικού αποκλεισμού κινείται σε 3 άξονες:

- Ο πρώτος αφορά στις κοινωνικές ανισότητες και συνδέεται με την φτώχεια, την έλλειψη στέγης, τη σχολική αποτυχία και τη σχολική διαρροή.
- Ο δεύτερος αφορά στην ανεργία, την απώλεια των ατομικών, πολιτικών και εργασιακών δικαιωμάτων.
- Ο τρίτος αφορά στη ρήξη των οικογενειακών και κοινωνικών δεσμών (Παπαδοπούλου, 2012).

Η οικογένεια, το σχολείο και η εργασία, αποτελούν τους κύριους μηχανισμούς κοινωνικοποίησης. Με τη συνδρομή των θεσμών μιας οργανωμένης κοινωνίας, αναλαμβάνουν το βάρος των διαδικασιών κοινωνικοποίησης κάθε ατόμου και ομάδας. Κάθε δυσλειτουργία των δημόσιων θεσμών, ευθύνεται για την αποκοινωνικοποίηση του ατόμου και των ομάδων. Στο

παγκόσμιο γίνεσθαι ο κοινωνικός αποκλεισμός εκδηλώνεται μέσα από τρεις διαφορετικές προσεγγίσεις που καθεμία εντοπίζει το πρόβλημα σε διαφορετική βάση και με διαφορετικό τρόπο. Ο αναδιανεμητικός λόγος (RED - Redistributive Discourse) αναπτύχθηκε στην βρετανική κοινωνική πολιτική με πρωταρχική ανησυχία τη φτώχεια και την οικονομική ανισότητα και αντιπαραβάλλει στον κοινωνικό αποκλεισμό, μία ιδιότητα του πολίτη που απαιτεί ουσιαστική ανακατανομή εξουσίας και πλούτου (Levitas, 1998). Η εκδοχή της έννοιας του κοινωνικού αποκλεισμού μέσω του ηθικού διαλόγου για την υπόταξη (MUD – Moral Underclass Discourse), επικεντρώνεται στην ηθική και τυχόν παραβατική συμπεριφορά των αποκλεισμένων, για τους οποίους επιβάλλεται η αμειβόμενη εργασία, ως μέσο κοινωνικής πειθαρχίας και με στόχο την ηθική και πολιτιστική ένταξη. Στο διάλογο για την κοινωνική ενσωμάτωση (SID - Social Integration Discourse), επίκεντρο αποτελεί η ένταξη στην αγορά εργασίας, επιδιώκοντας την κοινωνική ενσωμάτωση και την κοινωνική συνοχή (Levitas, 1998). Η εκδοχή της έννοιας του κοινωνικού αποκλεισμού, ως αποκλεισμού από την αγορά εργασίας, στο πλαίσιο, είτε του διαλόγου της κοινωνικής ενσωμάτωσης (social integration discourse), είτε του ηθικού διαλόγου για την υπόταξη (moral underclass discourse), βρίσκεται στο επίκεντρο της σύγχρονης κοινωνικής πολιτικής. Συνεπώς, τοποθετείται σε δεύτερο πλάνο και υποβαθμίζεται η οικονομική ανισότητα και αναδιανομή, δηλαδή ο αναδιανεμητικός λόγος - redistributive discourse (Levitas, 1998).

Η συνεισφορά της Levitas είναι ιδιαιτέρως σημαντική, γιατί ορθά αναδεικνύει ότι η έννοια του κοινωνικού αποκλεισμού, όπως χρησιμοποιείται στο δημόσιο διάλογο, θέτει το όριο ανάμεσα στους «εντός» και στους «εκτός των τειχών» της κοινωνικής ζωής και τη συμμετοχή στην αμειβόμενη εργασία. Αυτός όμως ο διαχωρισμός, υποβαθμίζει το πρόβλημα με τις μεγάλες ανισότητες που παρατηρούνται στους ευρισκόμενους «εντός των τειχών», όπως ανάμεσα σε αυτούς που κατέχουν περιουσία και στους εργαζόμενους, αλλά και ανάμεσα στους ίδιους του εργαζόμενους. Σε αυτό συντελούν η χαμηλά αμειβόμενη εργασία, η ελαστική και επισφαλής εργασία που δυσχεραίνουν την κοινωνική συμμετοχή (Αδάμ & Παπαθεοδώρου, 2010). Αποτέλεσμα αυτών των μορφών απασχόλησης, αλλά και των ολοένα και συρρικνωμένων εργασιακών δικαιωμάτων, αποτελεί το ευρέως σήμερα παρατηρούμενο φαινόμενο των φτωχών εργαζόμενων. Αυτή η νέα μορφή φτώχειας, γεννήθηκε τη δεκαετία του 80, για να περιγράψει νέες μορφές ανέχειας και περιθωριοποίησης, ως αποτέλεσμα οικονομικών και κοινωνικών αναδιαρθρώσεων της εποχής, καθώς άρχισαν να εισέρχονται στα επίπεδα της σχετικής φτώχειας άτομα και ομάδες που δεν ανήκαν στους παραδοσιακούς φτωχούς (Φερόνας, 2019).

Οι ευάλωτες κοινωνικές ομάδες αντιμετωπίζουν τους μεγαλύτερους κινδύνους κοινωνικού αποκλεισμού. Σύμφωνα με τον Chambers (1989) η ευαλωτότητα συνδέεται περισσότερο με την ανασφάλεια, την έλλειψη δυνατότητας προάσπισης των συμφερόντων και την έκθεση σε κοινωνικούς κινδύνους. Αυτοί οι κίνδυνοι όπως η φτώχεια, η ανεργία η υποβαθμισμένη υγεία και ποιότητα ζωής, τα χρέη κ.α, συνήθως είναι σωρευτικοί, εγκλωβίζοντας τα θύματά τους σε μία μακροπρόθεσμου τύπου θυματοποίηση, εξάρτηση και στιγματισμό (Φερόνας, 2019). Οι περισσότερες ευπαθείς κοινωνικά ομάδες αντιμετωπίζουν αυτόν τον κίνδυνο, ο οποίος σε συνθήκες κοινωνικοοικονομικής κρίσης, εντείνεται ακόμα περισσότερο. Παράδειγμα, αποτελούν οι ευάλωτες εθνοτικές ομάδες, όπως αυτές των Ρομά, που αντιμετωπίστηκαν ως ο «αποδιοπομπαίος τράγος» της οικονομικής κρίσης σε χώρες όπως η Γαλλία, η Τσεχία και η Σλοβακία (Hanap, 2012). Άνεργοι και συνταξιούχοι αποτελούν επίσης, ομάδες υψηλού κινδύνου, ενώ τα αποτελέσματα γίνονται πολύ οξύτερα για τα άτομα μερικώς ή περιστασιακά απασχολούμενα (κίνδυνος περίπου δύο φορές υψηλότερος από τον εθνικό μέσο όρο και στις δύο κατηγορίες), ή τους μακροχρόνια ανέργους (τρεις φορές μεγαλύτερος κίνδυνος κοινωνικού αποκλεισμού). Αντιθέτως, όσοι διατηρούν στενή και σταθερή σύνδεση με την αγορά εργασίας, αντιμετωπίζουν χαμηλότερο κίνδυνο έκθεσης στον κοινωνικό αποκλεισμό (Ανδριοπούλου, Παπαδόπουλος, & Τσακλόγλου, 2013).

Το άτομο που βιώνει τις συνέπειες του κοινωνικού αποκλεισμού σήμερα, ακόμα και αν δεν βρισκόταν στην ίδια κατάσταση στο παρελθόν, μπορεί να εμπλακεί σε έναν φαύλο κύκλο μακροχρόνιου αποκλεισμού, με πολύ μικρές πιθανότητες εξόδου απ' αυτόν. Πέρα από το ζήτημα της εργασίας, είναι αναμφίβολο πως η απουσία ή η ελλειμματικότητα ενός ισχυρού κράτους ευημερίας και τα ισχνά κοινωνικά δικαιώματα, συνδέονται στενά με τη φτώχεια και τον κοινωνικό αποκλεισμό, σε μία μακρά, πολυδιάστατη και δυναμική διαδικασία που «προτιμά» τις ευάλωτες και ευπαθείς κοινωνικές ομάδες. Πολλές παρόμοιες αναφορές και μελέτες φανερώνουν πως ο κοινωνικός αποκλεισμός δεν ενισχύεται μόνο με τις εισοδηματικές και οικονομικές ανισότητες, αλλά και τις ανισότητες, με βάση το φύλο, τη σεξουαλικότητα, την ηλικία, τη φυλή, την εθνικότητα, την αναπηρία και άλλους άξονες διαφορετικότητας. Π.χ. έρευνες των Misra et al. 2007, Misra et al. 2012, (όπ. αναφ. στο Strader & Misra, 2018) δείχνουν ότι οι άγαμες μητέρες και τα παιδιά τους είναι πολύ λιγότερο πιθανό να ζουν σε συνθήκες φτώχειας, αν έχουν πρόσβαση σε φροντίδα και μέριμνα για τα παιδιά τους. Επίσης, στις Η.Π.Α. ο Parsons το 1965, υποστήριξε πως οι αφροαμερικανοί δεν θα αποκτήσουν την ιδιότητα του πολίτη στην πλήρη της μορφή, έως ότου πετύχουν την πρόσβαση στα ίδια πολιτικά, κοινωνικά και οικονομικά δικαιώματα με τον

υπόλοιπο πληθυσμό. Τρεις δεκαετίες αργότερα, στο έργο «Where Work disappears» (εκεί που η εργασία εξαλείφεται), ο William Julius Wilson το 1996 καταλήγει σε παρόμοιο συμπέρασμα, υποστηρίζοντας ότι η αστική φτώχεια καταλαμβάνει τους αφροαμερικανούς που δεν έχουν τα ίδια κοινωνικά δικαιώματα (Strader & Misra, 2018).

4.2 Στατιστικά στοιχεία φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού

4.2.1 Στοιχεία φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού στην Ευρώπη

Η Ευρωπαϊκή Ένωση επιμελώς και συχνά, παρουσιάζει πλήθος στατιστικών στοιχείων για τα κράτη μέλη της. Οι τελευταίες μελέτες σχετικά με τα ζητήματα φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού, συνδέονται άρρηκτα με τις επιπτώσεις της κοινωνικοοικονομικής κρίσης και πολύ πρόσφατα με τις πολλαπλές συνέπειες της πανδημίας του COVID-19. Ειδικά, η ασύμμετρη επίδραση της πανδημίας έχει επιδεινώσει τις υπάρχουσες ανισότητες, καθώς ορισμένες κοινωνικές ομάδες, όπως για παράδειγμα, οι ηλικιωμένοι, οι νέοι, οι γονείς μικρών παιδιών (ιδιαίτερα οι μονογονεϊκοί), οι χαμηλόμισθες γυναίκες, οι μετανάστες, ή τα άτομα με αναπηρία, επηρεάστηκαν περισσότερο αρνητικά από άλλες (Eurostat, 2021).

Η Ε.Ε. μελετά και προσεγγίζει με αριθμητικούς όρους, τις συνθήκες που σχετίζονται με τη φτώχεια και τον κοινωνικό αποκλεισμό. Σύμφωνα με τις υποδείξεις της Ε.Ε. ο κίνδυνος φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού «αγγίζει» άτομα που πληρούν τα κριτήρια σε τουλάχιστον μία από τις ακόλουθες καταστάσεις: α) βρίσκονται σε κίνδυνο φτώχειας, όταν το ετήσιο διαθέσιμο εισόδημά τους (μετά από τις κοινωνικές μεταβιβάσεις) βρίσκεται κάτω από το όριο κινδύνου φτώχειας, το 60% δηλαδή, του εθνικού μέσου όρου, β) αντιμετωπίζουν σοβαρές υλικές στερήσεις (αντιμετωπίζουν επιβεβλημένη αδυναμία να ανταπεξέλθουν οικονομικά σε τουλάχιστον τέσσερις από τις εννέα¹¹ οικονομικές δραστηριότητες, ανάγκες και επιθυμίες, που θεωρούνται από τους περισσότερους σημαντικές ή ακόμη και απαραίτητες για την διασφάλιση ενός ελάχιστου επιπέδου ποιότητας ζωής, σύμφωνα τουλάχιστον με τα ευρωπαϊκά πρότυπα) και γ) διαβιούν σε νοικοκυριά με πολύ χαμηλή ένταση εργασίας (για οικογένειες όπου εργάζονταν κατά τους προηγούμενους 12

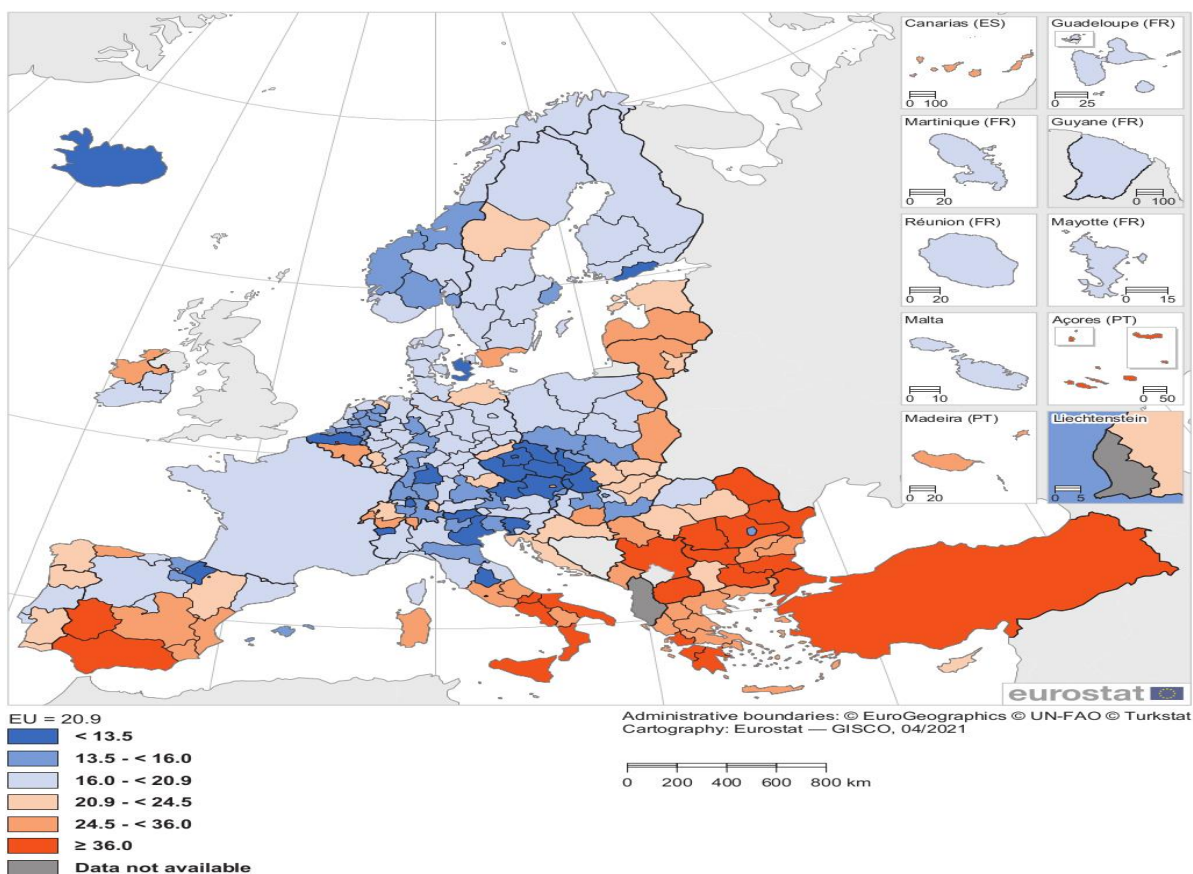
---

¹¹ Αδυναμία να ανταποκριθούν οικονομικά σε: 1) απροσδόκητα έξοδα 2) μία εβδομάδα διακοπές μακριά από το σπίτι 3) διατροφή ανά δεύτερη μέρα με κρέας ή ισοδύναμη πηγή πρωτεϊνών) 4) θέρμανση σπιτιού 5) αγορά τηλεόρασης 6) αγορά πλυντηρίου, 7) αγορά ιδιωτικού αυτοκινήτου 8) αγορά τηλεφώνου και 9) πληρωμή ενοικίου στεγαστικού δανείου ή κοινόχρηστων λογαριασμών

μήνες, ενήλικες σε ηλικία εργασίας (18-59 ετών), όχι περισσότερο από το 20 % του συνολικού δυναμικού τους) (Eurostat, 2021).

Το 2012, στον απόηχο της παγκόσμιας χρηματοοικονομικής κρίσης, ο αριθμός των ατόμων που κινδύνευαν με φτώχεια ή κοινωνικό αποκλεισμό στην Ε.Ε., έφτασε στο αποκορύφωμά της. Σχεδόν 1 στους 4 ανθρώπους που ζούσαν στις χώρες της Ε.Ε. και 108,7 εκατομμύρια άνθρωποι, βρίσκονταν σε κίνδυνο φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού. Ακολούθησαν επτά συνεχόμενες ετήσιες μειώσεις, καθώς ο αριθμός των ατόμων που κινδυνεύουν από τα φαινόμενα αυτά, μειώθηκε στα 91,4 εκατομμύρια το 2019, νούμερο που αντιστοιχεί στο 20,9 % του πληθυσμού της Ε.Ε. Ο κίνδυνος φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού στην Ε.Ε. είναι υψηλότερος στις γυναίκες (21,8 %) από ότι στους άνδρες (20,0%) το 2019. Όπως μπορούμε να παρατηρήσουμε στο επόμενο σχήμα - χάρτη της Eurostat, σε αντίθεση με τους πολίτες που ζουν στα σκανδιναβικά κράτη και τις περισσότερες δυτικές περιφέρειες της Ε.Ε., αυτοί που ζουν στα κράτη μέλη της Βαλτικής και σε πολλές ανατολικές και νότιες περιοχές της Ε.Ε., είναι γενικά πιο πιθανό να διατρέχουν κίνδυνο φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού. Το κόκκινο και το πορτοκαλί χρώμα για τα κράτη αυτά αποτυπώνει παραστατικά αυτήν την αντίθεση σε σχέση με τα κράτη με τις αποχρώσεις του μπλε.

People at risk of poverty or social exclusion, 2019
(%, by NUTS 2 regions)

Note: Belgium, Poland and Serbia, NUTS level 1. France and Turkey: national data. Länsi-Suomi (F19) and Åland (F120) are aggregated (same value for both regions). Niederbayern (DE22), Oberpfalz (DE23), Austria and Iceland: 2018.

Source: Eurostat (online data codes: ilc_peps11 and ilc_peps01)

Σχήμα: 3 Χαρτογραφική αποτύπωση των ποσοστών ανθρώπων που βρίσκονται σε κίνδυνο φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού για το 2019 (Πηγή Eurostat, 2021).

4.2.2 Στοιχεία φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού στην Ελλάδα

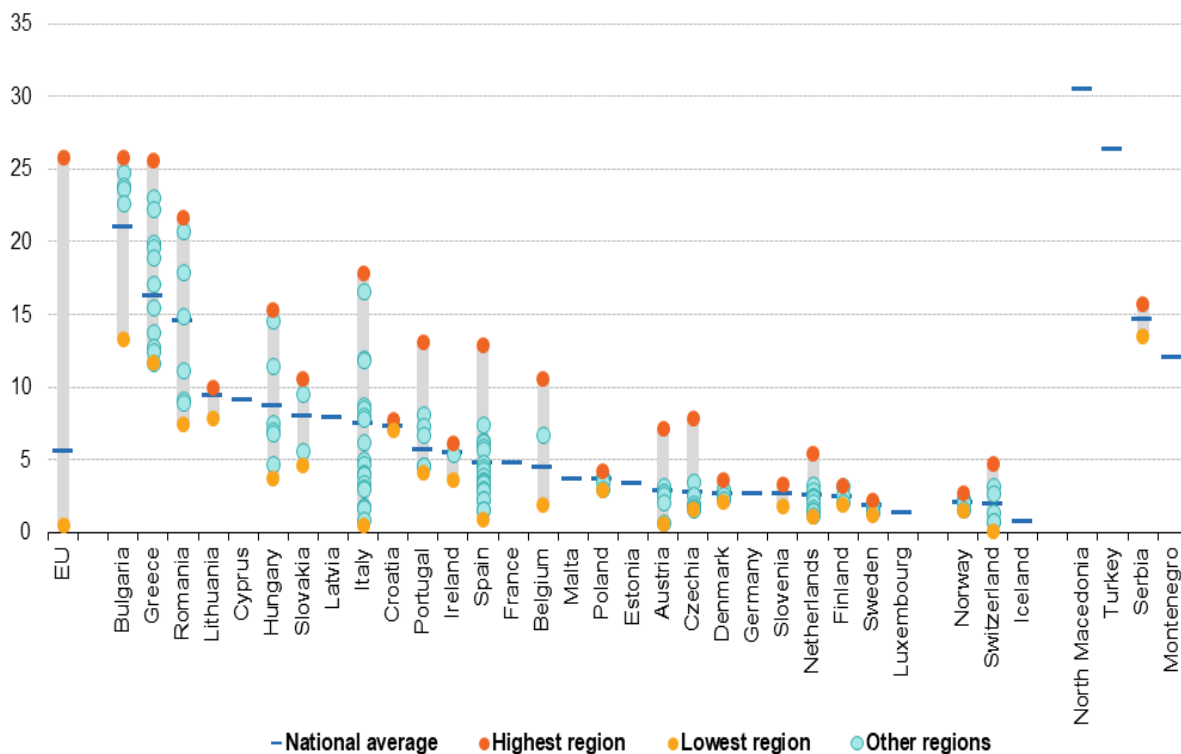
Η Ελλάδα βρίσκεται εδώ και πάνω από μία δεκαετία στη δίνη μεγάλων κοινωνικοοικονομικών εξελίξεων, που έχουν επηρεάσει σε σημαντικό βαθμό τα ατομικά και οικογενειακά εισοδήματα την ανεργία, τα επίπεδα φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού. Το 2009 τα πρώτα δείγματα της κρίσης είναι εμφανή, τόσο στην οικονομία, όσο και στην αγορά εργασίας. Η οικονομία μπαίνει σε τροχιά ύφεσης, ενώ τα στατιστικά της αγοράς εργασίας αποτυπώνουν και το μέγεθος του προβλήματος. Η δραματική μείωση των εισοδημάτων συντελέστηκε την πρώτη τετραετία της κρίσης από το 2010 έως το 2014, όπου σημειώθηκε 36% μείωση του διάμεσου εισοδήματος και από 11.963€ κατρακύλησε στα 7.680€, σταθεροποιούμενο σε αυτό το μέγεθος μέχρι το 2017 (Φερόνας, 2019). Ο κατώτατος μισθός επίσης, μειώθηκε κατά 22% για τους εργαζόμενους άνω των 25 ετών και κατά 32% για τους κάτω των 25 ετών. Η μείωση αυτή προκάλεσε, επίσης,

μείωση του μηνιαίου επιδόματος ανεργίας από 460 σε 360 ευρώ και οι ετήσιες ανακοινωθείσες απολύσεις αυξήθηκαν από 735.463 το 2010 σε 1.281.388 το 2017 (Dimoulas, 2019). Σύμφωνα με τις έρευνες EU-SILC, όσοι κινδυνεύουν από τη φτώχεια, στην Ελλάδα, όταν υπολογίζονται με το κριτήριο του κατώτατου ορίου φτώχειας το 2008, αυξήθηκαν από 24,9% σε 47,8% το 2016 και σε 46,3% το 2017 (Dimoulas, 2019).

Σύμφωνα με τα πιο πρόσφατα στοιχεία της Eurostat το 2021, η Ελλάδα βρίσκεται στις τρεις πρώτες θέσεις μαζί με Βουλγαρία και Ρουμανία, στο ποσοστό ατόμων με κίνδυνο φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού. Σε όλους τους σχετικούς δείκτες φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού, η Ελλάδα ανήκει στο νότιο και ανατολικό μπλοκ της Ευρώπης που εμφανίζουν πολύ υψηλούς δείκτες στους τομείς αυτούς. Ενδεικτικά, μπορούμε να σταθούμε στο επόμενο διάγραμμα της Eurostat με τα ποσοστά του δείκτη σοβαρών υλικών στερήσεων σε ανθρώπους που δεν μπορούν να αντέξουν οικονομικά, τουλάχιστον τέσσερις από τις εννέα σημαντικές και απαραίτητες οικονομικές δραστηριότητες και ανάγκες. Σε αυτόν μπορούμε να παρατηρήσουμε πως η Ελλάδα διαθέτει τον ψηλότερο δείκτη πίσω μόνο από τη Βουλγαρία. Όσον αφορά μεμονωμένα στις περιφέρειες, οι ψηλότεροι δείκτες καταγράφηκαν στο Yugoiztochen (Βουλγαρία) και τη Δυτική Ελλάδα (Ελλάδα). Αυτές είναι και οι μόνες περιφέρειες σε ολόκληρη της Ε.Ε, όπου περισσότερο από το ένα τέταρτο του πληθυσμού τους, αντιμετωπίζει σοβαρές υλικές στερήσεις. Επίσης, σε οκτώ ακόμα περιφέρειες το ποσοστό σοβαρής υλικής στέρησης ήταν υψηλότερο από 20,0 %. Τέσσερις εξ' αυτών βρίσκονται στη Βουλγαρία, δύο στη Ρουμανία και δύο ακόμη περιφέρειες στην Ελλάδα, οι οποίες είναι συγκεκριμένα η Πελοπόννησος και το Νότιο Αιγαίο.

Severe material deprivation rate, 2019

(%, by NUTS 2 regions)

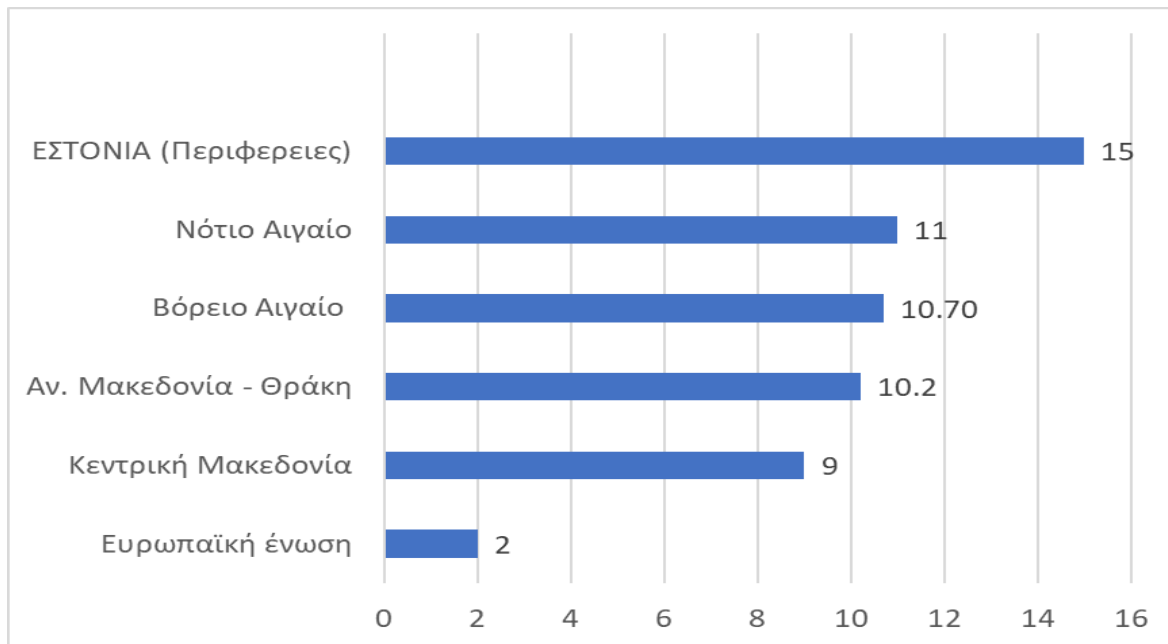
Note: ranked on the national average. Belgium, Poland and Serbia: NUTS level 1. Germany, France and Turkey: national data. Länsi-Suomi (FI19) and Åland (FI20) are aggregated (same value for both regions). Austria and Iceland: 2018. Burgenland (AT11): not available.

Source: Eurostat (online data codes: ilc_mddd21 and ilc_mddd11)

eurostat

Σχήμα 4: Ποσοστά του δείκτη αντιμετώπισης σοβαρών υλικών στερήσεων στις χώρες της Ευρώπης, με ενδείξεις για τις διαφορές καλύτερης χειρότερης περιφέρειας και εθνικού μέσου όρου (Πηγή: Eurostat, 2021)

Ένα άλλο σοβαρό πρόβλημα που αναδεικνύεται μέσα από τα στοιχεία της Eurostat, 2021, είναι το ποσοστό του ενήλικου πληθυσμού της Ε.Ε. ηλικίας 16 ετών και άνω, με ανικανοποίητες ανάγκες για ιατρική εξέταση. Η Ελλάδα κατέχει το θλιβερό προνόμιο να διαθέτει 4 περιφέρειες στις 5 πρώτες θέσεις με τα υψηλότερα ποσοστά για αυτήν την αδυναμία. Στο επόμενο πίνακα μπορούμε να διαπιστώσουμε πως μετά την Εσθονία στο σύνολό της, ακολουθούν 4 ελληνικές περιφέρειες σε ολόκληρη την Ευρώπη. Το υψηλό ποσοστό ενηλίκων σε Εσθονία με ανεκπλήρωτες ανάγκες για ιατρική εξέταση, θα μπορούσε να αποδοθεί σε μεγάλο βαθμό στο μέγεθος των λιστών αναμονής, ενώ το κόστος, είναι ο κύριος λόγος για τις ανεκπλήρωτες ανάγκες για ιατρικές εξετάσεις σε όλη την Ελλάδα (Eurostat, 2021).

Διάγραμμα 6: Οι Περιφέρειες της Ε.Ε με τα υψηλότερα ποσοστά αυτοαναφερόμενων ανεκπλήρωτων αναγκών για ιατρικές εξετάσεις (Πηγή: Eurostat, 2021).

Το πρόβλημα της ανεργίας είναι επίσης έντονο στην Ελλάδα. Τα ποσοστά ανεργίας από το 9,6% το 2009, εκτοξεύονται στο 27,5% το 2013, υποχωρώντας όμως από τότε, για να φτάσουμε στο 15,5% για το 2020, και στο 12,8% για το Δεκέμβριο του 2021. Βέβαια οι υπολογισμοί της ΕΛΣΤΑΤ ορίζουν τον αριθμό των ανέργων στα 596.067 άτομα (ΕΛΣΤΑΤ, 2022), νούμερο που δεν συμφωνεί με τα στοιχεία της εγγεγραμμένης ανεργίας. Σύμφωνα, με τον ΟΑΕΔ και τη Δημόσια Υπηρεσία Απασχόλησης (ΔΥΠΑ) στην εξαμηνιαία έκθεση για το Β' εξάμηνο του 2021, ο αριθμός των εγγεγραμμένων ανέργων (αναζητούντων και μη εργασία), ανήλθε σε 1.022.506 άτομα κατά μέσο όρο, σημειώνοντας μείωση κατά 6,97% ή 76.658 άτομα σε σύγκριση με το αντίστοιχο του β' εξαμήνου του 2020 (1.099.163) (ΔΥΠΑ, 2022).

4.3 Έννοια της κοινωνικής ενσωμάτωσης

Αντίθετη έννοια από τον κοινωνικό αποκλεισμό, αποτελεί ο όρος της κοινωνικής ενσωμάτωσης, που χρησιμοποιείται με διαφορετικό τρόπο από εκπροσώπους της επιστημονικής κοινότητας και προκαλεί πολλές φορές σύγχυση στον τρόπο χρήσης και στην εννοιολογική αποτύπωσή του στα κοινωνιολογικά κείμενα. Έτσι λοιπόν, στον κοινωνικό βίο, αλλά και στην πολιτική ζωή, άλλες φορές μιλάμε για «κοινωνική ένταξη» δανειζόμενοι τον όρο της Ε.Ε, άλλες για «κοινωνική

ενσωμάτωση» αναφερόμενοι στον όρο που χρησιμοποιείται κυρίως στη Γαλλία, ή ακόμη και για «αφομοίωση», δανειζόμενοι τον όρο από τις Η.Π.Α. (Παπαδοπούλου, 2013). Ο πολύ συχνότερα χρησιμοποιούμενος στον προφορικό, αλλά και δημόσιο λόγο, όρος της κοινωνικής ένταξης, καλύπτει στην πραγματικότητα μία επιφανειακή προσέγγιση της εν γένει δυναμικής αυτής διαδικασίας που ακολουθεί κάθε άνθρωπος, όταν εισχωρεί σε ένα νέο κοινωνικό περιβάλλον. Ο όρος που προσεγγίζει καλύτερα και με πιο ολοκληρωμένο τρόπο το αντίστοιχο ζήτημα, είναι ο όρος της κοινωνικής ενσωμάτωσης. Άλλωστε, η ιδιότητα του πολίτη και η κατοχύρωση των κοινωνικών δικαιωμάτων, ως δυναμικές και πολυδιάστατες έννοιες, συνδεόμενες άμεσα με τον υπό συζήτηση όρο, απαιτούν και έναν πιο διευρυμένο εννοιολογικά όρο, με αυτόν της ενσωμάτωσης (social integration or social incorporation) να καλύπτει πληρέστερα αυτήν τη αναγκαιότητα.

Ο κύριος μηχανισμός για την ενσωμάτωση, είναι ο κοινωνικός δεσμός, δηλαδή ο ορατός ή αόρατος, τυπικός ή άτυπος δεσμός (lien) που ενώνει μεταξύ τους τα μέλη μιας οργανωμένης κοινότητας και τα οδηγεί να συμβιώνουν με έναν συγκεκριμένο τρόπο. Με τον κοινωνικό δεσμό και την ενίσχυση της κοινωνικής αλληλεγγύης, επιτυγχάνεται η κοινωνική ενσωμάτωση μεγαλύτερων ομάδων και διασφαλίζεται η κοινωνική συνοχή. Ο κοινωνικός δεσμός αποτελεί μία κοινωνική κατασκευή με πολλαπλές διαστάσεις και μορφές. Η κατασκευή της πολλαπλής ταυτότητας οδηγεί στην κατασκευή πολλών κοινωνικών δεσμών. Οι ανθρώπινες σχέσεις κτίζονται μέσα από ένα δίκτυο σχέσεων που αποτελείται από μικρά και διαφορετικά νήματα (Παπαδοπούλου, 2012). Με αυτόν τον τρόπο το άτομο αναπτύσσει κατά τη διάρκεια της ζωής του 5 τύπους δεσμών: α) το δεσμό του αίματος (οικογενειακή σχέση), β) το δεσμό της πνευματικής κοινωνικοποίησης (σημαντικός ο ρόλος του σχολείου και της εκπαίδευσης), γ) τον οργανικό δεσμό (σημαντικός ο ρόλος των εργασιακών σχέσεων και των συνδικάτων), δ) το δεσμό των προσωπικών επιλογών (σημαντικός ο ρόλος της γειτονιάς, των άτυπων φιλικών δικτύων και της επιλογής συντρόφου) και τέλος ε) το δεσμό της εθνικής και πολιτικής ταυτότητας. (Παπαδοπούλου, 2012). Ο τελευταίος δεσμός είναι πολύ σύνθετος, ανώτερος ως κατασκευή από τους άλλους και προϋποθέτει την καλή λειτουργία των προηγούμενων. Ιστορικά έπεται των υπολοίπων και είναι ο τύπος δεσμού που ανοίγει την «κερκόπορτα» στην εξασφάλιση των κοινωνικών δικαιωμάτων. Για πολλούς θεωρείται το αντίδοτο στον κοινωνικό αποκλεισμό, αφού η συμμετοχή σε αυτόν το δεσμό προφυλάσσει από ακραίες μορφές περιθωριοποίησης και αποκλεισμού. (Παπαδοπούλου, 2012).

Παρόλη την αξία της έννοιας της κοινωνικής ενσωμάτωσης, τα τελευταία χρόνια τίθεται αυτή σε αμφισβήτηση, θεωρώντας παρωχημένη την προσπάθεια κατανόησης της «ενσωμάτωσης» σε εθνικά πλαίσια και μέσα σε περιόδους αυξημένης παγκοσμιοποίησης και διεθνούς κινητικότητας (Favell, 2019) . Σύμφωνα με τον Favell, 2019, τα πιο σοβαρά λειτουργικά μέτρα ενσωμάτωσης, είναι στην πραγματικότητα μέτρα αφομοίωσης στην κοινωνία υποδοχής για τους μετανάστες και τα παιδιά τους, ενώ όποιον όρο "αφομοίωση" ή "ενσωμάτωση" και να χρησιμοποιήσουμε, δεν επιλύεται το θεμελιώδες ερώτημα: «Ποιανού ενσωμάτωση σε τι;».

Από την άλλη πλευρά, η αμφισβήτηση της έννοιας της ενσωμάτωσης δεν είναι απλή υπόθεση. Ενώ η κριτική των περιορισμών του όρου μπορεί να γίνει εύκολα, ο προβληματισμός σχετικά με εναλλακτικές αντιλήψεις της έννοιας, εγείρει αναπάντητα ίσως ερωτήματα. Δηλαδή, ποια εναλλακτικά μοντέλα κοινωνίας θα μπορούσαν να επιτρέψουν σε άτομα διαφορετικών γλωσσικών, θρησκευτικών, φυλετικών και πολιτιστικών καταβολών να ζήσουν μαζί και ποιο ρόλο μπορούν να διαδραματίσουν δημόσιοι θεσμοί, όπως τα σχολεία; (Welply, 2022).

4.4 Μορφές κοινωνικής ενσωμάτωσης μεταναστών

Οι μεταναστευτικοί πληθυσμοί έχουν μία βασική κοινωνική διαφοροποίηση σε σχέση με τους γηγενείς. Καλούνται να επιτύχουν σε μία διαδικασία αποκοινωνικοποίησης από την κοινωνία καταγωγής τους και επανακοινωνικοποίησης στο νέο περιβάλλον όπου μετεγκαταστάθηκαν (desocialisation και resocialisation), κάτι που δεν ισχύει με τους γηγενείς. (Παπαδοπούλου, 2012). Σύμφωνα με τον κοινωνικό ψυχολόγο J. Berry, (οπ. αναφ. στο Παυλόπουλος & Μπεζεβέγκης, 2008), τέσσερις είναι οι κύριες στρατηγικές επιπολιτισμού, της διαδικασίας δηλαδή κοινωνικής ενσωμάτωσης, τις οποίες επιλέγει, ή στις οποίες ωθείται ο μετανάστης, όταν βρεθεί στο νέο κοινωνικό πλαίσιο, μετά τη μετεγκατάστασή του. Αυτές οι τέσσερις στρατηγικές είναι:

α. Η εναρμόνιση ή πιο στοχευμένα, ενσωμάτωση (integration), κατά την οποία ο μετανάστης συνδυάζει τη διατήρηση της εθνοπολιτισμικής ταυτότητάς του, με παράλληλο άνοιγμα προς την νέα κοινωνία όπου εγκαθίσταται (Παυλόπουλος & Μπεζεβέγκης, 2008). Οι μετανάστες για να μπορέσουν να κοινωνικοποιηθούν ομαλά στην κοινωνία υποδοχής, ίσως θα πρέπει να αποβάλουν ένα μέρος των αξιών και συνηθειών της προηγούμενης κοινωνίας που εγκατέλειψαν και να υιοθετήσουν ένα μέρος των νέων αξιών και προτύπων της κοινωνίας όπου

εγκαταστάθηκαν. Όσο πιο ομαλά πραγματοποιηθεί αυτή η διαδικασία, τόσο πιο ολοκληρωμένη και επιτυχής καθίσταται και η ενσωμάτωση, επιτρέποντας τη διατήρηση της εσωτερικής συγκρότησης και της αίσθησης συνέχειας του εαυτού (Παπαδοπούλου, 2012). Η δυνατότητα ενσωμάτωσης συνδέεται στενά με τα συναισθήματα που διακατέχουν τους μετανάστες για την πόλη στην οποία ζουν και την ανάγκη τους να ανήκουν σε αυτές (Castaneda, 2018).

β. Η αφομοίωση (assimilation) συνίσταται στην εγκατάλειψη, ή συχνότερα στην υποβάθμιση εκ μέρους του μετανάστη της εθνοπολιτισμικής ταυτότητας της χώρας καταγωγής του και στην απορρόφηση του από την κυρίαρχη ομάδα της χώρας υποδοχής. Θύλακες μεταναστών που διατήρησαν, ή συνεχίζουν να διατηρούν τις δικές τους γλώσσες, θρησκείες και πολιτισμούς, θεωρούνται πολλές φορές απειλή για την κοινωνική συνοχή της χώρας υποδοχής. Για το λόγο αυτό, σε πολλές κοινωνίες οι μετανάστες και οι πρόσφυγες θεωρείται ότι οφείλουν να εξομοιωθούν με το γηγενή πληθυσμό, προκειμένου να μην διαταραχθεί η κοινωνική αρμονία της περιοχής. Τέτοιες κοινωνιολογικές προσεγγίσεις γίνονται κατανοητές μόνο στα ιδεολογικά πλαίσια του εθνικισμού και της μονοπολιτισμικότητας (Castles, 2007). Παραδείγματος χάρη, στην περίπτωση των Η.Π.Α., θεωρήθηκε ότι οι πολιτισμικά διαφορετικοί λαοί θα μπορούσαν να συγκεντρωθούν σε μια μεγάλη «κατσαρόλα» για να σχηματίσουν μία αμερικανική κοινωνία με κοινή αμερικανική κουλτούρα. Αυτή η έννοια της αφομοίωσης, η οποία υποστηρίχθηκε ως μορφή ένταξης από την κοινωνιολογία, αποτέλεσε κυρίαρχη τακτική και σε χώρες της Δυτικής Ευρώπης που αποτελούσαν ελκυστικό μεταναστευτικό προορισμό. Στις δεκαετίες του 1960 και του 1970, τέτοιες μορφές κοινωνικής ένταξης αμφισβητήθηκαν από τους υποστηρικτές του αγώνα υπέρ της πολιτιστικής αναγνώρισης και της κοινωνικής ισότητας της πολιτισμικής διαφορετικότητας και κατά του ρατσισμού (Castles, 2007).

γ. Ο διαχωρισμός (separation) αναφέρεται στην περίπτωση που ο μετανάστης διατηρεί την εθνοπολιτισμική του ταυτότητα και ταυτόχρονα αποστασιοποιείται από το νέο του κοινωνικό περιβάλλον, καθιστώντας αδύνατη την πρόσληψη νέων στοιχείων από τη χώρα εγκατάστασης. Από την υιοθέτηση αυτής της τακτικής προκύπτουν συχνά αποσχιστικές τάσεις και δημιουργία γκέτο (Παυλόπουλος & Μπεζεβέγκης, 2008).

δ. Η περιθωριοποίηση (marginalization) αφορά στην απώλεια της εθνοπολιτισμικής ταυτότητας της χώρας καταγωγής των μεταναστών, δίχως αυτή να συνοδεύεται από παράλληλη αντικατάστασή της, στοιχείο που θα διευκόλυνε με τη λειτουργική ένταξη στην ευρύτερη κοινωνία (Παυλόπουλος & Μπεζεβέγκης, 2008). Στην περιθωριοποίηση συχνά καταλήγουν μετανάστες που δεν κατορθώνουν να προσαρμοστούν σε μία κοινότητα και όπως επισημαίνει ο Γάλλος κοινωνιολόγος Pierre Bourdieu, (όπου αναφ. στο Pagotto, 2012), αυτοί οι μετανάστες

αισθάνονται ότι βρίσκονται σε ένα κενό και ότι δεν έχουν θέση πουθενά, καθώς δεν ζουν στη γενέτειρά τους πια, αλλά και δεν αναγνωρίζονται ως μέλη της νέας κοινωνίας στην οποία ζουν. Στην περίπτωση αυτή ο μετανάστης, όπως εύστοχα περιγράφεται από τον Πλάτωνα ως άτοπος (atoros), δεν είναι πολίτης ούτε ξένος, και είναι εκτοπισμένος από την κοινωνία (Pagotto, 2012). Σε κάποιες περιπτώσεις, η επιλογή του διαχωρισμού γίνεται από μία κοινωνική ομάδα, προκειμένου με αυτόν τον τρόπο να συσταθεί και να αποκτήσει μεγαλύτερη ισχύ, ακριβώς λόγω του αποκλεισμού της από την υπόλοιπη κοινωνία. Μέχρι του σημείου να θεωρηθεί αποκλεισμένη, αποδέχεται και εσωτερικεύει μία καταδικαστική στάση που την οδηγεί σταθερά στον αποκλεισμό (Παπαδοπούλου, 2012). Ιδιαίτερα για τις δύο τελευταίες στρατηγικές επιπολιτισμού των μεταναστών, το διαχωρισμό και την περιθωριοποίηση, η ευθύνη του αποκλεισμού τους από τις συμμετοχή στις δομές της κοινωνίας, βαραίνει πρωτίστως τους μηχανισμούς του κράτους υποδοχής (Παπαδοπούλου, 2012).

4.5 Διακρίσεις, ξενοφοβία και ρατσισμός

Οι ανισότητες διαμορφώνονται όχι μόνο κατά μήκος του ταξικού ανταγωνισμού, όπως υποστήριξε ο Marx, ή ανάμεσα στα κοινωνικά στρώματα κατά τον Weber, αλλά και με πρόσχημα τη διαφορετικότητα, βάσει βιολογικών και πολιτιστικών ενδείξεων. Έτσι λοιπόν, οι ανισότητες εντείνονται με την εκδήλωση διακρίσεων με βάση τη διαφορετικότητα, όσον αφορά στη φυλή, το χρώμα, την εθνικότητα, την καταγωγή, τη θρησκεία ή τη γλώσσα, ακόμα και το φύλο. (Faist, 2019). Με τη μετανάστευση, γίνεται ακόμα πιο έντονα ορατή η αντανάκλαση των παγκόσμιων ανισοτήτων, μέσα από την εικόνα της ευημερίας, της ελευθερίας, της ασφάλειας, του εισοδήματος και του πλούτου, των ευκαιριών απασχόλησης και της κοινωνικής δύναμης (Faist, 2019). Οι διακρίσεις, σε αυτές τις περιπτώσεις, υποκινούνται από φαινόμενα ξενοφοβίας και ρατσισμού που μπορεί να έχουν καλλιεργηθεί στην κυρίαρχη φυλή του γηγενούς πληθυσμού.

Η ξενοφοβία σύμφωνα με το λεξικό Merriam-Webster το 2018 (οπ. αναφ. στο Yakushko, 2018), ορίζεται ως ο φόβος και το μίσος για τους ξένους πολίτες, ενώ σύμφωνα με τους Reynolds and Vine (1987) είναι «η ψυχολογική κατάσταση εχθρότητας ή φόβου απέναντι στους ξένους με εμάς». Αντίστοιχα, ο Κρόουτερ το 1995 (οπ. αναφ. στο Yakushko, 2018), τόνισε ότι η ξενοφοβία επικεντρώνεται σε άτομα που προέρχονται από άλλες χώρες και προς τους οποίους οι γηγενείς έχουν «έντονη αντιπάθεια ή φόβο» ενώ οι Freemantle και Landau το 2015, προτείνουν για ορισμό της ξενοφοβίας τις βίαιες συμπεριφορές, προκαταλήψεις και στάσεις απόρριψης και

αποκλεισμού, σε βάρος άλλων ατόμων με βάση την αντίληψη ότι είναι «ξένοι» ή ξένοι με την κοινότητα, την κοινωνία και την κυρίαρχη εθνική ταυτότητα. Οι παραπάνω διακρίσεις και στάσεις μετουσιώνονται σε ένα ευρύ φάσμα συμπεριφορών, ανάμεσα στις οποίες συνηθίζονται οι μη ισότιμες πρακτικές, κρατικών και μη, στελεχών, σε βάρος αλλογενών πολιτών, η επιλεκτική επιβολή των νομοθετικών διατάξεων από τις τοπικές αρχές, η επιθετική συμπεριφορά και παρενόχληση από εκπροσώπους του κράτους (π.χ. αστυνομικούς και δημόσιους υπάλληλους των υπηρεσιών μετανάστευσης), καθώς και κοινές απειλές και βία, γνωστή ως ξενοφοβική βία (Yakushko, 2018).

Σύμφωνα με ψυχολογικούς όρους, βασική αιτία για την ξενοφοβία είναι η αδυναμία παραδοχής ότι κάτι λείπει από τον εαυτό μου και την ομάδα, που αποτελεί προέκταση του εαυτού. Για να μειωθεί το άγχος της αδυναμίας και της έλλειψης και να ανακουφιστώ από την ενοχή, ο «άλλος», και στην περίπτωση αυτή, ο μετανάστης, λαμβάνει τον ρόλο του "αποδιοπομπαίου τράγου". Σε αυτόν μετατίθεται η ευθύνη της ανεργίας, της εγκληματικότητας και των άλλων προβλημάτων μου, απορροφώντας στην εικόνα του όλα τα αρνητικά χαρακτηριστικά του εαυτού μου και της ομάδας μου (Ψαρρού, 2005).

Σε κάθε κοινωνικό σύστημα μπορεί να κυριαρχήσουν αρνητικοί κοινωνικοί μηχανισμοί, όπως η ξενοφοβία, ο εθνικισμός και ο ρατσισμός, συμπληρώνοντας αυτό που ο γερμανός φιλόσοφος Habermas ονόμασε "σφωβινισμό της ευημερίας" (Βεντούρα, 2004). Ο ρατσισμός αποτελεί ένα σύστημα αντιλήψεων και ενεργειών που διαφοροποιεί μία κοινωνική ομάδα με βάση μία πραγματική ή υποθετική καταγωγή, με σκοπό να την τοποθετήσει στις κατώτερες κοινωνικές θέσεις, να την υποτιμήσει και να την περιθωριοποιήσει (Βεντούρα, 2004). Στην περίπτωση που οι μετανάστες παραβιάσουν τα όρια του κατώτερου κοινωνικού και οικονομικού χώρου που καταλαμβάνουν νομίμως, σύμφωνα με τις αντιλήψεις του εθνικού πληθυσμού, σε συνδυασμό με την ύπαρξη υψηλού ποσοστού ανεργίας στο γενικό πληθυσμό, διευρύνονται και οξύνονται πολύ συχνά, τα φαινόμενα ξενοφοβίας και ρατσισμού (Βεντούρα, 1994). Η διατήρηση μίας τέτοιας στάσης της κοινωνίας απέναντι στο μεταναστευτικό πληθυσμό, σε μακροπρόθεσμο επίπεδο, προκαλεί «αφομοίωση προς τα κάτω» μία διαδικασία δηλαδή, κατά την οποία διαδοχικές γενεές μεταναστών υποβαθμίζονται κοινωνικοοικονομικά, εξαιτίας του ρατσισμού και του κοινωνικού αποκλεισμού. (Γκόλντιν, Κάμερον & Μπαλαρατζάν, 2013). Γενικότερα, η ξενοφοβία και ο ρατσισμός σε μία κοινωνία, σχετίζονται πολλές φορές και με τα επίπεδα της οικονομικής και κοινωνικής ενσωμάτωσης των μεταναστών.

Ιστορικά οι μετανάστες, με ή χωρίς νομιμοποιητικά έγγραφα, εκλαμβάνονταν ως απειλή, μέσω της επαναλαμβανόμενης διάδοσης στερεοτύπων και προκαταλήψεων. Ενδεικτικό παράδειγμα αποτελεί η αύξηση του φόβου γύρω από την τρομοκρατία, κατόπιν των φοβερών γεγονότων της 11^{ης} Σεπτεμβρίου στη Νέα Υόρκη, αλλά και των μεταγενέστερων τρομοκρατικών χτυπημάτων στην Ευρώπη. Πολλοί πολιτικοί επιστήμονες, εκπρόσωποι φορέων και αρχών, με την ισχυρή συνδρομή των μέσων ενημέρωσης, τροφοδότησαν έναν παρανοϊκό φόβο γύρω από το Ισλάμ, στηριζόμενοι στον ισλαμικό φονταμενταλισμό μιας μόνιμης τρομοκρατικής απειλής (Gatrell, 2019).

Γενικότερα, αυτοί που στέκονται απέναντι στη μετανάστευση επιχειρούν να καλλιεργούν στερεότυπα και προκαταλήψεις για τους μεταναστευτικούς πληθυσμούς. Για παράδειγμα, στις Ηνωμένες Πολιτείες οι μετανάστες απεικονίζονται συχνά ως «παράνομοι» οι οποίοι στερούν εργασίες από το γηγενές εργατικό δυναμικό, ως φύσει ή εν δυνάμει εγκληματικά στοιχεία, ως αρνητές να μάθουν αγγλικά, ως τρομοκράτες και επικίνδυνοι, ως άτομα που φέρουν ασθένειες και γενικά ως ένα ανθρώπινο δυναμικό που επιφέρει σοβαρό οικονομικό και κοινωνικό κόστος στην τοπική και ευρύτερη κοινωνία. Όμως, όλα τα παραπάνω, απέχουν αρκετά από την πραγματικότητα. Όπως υποστηρίζουν οι Lopez & Radford, λιγότερο από το 12% όλων των μεταναστών στις Ηνωμένες Πολιτείες εισήλθαν στη χώρα χωρίς νομιμοποιητικά έγγραφα και σύμφωνα με τους Gambino, Acosta, & Grieco, 2014, (οπ. αναφ. στο Yakushko, 2018), πάνω από το 56% των τελευταίων εισερχομένων μεταναστών στις ΗΠΑ μιλούν αγγλικά «καλά» ή «πολύ καλά». Επίσης, οι μετανάστες έχουν πολύ χαμηλότερο ποσοστό εγκληματικής συμπεριφοράς και φυλάκισης από το γηγενή πληθυσμό, ενώ φαίνεται, σύμφωνα με τον Shiochet, 2015, ο μεγαλύτερος αριθμός μεταναστών σε μια περιοχή, να μειώνει το έγκλημα και τη βία. Τέλος, ο μεταναστευτικός πληθυσμός, αντί να προκαλεί οικονομική επιβάρυνση, έχει συνεισφέρει στον προϋπολογισμό, μόνο μέσω φόρων, 13 δισεκατομμύρια δολάρια (Yakushko, 2018).

Ο ρατσισμός, πέρα από κοινωνικό φαινόμενο, εντάχθηκε στους μηχανισμούς του κράτους κατά τον Michel Foucault, με την ανάδυση της βιοεξουσίας. Σύμφωνα με αυτήν, δημιουργείται μια θετική, βιολογικού τύπου σχέση, ανάμεσα στη δική μου ζωή και τον θάνατο του άλλου: «Όσο τα κατώτερα είδη θα τείνουν να εξαφανιστούν και όσο τα μη φυσιολογικά άτομα θα εξοντώνονται, τόσο εγώ ως είδος θα ζήσω, θα είμαι δυνατός, θα μπορώ να αυξάνομαι... και τόσο η ζωή θα γίνει πιο υγιής και καθαρή...». Η σχέση, ο μηχανισμός αυτός λειτουργεί επειδή ακριβώς οι προς εξολόθρευση εχθροί δεν είναι αντίπαλοι, με την πολιτική έννοια του όρου, αλλά είναι οι εξωτερικοί ή εσωτερικοί, βιολογικοί κίνδυνοι για τον πληθυσμό. (Μετάφρας, 2010)

Β΄ ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΜΕΡΟΣ – ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ – ΣΧΕΣΕΙΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΟΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΩΝ

5.1 Τα κοινωνικά δικαιώματα των μεταναστών στην Ευρώπη και τον κόσμο

Τα κράτη - μέλη της Ε.Ε. είναι υποχρεωμένα με βάση το διεθνές και ευρωπαϊκό δίκαιο, να εγγυώνται τον σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων όλων των προσώπων που βρίσκονται εντός της επικράτειάς τους, όπως και όλων των μεταναστευτικών ομάδων. Στις ομάδες αυτές συμπεριλαμβάνονται και οι παράτυποι μετανάστες, παρόλο που τα κράτη μέλη δεν έχουν την υποχρέωση να επεκτείνουν και σε αυτούς, το σύστημα κοινωνικών παροχών τους. Οφείλουν όμως, να διασφαλίζεται ο σεβασμός των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και για αυτούς τους μετανάστες, εντός της επικρατειάς τους (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2016).

Ο Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης με το άρθρο 19 και μετά την αναθεώρησή του το 1996, στοχεύει στην αναβάθμιση του νομικού, κοινωνικού και εν γένει βιοτικού επιπέδου των μεταναστών. Αποδεχόμενοι ότι η ισότητα του νόμου δεν εγγυάται και την ισότητα στην πράξη, η δέσμευση του αρ.19 υπερβαίνει την εγγύηση της ίσης μεταχείρισης μεταξύ γηγενών και αλλοδαπών υπηκόων, υποδεικνύοντας τη διαρκή θετική δραστηριότητα υπέρ των αλλοδαπών υπηκόων (Βενιέρης, 2002). Άλλωστε, όπως υποστήριξε η Iris Marion Young, (οπ. αναφ. στο Weaver, 2018), η εφαρμογή οριζόντιων κοινωνικών μέτρων για όλους, με στόχο την ίση μεταχείριση όλων αυτών των κοινωνικών ομάδων που υπολείπονται άλλων, απλώς αναπαράγει ή και εντείνει τις υπάρχουσες ανισότητες. Ο χρυσός κανόνας για τον Marshall είναι η επέκταση της πλήρους ιδιότητας του πολίτη, αστικής, πολιτικής και κοινωνικής, για όλους. Όταν η καταπιεσμένη μειονότητα κινδυνεύει με κοινωνικό αποκλεισμό, λόγω π.χ ρατσισμού ή διακρίσεων, τότε μπορούν να ληφθούν συγκεκριμένα μέτρα για αυτήν τη μειονότητα (Weaver, 2018).

Για την προστασία ευρύτερα των μεταναστών, υπό το κανονιστικό πλαίσιο του αρ. 13 της Συνθήκης της Ευρωπαϊκής Κοινότητας και νυν 19 συνθήκης για τη Λειτουργία της Ε.Ε, έχουν εκδοθεί δύο σημαντικές οδηγίες, μία για την καταπολέμηση των διακρίσεων με βάση τη φυλετική ή εθνοτική καταγωγή και μία για την καταπολέμηση των διακρίσεων, σχετικά με τις θρησκευτικές ή άλλες πεποιθήσεις, την αναπηρία το σεξουαλικό προσανατολισμό κλπ. Τα πεδία εφαρμογής βέβαια, αυτών των οδηγιών περιλαμβάνουν αρκετές εξαιρέσεις, οι οποίες εκτείνονται σε πολλά πεδία, όπως τα εργασιακά ζητήματα και τη διεκδίκηση θέσεων στο δημόσιο τομέα, ή τον τομέα της υγείας, σε σχέση με την κάλυψη έκτακτων αναγκών και την παροχή της βασικής υγειονομικής φροντίδας (Παπαστυλιανός, 2012).

Οι πολιτικές ένταξης καλύπτουν όλο και περισσότερους τομείς της κοινωνικής ζωής, με αρκετά ετερογενή όμως, τρόπο, από χώρα σε χώρα. Ενδεικτικά μπορούμε να αναφέρουμε ότι η οικογενειακή επανένωση, είναι ευκολότερη σε χώρες μετανάστευσης, όπως την Ιταλία και την Ισπανία, παρά σε παραδοσιακές μεταναστευτικές χώρες, όπως τη Γαλλία και το Ηνωμένο Βασίλειο. Ομοίως, η ένταξη στην αγορά εργασίας ευνοείται περισσότερο στη Σουηδία και τη Νορβηγία, ενώ περιορίζεται αρκετά στην Πολωνία και τη Σλοβακία. Η διαδικασία πολιτογράφησης είναι απλή και γρήγορη στην Πορτογαλία, ενώ στην Ελβετία είναι μακρά και προβληματική (Pasetti, 2019). Η έννοια της διαμόρφωσης των πολιτικών ενσωμάτωσης (configuration of integration policies - CIP), παρά τις διαφορετικές ερμηνείες σχετικά με τον αριθμό και τα είδη τους, συγκλίνει σύμφωνα και με την επιστημονική βιβλιογραφία όπως αυτές των Huddleston et al. 2015; Koopmans 2013; Koopmans, Michalowski και Waibel 2012; Unterreiner και Weinar 2014, (οπ. αναφ. στο Pasetti, 2019), στους παρακάτω οκτώ βασικούς τομείς: Α) Απόδοση Ιθαγένειας. Β) Τόπος κατοικίας. Γ) Εργασία. Δ) Εκπαίδευση. Ε) Οικογενειακή επανένωση. ΣΤ) Πολιτισμός και θρησκεία. Ζ) Πολιτική συμμετοχή. Η) Καταπολέμηση των διακρίσεων. Σήμερα, υπάρχουν δύο κύριες κατευθύνσεις των πολιτικών ενσωμάτωσης στην Ευρώπη. Οι στρατηγικές που ακολουθούν οι χώρες της Δυτικής Ευρώπης, αντιπροσωπεύουν μια γενικά θετική προσέγγιση, που είναι ιδιαίτερα ευνοϊκή για την ένταξη στην αγορά εργασίας. Στις χώρες της ανατολικής Ευρώπης αντίθετα, ακολουθείται μια πιο περιοριστική στρατηγική, ειδικά στους τομείς της απόδοσης της ιθαγένειας και της πολιτικής συμμετοχής. Η Γαλλία, η Αυστρία, η Ελλάδα και η Εσθονία είναι οι χώρες του δυτικού συμπλέγματος που βρίσκονται πιο κοντά στο ανατολικό, καθιστώντας ευμετάβλητη τη μετακίνηση από το ένα σύμπλεγμα στο άλλο (Pasetti, 2019).

Για μία πολύπλοκη και πολυδιάστατη διαδικασία, όπως είναι η κοινωνική ενσωμάτωση, είναι εξαιρετικά δύσκολο να αποδοθεί αυτή με αριθμούς. Όμως, αυτό το επιτυγχάνει ο παγκόσμιος αποδεκτός Δείκτης Πολιτικών Ένσωμάτωσης Μεταναστών MIPEX, (Migrant Integration Policy Index), που αποτελεί ένα μοναδικό εργαλείο μέτρησης πολιτικών για την ενσωμάτωση των μεταναστών σε πολλές χώρες και των έξι ηπείρων, συμπεριλαμβανομένων όλων των κρατών - μελών της Ε.Ε. Ο δείκτης αυτός μελετά τις πολιτικές ένταξης, προσδιορίζει και μετρά τους δεσμούς μεταξύ αυτών των πολιτικών, των αποτελεσμάτων τους και των απόψεων της κοινής γνώμης, βασιζόμενος και σε διεθνείς επιστημονικές μελέτες (Solano & Huddleston, 2020). Με βάση 130 ανεξάρτητες επιστημονικές μελέτες που χρησιμοποιεί ο δείκτης MIPEX, οι πολιτικές ένταξης αποτελούν έναν από τους ισχυρότερους παράγοντες που διαμορφώνουν, όχι μόνο την διάθεση του γηγενούς πληθυσμού να αποδεχθεί και να αλληλοεπιδράσει με τους μετανάστες, αλλά και τις στάσεις των μεταναστών, τα επίπεδα κοινωνικής συμμετοχής τους, ακόμη και την υγεία τους στο νέο τους κοινωνικό πλαίσιο.

Ένα ισχυρό και δίκαιο κράτος ευημερίας δημιουργεί επιπλέον αισθήματα ασφάλειας στους μετανάστες, ενώ αντίθετα, η έλλειψη κοινωνικής προστασίας, τείνει να αυξήσει τις ευπάθειες και μπορεί να θέσει τους μετανάστες σε υψηλότερο κίνδυνο φτώχειας και κοινωνικής περιθωριοποίησης (IOM Un Migration, 2018). Σε έρευνα που πραγματοποιήθηκε σε Εσθονούς εργάτες στη Φιλανδία, βρέθηκε οι ερωτηθέντες Εσθονοί να προσεγγίζουν θετικά το φινλανδικό δίκτυο κοινωνικής προστασίας και τις υπηρεσίες του και δήλωσαν πρόθυμοι να συμβάλουν σε αυτό, με την απασχόλησή τους και με την καταβολή φόρων. Αυτό που οι Snow and Anderson το 1987 ονόμασαν “θεσμικό εναγκαλισμό” (οπ. αναφ. στο Alho & Sippola, 2019), δείχνει ακριβώς αυτό το είδος της διασύνδεσης των Εσθονών εργατών, με το φινλανδικό σύστημα κοινωνικής προστασίας, για το οποίο θεωρούν ότι τους προστατεύει από κάθε είδους εργασιακό κίνδυνο. Οι ερωτώμενοι στην έρευνα επιδιώκουν την κοινωνική ιδιότητα του πολίτη μέσω αυτού του θεσμικού εναγκαλισμού και προβάλλουν το ρόλο τους ως «καλοί εργαζόμενοι» και «αντάξιοι» του κράτους ευημερίας, δείχνοντας ουσιαστικά την επιθυμία της τοποθέτησής τους, κάτω από ένα ισχυρό και ασφαλές πλέγμα κοινωνικής προστασίας (Alho & Sippola, 2019).

Οι ευκαιρίες εργασιακής κινητικότητας και κοινωνικής αλληλεπίδρασης με το γηγενή πληθυσμό μπορεί να διαδραματίζουν εξίσου σημαντικό ρόλο στην προώθηση της κοινωνικής ενσωμάτωσης των μεταναστευτικών πληθυσμών. Από πρόσφατη έρευνα του 2018, που πραγματοποιήθηκε σε μετανάστες στη Νέα Υόρκη και τη Βαρκελώνη, διαπιστώθηκε πως οι περισσότερες ευκαιρίες για κινητικότητα, πολιτιστική έκφραση και αλληλεπίδραση με το γηγενή

πληθυσμό, δίνει στους μεταναστευτικούς πληθυσμούς μεγαλύτερη ικανοποίηση για τον τόπο που ζουν και περισσότερες ευκαιρίες ανοδικής κοινωνικοοικονομικής κινητικότητας, παρόλο που εργάζονται πολλές ώρες και λαμβάνουν χαμηλούς μισθούς (Castañeda, 2018). Αντίθετα, η αντίστοιχη έρευνα στο Παρίσι έδειξε μεγαλύτερη ανησυχία και ανασφάλεια στους μετανάστες, οι οποίοι παρόλο που είχαν στη διάθεσή τους περισσότερα οικονομικά οφέλη από ένα ισχυρότερο κράτος ευημερίας, είχαν όμως, λιγότερες ευκαιρίες εργασιακής κινητικότητας, πολιτικής και πολιτιστικής έκφρασης και κοινωνικής αλληλεπίδρασης με τους γηγενείς. Σημαντικό ρόλο επίσης στην ικανοποίηση της ζωής των μεταναστών διαδραματίζει και η οικονομικά προσιτή στέγαση σε κεντρικές αστικές περιοχές, η οποία θα πρέπει απ' το κράτος να ενισχύεται στις περιπτώσεις μακροχρόνια διαμενόντων μεταναστών. (Castañeda, 2018)

Σημαντική πλευρά της κοινωνικής ενσωμάτωσης των μεταναστών αποτελεί και η διαδικασία πολιτογράφησης και η ευκολία πρόσβασης σε αυτήν. Πολλά ερευνητικά αποτελέσματα δείχνουν ότι μία πολιτική από την πλευρά του κράτους που δεν παρεμποδίζει την διαδικασία μέχρι την ολοκλήρωση της πολιτογράφησης, αντανακλά μία αντίστοιχη πολιτική διάχυσης των πολιτικών και κοινωνικών δικαιωμάτων και την προώθηση παροχής ίσων ευκαιριών για όλους τους κατοίκους, γηγενείς, πολιτογραφημένους και μη, μετανάστες. Αντίθετα, μία περιοριστική πολιτική πολιτογράφησης, σηματοδοτεί ένα κράτος ανίσχυρο να δεσμευτεί την κατοχύρωση των αντίστοιχων δικαιωμάτων για όλους τους κατοίκους του (Huddleston and Vink, 2015).

Πολλές άλλες έρευνες έχουν δείξει διαφορετικά απ' τα αναμενόμενα αποτελέσματα για τα αναμφισβήτητα οφέλη ενός ισχυρού κράτους ευημερίας. Κάποια κράτη έχουν καλύτερα αποτελέσματα στα ζητήματα της κοινωνικής ενσωμάτωσης των μεταναστών και άλλα όχι τόσο, λόγω της διαφορετικής κοινωνικής πολιτικής που ακολουθούν. Σε μία συγκριτική μελέτη του Koopmans, το 2010, σε οκτώ ευρωπαϊκές χώρες και συγκεκριμένα τις Γερμανία, Γαλλία, Μ.Β, Σουηδία, Ολλανδία, Ελβετία, Βέλγιο και Αυστρία, διερευνήθηκε το πώς οι πολιτικές ένταξης και το κράτος ευημερίας της κάθε χώρας, έχουν επηρεάσει τη διαβίωση και την κοινωνικοοικονομική ενσωμάτωση των μεταναστών. Σύμφωνα με την παραπάνω μελέτη διερευνήθηκαν τρεις τομείς που σχετίζονται με την κοινωνική ενσωμάτωση των μεταναστών: α) το ποσοστό συμμετοχής των μεταναστών στην αγορά εργασίας, β) τα επίπεδα στεγαστικού-χωρικού διαχωρισμού (γκετοποίηση) και γ) τα ποσοστά ατόμων με μεταναστευτικό υπόβαθρο που έχουν καταδικαστεί για εγκληματική συμπεριφορά. Η Σουηδία, το Βέλγιο και η Ολλανδία δεν έχουν

επιτύχει ικανοποιητικά αποτελέσματα στους παραπάνω τομείς, αν και παρέχουν εύκολη πρόσβαση στην ιθαγένεια. (Koopmans, 2010).

Χώρες, όπως η Γερμανία η Αυστρία και η Ελβετία, που έχουν υιοθετήσει πιο αυστηρή και περιοριστική πολιτική για τους μετανάστες και χώρες όπως η Γαλλία που έχουν ακολουθήσει πολιτική αφομοίωσης των μεταναστών, που προέρχονται από διαφορετικούς πολιτισμούς, έχουν επιτύχει καλύτερα αποτελέσματα στους τομείς της κοινωνικής ενσωμάτωσης που διερευνήθηκαν. Επίσης, καλά αποτελέσματα έχει επιδείξει και η Μ.Β. που διαθέτει σχετικά φτωχό κράτος ευημερίας, με εξαίρεση τα ποσοστά γκετοποίησης των μεταναστών, όπου διατηρούνται ακόμα υψηλά (Koopmans, 2010). Στην περίπτωση απουσίας ενός ισχυρού κράτους ευημερίας, σύμφωνα με το συγγραφέα, η μετανάστευση τείνει να είναι οικονομικά συμφέρουσα για τους περισσότερους ανθρώπους, επειδή καθιστά φθηνότερες τις υπηρεσίες και τα προϊόντα που διατίθενται από το κράτος. Σε χώρες όπως η Γερμανία και η Αυστρία, οι οποίες έχουν ένα σχετικά πλούσιο κράτος ευημερίας, η νομοθεσία της άδειας παραμονής, της πολιτογράφησης και γενικότερα της διατήρησης των κοινωνικών δικαιωμάτων για τους μετανάστες, εξαρτάται από την πειθαρχία τους στους νόμους του κράτους. Κατά κάποιο τρόπο, αυτές οι χώρες, σε αντιδιαστολή με άλλες, όπως τη Μ. Βρετανία και τις Ηνωμένες Πολιτείες, έχουν αντικαταστήσει την πειθαρχία που ασκεί η αγορά για τους μετανάστες, με την πειθαρχία του κράτους (Koopmans, 2010).

Αντίθετα, η ολλανδική και σουηδική κοινωνική πολιτική, η οποία προσφέρει στους μετανάστες την απεριόριστη πρόσβαση στα δικαιώματα ενός πλήρους οπλοστασίου κράτους ευημερίας, παρά τα αρχικά καλά αποτελέσματα, οδήγησε σύμφωνα με τον Koopmans, 2010, μακροπρόθεσμα σε μία παθητική, από πλευράς μεταναστών, αξιοποίηση των δικαιωμάτων τους. Για το λόγο αυτό, παρατηρείται και τα τελευταία χρόνια, μία μεταστροφή ορισμένων χωρών, σε αυστηρότερες πολιτικές περιορισμού των παροχών κοινωνικής ευημερίας. Επίσης, πολλές ευρωπαϊκές χώρες έχουν αναγνωρίσει τη σημαντικότητα της γλωσσικής και πολιτιστικής συμμόρφωσης των μεταναστών, με την ένταξη ιδιαίτερα των νεοαφιχθέντων μεταναστών, σε υποχρεωτικά μαθήματα γλωσσικής και πολιτιστικής εξοικείωσης με τη χώρα υποδοχής, προκειμένου να ενταχθούν περαιτέρω στα αντίστοιχα προγράμματα κοινωνικής ευημερίας (Koopmans, 2010).

Σύμφωνα πάλι με μία άλλη μεγάλη πολυετή έρευνα από το 1980 έως το 2008, που πραγματοποιήθηκε σε 10 ευρωπαϊκές χώρες από τους Ruud Koopmans, Ines Michalowski, and Stine Waibel το 2012, σημαντικό ρόλο στην υιοθέτηση μίας αυστηρής, ή μίας πιο φιλελεύθερης

πολιτικής, στην απόδοση των δικαιωμάτων των μεταναστών, διαδραματίζουν δύο παράγοντες: α) ο πληθυσμός των διαφόρων μεταναστευτικών ομάδων και η τυχόν πολιτική τους δύναμη σε κάθε χώρα και β) η ύπαρξη, ο ρόλος και η διεισδυτικότητα ακροδεξιών κομμάτων στο πολιτικό προσκήνιο. Ο δεύτερος παράγοντας έχει οδηγήσει πέντε από τα δέκα, υπό εξέταση ευρωπαϊκά κράτη, όπως την Ολλανδία, σε μεταστροφή από μία ελαστική πολιτική απόδοσης των δικαιωμάτων, σε πιο περιοριστικές πολιτικές (Koopmans, Michalowski & Waibel, 2012). Στις υπό έρευνα ευρωπαϊκές χώρες, σύγκλιση πολιτικής βρέθηκε μόνο στους τομείς καταπολέμησης των διακρίσεων και προστασίας έναντι της απέλασης. Αντίθετα, σημαντικές αποκλίσεις υπήρξαν σε τέσσερις τομείς και συγκεκριμένα στην πρόσβαση στην απασχόληση σε δημόσιες υπηρεσίες, στα δικαιώματα στην εκπαίδευση και κατάρτιση, στα πολιτιστικά και θρησκευτικά δικαιώματα, και τα δικαιώματα που απορρέουν από το γάμο με μετανάστη (Koopmans, Michalowski & Waibel, 2012).

Για πολλούς ερευνητές πάντως, οι πολιτικές που διέπουν την απασχόληση, τη διαμονή, την πρόσβαση στις κοινωνικές υπηρεσίες και τις υπηρεσίες για την απόκτηση της ιθαγένειας, καλούνται σύμφωνα με τον Mojca Rajnik, (2011), στρατηγικές κυκλικής κατάστασης. Μια άδεια είναι δεμένη με μία άλλη απαίτηση. Χωρίς πρόσβαση στην εργασία δεν είναι δυνατή η απόκτηση άδειας παραμονής. Χωρίς άδεια παραμονής δεν είναι δυνατή η απόκτηση άδειας μόνιμης διαμονής. Χωρίς μόνιμη άδεια διαμονής δεν είναι δυνατή η απόκτηση ιθαγένειας κ.ο.κ (Rajnik, 2011). Οι στρατηγικές αυτές κυκλικής κατάστασης δημιουργούν συνθήκες για "ανιθαγένεια των μεταναστών", με συνέπεια να μην μπορούν να πετύχουν εύκολα οι πληθυσμοί αυτοί, την κατάκτηση της κοινωνικής ιδιότητας του πολίτη. Αντίθετα, παγιδεύονται μέσα σε συμπαγείς και στενές διαδικασίες μίας κυκλικής κατάστασης που διαρκεί αρκετά και λόγω της επιλεκτικής εισαγωγής στην ιθαγένεια (Rajnik, 2011).

Ταυτόχρονα, οι μετανάστες προκειμένου να διασφαλίσουν την ασφάλεια του καθεστώτος διαμονής τους, θα πρέπει να αποδεικνύουν συνεχώς, ότι έχουν καθαρό ποινικό μητρώο και ότι διαθέτουν επαρκές εισόδημα για τον εαυτό τους και τα μέλη της οικογενείας τους (Eugster, 2018). Κατά συνέπεια, αν και οι μετανάστες έχουν επίσημη πρόσβαση στην κοινωνική ζωή, πολλά από τα θεσμοθετημένα δικαιώματά τους ενδέχεται να μην μπορέσουν να τα χρησιμοποιήσουν. Ορισμένοι μετανάστες μπορεί να αντιμετωπίσουν και άλλα εμπόδια, όπως οι διάφορες διακρίσεις, που είτε τους δυσκολεύουν να εισέλθουν στην αγορά εργασίας, είτε τους ωθούν στη μη τυπική απασχόληση με χαμηλές αμοιβές, κακές συνθήκες εργασίας και διάτρητες κοινωνικές παροχές (Eugster, 2018)

Σε ορισμένα κράτη μέλη της Ε.Ε. παρατηρούνται επίσης, προκαταλήψεις, όσον αφορά στη νοοτροπία των μεταναστών, για τους οποίους θεωρείται ότι εκμεταλλεύονται το γενναιόδωρο σύστημα κοινωνικής πρόνοιας στη χώρα που θα εισέλθουν. Επιπλέον, τα εθνικιστικά κόμματα τείνουν να κατηγορούν την Ε.Ε. για πλήθος οικονομικών προκλήσεων και υποδεικνύουν ότι «το εθνικό κλείσιμο» ή ο «έλεγχος των εθνικών συνόρων» θα προσφέρει νέες ευκαιρίες σε όσους έχουν μείνει πίσω στις οικονομικές εξελίξεις. Αντίθετα, πολλές φωνές μέσα στην Ευρώπη, καθώς και πολιτικές οργανώσεις και κόμματα, εξακολουθούν να υποστηρίζουν την ιδέα της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, παρόλο που το σχέδιο αυτό φαίνεται σήμερα να στερείται πειστικής αφήγησης και ικανούς πολιτικής ηγεσίας (Seeleib-Kaiser, 2018).

5.2 Τα κοινωνικά δικαιώματα των μεταναστών στην Ελλάδα

Η κατοχύρωση των κοινωνικών δικαιωμάτων στην Ελλάδα αναδύεται μέσα από ένα συγκερασμό πολλών παραγόντων που σχετίζονται με το ελληνικό σύνταγμα και νομοθεσία, την υφιστάμενη παγιωμένη ιστορική και κοινωνική κουλτούρα και τη γενικότερη κοινωνική πολιτική και αντίληψη, γύρω από τις ανάγκες των ευάλωτων κοινωνικών ομάδων. Επιπλέον, για τα ζητήματα που αφορούν στους μετανάστες, σημαντικό ρόλο διαδραματίζουν η ιστορική σχέση της χώρας με τη μετανάστευση, η γενικότερη μεταναστευτική πολιτική αντίληψη και πρακτική γύρω από την εθνικότητα και τα μεταναστευτικά ζητήματα, αλλά και τα πρότυπα και στερεότυπα που διακατέχουν απλούς πολίτες, δημόσιους λειτουργούς και πολιτικούς απέναντι στους μετανάστες. Έτσι λοιπόν, στο ελληνικό Σύνταγμα, όπου γίνεται αναφορά για τα δικαιώματα του πολίτη, όπως στο άρθρο 25 παρ. 1, αυτά δεν αφορούν μόνο στον Έλληνα πολίτη, αλλά σε κάθε μέλος του κοινωνικού συνόλου, που κατά τη διατύπωση του άρθρου 5 παρ. 1 του Συντάγματος, θεωρείται όποιος διαμένει στην Ελλάδα και συμμετέχει στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της χώρας (Καϊδατζής, 2010). Αντίθετα, το Σύνταγμα κατοχυρώνει δικαιώματα μόνο για τους Έλληνες υπηκόους, όπου χρησιμοποιεί τον όρο «Έλληνες», όπως στο άρθρο 5, παρ. 4 για την απαγόρευση ατομικών διοικητικών μέτρων, καθώς και στα άρθρα 11 και 12 για τα δικαιώματα του «συνέρχεσθαι» και «συνεταιρίζεσθαι». Σε άλλα σημεία του Συντάγματος, για τον ίδιο λόγο χρησιμοποιείται και ο όρος «Έλληνες πολίτες» όπως στο άρθρο 4 παρ. 4 για το δικαίωμα πρόσβασης σε δημόσιες θέσεις, ή στο άρθρο 29 για το δικαίωμα ίδρυσης πολιτικών κομμάτων (Καϊδατζής, 2010).

Η συντριπτική πλειοψηφία των μεταναστών στην Ελλάδα, όπως ήδη έχει αναφερθεί, προέρχεται από τη γειτονική Αλβανία. Συνεπώς, οι περισσότερες μελέτες προσεγγίζουν τα ζητήματα της κοινωνικής ενσωμάτωσης των Αλβανών μεταναστών. Οι King και Mai το 2008 (οπ. αναφ. στο Μιχαήλ, 2010) βασιζόμενοι στην τυπολογία που ανέπτυξε ο Heckmann για τη μετανάστευση στην Ευρώπη, διέκριναν, ειδικά για την περίπτωση των Αλβανών μεταναστών, τέσσερα επίπεδα ενσωμάτωσης στη Νότια Ευρώπη: α) Το δομικό (structural) επίπεδο που σχετίζεται με τη θέση των μεταναστευτικών ομάδων σε θεσμούς της κοινωνίας υποδοχής, όπως την αγορά εργασίας, την οικονομία, την κατοικία, την εκπαίδευση, τα συστήματα υγείας και κοινωνικής πρόνοιας κλπ, β) το πολιτισμικό (cultural), που αφορά στην επαρκή γνώση της γλώσσας της χώρας υποδοχής, την απόκτηση και μετάδοση γνώσεων και πολιτισμικών αξιών, στάσεων και συμπεριφορών, θρησκευτικών πεποιθήσεων, αλλά και αμοιβαίου επιπολιτισμού, γ) το αλληλεπιδραστικό (interactive) επίπεδο, που σχετίζεται με τη συμμετοχή και αποδοχή των μεταναστών στα κοινωνικά δίκτυα και τις σχέσεις τους με μέλη της κοινωνίας υποδοχής και δ) το ταυτοποιητικό ή αυτοπροσδιοριστικό επίπεδο (identificational), όπου ο/η μετανάστης/τρια, σε μια προχωρημένη πια φάση ενσωμάτωσης, τη στιγμή που έχουν προηγηθεί τα παραπάνω στάδια, έχει αναπτύξει την αίσθηση του «ανήκειν» στην κοινωνία υποδοχής (Μιχαήλ, 2010). Τα τέσσερα στάδια στην τυπολογία του Heckman, φαίνονται να ακολουθούνται και στην περίπτωση της ενσωμάτωσης των Αλβανών μεταναστών στην ελληνική κοινωνία. Η γνώση της γλώσσας της κοινωνίας υποδοχής αποτελεί ίσως, τη σπουδαιότερη παράμετρο και το κλειδί για την επιτυχημένη διαδικασία ενσωμάτωσης στα τρία απ' τα τέσσερα επίπεδα της, του πολιτισμικού, αλληλεπιδραστικού και αυτοπροσδιοριστικού. Γενικότερα, για τους μετανάστες και σύμφωνα με την επιστήμη της κοινωνιογλωσσολογίας, η εκμάθηση της γλώσσας της χώρας υποδοχής μπορεί να έχει ως επακόλουθο, είτε τον παραγκωνισμό της μητρικής γλώσσας του μετανάστη (γλωσσική υποχώρηση), είτε τη γλωσσική διατήρηση (Θεοδωρακοπούλου & Ρεντίφη, 2016). Στην περίπτωση των Αλβανών μεταναστών 2^{ης} γενιάς, σύμφωνα με τη μελέτη της Μιχαήλ το 2010, διαφαίνεται μία γλωσσική μετατόπιση, υιοθετώντας και μέσα από το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα, την ελληνική γλώσσα, ως επικρατούσα γλώσσα ομιλίας και επικοινωνίας, ταυτίζοντας την προγονική τους γλώσσα με την οπισθοδρόμηση. Στη γλωσσική μετατόπιση της 2^{ης} γενιάς μπορεί να έχει συμβάλει και η γενικότερη αντίληψη που επικρατεί στην Ελλάδα, όπως και στις περισσότερες χώρες της Μεσογείου, ότι δηλαδή, για να είναι «ίσοι» οι μετανάστες με τους γηγενείς, θα πρέπει να είναι ίδιοι με αυτούς, κάτι που παραπέμπει περισσότερο στην αφομοίωση, παρά στην κοινωνική ενσωμάτωση (Παύλου, 2004)

Στην Ελλάδα, η μετανάστευση συνδέθηκε στενά με την ελληνική οικονομία. Πολλοί τομείς της ελληνικής οικονομίας, όπως ο πρωτογενής, αναζωογονήθηκε με τη συμμετοχή σε αυτόν, πολλών μεταναστευτικών ομάδων, ενώ η συνολική επίδρασή των μεταναστών στην ελληνική οικονομία σύμφωνα, με τους Μητράκο και Τσακλόγλου, 2010, κρίνεται θετική. Υπήρξαν όμως, ταυτόχρονα και αρνητικές συνέπειες, καθώς η οικονομική θέση των τριών φτωχότερων δεκατημορίων του πληθυσμού επιβαρύνθηκε, και επιδεινώθηκαν τα παρατηρούμενα διαστρωματικά επίπεδα φτώχειας και ανισότητας (Μητράκος & Τσακλόγλου, 2010).

Ένα άλλο στοιχείο που έχει συνδεθεί με τη μετανάστευση στην Ελλάδα αποτελεί το ζήτημα της αυξημένης εγκληματικότητας των μεταναστών. Για το θέμα αυτό, πολλές έρευνες, όπως αυτές των Hudson, 1993, Καρύδης, 1996, Τσουκαλά, 2001, Waquant, 2002, (όπ. αναφ. στο Παύλου, 2004), επεσήμαναν ότι στην αυξημένη εγκληματικότητα υπεισέρχονται εξωγενείς παράγοντες. Τέτοιοι αποτελούν η μεγαλύτερη προθυμία για καταγγελία εγκλημάτων από δράστες μετανάστες, η αυστηρότερη επιτήρηση των μεταναστευτικών κοινοτήτων από την αστυνομία, οι προκαταλήψεις των δικαστών σε βάρος τους, η απουσία σοβαρής νομικής εκπροσώπησής τους και τα προβλήματα κατανόησης της γλώσσας. Επίσης, η απορρύθμιση της αγοράς εργασίας, η εισφοροδιαφυγή και η εκμετάλλευση του εργατικού δυναμικού σχετίζονται με κάποιους τομείς αυξημένης εγκληματικότητας ανάμεσα στους μετανάστες (Παύλου, 2004).

Ένα ακόμα ζήτημα που συνδέεται με το μεταναστευτικό φαινόμενο στην Ελλάδα, αποτελεί το δημογραφικό πρόβλημα. Η μετανάστευση έχει παίξει σημαντικό ρόλο στη δημογραφική ανανέωση του πληθυσμού της Ελλάδας, μετά τη δεκαετία του 1990. Η αύξηση που ακολούθησε τη δεκαετία του 2001, οφείλεται κατά 97% στους μετανάστες και κατά 3% στην φυσική αύξηση, ενώ το 2011 ο συνολικός πληθυσμός της χώρας μειώνεται κατά 119.000 άτομα σε σχέση με το 2001. Χαρακτηριστικό είναι πως χωρίς τους μετανάστες η μείωση αυτή του πληθυσμού θα είχε ανέλθει στις 269.000 (Ζωγραφάκης & Κασίμης, 2014). Συναφές με το δημογραφικό πρόβλημα αποτελεί το γεγονός του γηρασμένου ελληνικού πληθυσμού. Το 2020 το 22% του πληθυσμού ήταν ηλικίας άνω των 65 ετών. Το παραπάνω στοιχείο σε συνδυασμό με την αυξανόμενη συμμετοχή των Ελληνίδων στην αγορά εργασίας, τις αδύναμες κοινωνικές υπηρεσίες και την έμφαση στο ρόλο της οικογένειας, ως βασικός θεσμός κοινωνικής φροντίδας, έχει οδηγήσει και σε σημαντική αύξηση των εργαζομένων στην οικιακή φροντίδα (Bartolini, Cohen, Fratsea, Mitchell, Morav, Papadopoulos, Parker, Feduchi, Vergis, Vizan et Altuna, 2022).

Οι χώρες του νοτιου-ευρωπαϊκού μοντέλου, όπως η Ελλάδα, συνιστούν μία ακραία εκδοχή ενός επιδοματοκεντρικού μοντέλου της Ευρώπης, με κοινωνική πολιτική, βασισμένη σε χρηματικές παροχές που διανέμονται από ένα κατακερματισμένο προνοιακό σύστημα κοινωνικής πολιτικής (Ferrera, 1996). Το μεγάλο μειονέκτημα της Ελλάδας, έναντι πολλών ευρωπαϊκών κρατών της Βόρειας Ευρώπης, φαίνεται να είναι η έλλειψη των παράλληλων κοινωνικών δομών και υποδομών υποστήριξης των αλλοδαπών, αλλά και των υπόλοιπων ευπαθών κοινωνικών ομάδων (Μπάγκαβος & Παπαδοπούλου, 2002). Εδώ έγκειται και ο διαχωρισμός ανάμεσα στις χώρες του αναπτυγμένου βορρά και του υποανάπτυκτου νότου, που παραπέμπει σε μια αντιδιαστολή των κοινωνικών υπηρεσιών και των οικογενειακών και κοινωνικών δικτύων. Στην Ελλάδα, λόγω των ισχών δημόσιων θεσμών, η οικογένεια και τα κοινωνικά δίκτυα αναλαμβάνουν το ρόλο της ενίσχυσης του κοινωνικού δεσμού (Παπαδοπούλου, 2002).

Επίσης, στην Ελλάδα πολλές πολιτισμικές, θρησκευτικές, ή εθνικές οργανώσεις και σύλλογοι για τους μετανάστες, αντιμετωπίζουν αρκετά οργανωτικά προβλήματα και δυσκολίες στην εύρεση χώρων και την απρόσκοπτη λειτουργία τους. Διαπιστώνεται επίσης, ότι είναι αρκετά περιορισμένη η επικοινωνία μεταξύ των μειονοτήτων και της πλειοψηφία των μεταναστευτικών οργανώσεων (Zrinščak, 2011). Εξάλλου, οι μεταναστευτικοί φορείς και ομάδες συμφερόντων δείχνουν να μην μπορούν να επηρεάσουν ενεργά και αποτελεσματικά στη διαμόρφωση πολιτικών για τα εργασιακά ζητήματα και τη μετανάστευση (Καψάλης, 2018). Στον παραγκωνισμένο ρόλο τους φαίνεται να συμβάλλει και η απουσία των πολιτικών δικαιωμάτων των μεταναστών, κάτι που σε διαφορετική περίπτωση θα ενίσχυε τη θέση τους και θα ισχυροποιούσε τα εργασιακά και κοινωνικά δικαιώματά τους. Επιπλέον, σύμφωνα με την τελευταία έκθεση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής κατά του Ρατσισμού και της Μισαλλοδοξίας (European Commission against Racism and Intolerance - ECRI), παρά το σημαντικό έργο αρκετών Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων, όσον αφορά στην υποστήριξη των μεταναστών στην Ελλάδα, η αποτελεσματικότητά τους έχει περιοριστεί αρκετά. Αυτό οφείλεται, εκτός των άλλων και λόγω μίας πρόσφατης Υπουργικής Απόφασης της 14ης Απριλίου 2020, που επέφερε αυστηρότερους κανόνες στη λειτουργία τους και την εγγραφή τους στα μητρώα Μ.Κ.Ο. Το παραπάνω στοιχείο φαίνεται να έχει καταστήσει ανενεργές ορισμένες Μ.Κ.Ο. που δραστηριοποιούνται στους τομείς της διεθνούς προστασίας, της μετανάστευσης, της μετεγκατάστασης και της κοινωνικής ενσωμάτωσης των μεταναστών. (ECRI, 2022).

Σύμφωνα με τη βαθμολόγηση κοινωνικής ενσωμάτωσης που έχει καθιερώσει ο Δείκτης MIPEX, (Migrant Integration Policy Index), στην Ελλάδα, οι υπήκοοι τρίτων χωρών

αντιμετωπίζουν αρκετές δυσκολίες στην κοινωνική τους ενσωμάτωση, παρά τη βελτίωση της κοινωνικής τους θέσης, σε σχέση με το παρελθόν. Αριθμητικά, η χώρα μας βαθμολογείται με 46 (στην κλίμακα από 1 έως 100), 4 μονάδες κάτω από τον διεθνή μέσο όρο (50/100). Σημαντικά εμπόδια αναδύονται στην εκπαίδευση των μεταναστών, στην πολιτική τους συμμετοχή, αλλά και στην πρόσβασή τους στην ελληνική υπηκοότητα (Solano & Huddleston, 2020). Η κοινωνική ιδιότητα του πολίτη για τους μετανάστες στην Ελλάδα, χαρακτηρίζεται από το MIPEX ως «Ισότητα στα χαρτιά», μην προσφέροντας ίσες ευκαιρίες σε γηγενείς και μετανάστες και εγγυώμενη μερικώς τα κοινωνικά δικαιώματα και την κοινωνική προστασία των μεταναστών σε μακροπρόθεσμο επίπεδο. Οι μετανάστες στην Ελλάδα απολαμβάνουν λιγότερα δικαιώματα και λιγότερες ευκαιρίες ένταξης, από ότι στα περισσότερα κράτη, όπου διενεργείται η συγκεκριμένη μέτρηση.

Σε σύγκριση με άλλους προορισμούς στη Μεσόγειο, οι πολιτικές ενσωμάτωσης των μεταναστών στην Ελλάδα είναι πιο αδύναμες από αυτές της Ιταλίας, της Πορτογαλίας και της Ισπανίας, περισσότερο παρόμοιες με αυτές της Μάλτας και ελαφρώς καλύτερες από αυτές της Κύπρου και της Τουρκίας (Solano & Huddleston, 2020). Η Ελλάδα αποτελεί μία από τις πιο άκαμπτες χώρες, όσον αφορά στην επέκταση των πολιτικών δικαιωμάτων σε πολίτες που δεν κατέχουν την ελληνική ιθαγένεια, αποκλείοντας τους γενικά από τις δημοκρατικές διαδικασίες, μην έχοντας δικαίωμα ψήφου, ούτε σε τοπικές, δημοτικές και περιφερειακές εκλογές (Solano & Huddleston, 2020).

Μία οργανωμένη προσπάθεια υλοποίησης ενός ολοκληρωμένου συστήματος κοινωνικής ενσωμάτωσης μεταναστών και προσφύγων και συμμετοχής τους στην τοπική κοινωνία, αποτέλεσε και ο θεσμός των Συμβουλίων Ένταξης Μεταναστών (ΣΕΜ). Με το άρθρο 79 του Ν.4555/2018, τα Σ.Ε.Μ. μετονομάστηκαν σε Σ.Ε.Μ.Π. (Συμβούλια Ένταξης Μεταναστών και Προσφύγων), επιφέροντας αλλαγές στον τρόπο λειτουργίας τους και λήψης των αποφάσεων. Ωστόσο, σύμφωνα με τους ερευνητές και τις πρώτες εκτιμήσεις, ο θεσμός των Σ.Ε.Μ.Π. δεν έχει τη διεισδυτικότητα που θα αναμενόταν και δεν φαίνεται να λειτουργεί αποτελεσματικά στις περισσότερες περιπτώσεις στις οποίες οι δημοτικές αρχές κλήθηκαν να υλοποιήσουν το θεσμό αυτό. Οι λόγοι πίσω απ' αυτήν την αναποτελεσματική εφαρμογή του νέου θεσμού, είναι, είτε η έλλειψη πολιτικής βούλησης για οικονομική υποστήριξη της λειτουργίας του θεσμού, είτε η αξιολόγηση των τοπικών αρχών, ότι η λειτουργία των Συμβουλίων θα επηρεάσει αρνητικά τη συμμετοχή των μεταναστών στην τοπική κοινότητα (Papadopoulou, Dimoulas & Symeonaki, 2014).

Τα Κέντρα ένταξης Μεταναστών (Κ.Ε.Μ.) που θεσμοθετήθηκαν με τον Ν. 4368/2016 (ΦΕΚ. 21/Α'/2016) και αποτελούν παραρτήματα των Κέντρων Κοινότητας των Δήμων, αποτελούν μία ακόμη προσπάθεια, προς τη διευκόλυνση της κοινωνικής ενσωμάτωσης μεταναστών και προσφύγων. Ο συντονισμός της λειτουργίας των Κ.Ε.Μ. ανήκει στη Διεύθυνση Κοινωνικής Ένταξης του Υπουργείου Μετανάστευσης και Ασύλου. Πολύ σημαντικό στοιχείο είναι ότι στο πλαίσιο των Κ.Ε.Μ. μπορεί να υλοποιούνται επωφελείς δράσεις, όπως μαθήματα ελληνικής γλώσσας, ιστορίας και ελληνικού πολιτισμού σε ενήλικες μετανάστες, διαπολιτισμικές δράσεις με έμφαση στη συνύπαρξη παιδιών και νέων αλλοδαπών και γηγενών και δράσεις για τη διευκόλυνση της πρόσβασης των μεταναστών στην αγορά εργασίας (Υπουργείο Μετανάστευσης και Ασύλου, 2022). Όμως και τα Κ.Ε.Μ., όπως και τα Σ.Ε.Μ.Π., δεν επαρκούν για να καλύψουν τις μεγάλες ανάγκες μεταναστευτικών και προσφυγικών πληθυσμών στην Ελλάδα, λόγω εκτός των άλλων και του περιορισμένου αριθμού τους.

Βασικός πυλώνας για την κοινωνική ενσωμάτωση των μεταναστευτικών πληθυσμών αποτελεί η Διεύθυνση Κοινωνικής ένταξης του Υπουργείου Μετανάστευσης και Ασύλου. Η παραπάνω διεύθυνση συμμετέχει στο «Πρόγραμμα Αμοιβαίας Βοήθειας» (Mutual Assistance Project), έναν ευρωπαϊκό μηχανισμό ανταλλαγής γνώσης και εμπειρίας μεταξύ των αρμοδίων φορέων των κρατών – μελών, σε σχέση με ζητήματα κοινωνικής ενσωμάτωσης των μεταναστευτικών μειονοτήτων. Η Διεύθυνση Κοινωνικής Ένταξης του Υπουργείου υπέβαλε τον Ιανουάριο του 2020 αίτημα στο Πρόγραμμα Αμοιβαίας Βοήθειας και ζήτησε τη συνεργασία Αυστρίας και Ιταλίας, στο πλαίσιο της ανταλλαγής καλών πρακτικών και εμπειρογνωμοσύνης, σχετικά με την κοινωνική ενσωμάτωση των μεταναστών. Το συγκεκριμένο αίτημα εγκρίθηκε από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή ένα μήνα μετά και η δράση αναμένεται να υλοποιηθεί εντός του 2021 και 2022, παρατείνόμενη λόγω της πανδημίας του COVID-19 (Υπουργείο Μετανάστευσης και Ασύλου, 2022).

Γενικότερα, οι πολιτικές κοινωνικής ενσωμάτωσης που εφαρμόστηκαν, σύμφωνα με τον Παπαδόπουλο, 2018, ήσαν βραχυπρόθεσμες και αποσπασματικές και αναποτελεσματικές ως προς τους στόχους της, έχοντας ως πεδίο αναφοράς κυρίως την αγορά εργασίας. Επίσης, λόγω των υψηλών απαιτήσεων, ακόμα και κατά τη διάρκεια της κοινωνικοοικονομικής κρίσης, για ανανέωση της άδειας διαμονής, μεγάλα τμήματα μεταναστευτικών ομάδων έμεναν χωρίς νομιμοποιητικά έγγραφα, τροφοδοτώντας την άτυπη αγορά εργασίας. (Παπαδόπουλος, 2018).

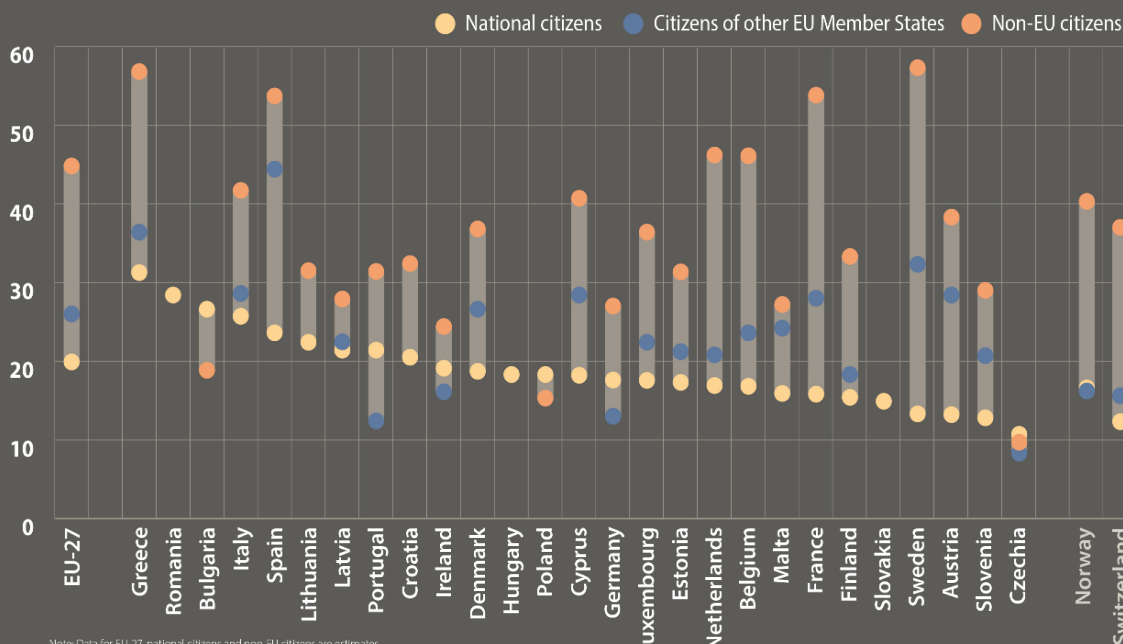

5.3 Στοιχεία φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού για τους μεταναστευτικούς πληθυσμούς

Παρόλη τη δυναμική της κοινωνικής πολιτικής των χωρών της Ε.Ε., τους στόχους που αυτή θέτει κάθε φορά για μείωση της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού στις ευάλωτες κοινωνικές ομάδες, οι αριθμοί παραμένουν «σκληροί». Το επόμενο σχεδιάγραμμα της Eurostat αποτυπώνει με σύγχρονο και πολύ παραστατικό τρόπο τη θέση των μεταναστών σε σχέση με τους γηγενείς και τους πολίτες χωρών της Ε.Ε., όσον αφορά στον κίνδυνο φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού. Σχετικά με το μέσο όρο των χωρών της Ε.Ε των 27 χωρών, ο κίνδυνος αυτός είναι υπερδιπλάσιος για τους μετανάστες, σε σχέση με τους γηγενείς και 20% αυξημένος σε σχέση με τους λοιπούς πολίτες - κάτοικους άλλων κρατών μελών της Ε.Ε. Με το πορτοκαλί χρώμα αποτυπώνεται το ποσοστό των υπηκόων τρίτων χωρών που βρίσκονται σε κίνδυνο φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού. Με το μπλέ δίνεται το αντίστοιχο ποσοστό για τους πολίτες που διαθέτουν άλλη εθνικότητα, χώρας της Ε.Ε, απ' αυτήν στην οποία ζουν, ενώ με το χρώμα της ώχρας δίνονται τα ποσοστά φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού για τους γηγενείς πολίτες. Όπως είναι φανερό από το διάγραμμα 7, το πορτοκαλί χρώμα που αντιστοιχεί στους υπηκόους τρίτων χωρών, βρίσκεται στην κορυφή του εύρους μικρότερου - μεγαλύτερου κινδύνου φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού, για τις τρεις κατηγορίες πολιτών που διαμένουν στις χώρες της Ε.Ε. σχεδόν σε όλα τα κράτη της Ε.Ε. εξαιρουμένων της Βουλγαρίας, της Πολωνίας και της Τσεχίας. Χαρακτηριστικό για τις προαναφερόμενες τρεις χώρες, είναι και το πολύ μικρό εύρος μεταξύ του ελάχιστου (για τους υπηκόους τρίτων χωρών) και του υψηλότερου ποσοστού (για τους γηγενείς), κινδύνου φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού. Επίσης, απουσιάζουν στοιχεία για τους πολίτες της Ε.Ε. σε δύο χώρες, στην Πολωνία και τη Βουλγαρία. Η Ελλάδα, σύμφωνα με το παρακάτω σχεδιάγραμμα, εμφανίζει το υψηλότερο ποσοστό κινδύνου φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού στην Ε.Ε., τόσο για τους μετανάστες προερχόμενοι από τρίτες χώρες, μαζί με τη Σουηδία, αγγίζοντας το 60 %, όσο όμως και για τους Έλληνες πολίτες που ξεπερνά το 30%. (Eurostat, 2021).

People at risk of poverty or social exclusion, by citizenship

(% of people aged 20-64 years, 2019)

Note: Data for EU-27, national citizens and non-EU citizens are estimates. EU-27, Estonia, Latvia, citizens of other EU Member States: data with limited reliability. Bulgaria, Lithuania and Poland, non-EU citizens: data with limited reliability. Bulgaria, Croatia, Lithuania, Poland, citizens of other EU Member States: data not available. Hungary, Romania and Slovakia, citizens of other EU Member States and non-EU citizens: data not available.

ec.europa.eu/eurostat

Διάγραμμα 7: Ποσοστά ανθρώπων ανά εθνικότητα για κάθε χώρα, που βρίσκονται σε κίνδυνο φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού για το 2019 (Πηγή Eurostat, 2021)

Σύμφωνα με επίσημα στατιστικά στοιχεία, το συνολικό ποσοστό απασχόλησης στην Ελλάδα το 2020 ήταν 61,1 %, ενώ για τους υπηκόους τρίτων χωρών το αντίστοιχο ποσοστό ανέρχεται στο 56,4% (ECRI, 2022). Αν και η διαφορά στο ποσοστό απασχόλησης φαίνεται μικρή, η διαφορά στα ποσοστά ανεργίας είναι μεγάλη, με το ποσοστό των γηγενών να βρίσκεται για το 2020 μεταξύ 15,5% και 16,3% και των αλλοδαπών συμπολιτών τους με μεταναστευτικό υπόβαθρο εκτός Ε.Ε., μεταξύ 27,5% και 29,1% (OECD, 2021; ECRI, 2022). Παρόλα αυτά, η Ελλάδα παραμένει στην τελευταία θέση με τον υψηλότερο δείκτη ανεργίας για τους μετανάστες, απ' όλες τις υπό μελέτη χώρες του ΟΟΣΑ .

5.4 Ανισότητες και διακρίσεις στην αγορά εργασίας για τους μεταναστευτικούς πληθυσμούς

5.4.1 Στην Ευρώπη και τον κόσμο

Σύμφωνα με τους Castles and Kosack, 1985, τέσσερις είναι οι λόγοι της κατώτερης κοινωνικο-οικονομικής θέσης των μεταναστών και συνίστανται: α) στο γεγονός ότι οι μετανάστες στερούνται εξειδίκευσης και τεχνικής κατάρτισης, β) στο ότι η επαγγελματική κινητικότητα δεν αποτελεί άμεσο τουλάχιστον στόχο της μετανάστευσής τους, γ) στο πιθανότερο ενδεχόμενο να εντάσσονται στη δευτερογενή αγορά εργασίας και δ) στο να στερούνται με πολλούς τρόπους τις δυνατότητες βελτίωσης της θέσης τους. Έτσι, οι μετανάστες τοποθετούνται αρχικά τουλάχιστον, στην κατώτερη κοινωνικο-οικονομική θέση, γιατί είναι ανειδίκευτοι, δεν ξέρουν την γλώσσα κλπ. Στη συνέχεια, είτε παραμένουν εκεί, είτε διατηρούνται στην θέση αυτή για μια σειρά λόγων, που σχετίζονται με τις σε βάρος τους διακρίσεις. Σε αυτές μπορεί να συμβάλλουν νομοθετικές και άλλες διατάξεις με τις οποίες δυσχεραίνεται, η και αποκλείεται ακόμη, η αλλαγή απασχόλησης και εργοδότη, η απροθυμία των εργοδοτών να εκπαιδεύσουν και να καταρτίσουν τους μετανάστες εργάτες, ώστε να παραμένουν μία διαθέσιμη φτηνή εργατική δύναμη και οι αντιδράσεις των συνδικαλιστικών οργανώσεων, λόγω ανησυχίας απώλειας κεκτημένων δικαιωμάτων στην αγορά εργασίας (Castles and Kosack, 1985).

Σε ολόκληρη την Ε.Ε., η μεγαλύτερη ζήτηση για μετακινούμενο εργατικό δυναμικό δημιουργείται από τους κλάδους που παραδοσιακά χαρακτηρίζεται από κακές συνθήκες εργασίας, όπως είναι ο κατασκευαστικός τομέας, η ιδιωτική φροντίδα, η εποχιακή εργασία, οι αγροτικές εργασίες, οι πωλήσεις και οι υπηρεσίες καθαρισμού. Η έρευνα δείχνει ότι οι πολιτικές για την απασχόληση και τη μετανάστευση συρρικνώνουν συστηματικά τους μετανάστες σε οικονομικούς τομείς, χαμηλά αμειβόμενων και μη εξειδικευμένων θέσεων εργασίας, που συνδέονται συχνά με τα κατώτερα επίπεδα κοινωνικής ασφάλισης και ασφάλειας εργασίας, υψηλό κίνδυνο για την υγεία και γενικά περιορισμένα εργασιακά δικαιώματα (Rajnik, 2011).

Επίσης, σημαντικός είναι και ο ρόλος της χρήσης των σύγχρονων τεχνολογιών, καθώς ο σημερινός μετανάστης δεν αποτελεί αυτόνομη και διακριτή περίπτωση στον χώρο της εργασίας. Εντάσσεται και αυτός, όπως όλοι οι εργαζόμενοι, στο περιβάλλον μίας παγκοσμιοποιημένης οικονομίας που επιβάλλει συγκεκριμένες κυβερνητικές κατευθύνσεις και κανόνες που ενισχύουν την κινητικότητα του εργατικού δυναμικού και τον εκμοντερνισμό των τεχνολογιών παραγωγής. Η παραπάνω συνθήκη καθιστά τους εργαζόμενους που είναι τεχνολογικά ανενημέρωτοι, όπως οι περισσότεροι μετανάστες, πολύ περισσότερο ευάλωτους (Αραμπατζής, 2020).

Στην Ευρώπη και στα προηγμένα οικονομικά κράτη, οι μετανάστες υπολείπονται έναντι των γηγενών, σε πλήθος εργασιακών δικαιωμάτων, ανάμεσα στα οποία είναι και η οικονομική αποζημίωση για την εργασία τους. Η τελευταία έκθεση της I.L.O. (International Labour Organization) με τη συνδρομή και άλλων φορέων (οπ. αναφ. στο Amo-Agyei 2020), παρουσιάζει μια συνολική ανάλυση του μισθολογικού χάσματος των μεταναστών, με βάση τα δεδομένα που καλύπτουν 49 χώρες. Οι 33 απ' αυτές είναι χώρες υψηλού εισοδήματος (High Income Countries), η πλειοψηφία των οποίων προέρχεται από την Ευρώπη και 16 χώρες χαμηλού και μεσαίου εισοδήματος (Lower Middle Income Countries), κυρίως χώρες Αφρικής και Ασίας, οι οποίες καλύπτουν περίπου το ένα τέταρτο των μισθωτών παγκοσμίως. Οι 49 αυτές χώρες φιλοξενούν σχεδόν το ήμισυ όλων των διεθνών μεταναστών και περίπου το 33,8 τοις εκατό των μεταναστών εργαζομένων παγκοσμίως. Μερικά από τα βασικά συμπεράσματα αυτής της εξαιρετικά ενδιαφέρουσας έκθεσης σε συνδυασμό και με άλλες έρευνες, συνοψίζονται στα εξής:

- Οι μετανάστες εργαζόμενοι υψηλής εκπαίδευσης στις χώρες υψηλού εισοδήματος (HICs) τείνουν να έχουν λιγότερες πιθανότητες να βρουν θέσεις εργασίας σε υψηλότερα αμειβόμενες επαγγελματικές κατηγορίες. Οι δεξιότητες των μεταναστών δεν αναγνωρίζονται πλήρως στις χώρες HICs και οι μετανάστες καταφεύγουν συχνά σε θέσεις εργασίας υψηλής έντασης και χαμηλότερης ειδίκευσης, που δεν αντιστοιχούν στο υψηλότερο επίπεδο δεξιοτήτων τους. Παραμένουν δε σε αυτές τις θέσεις περισσότερο, επειδή φοβούνται ότι θα δυσκολευτούν να βρουν μία νέα εργασία και ίσως τεθεί σε κίνδυνο η άδεια διαμονή τους. Αντίθετα, οι μετανάστες εργαζόμενοι στο δείγμα των LMICs, κατά μέσο όρο, τείνουν να λαμβάνουν καλύτερες αμοιβές, έχοντας εκπαιδευτικό πλεονέκτημα σε σχέση με τους γηγενείς (Amo-Agyei 2020).
- Σε πολλές χώρες, παρά το γεγονός ότι τα επίπεδα εκπαίδευσης των μεταναστών εργαζομένων είναι παρόμοια ή υψηλότερα από αυτά των ημεδαπών για το ίδιο επάγγελμα, οι μετανάστες εργαζόμενοι κερδίζουν λιγότερα από τους μη μετανάστες εργαζομένους. Επιπλέον, οι Fasani and Mazza (2020) δείχνουν ότι οι μετανάστες εργαζόμενοι στην Ε.Ε. είναι πιο πιθανό να εργάζονται προσωρινά, να έχουν χαμηλότερους μισθούς και να κατέχουν θέσεις εργασίας που είναι λιγότερο επιδεκτικές στην τηλεργασία κατά τη διάρκεια της κρίσης COVID-19, σε σύγκριση με τους μη μετανάστες εργαζομένους (Amo-Agyei, 2020).
- Οι μετανάστες εργαζόμενοι έχουν πληγεί περισσότερο από την οικονομική ύφεση που σχετίζεται με την πανδημία του COVID-19, τόσο από την άποψη της απώλειας θέσεων εργασίας,

όσο και από την άποψη της μείωσης των αποδοχών, για όσους έχουν παραμείνει στην απασχόληση (Amo-Agyei 2020).

- Κατά μέσο όρο, οι μετανάστες εργαζόμενοι κερδίζουν περίπου 12,6 τοις εκατό λιγότερο ανά ώρα από τους γηγενείς στο δείγμα των ΗICs, με αξιοσημείωτες εξαιρέσεις και διακυμάνσεις μεταξύ αυτών των χωρών. Συγκεκριμένα, ξεκινώντας ιεραρχικά από τους χαμηλότερους μισθούς, αυτούς τους λαμβάνουν οι γυναίκες μετανάστριες. Ακολουθούν οι άνδρες μετανάστες, οι γυναίκες γηγενείς και τους υψηλότερους μισθούς λαμβάνουν οι άνδρες γηγενείς. Για παράδειγμα, το μισθολογικό χάσμα (με βάση το μέσο ημερομίσθιο) μεταξύ των γηγενών ανδρών και γυναικών μεταναστριών στο δείγμα των 33 μελετηθέντων οικονομικά εύρωστων χωρών (ΗICs), εκτιμάται σε περίπου 20,9 τοις εκατό (Amo-Agyei 2020).

- Μεγαλύτερο μερίδιο του ενεργού εργατικού δυναμικού μεταναστών και ιδίως των μεταναστριών, τείνει να βρίσκεται στην άτυπη απασχόληση (μερική απασχόληση, προσωρινή σύμβαση, μίσθωση υπηρεσιών), σε σύγκριση με το μη μεταναστευτικό εργατικό δυναμικό.

- Επιπλέον, οι μετανάστες τείνουν να έχουν δυσκολότερη ένταξη στην αγορά εργασίας, με πιο περιθωριακές και επισφαλείς θέσεις εργασίας. Οι μετανάστες έχουν μικρότερη διάρκεια απασχόλησης από το μέσο όρο, καθώς συνήθως πλήττονται περισσότερο από τις αποφάσεις περικοπών θέσεων από τους εργοδότες. Αυτές οι πρακτικές εμποδίζουν έτσι την ικανότητα του ατόμου να συμμετέχει ισότιμα στην εργασιακή ένταξη και εξέλιξη (Agyare, 2021).

Παρόλα αυτά, στα περισσότερα ευρωπαϊκά κράτη, σύμφωνα με το Δείκτη πολιτικών ένταξης MIPEX 2020, διασφαλίζονται για τους μετανάστες με νομιμοποιητικά έγγραφα, ίσα δικαιώματα και ευκαιρίες πρόσβασης σε θέσεις εργασίας. Στις περισσότερες χώρες, επίσης, τα μέλη της οικογένειας του υπηκόου τρίτης χώρας, μπορούν να έχουν πρόσβαση στην αγορά εργασίας, την εκπαίδευση και την κοινωνική ασφάλιση. Ωστόσο, υπάρχει αποκλεισμός από πολλές θέσεις εργασίας, ειδικά αυτές που σχετίζονται με τον δημόσιο τομέα. Για παράδειγμα, στη Γαλλία οι θέσεις εργασίας στις σιδηροδρομικές ταχυδρομικές και νοσοκομειακές υπηρεσίες περιορίζονται μόνο για πολίτες της Ε.Ε. Ομοίως, στη Γερμανία υπάρχουν πολλοί περιορισμοί για τους υπηκόους τρίτων χωρών στην πρόσβαση σε κυβερνητικές θέσεις, αλλά και στις θέσεις εργασίας στις δημόσιες μεταφορές και τα νηπιαγωγεία (Morad & Haque, 2014).

Ο ρόλος των εργοδοτών στην εργασιακή ένταξη των μεταναστών φαίνεται από πολλές έρευνες, κυρίως στον Καναδά τις Η.Π.Α και την Αυστραλία, να είναι καθοριστικός. Στον

Καναδά, σύμφωνα με το Hawthorne το 2007, οι εργοδότες τείνουν να επιλέγουν μετανάστες από αγγλόφωνες χώρες, απορρίπτοντας μετανάστες παρόμοιων προσόντων, από ασιατικές και μη λευκές εθνότητες, οι οποίες νιώθουν ότι οι δεξιότητές τους, είτε δεν αναγνωρίζονται, είτε υποτιμώνται. Αντίστοιχα φαινόμενα παρατηρούνται και στην Αυστραλία, όπου η αξιολόγηση των εργασιακών προσόντων των μεταναστών, αποτελεί μια χωριστή διαδικασία από την υποβολή αίτησης για θέση εργασίας, η οποία αξιολογείται από τον εργοδότη. Αυτό μπορεί να διευκολύνει τους εργοδότες στην Αυστραλία, όπως και στον Καναδά, να μη λάβουν υπόψη τα πραγματικά προσόντα και δεξιότητες που κατέχουν οι «μη λευκοί» μετανάστες και οι μειονότητες από την Ασία. Αυτές οι μορφές διακρίσεων πηγάζουν απ' την άποψη που διατυπώθηκε από τον *Lancee* το 2012, ότι οι εργοδότες τείνουν να επιλέγουν εργαζόμενους που μοιάζουν περισσότερο με τους ίδιους. Σε μια μελέτη του 2012 σχετικά με τις διακρίσεις στην Αυστραλία, οι *Booth Leigh, & Varganova* (οπ. αναφ. στο *Pietsch, 2017*) συνέκριναν τις στάσεις των εργοδοτών απέναντι στους γηγενείς Αυστραλούς, τους ιταλικής καταγωγής Αυστραλούς και τους Αυστραλούς από τη Μέση Ανατολή και την Κίνα. Στο πλαίσιο του πειράματός τους, οι ερευνητές διαπίστωσαν ότι οι υποψήφιοι που έφεραν αγγλοσαξονικά ονόματα, είχαν ένα μέσο ποσοστό 35% επανάκλησης για εργασία από τους δυνητικούς εργοδότες. Οι αιτήσεις με τα ιταλικά επώνυμα είχαν ελαφρώς χαμηλότερο ποσοστό εκ νέου κλήσης για συνέντευξη, με ποσοστό 32%, ενώ τα κινεζικά και από τη Μέση Ανατολή ονόματα, είχαν ποσοστά επανάκλησης 21 και 22 τοις εκατό αντίστοιχα. Συνεπώς, οι Κινέζοι υποψήφιοι στο Σίδνεϊ για να ελπίζουν να δώσουν μια συνέντευξη για μία θέση εργασίας, θα πρέπει να υποβάλουν 92 τοις εκατό περισσότερες αιτήσεις από τους υποψήφιους εργαζόμενους με αγγλοσαξονικά ονόματα. Επομένως, όπως προκύπτει από την έρευνα, οι φυλετικές και εθνοτικές διακρίσεις μπορούν να αποτρέψουν μετανάστες με υψηλό μορφωτικό επίπεδο, από την απόκτηση καλύτερων οικονομικά και ιεραρχικά, θέσεων εργασίας και οι Ασιάτες κάτοικοι της Αυστραλίας είναι λιγότερο πιθανό να λάβουν επαγγελματικές και διευθυντικές θέσεις με υψηλό μισθό, σε σχέση με νέους μετανάστες αγγλοσαξονικής καταγωγής (*Pietsch, 2017*).

Η ανάγκη να κερδίσουν στην Αυστραλία την απαραίτητη εργασιακή εμπειρία και να διατηρήσουν την απασχόλησή τους, σημαίνει ότι οι εργαζόμενοι αναγκάζονται πολλές φορές να παραμείνουν στις θέσεις εργασίας που είναι επικίνδυνες για την υγεία τους και να ανέχονται τις διακρίσεις και τον ρατσισμό. Οι δυσκολίες εύρεσης εργασίας ενισχύουν την πεποίθηση, ότι η απασχόληση, αφού επιτευχθεί, θα πρέπει να διατηρηθεί με κάθε κόστος. Επίσης, οι διασυνδέσεις των μεταναστών με φορείς και συλλόγους της δικιάς τους εθνότητας, μπορούν να τους

βοηθήσουν αρχικά στην εύρεση εργασίας, πιθανόν όμως, στη συνέχεια, οι ίδιοι να βιώσουν την εκμετάλλευση από μέλη της δικής τους εθνικής κοινότητας, ιδίως σε συνθήκες ανταγωνισμού για μία καλύτερη απασχόληση (Kosny, Santos & Reid, 2016).

Όμως και στη Δυτική Ευρώπη, οι έρευνες καταλήγουν σε παρόμοια συμπεράσματα. Οι Dancygier & Latin το 2014 (οπ. αναφ. στο Esses, 2021) διαπιστώνουν πως οι υπεύθυνοι προσλήψεων προτιμούν γηγενείς υποψηφίους για εργασία, ή έχουν τάση να προτιμούν μετανάστες με το ίδιο θρήσκευμα με αυτούς, σε σχέση με μετανάστες που είναι πιο απόμακροι πολιτιστικά. Τα αποτελέσματα έρευνας των Veit & Thijsen το 2019 (οπ. αναφ. στο Esses, 2021) σε Γερμανία, Ισπανία, Νορβηγία, Ολλανδία και Η.Β. καταδεικνύουν ότι οι αιτούντες εργασία μετανάστες με καταγωγή από τη Μέση Ανατολή και Αφρική, έχουν περισσότερες πιθανότητες να απορριφθούν, ή να μη λάβουν καμία απάντηση στην αίτηση για εργασία, σε σχέση με τους γηγενείς πολίτες ή άλλους Ευρωπαίους πολίτες. Παρά τα αυξημένα εκπαιδευτικά προσόντα τους και την καλή επαγγελματική τους εμπειρία, πολλές φορές οι συγκεκριμένοι μετανάστες παραμένουν άνεργοι ή υποαπασχολούμενοι, με αποτέλεσμα την επιδείνωση της οικονομικής και ψυχολογικής κατάστασής τους και την υπονόμηση γενικότερα της κοινωνικής συνοχής (Esses, 2021).

Στη Γερμανία, σε έρευνα των Mergener & Maier το 2018, σε 2883 θέσεις εργασίας 485 εταιρειών, επιβεβαιώνονται οι αναμενόμενες δυσκολίες των αλλοδαπών υποψήφιων εργαζομένων με άδεια διαμονής, οι οποίοι έχουν μικρότερες πιθανότητες προσλήψεων από Γερμανούς συνυποψήφιους τους. Ιδιαίτερα, οι πιθανότητες των Τούρκων και Αιγυπτίων αιτούντων για πρόσληψη σε εργασία, είναι σημαντικά χαμηλότερες, από ευρωπαίους συνυποψήφιους, ανεξάρτητα από άλλα ατομικά χαρακτηριστικά. Ο πιο σημαντικός παράγοντας που επηρεάζει τις πιθανότητες πρόσληψης ενός μετανάστη, είναι να γνωρίζει άπταιστα τη γερμανική γλώσσα. Τα ευρήματα δείχνουν ότι τα μαθήματα γλώσσας, θα αυξήσουν τις πιθανότητες πρόσληψης υπηκόων τρίτων χωρών και θα βελτιώσουν την κοινωνική ενσωμάτωσή τους στη γερμανική κοινωνία (Mergener & Maier, 2018).

Ένα ακόμα φαινόμενο που παρατηρείται στην αναζήτηση εργασίας, είναι η τάση να υπερισχύουν τα χαρακτηριστικά της μεταναστευτικής ομάδας, έναντι των ατομικών χαρακτηριστικών, στην κατανομή των θέσεων εργασίας. Αυτό το στερεότυπο συνάδει με παρόμοιες μελέτες για το πώς, εθνοτικές και φυλετικές μειονότητες και ομάδες, γίνονται αντιληπτές από τους εργοδότες, σε χώρες όπως οι ΗΠΑ (π.χ. Moss et Tilly 2001; Waldinger and

Lichter 2003) και το H.B. (π.χ. Wills et al. 2009, Ruhs and Anderson 2010) (οπ. αναφ. στο Friberg, Arnfinn & Midtbøen, 2017). Εν ολίγοις, φαίνεται όλο και πιο ξεκάθαρο, ότι η εθνότητα έχει γίνει στοιχείο καταλληλότητας ή μη, για συγκεκριμένες θέσεις εργασίας, ένα στερεότυπο, ή ακόμη και μία δεξιότητα από μόνη της, η οποία αντανακλάται στους εργοδότες, όταν οι εργαζόμενοι από διαφορετικές χώρες ανταγωνίζονται για κάποια θέση εργασίας. Ο Σουηδός εργαζόμενος ως ρεσεψιονίστ σε ξενοδοχείο, σηματοδοτεί την ικανότητα παροχής φιλικής και ευχάριστης εξυπηρέτησης, ενώ ο Λιθουανός εργαζόμενος συσκευαστής ψαριών, αντιπροσωπεύει για τους εργοδότες έναν σκληρά και για πολλές ώρες εργαζόμενο, που δύσκολα θα υποβάλλει κάποιο παράπονο (Friberg, Arnfinn & Midtbøen, 2017).

Στον 21^ο αιώνα ευνοείται περισσότερο η ιδέα ενός ενεργητικού κράτους ευημερίας, συνδεδεμένου κυρίως με την έννοια της κοινωνικής επένδυσης. Ο Hemerijck (2017) (οπ. αναφ στο Bonoli, 2020), ορίζει τις κοινωνικές επενδύσεις ως «μια ολοκληρωμένη στρατηγική ανάπτυξης, απασχόλησης και προστασίας του ανθρώπινου κεφαλαίου, κατά τη διάρκεια της ζωής του, για το καλό των ίδιων των πολιτών, των οικογενειών τους και των κοινωνιών ευρύτερα. Η επένδυση στο ανθρώπινο κεφάλαιο, με άξονες τη δια βίου εκπαίδευση, την κατάρτιση και τη βελτίωση των ευκαιριών στην κοινωνία και την αγορά εργασίας, έχει ως στόχο τη στρατηγική αντιμετώπιση των κοινωνικών προβλημάτων και ανισοτήτων, με μία μετακίνηση του κράτους ευημερίας από την «παθητική επιδότηση», προς ενεργητικές παροχές υποκίνησης του ανθρώπινου δυναμικού για ένταξη στην αγορά εργασίας (Βενιέρης, 2015). Η κοινωνική επένδυση αποτελεί μία ιδιαίτερα ελπιδοφόρα στρατηγική για την προώθηση της κοινωνικής ενσωμάτωσης του μετανάστη σε πολυπολιτισμικές κοινωνίες. Οι επενδύσεις στο ανθρώπινο κεφάλαιο των μεταναστών μπορούν να διευκολύνουν την πρόσβαση στην αγορά εργασίας, όπου οι μετανάστες συχνά στερούνται δεξιοτήτων, απαιτητών στην αγορά εργασίας της χώρας υποδοχής (Bonoli, 2020).

Τα θετικά αποτελέσματα των κοινωνικών επενδύσεων είναι πιθανόν να μην είναι τα αναμενόμενα για δύο βασικούς λόγους. Πρώτον, υπάρχουν προκαταλήψεις πρόσβασης στις περισσότερες τυπικές πολιτικές κοινωνικών επενδύσεων, όπως για παράδειγμα στη φροντίδα των παιδιών, τις ενεργές πολιτικές για την αγορά εργασίας και την εκπαίδευση, κλπ. οι οποίες τείνουν να περιορίζουν τη συμμετοχή των μεταναστευτικών ομάδων. Δεύτερον, οι προτιμήσεις και τα στερεότυπα των εργοδοτών στις προσλήψεις και οι διακρίσεις στην αγορά εργασίας, είναι επίσης πιθανό να περιορίσουν τη δυναμική των κοινωνικών επενδυτικών παρεμβάσεων για τους μετανάστες (Bonoli, 2020).

5.4.2 Στην Ελλάδα

Σύμφωνα με έρευνες πεδίου σε μετανάστες εγκατεστημένους στην Αθήνα και τις μεγάλες πόλεις, την πρώτη δεκαετία του 2000 (όπ. αναφ. στο Παπαδοπούλου, 2013), οι δυσκολίες που αντιμετώπισαν οι μετανάστες κατά την εγκατάστασή τους στην Ελλάδα, ήταν ιεραρχικά στη επικοινωνία τους στην ελληνική γλώσσα, στη διαδικασία εφοδιασμού με τα απαραίτητα νομιμοποιητικά έγγραφα, στην ένταξη στην αγορά εργασίας, στην οικογενειακή συνένωση και στην εύρεση κατοικίας. Πολλές μελέτες όπως αυτή των Τριανταφυλλίδου και Lazarescu το 2009 (οπ. αναφ. στο Καψάλης, 2018), επεσήμαναν τον κίνδυνο για πολλούς μετανάστες, απονομιμοποίησης του καθεστώτος διαμονής, λόγω των συνεχών και υψηλών απαιτήσεων για την ανανέωσή της και όξυνσης των φαινομένων αδήλωτης εργασίας. Την αξία της κατοχής άδειας διαμονής ως προς την ενίσχυση της κοινωνικής ενσωμάτωσης του μετανάστη, διαπίστωσε και η μεγάλη έρευνα της Δ. Παπαδοπούλου με το ΙΝΕ της ΓΣΕΕ σε τυχαίο δείγμα 117 μεταναστών σε 3 μεγάλες πόλεις της Ελλάδας και μέσα από 10 συνεντεύξεις με ανθρώπους σημαντικούς σχετικά με τη μεταναστευτική πολιτική. Η κατοχή της άδειας διαμονής, συντέλεσε κυρίως στην διευκόλυνση της οικογενειακής επανένωσης (Παπαδοπούλου, 2009). Επίσης, από την έρευνα προέκυψε πως οι μετανάστες που διαμένουν στη χώρα, με ή χωρίς νομιμοποιητικά έγγραφα, θα βρουν εργασία στην οποία παραμένουν για μεγάλο χρονικό διάστημα. Η νομιμοποίηση προσφέρει επιπλέον τη δυνατότητα ασφαλιστικής κάλυψης και μειώνει τον κίνδυνο απόλυσης (Παπαδοπούλου, 2009).

Από ευρήματα μελετών στην Ελλάδα προκύπτει ότι οι οικονομικοί μετανάστες βρίσκονται σε υποδεέστερη θέση από τους Έλληνες, σε οικονομικό, πολιτικό, κοινωνικό και πολιτισμικό επίπεδο (Κασιμάτη, 2009) και αποτυπώνεται και στα υψηλότερα – σχεδόν διπλάσια το 2020 - επίπεδα ανεργίας των μεταναστών σε σχέση με το γηγενή πληθυσμό (OECD, 2021). Παρά τις διαφοροποιήσεις ανάμεσα στις μεταναστευτικές ομάδες, κάποιοι βασικοί παράγοντες που αφορούν στην οικονομική ένταξη, διατρέχουν οριζόντια όλους τους μεταναστευτικούς πληθυσμούς. Ανεξάρτητα του επιπέδου εκπαίδευσης, ή της διάρκειας διαμονής στη χώρα, οι μετανάστες αντιμετωπίζουν μεγάλα προβλήματα σχετικά με την εύρεση εργασίας, τον κίνδυνο απόλυσης και τις περιορισμένες ευκαιρίες επαγγελματικής ανέλιξης (Τραγάκη, 2016). Επίσης η ανάλυση των Chletsos & Roupakias το 2017, που βασίστηκε στα δεδομένα 8.429 εργαζομένων, εκ των οποίων οι 1.185 ήταν μετανάστες, διαπίστωσε μισθολογικές διαφορές υπέρ των γηγενών

και πολιτών άλλων χωρών κρατών μελών της Ε.Ε., έναντι των εργαζομένων που προέρχονται από τρίτες χώρες (Chletsos & Roupakias, 2017)

Οι μετανάστες εκτός Ε.Ε, κάτοχοι νομιμοποιητικών εγγράφων στην Ελλάδα, έχουν νόμιμη πρόσβαση στην αγορά εργασίας, αλλά ελάχιστη έως καθόλου υποστήριξη για τη βελτίωση των δεξιοτήτων τους, ή της εργασιακής τους αναβάθμισης (Solano & Huddleston, 2020). Επίσης, δεν έχουν πρόσβαση σε θέσεις εργασίας στο δημόσιο και δεν μπορούν να ασκήσουν κάποια υψηλού κύρους επαγγέλματα, όπως αυτά του εκπαιδευτικού, του δικηγόρου, του γιατρού σε δημόσιο νοσοκομείο και γενικότερα όποιο επάγγελμα θέτει ως προϋπόθεση την ελληνική ιθαγένεια.

Ένα άλλο ζήτημα που έχει γίνει αντικείμενο διεξοδικής μελέτης στον ελλαδικό χώρο αποτελεί και η έμφυλη μετανάστευση. Ειδικότερα για τη γυναικεία μετανάστευση στην Ελλάδα αυτή σχηματίζεται εντός ενός πλέγματος οικονομικών, κοινωνικών και πολιτικών παραγόντων, νομικών ελέγχων, εθνοτικών και έμφυλων διακρίσεων. Όλα τα παραπάνω, ωθούν τις γυναίκες σε εργασίες χαμηλού κύρους και μισθολογικών απολαβών, ενισχύοντας την κατώτερη κοινωνική και οικονομική τους θέση (Γαλατά & Πούλου, 2020). Σύμφωνα με τους Phizacjklea το 1998 (οπ. αναφ. στο Κακλαμάνη, 2020), η γυναικεία μεταναστευτική εργασία αποτελεί κοινωνική κατασκευή, αποτέλεσμα, όχι μόνο μίας ανδροκρατούμενης αγοράς εργασίας, αλλά κυρίως το συνδυασμένο αποτέλεσμα μίας πολιτισμικής νοοτροπίας και κάποιων παγιωμένων πατριαρχικών αξιών, που θέτουν τη γυναικεία εργασία ως περιστασιακή και συμπληρωματική των άλλων πρωτευόντων οικιακών ρόλων της γυναίκας (Κακλαμάνη, 2020).

Με το ξέσπασμα της πρόσφατης οικονομικής κρίσης, οι δυσκολίες για όλες τις κατηγορίες των μεταναστών, όπως και γενικά των κοινωνικά μειονεκτούντων, αυξήθηκαν δραματικά, καθώς υπήρξε περικοπή των κοινωνικών δαπανών, σε σχέση πάντα με το μειωμένο ΑΕΠ της κάθε χώρας. Επίσης, η εμπειρία από πολλά κράτη, δείχνει πως η ευπάθεια των μεταναστών διογκώνεται σημαντικά με την οικονομική κρίση (Collett, 2011). Οι συνέπειες της οικονομικής κρίσης σύμφωνα με τον Kogan, 2007, είναι ισχυρότερες μεταξύ των μεταναστών, καθώς οι μετανάστες συχνά περιλαμβάνονται στην «δευτερεύουσα» αγορά εργασίας, όπου η απασχόληση είναι εξαιρετικά ευμετάβλητη, κατά τη διάρκεια της πορείας του επιχειρηματικού κύκλου, ενώ οι γηγενείς απασχολούνται κυρίως στην «πρωτογενή» αγορά εργασίας, που είναι λιγότερο ευαίσθητη στις οικονομικές ύφεση (Panichella, 2018). Επιπλέον, σύμφωνα με τον Awad το 2009, (οπ. αναφ. στο Panichella, 2018), οι περισσότεροι άνδρες μετανάστες εργάζονται σε συγκεκριμένους τομείς απασχόλησης, όπως οι κατασκευές που επηρεάζονται περισσότερο από

οικονομικούς κύκλους και πλήττονται έντονα από την κρίση. Η αρνητική επίδραση της οικονομικής κρίσης μπορεί να είναι ακόμη πιο ισχυρή στο μεσογειακό μοντέλο, όπου οι μετανάστες συγκεντρώνονται συχνά στις μικρές επιχειρήσεις, όπου είναι ευκολότερο να απολυθούν, ειδικά αν δεν εργάζονται με τους νόμιμους όρους και συνθήκες (Panichella, 2018).

Στα ίδια αποτελέσματα κατέληξε και η ευρωπαϊκή έρευνα Inspires του 7^{ου} Ευρωπαϊκού πλαισίου 2013-2016, με τη συμμετοχή 11 χωρών και με επιστημονική ευθύνη της κ. Παπαδοπούλου. Σύμφωνα με κάποια αποτελέσματα ο μετανάστης στην Ελλάδα υπέστη ραγδαία επιδείνωση της θέσης του, τόσο στην εργασιακή, όσο και στην κοινωνική του ζωή, ως αποτέλεσμα της κοινωνικοοικονομικής κρίσης, αλλά και των ανθεκτικών πολιτικών που ακολουθήθηκαν. Ουσιαστικά, όλες οι μεταναστευτικές ομάδες υποχώρησαν τουλάχιστον μία θέση στην επαγγελματική τους ζωή, με έξαρση της αδήλωτης εργασίας και των άτυπων μορφών απασχόλησης, όπως της ημιαπασχόλησης, των υπεργολαβιών και της ενοικίασης εργαζομένων (Παπαδοπούλου, 2022).

Επίσης, με την πολυετή κοινωνικοοικονομική κρίση, πολλοί μετανάστες που επιθυμούσαν να επιστρέψουν στη χώρα τους, εγκλωβίζονταν στην Ελλάδα και κυρίως αυτοί, που είτε τα παιδιά τους φοιτούσαν στο σχολείο, είτε κατείχαν άδεια διαμονής μικρής διάρκειας, είτε δεν διέθεταν καθόλου νομιμοποιητικά έγγραφα (Καψάλης, 2018). Επιπροσθέτως, πολλοί μετανάστες που προτιμούν να φύγουν και να εργαστούν σε άλλο κράτος της Ευρώπης με την ειδική άδεια διαμονής «επί μακρόν», οποιαδήποτε απουσία άνω των 2 μηνών από τη χώρα, τους στερεί το δικαίωμα που παρέχει αυτού του τύπου η άδεια διαμονής. Ειδικότερα για τους μετανάστες από την Αλβανία, υπάρχει ένα αίσθημα εγκλωβισμού στην Ελλάδα, καθώς πολλοί απ' αυτούς δεν δύνανται να επιστρέψουν στη χώρα τους, είτε λόγω περιορισμένων ευκαιριών απασχόλησης σε αυτήν, είτε λόγω πιθανού στιγματισμού ως «αποτυχημένοι» επιστρέφοντας στην πατρίδα τους (Καψάλης, 2018).

Οι Μελέτες του Μπέλλα το 2012, αλλά και του Ψημμένου το 2017 (οπ. αναφ. στο Γαλατά, Πούλου & Ψημμένος, 2020), για τις επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στις οικιακές εργάτριες, ανέδειξαν ως σημαντικότερο πρόβλημα τον εγκλωβισμό στην εργασία τους και τους περιορισμούς της κινητικότητάς τους. Σε μία ακόμη παρεμφερή έρευνα του Ψημμένου το 2017 (οπ. αναφ. στο Γαλατά, Πούλου & Ψημμένος, 2020), στο πλαίσιο των επιπτώσεων της οικονομικής κρίσης στους μεταναστευτικούς πληθυσμούς που απασχολούνται στις οικοδομές και την οικιακή εργασία, διαπιστώθηκαν αρνητικές επιπτώσεις στην κοινωνική ζωή των οικογενειών

των μεταναστών και σημαντικές δυσκολίες, όχι μόνο στην εργασιακή, αλλά και στην κοινωνική κινητικότητα (Γαλατά, Πούλου & Ψημμένος, 2020).

Υπάρχουν και οι αντίθετες όμως, εκτιμήσεις, που υποστηρίζουν ότι οι μετανάστριες γυναίκες που απασχολούνται στον τομέα της οικιακής και προσωπικής φροντίδας, επηρεάζονται λιγότερο από την τάση των οικονομικών κύκλων κατά την περίοδο της ύφεσης. Παρόμοιο επιχείρημα ισχύει και για τους άντρες και γυναίκες μετανάστριες που εργάζονται στον αγροτικό τομέα, όπου η ζήτηση εργασίας επηρεάζεται μόνο μερικώς από την οικονομική κρίση. (Ambrosini & Panichella, 2016).

Το πρόγραμμα ΠΥΘΑΓΟΡΑΣ Ι που υλοποιήθηκε υπό την επιστημονική ευθύνη των Κασσιμάτη και Μουσούρου, επικεντρώθηκε στη συμβολή του επαγγέλματος στην κοινωνική στρωμάτωση και κινητικότητα. Δίνοντας έμφαση στην οικιακές απασχολούμενες προερχόμενες από την Ουκρανία και την Αλβανία, διαπίστωσε πως ο καταμερισμός κατά εθνικότητα της εργασίας, αναπαράγει αξίες και αντιλήψεις σχετικά με την κοινωνική θέση των μεταναστριών στη χώρα υποδοχής. Επίσης, σημαντική είναι και η εξάρτησή τους από τα εργοδοτικά νοικοκυριά και η αποξένωσή τους από τις οικογένειες και τα φιλικά τους δίκτυα, υπονομεύοντας τις προοπτικές της κοινωνικής τους ζωής, και αυξάνοντας τον κίνδυνο περιθωριοποίησής τους (Γαλατά & Πούλου, 2020).

Γενικά, οι μετανάστριες οικιακοί βοηθοί, εργάζονται και ζουν σε σχετική απομόνωση και γενικά δεν διαθέτουν πληροφορίες σχετικά με τα δικαιώματα και τις υποδομές που μπορούν να τους παράσχουν υποστήριξη (Kontos, 2013). Επιστημονικές έρευνες όπως αυτή του Gallotti το 2009 (οπ. αναφ. στο Kontos, 2013), συμφωνούν για την ύπαρξη εκτεταμένων φαινομένων εργασιακής εκμετάλλευσης, συμπεριλαμβανομένων των χαμηλών μισθών, των πολλών ωρών εργασίας, των μειωμένων αδειών, της ανεπαρκούς διατροφής και στέγασης και στις χειρότερες περιπτώσεις, της ψυχολογικής, σωματικής ή και σεξουαλικής κακοποίησης.

Σε μια συγκριτική μελέτη σε 4 ευρωπαϊκά κράτη τη Γερμανία, την Ιρλανδία, την Ισπανία και την Ελλάδα σχετικά με τις συνθήκες εργασίας και διαβίωσης για τους μετανάστες εργαζόμενους σε γεωργικές εργασίες και υπηρεσίες φροντίδας, προέκυψαν τα εξής : (Bartolini, Cohen, Fratsea, Mitchell, Morav, Papadopoulos, Parker, Feduchi, Vergis, Vizan et Altuna, 2022)

- Οι μετανάστες που εργάζονται στους τομείς αυτούς είναι ευάλωτοι στην εκμετάλλευση και έχουν ισχυρή εξάρτηση από τους εργοδότες, προκειμένου να ανανεώνεται η άδεια διαμονής και να διευκολύνεται η στέγαση.

- Λαμβάνουν χαμηλές αμοιβές και έχουν ελάχιστες ευκαιρίες επαγγελματικής κινητικότητας και κατάρτισης.

- Αντιμετωπίζουν δυσκολίες στη δημιουργία κοινωνικών σχέσεων και στην επικοινωνία τους με οργανώσεις και συλλόγους, που θα τους βοηθούσαν να βελτιώσουν τις συνθήκες εργασίας (Bartolini, et al., 2022).

Τα περιστατικά του 2008 και του 2013 στη Μανωλάδα Ηλείας, έφεραν στο φως τις κακές συνθήκες εργασίας και την οικονομική εκμετάλλευση ενός δυναμικού απασχολούμενου στην τοπική αγροτική οικονομία. Τέσσερα χρόνια μετά τα γεγονότα του 2013, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα, έκρινε ότι υπήρξε παραβίαση του άρθρου 4 παρ.2 της Σύμβασης περί καταναγκαστικής και υποχρεωτικής εργασίας και οι εργαζόμενοι από το Μπαγκλαντές δεν είχαν λάβει επαρκή προστασία από την ελληνική κυβέρνηση. (Bartolini, et al., 2022). Τις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν οι μετανάστες εργαζόμενοι στον πρωτογενή τομέα, ενισχύει και η ποιοτική έρευνα του Θ. Φούσκα το 2009, σε σχέση με τους αγροεργάτες υπηκόους από το Μπαγκλαντές. Τα ευρήματα δείχνουν την υπαρξη ενός υπερεκμεταλλευόμενου εργατικού δυναμικού, που βιώνει εργασιακή αβεβαιότητα, έλλειψη βασικών κοινωνικών και εργασιακών δικαιωμάτων και χωρίς δυνατότητες συνδικαλιστικής εκπροσώπησης (Φούσκας, 2009).

Επίσης, το σύστημα της μετάκλησης μεταναστών για εποχικές αγροτικές εργασίας και η μέθοδος πληρωμής του εργόσημου που εισήχθη το 2010 για την καταβολή μισθών και εισφορών κοινωνικής ασφάλισης, περιστασιακά απασχολούμενων εργαζόμενων, σε συγκεκριμένους κλάδους, διαχώρισε το δικαίωμα στην εργασία από το δικαίωμα της νόμιμης διαμονής. Στην πράξη, συνέδεσε τον εργαζόμενο με έναν εργοδότη και έδωσε την ευελιξία στον έλληνα αγρότη να αποφεύγει γραφειοκρατικές διαδικασίες και να συναλλάσσεται με έναν «έμπιστο» εργαζόμενο με νομιμοποιητικά έγγραφα, ο οποίος με τη σειρά του συναλλάσσεται με τους υπόλοιπους εργάτες παράτυπους και μη (Bartolini, et al, 2022).

Όμως και στους άλλους τομείς εργασίας πολλές φορές η κατάσταση δεν είναι καλύτερη. Σε μία έρευνα του Μπαλούρδου σχετικά με την αυτοαπασχόληση και την επιχειρηματικότητα των Μουσουλμάνων μεταναστών στην Αθήνα, προέκυψε πως η αυτοαπασχόληση αποτέλεσε μία

λύση για αυτούς, όχι με σκοπό την αύξηση των κερδών τους, αλλά ως αποτέλεσμα της οικονομικής κρίσης. Μεταναστευτικοί πληθυσμοί μπροστά στον κίνδυνο της περιθωριοποίησης, της μακρόχρονης ανεργίας, της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού και της αντιμετώπισης στεροτυπικών συμπεριφορών, αναγκάστηκαν να αναλάβουν μικρές επιχειρηματικές δραστηριότητες σε τομείς λιγότερο δημοφιλείς και επικερδείς (Balourdos, 2022).

Η εναρμόνιση της ελληνικής νομοθεσίας με το κοινοτικό και διεθνές δίκαιο που αφορά στη διασφάλιση της αρχής της ίσης μεταχείρισης στην απασχόληση, δε φαίνεται, σύμφωνα με το Καψάλη, να έχει λειτουργήσει σε ικανοποιητικό βαθμό προκειμένου να αποτρέψει τον εγκλωβισμό χιλιάδων εργαζόμενων μεταναστών σε συνθήκες εργασιακής εκμετάλλευσης (Καψάλης, 2018). Γενικά, η ελληνική μεταναστευτική πολιτική έχει ως επίκεντρο την εργασία και το μεταναστευτικό εργατικό δίκαιο διέπεται από διακρίσεις με κριτήριο την ιθαγένεια. Συνδέει αρκετά την κατάσταση νομιμότητας με την ικανοποίηση ποσοτικών και ποιοτικών κριτηρίων ένταξης στην αγορά εργασίας, τον εγκλωβισμό του μετανάστη στην μισθωτή εργασία συγκεκριμένων κλάδων, και την δεσμευτική εξάρτηση του μισθωτού μετανάστη από την εργοδοτική πλευρά (Καψάλης, 2018). Στην Ελλάδα, τα πεδία εργατικού και μεταναστευτικού δικαίου, αν και επίσημα λειτουργούν αυτόνομα, δεν αναπτύσσονται ανεξάρτητα. Διατάξεις του εργατικού δικαίου των αλλοδαπών αποτελούν το πρόσχημα εξαίρεσής τους από την καθολική εφαρμογή του συνόλου της εργατικής νομοθεσίας. Μέσα από κάποιες διατάξεις, προγράμματα νομιμοποίησης και χρήση νομικών κατασκευών, όπως παρανομία, ημινομιμότητα, και νομιμότητα σχετικά με το καθεστώς διαμονής του μετανάστη, ή τη μισθωτή του απασχόληση, διαμορφώνεται ένας διακριτός κλάδος μεταναστευτικού υποδικαίου, που αποκλίνει από το κοινό εργατικό δίκαιο σε τουλάχιστον έντεκα πεδία. Αυτά εκτείνονται σε ένα ευρύ φάσμα εργασιακών δικαιωμάτων που ξεκινούν από το δικαίωμα στην απασχόληση, τη διάρκεια της σύμβασης, τα ζητήματα απόλυσης και αποζημίωσης, την άσκηση ελεύθερης επαγγελματικής δραστηριότητας και φτάνει ως τις καλύψεις στην περίπτωση εργατικού ατυχήματος, την κοινωνική ασφάλεια και τη συμμετοχή στα συλλογικά όργανα (Καψάλης, 2018).

5.5 Δυσκολίες πρόσβασης και διακρίσεις στην υγεία και την εκπαίδευση

5.5.1 Στην Ευρώπη και τον κόσμο

Ο τομέας της υγείας και η ευκολία πρόσβασης στις υπηρεσίες της, αποτελεί έναν ακόμη βασικό παράγοντα για την επιτυχή κοινωνική ενσωμάτωση των μεταναστών. Τα στοιχεία δείχνουν ότι η κακή κατάσταση της υγείας και η ανεπαρκής πρόσβαση σε υπηρεσίες υγείας, μπορεί να αποτελέσουν ισχυρά και διαρκή εμπόδια για την κοινωνική ενσωμάτωση του μετανάστη, με αντίκτυπο σε όλους σχεδόν τους τομείς της ζωής του. Ιδιαίτερα, την πρώτη χρονική περίοδο στο νέο τόπο εγκατάστασης, οι μετανάστες μπορεί να αντιμετωπίσουν δυσχέρειες στην πρόσβαση σε άγνωστα συστήματα υγείας, και στην επικοινωνία με το προσωπικό υγειονομικής περίθαλψης (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2016).

Σύμφωνα με περίπου δώδεκα μελέτες MIPEX, συμπεριλαμβανομένων αρκετών που δημοσιεύτηκαν σε ένα από τα πιο έγκυρα ιατρικά περιοδικά παγκοσμίως, το «The Lancet», περιοριστικές πολιτικές κοινωνικής ενσωμάτωσης για μετανάστες και μη, φαίνεται να συνδέονται με χειρότερα προβλήματα υγείας, (χρόνιες ασθένειες, διαβήτης, θνησιμότητα), σε σχέση με πολιτικές που ευνοούν την κοινωνική ενσωμάτωση ευπαθών κοινωνικών ομάδων (Solano & Huddleston, 2020). Για τις περιπτώσεις μεταναστών, κάποιοι ερευνητές όπως οι Acolin et al, 2016, Ayon, 2015 (οπ. αναφ. στο Esses, 2021), αναφέρουν χειρότερα αποτελέσματα υγείας, λόγω δυσκολιών πρόσβασης στην ιατρική περίθαλψη. Οι ίδιοι εμφανίζουν υψηλότερα ποσοστά κάποιας καρδιαγγειακής νόσου, κυρίως υπέρταση και διαβήτη (Wernly, Wernly, Magnano & Paul, 2020). Ωστόσο, σε άλλες υποομάδες μεταναστών, τα βιομετρικά αποτελέσματα είναι καλύτερα από τον πληθυσμό υποδοχής. Αυτό το μεταναστευτικό αποτέλεσμα «καλής υγείας», είναι πιθανώς πολυπαραγοντικό, αλλά μπορεί να οφείλεται και σε γενετικούς λόγους.

Επίσης, οι δυνατότητες χρήσης της ηλεκτρονικής υγείας και της τηλεϊατρικής, σύμφωνα με τους Hollander and Carr, 2020 (οπ. αναφ. στο Wenly et al., 2020), ενδέχεται να είναι περιορισμένη στους μετανάστες, λόγω κοινωνικοοικονομικών παραγόντων, γλωσσικών φραγμών και έλλειψης γνώσης των ηλεκτρονικών παροχών υγείας. Η τελευταία πανδημία του COVID-19 αποτελεί μία πρόκληση για την ενεργή ένταξη των μεταναστευτικών και λοιπών ευπαθών κοινωνικών ομάδων στα συστήματα υγειονομικής περίθαλψης και την υποστήριξη, σε μακροπρόθεσμο επίπεδο, της επιτυχούς κοινωνικής ενσωμάτωσης των διάφορων μεταναστευτικών πληθυσμών στην Ευρώπη (Wernly, et al, 2020).

Σύμφωνα με άλλη έρευνα του 2018, οι μετανάστες έχουν υψηλότερο κίνδυνο εργατικών ατυχημάτων από ότι οι γηγενείς. Τα διαθέσιμα στοιχεία υποστηρίζουν το συμπέρασμα ότι οι εργαζόμενοι μετανάστες βρίσκονται σε μειονεκτική θέση, όσον αφορά στην αυτοαντίληψη της

υγείας και την ψυχική δυσφορία, σε σύγκριση με τον γηγενή πληθυσμό. Ωστόσο, τα στοιχεία για να συμπεράνουμε ότι οι συνθήκες εργασίας είναι ένας πιθανός αιτιολογικός παράγοντας για τα φτωχά επίπεδα υγείας των μεταναστών, είναι αρκετά περιορισμένα (Sterud, Tynes, Sivesind Mehlum¹, Veiersted, Bergbom, Airila, Johansson, Brendler-Lindqvist, Hviid and Flyvholm, 2018).

Όσον αφορά στην ψυχική υγεία, μελέτες αναλύουν τα επίπεδα ικανοποίησης από τη ζωή, όπως τα διατυπώνουν οι μεταναστευτικοί πληθυσμοί, όπου όμως, υπεισέρχονται και άλλοι παράγοντες που σχετίζονται με τη μεταναστευτική ιδιότητα. Γενικότερα πάντως και λαμβάνοντας υπόψη τα δεδομένα από μία μεγάλη ευρωπαϊκή κοινωνική έρευνα σε 13 ευρωπαϊκές χώρες το 2009 (οπ. αναφ στο Esses, 2021), οι μετανάστες με αφρικανική, ασιατική και τούρκικη καταγωγή, αναφέρουν χαμηλότερα επίπεδα ικανοποίησης από τη ζωή τους, σε σχέση με το γηγενή πληθυσμό. Η παραπάνω σύγκριση βέβαια, δεν μπορεί να προσδιορίσει τους αιτιολογικούς παράγοντες της καλής ή κακής σωματικής και ψυχικής υγείας μίας κοινωνικής ομάδας. Σε μία άλλη μελέτη των Tartakovsky, Patrakon & Nikulina το 2021, σε δείγμα 400 μεταναστών πρώτης γενιάς από τη Σοβιετική Ένωση στο Ισραήλ, σε σύγκριση με δείγμα 935 Εβραίων που διαμένουν στη Ρωσία, διαπιστώθηκε ότι οι μετανάστες ήταν πιο ικανοποιημένοι από τη ζωή τους, σε σχέση με τους διαμένοντες στη Ρωσία. Παρόλο που οι μετανάστες ανέφεραν υψηλότερο επίπεδο αντιληπτών διακρίσεων σε βάρος τους και βρίσκονταν σε κατώτερη κοινωνικοοικονομική κατάσταση, είχαν ισχυρότερη ταύτιση με τη χώρα διαμονής τους. Η αιτία για το υψηλότερο επίπεδο ευημερίας των μεταναστών, στην παραπάνω έρευνα, σχετίζεται με το υψηλότερο επίπεδο κοινωνικοοικονομικής ανάπτυξης στο Ισραήλ, σε σχέση με τη Ρωσία, πριν τον πόλεμο, καθώς και την οικονομική υποστήριξη από κυβερνητικούς και μη φορείς. Όπως διαπιστώθηκε, η κοινωνικοοικονομική κατάσταση, οι αντιληπτές διακρίσεις και τα επίπεδα ταύτισης με τη χώρα διαμονής, συνδέονται άμεσα με το βαθμό ικανοποίησης από τη ζωή (satisfaction with life – SWL) και για τους μετανάστες και τους διαμένοντες (Tartakovsky, Patrakon & Nikulina, 2021).

Γενικά, δύο θεωρίες επικρατούν σχετικά με την υγεία και την ευημερία των μεταναστών. Η θεωρία της «νοσηρότητας των μεταναστών» που υποστηρίζει ότι η μετανάστευση προκαλεί ψυχολογική επιβάρυνση, άγχος και μπορεί να είναι ακόμα και τραυματική για το μετανάστη σύμφωνα με τους Mirsky, Kohn, Levav, Grinshpoon, & Ponizovsky, 2008 (οπ. αναφ. στο Tartakovsky, Patrakon & Nikulina, 2021). Αυτό οφείλεται κυρίως στην απώλεια της μητρικής γλώσσας και των κοινωνικών σχέσεων στη χώρα προέλευσης, στην αλλαγή του κοινωνικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος, αλλά και στις δυσκολίες που σχετίζονται με τις οικονομικές πιέσεις,

την εύρεση εργασίας και τη δημιουργία νέων κοινωνικών σχέσεων (Baltatescu, 2005; Wei et al, 2007). Αντίθετα, η θεωρία της «σωτηρίας των μεταναστών» που υποστηρίζεται από άλλους ερευνητές, όπως τους Baltatescu, 2005; Massey, 2002, συνδέεται με τις ευκαιρίες που παρουσιάζονται στους μετανάστες να απολαμβάνουν τα οικονομικά, πολιτικά, κοινωνικά, ακόμα και τα ανθρώπινα δικαιώματα, σε μία περισσότερο οικονομικά αναπτυγμένη και δημοκρατική χώρα υποδοχής (Tartakovsky, Patrakov & Nikulina, 2021).

Στην Ευρώπη, η Γενική Διεύθυνση για την Υγεία και την Ασφάλεια των Τροφίμων, (Sante, μέχρι το 2014, γνωστή ως Γενική Διεύθυνση Υγείας και Καταναλωτών) αποτελεί μία από τις Γενικές Διευθύνσεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, υπεύθυνη για θέματα υγείας ευπαθών πληθυσμών. Παρέχει οικονομική υποστήριξη, συνεργάζεται με το Ευρωπαϊκό Κέντρο Πρόληψης και Ελέγχου Νοσημάτων (ECDC), τον Παγκόσμιο Οργανισμό Υγείας (ΠΟΥ), το Διεθνές Ταμείο Έκτακτης Ανάγκης για τα Παιδιά των Ηνωμένων Εθνών (UNICEF) και τον Διεθνή Οργανισμό για τη Μετανάστευση (IOM), με σκοπό τον καλύτερο εντοπισμό και αντιμετώπιση των αναγκών των μεταναστών και των προσφύγων στις χώρες της Ε.Ε.

Στο χώρο της εκπαίδευσης, οι έρευνες επιβεβαιώνουν το χάσμα που παρατηρείται μεταξύ των γηγενών μαθητών και αυτών με μεταναστευτικό υπόβαθρο. Στις χώρες του ΟΟΣΑ, το 2018 (οπ. αναφ. στο Welby, 2022) κατά μέσο όρο, το 13% των 15χρονων μαθητών που αναγνωρίζονται ως μαθητές με «μεταναστευτικό υπόβαθρο», υπολείπονται σε σχέση με τους γηγενείς μαθητές σε κοινωνικοοικονομικό επίπεδο. Καθώς τα παιδιά των μεταναστών συνεχίζουν να αντιμετωπίζουν ζητήματα ανισότητας, χαμηλής επίδοσης, ρατσισμού, διακρίσεων και αποκλεισμού στα σχολεία σε όλο τον κόσμο, ο εξισορροπητικός ρόλος της εκπαίδευσης έχει τεθεί υπό αμφισβήτηση, καθώς δε φαίνεται να αποτρέπει τη διαιώνιση των διακρίσεων και των κοινωνικών ανισοτήτων.

Τα παιδιά των μεταναστών επίσης, εντάσσονται δυσκολότερα στην αγορά εργασίας σε σχέση με τα παιδιά του γηγενούς πληθυσμού. Οι διαφορές είναι μικρές στην Αυστραλία, τον Καναδά, τη Νέα Ζηλανδία και τις Ηνωμένες Πολιτείες, σε αντίθεση με τις περισσότερες Ευρωπαϊκές χώρες του ΟΟΣΑ, όπου όμως υπάρχουν σημαντικές διαφοροποιήσεις από χώρα σε χώρα. Ένα μέρος του χάσματος στα αποτελέσματα της αγοράς εργασίας σε αυτές τις χώρες, μπορεί να εξηγηθεί από το χαμηλότερο μέσο εκπαιδευτικό επίπεδο των παιδιών των μεταναστών. Όμως, οι διαφορές παραμένουν, ακόμη και αν τα παιδιά των μεταναστών έχουν το ίδιο επίπεδο εκπαίδευσης με τα παιδιά των γηγενών (Liebig & Widmaier, 2010).

Μία πρόσφατη έρευνα που πραγματοποιήθηκε σε 15.017 μαθητές σε 731 σχολεία στην Αγγλία, τη Γερμανία και τη Σουηδία και έρχεται να επιβεβαιώσει πολλές παλιότερες, δείχνει ότι οι μαθητές που προέρχονται από κοινωνικά αποκλεισμένες οικογένειες, είτε γηγενείς, είτε προερχόμενες από μειονότητες, έχουν γενικά χαμηλότερες επιδόσεις από τους περισσότερο κοινωνικά ενταγμένους μαθητές. Οι μαθητές δε, με μεταναστευτικό υπόβαθρο αντιμετωπίζουν τις μεγαλύτερες δυσκολίες ενσωμάτωσης και λαμβάνουν τους χαμηλότερους βαθμούς απ' όλους. (Raabe, 2018). Σύμφωνα με τελευταία στοιχεία του ΟΟΣΑ και της Eurostat, το ποσοστό των μεταναστών μαθητών με χαμηλή επίδοση και με πρόωρη εγκατάλειψη της εκπαίδευσης και της κατάρτισης, είναι μεγαλύτερο απ' αυτό των γηγενών μαθητών, σε όλες σχεδόν τις ευρωπαϊκές χώρες για τις οποίες υπάρχουν διαθέσιμα στοιχεία (Education, Audiovisual and Culture Executive Agency, 2019).

Σε μία ακόμη πρόσφατη έρευνα του 2019 στο Ηνωμένο Βασίλειο, οι μαθητές από την Ανατολική Ευρώπη θεωρούνται, τόσο από τη λευκή πλειοψηφία, όσο και από τις πιο ισχυρές ομάδες μειονοτήτων, ένα διαφορετικό δυναμικό στο σχολείο, περιορισμένων όμως, δυνατοτήτων και ικανοτήτων. Τα επιστημονικά δεδομένα δείχνουν ότι οι εκπαιδευτικοί ενδέχεται να επηρεαστούν από τα στερεότυπα στις προσδοκίες τους για την εκπαιδευτική εξέλιξη των μαθητών αυτών, υλοποιώντας στην πράξη το “Φαινόμενο του Πυγμαλίωνα” ή αλλιώς το “Νόμο της Αυτοεκπληρούμενης Προφητείας” (Tereshchenko, Bradbury & Archer, 2019).

Μία άλλη πρόσφατη έρευνα των Dora Bianchi, Elisa Cavicchiolo, Fabio Lucidi, Sara Manganelli, Laura Girelli, Andrea Chirico και Fabio Alivernini, το 2019, έδειξε ότι η μη κοινωνική αποδοχή των συμμαθητών, σχετίζεται με την αρνητική αυτοεκτίμηση και την πρόθεση εγκατάλειψης του σχολείου από τους μετανάστες μαθητές γυμνασίου και λυκείου που ζουν σε φτωχές γειτονιές, χωρίς όμως, αυτή η στάση των συμμαθητών να έχει την ίδια αρνητική επίδραση στους γηγενείς συνομηλίκους τους. Αυτή η μελέτη αποκάλυψε τον παράγοντα του μεταναστευτικού υπόβαθρου, στον αντίκτυπο της χαμηλής κοινωνικοοικονομικής κατάστασης, παρέχοντας αποδείξεις για τις διαφορετικές αναπτυξιακές ανάγκες των μεταναστών (έναντι των γηγενών) μαθητών που ζουν σε συνθήκες φτώχειας (Bianchi et al, 2021). Όλες οι προαναφερόμενες ανισότητες ειδικά για τους μαθητές με μεταναστευτικό υπόβαθρο, οδηγούν στην αύξηση της σχολικής διαρροής, τις χαμηλές επιδόσεις, την καθήλωση στο μορφωτικό επίπεδο και την αναπαραγωγή της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού.

Μια πρόσφατη μεγάλη έρευνα της Oakleigh Welply σε βρετανικά και γαλλικά σχολεία που εκδόθηκε το 2022, μελέτησε το πως τα παιδιά των μεταναστών βίωσαν την αίσθηση του

ανήκειν και την γλωσσική, θρησκευτική και φυλετική ετερότητα στα σχολεία των κρατών αυτών. Παρόλες τις, με διαφορετικό τρόπο σε Γαλλία και Ηνωμένο Βασίλειο, προσπάθειες για αποδοχή και ενσωμάτωση των μαθητών με μεταναστευτικό υπόβαθρο, στην πράξη αναγνωρίστηκε η απόλυτη επικράτηση των παγιωμένων και κυρίαρχων γλωσσικών και πολιτιστικών προτύπων της κάθε χώρας (Welply, 2022). Τα εκπαιδευτικά συστήματα, τα οποία παραμένουν στην ουσία μονόγλωσσα και μονοπολιτισμικά, απέτυχαν να προσφέρουν μια ουσιαστική αναγνώριση της διαφοράς (γλωσσική, πολιτιστική, θρησκευτική, φυλετική, εθνική) που θα μπορούσε να βοηθήσει τα παιδιά να ξεπεράσουν τα συναισθήματα της απόστασης και της αποξένωσης από τα πρότυπα του σχολείου, σε σχέση με το διαφορετικό γλωσσικό και πολιτισμικό τους υπόβαθρο. Υπάρχει κάτι ίσως, αναχρονιστικό στους τρόπους με τους οποίους τα σχολικά συστήματα, που δημιουργήθηκαν και αναπτύχθηκαν στο πλαίσιο της διαμόρφωσης του έθνους - κράτους του 19ου αιώνα, συνεχίζουν να δίνουν έμφαση σε ενιαίες γλωσσικές και πολιτιστικές πρακτικές, σε αντίθεση με την πραγματικότητα της πολυπολιτισμικότητας και της ευρείας κινητικότητας στη σημερινή εποχή (Welply, 2022). Χωρίς εξειδικευμένες παρεμβάσεις, το σχολείο θα παραμένει φορέας ανακύκλωσης των κοινωνικών ανισοτήτων και του κοινωνικού αποκλεισμού των μαθητών που προέρχονται από ευάλωτες κοινωνικές ομάδες, όπως αυτές των μεταναστευτικών μειονοτήτων.

5.5.2 Στην Ελλάδα

Σχετικά με τα ζητήματα υγείας, οι μετανάστες έχουν πρόσβαση στα δημόσια νοσοκομεία με τον Αριθμό Μητρώου Κοινωνικής Ασφάλισης (Α.Μ.Κ.Α.) τους. Ακόμα και μετανάστες που διαμένουν στη χώρα μας χωρίς τα απαραίτητα νομιμοποιητικά έγγραφα, δικαιούνται περίθαλψης σε δημόσιο νοσοκομείο, κυρίως στα έκτακτα περιστατικά και μέχρι την ολοκλήρωση της θεραπείας τους και δεν είναι υποχρεωτική η ενημέρωση των αστυνομικών αρχών για την επίσκεψή τους. Σύμφωνα με το δείκτη MIPEX 2020, οι μετανάστες στην Ελλάδα εξακολουθούν να αντιμετωπίζουν εμπόδια στην πλήρη πρόσβαση τους στην υγειονομική περίθαλψη και τις υπηρεσίες υγείας, ενώ δεν υπάρχει ισότητα ευκαιριών στις παροχές υπηρεσιών υγειονομικής περίθαλψης για τους διαφορετικούς μεταναστευτικούς πληθυσμούς (Solano & Huddleston, 2020).

Σύμφωνα με έρευνα των «Γιατρών του Κόσμου» το 2010 σε ευπαθείς κοινωνικές ομάδες, το μεγαλύτερο μέρος των οποίων ήταν διάφοροι μεταναστευτικοί πληθυσμοί, διαπιστώθηκε πως

η μεγαλύτερη άγνοια των πληθυσμών αυτών σχετίζεται με τα δικαιώματά τους στην πρόληψη υγείας, την ιατρική περίθαλψη και τη νοσηλεία. Ακολουθεί ο τομέας της εργασιακών δικαιωμάτων και έπονται τα δικαιώματά τους σε σχέση με την πρόσβαση σε εκπαιδευτικές δομές (Ρετινιώτη & Μάντζιου, 2010).

Παρόλα αυτά, σε αντίθεση με τις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες, σε έρευνα που διενεργήθηκε από τους Rapp, Huijts, Terje, Eikemo & Stathopoulou το 2018, σχετικά με το αυτοαναφερόμενο επίπεδο υγείας, στους μετανάστες στην Ελλάδα, οι Αλβανοί πρώτης γενιάς, αναφέρουν καλύτερη υγεία και από τους γηγενείς Έλληνες και από τους μετανάστες των υπόλοιπων χωρών. Αυτή η ιδιαιτερότητα, ίσως μπορεί να αποδοθεί και στις δυσκολίες της κοινωνικοοικονομικής κρίσης των τελευταίων ετών σε σχέση και με τη σκληραγωγημένη των προηγούμενων χρόνων, εργασιακή τους ζωή (Rapp, Huijts, Terje, Eikemo & Stathopoulou, 2018).

Ένα άλλο σοβαρό ζήτημα της ελληνικής πραγματικότητας είναι η λεγόμενη «προνοιακή περιθωριοποίηση», όρος που περιγράφει την “εκτόπιση” και γενικότερα την αποθάρρυνση μεταναστευτικών ομάδων και ατόμων, αλλά και ευρύτερα μελών ευάλωτων κοινωνικά ομάδων του πληθυσμού, από τη χρήση κοινωνικών παροχών και υπηρεσιών. Αποτέλεσμα αυτού του φαινομένου, είναι η τροφοδότηση και αναπαραγωγή πρακτικών ευρύτερης κοινωνικής περιθωριοποίησης και εγκλωβισμού, σε ένα περιβάλλον άτυπων σχέσεων οι οποίες, έχοντας ως αφετηρία την εργασία, επεκτείνονται σε ολόκληρο το φάσμα της κοινωνικής ζωής (Ψημμένος, 2009). Τα μέλη μεταναστευτικών ομάδων σύμφωνα με τον Skamnakis το 2007, (οπ. αναφ. στο Ψημμένος, 2009), υφίστανται πλήθος τυπικών και άτυπων διακρίσεων και πρακτικών περιορισμών στις υπηρεσίες κοινωνικής προστασίας, με αποτέλεσμα να οδηγούνται στην περιθωριοποίηση και τον κοινωνικό αποκλεισμό, κάτω από ένα αδύνατο και υπολειμματικό πλέγμα κοινωνικής προστασίας. Γενικότερα, η λειτουργία του ελληνικού συστήματος κοινωνικής πολιτικής, σύμφωνα με τον Ferrera, 2005, (οπ. αναφ. στο Ψημμένος, 2009), έχει δημιουργήσει τις προϋποθέσεις σύνθεσης διαφορετικών επιπέδων κοινωνικής προστασίας και περιορισμένη εφαρμογή υπηρεσιών καθολικού χαρακτήρα, σε ολόκληρο το φάσμα των χρηστών.

Οι τομείς της υγείας και της εκπαίδευσης σε όλα τα επίπεδα, σχετίζονται σε μεγάλο βαθμό, με την προσαρμογή, την κοινωνική ενσωμάτωση και γενικότερα την ψυχολογική κατάσταση του μετανάστη και της οικογενείας του στο νέο του κοινωνικό περιβάλλον. Η αντίληψη ότι η εκπαίδευση μπορεί να μειώσει τις διαγενεακές ανισότητες και να σπάσει την αλυσίδα του κοινωνικού αποκλεισμού, ενισχύθηκε από εμπειρικές μελέτες στο παρελθόν όπως

των Mincer, (1958), των Blau and Duncan, (1967), Duncan et al., (1969) και Hauser, (1969), αλλά και τη μεγάλη Έκθεση Coleman του 1966, μετά από έρευνα σε 645.000 μαθητές από 4.000 σχολεία στις Η.Π.Α. Τα αποτελέσματα των ερευνών αυτών, άσκησαν σημαντική επίδραση στο σχεδιασμό και υλοποίηση εκπαιδευτικών πολιτικών που έδιναν βαρύτητα στη χρηματοδότηση προγραμμάτων εκπαίδευσης, κατάρτισης και διά βίου μάθησης (Παπαθεοδώρου & Παπαναστασίου, 2010).

Παρ' όλα αυτά, οι εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις του 20ού αιώνα δεν επέφεραν τα προσδοκώμενα αποτελέσματα, ως προς την εξίσωση των ευκαιριών μεταξύ των ατόμων, ανεξαρτήτως κοινωνικοοικονομικής προέλευσης (Παπαθεοδώρου & Παπαναστασίου, 2010). Στην ελληνική πραγματικότητα βέβαια, σημαντικό είναι το γεγονός πως κανένα παιδί που διαμένει στην ελληνική επικράτεια δεν μπορεί να στερηθεί τη δυνατότητα συμμετοχής στην ελληνική εκπαίδευση. Σύμφωνα με το μεταναστευτικό Νόμο 3386/2005 παρέχεται δικαίωμα συμμετοχής στην α'θμια και β'θμια εκπαίδευση, σε όλους τους ανήλικους μετανάστες, ακόμα και στην περίπτωση που οι γονείς τους δεν κατέχουν τα απαραίτητα νομιμοποιητικά έγγραφα. (Καλοφωλιάς, 2011). Όμως, σύμφωνα με τον δείκτη MIPEX (2020), ελάχιστες ενέργειες έχουν γίνει για την αντιμετώπιση των ιδιαίτερων αναγκών των μαθητών από διαφορετικούς πολιτισμούς, και τη διαπολιτισμική εκπαίδευση των εκπαιδευτικών και δασκάλων. Στην Ελλάδα, θα λέγαμε πως συντρέχουν συνθήκες "δομικού αποκλεισμού" για τους μετανάστες, λόγω της έλλειψης οργανωμένων και συστηματικών προγραμμάτων εκμάθησης της γλώσσας για αλλοδαπούς που δεν γνωρίζουν ελληνικά, τον τρόπο λειτουργίας των σχολείων, την έλλειψη παροχής υπηρεσιών εκμάθησης των γλωσσών των μειονοτήτων, ή άλλων διευκολύνσεων για τα παιδιά των μεταναστών.

Από την άλλη πλευρά, βέβαια, οι μετανάστες μαθητές και σπουδαστές μπορούν να επωφεληθούν από την εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας, μέσω φροντιστηριακής διδασκαλίας σε «τάξεις υποδοχής» που λειτουργούν σε σχολεία της τυπικής εκπαίδευσης, που βρίσκονται σε «ζώνες εκπαιδευτικής προτεραιότητας» (Ζ.Ε.Π.). Οι τάξεις υποδοχής είναι προσβάσιμες σε όλους τους μαθητές και σπουδαστές από όλες τις ευάλωτες κοινωνικές ομάδες, με ελάχιστη ή καθόλου γνώση της ελληνικής γλώσσας (ECRI, 2022). Επίσης, υπάρχουν τα σχολεία «δεύτερης ευκαιρίας», τα οποία ιδρύθηκαν για Έλληνες που εγκατέλειψαν το σχολείο, αλλά επιθυμούσαν κάποια στιγμή να ολοκληρώσουν την εκπαίδευσή τους, στα οποία μπορούν να έχουν πρόσβαση οι μετανάστες. (ECRI, 2022).

5.6 Κοινωνική ζωή και διακρίσεις σε βάρος των μεταναστών

5.6.1 Στην Ευρώπη και τον κόσμο

Η κατοχή νομιμοποιητικών εγγράφων και άδειας διαμονής για τους μετανάστες, αποτελεί μείζονος σημασίας ζήτημα για τους μετανάστες, στην προσπάθειά τους για κοινωνική ενσωμάτωση. Το ίδιο φαίνεται να ισχύει και για τις στάσεις των γηγενών απέναντί τους, καθώς σύμφωνα με δύο εθνικές έρευνες στις Η.Π.Α (οπ. αναφ. στο Esses, 2021), οι γηγενείς επηρεάζονται θετικότερα ως προς τη στάση τους απέναντι στους μετανάστες, εφόσον διαθέτουν νομιμοποιητικά έγγραφα, σε σχέση με τη φυλή, ή το επίπεδο μόρφωσής τους. Όσον αφορά στον αντίκτυπο των πολιτικών σχετικά με την οικογενειακή επανένωση των μεταναστών, αυτός δεν έχει μελετηθεί ιδιαίτερα και απαιτείται πιο στοχευμένη έρευνα. Πολιτικές χωρίς αποκλεισμούς και με μικρότερη γραφειοκρατία, φαίνεται να βοηθούν περισσότερο τις οικογένειες μεταναστών να επανενωθούν, να εγκατασταθούν στη χώρα, να βρουν δουλειά και ένα καλύτερο μέρος για να ζήσουν με αξιοπρέπεια. Περιοριστικές και γραφειοκρατικές πολιτικές καθιστούν την οικογενειακή επανένωση των μεταναστών όλο και περισσότερο δυσχερή (Solano & Huddleston, 2020).

Η σημασία των κοινωνικών σχέσεων των μεταναστών με το γηγενή πληθυσμό, έχει μελετηθεί αρκετά ως ένας θετικός παράγοντας κοινωνικής ενσωμάτωσης των μεταναστών. Σύμφωνα με τη μελέτη της Simonsen στη Δανία το 2017, η ενσωμάτωση των μεταναστών στη σκανδιναβική αυτή χώρα, επιτυγχάνεται καλύτερα όταν καλλιεργούνται και αναπτύσσονται κοινωνικές σχέσεις με τους Δανούς πολίτες. Παρόλα αυτά οι μετανάστες, ακόμα και τα παιδιά που έχουν γεννηθεί και έχουν μεγαλώσει στη Δανία, δυσκολεύονται να αυτοπροσδιοριστούν ως Δανοί πολίτες. Αυτό συμβαίνει επειδή το να είναι κάποιος Δανός, δεν συμβαδίζει με τη διατήρηση κάποιας εθνοθησκευτικής ταυτότητας, κάτι που δεν συμβαίνει με τους μετανάστες που φέρουν τη δική τους αντίστοιχη ταυτότητα. Η κοινωνική επαφή βέβαια, δεν αποτελεί πανάκεια για την αυτόματη εξάλειψη της διαφορετικής εθνικής και πολιτισμικής ταυτότητας των εγκατεστημένων μεταναστών (Simonsen, 2017).

Την ανάγκη να αισθάνονται ότι αποτελούν μέρος της κοινωνικής ζωής της γειτονιάς στην οποία ζουν, αφού μετανάστευσαν στο Βερολίνο, εξέφρασαν οι ερωτηθέντες Τούρκοι μετανάστες, σύμφωνα με έρευνα του Kulkul το 2020. Προκειμένου να ξεπεράσουν τις λεπτές γραμμές της

απομόνωσης και του κοινωνικού αποκλεισμού, επιθυμούν να γνωρίσουν την πόλη, να γίνουν «ντόπιοι» στη δική τους γειτονιά και να γίνουν μέρος της αστικής κοινωνικής ζωής. Παρά τις δυσκολίες της ζωής στο Βερολίνο, δεν επιθυμούν την επιστροφή στην Τουρκία, προσπαθώντας αρχικά να εξοικειωθούν με την καθημερινή κοινωνική ζωή και να διεκδικήσουν τα δικαιώματά τους. (Kulkul, 2020).

Η κοινωνική ζωή δεν είναι πάντα εύκολη για τους μεταναστευτικούς πληθυσμούς, έχοντας να αντιμετωπίσουν συχνά προκαταλήψεις, στερεότυπα και ξενοφοβικές συμπεριφορές. Οι στάσεις των γηγενών απέναντι στους μετανάστες διαφέρει αρκετά από κράτος σε κράτος. Στην Ευρώπη, σύμφωνα με τους Health και Richards το 2019 (οπ. αναφ. στο Esses, 2021), οι πολίτες των σκανδιναβικών χωρών έχουν πιο ευνοϊκή στάση απέναντι στους μετανάστες, σε σχέση με τους πολίτες από χώρες της ανατολικής Ευρώπης, όπως την Ουγγαρία και την Τσεχία. Ακόμα όμως και στις πιο ανεκτικές και παραδοσιακά πιο δεκτικές απέναντι στη μετανάστευση χώρες, εμφανίζονται φαινόμενα ξενοφοβίας και ρατσισμού. Σύμφωνα με τη Fridell, 2007, αν και οι Σουηδοί δείχνουν λιγότερη ξενοφοβία και ρατσισμό από κατοίκους των άλλων ευρωπαϊκών χωρών και στο δημόσιο λόγο καταδικάζονται τέτοιες στάσεις και συμπεριφορές, πολλές φορές διαχέεται ένας υπόρρητος και υφέρπων ρατσισμός απέναντι στις διαφορετικές εθνότητες. Στην πράξη επίσης, τείνουν να αυξάνονται τα φαινόμενα οικιστικού διαχωρισμού, σχολικών διακρίσεων, διακρίσεων στην αγορά εργασίας, που εντείνουν την ευπάθεια των μεταναστευτικών μειονοτήτων (Fridell, 2007).

Οι μετανάστες πριν μερικά χρόνια, συνήθως αντιμετωπίζονταν υποτιμητικά, εκτός των άλλων και σε επίπεδο εργασιακής εξέλιξης και καινοτομίας. Αυτό συνέβη με τον «Πολωνό υδραυλικό», έκφραση για να αποδώσει υποτιμητικά το σύνολο των εργαζόμενων που προέρχονταν από την ανατολική Ευρώπη, ή τους Τούρκους εργάτες στη Γερμανία, οι οποίοι θεωρήθηκαν ότι δεν ήταν εξοικειωμένοι με τη σύγχρονη τηλεφωνία και τις δυτικές υδραυλικές εγκαταστάσεις. Επίσης, στο Ηνωμένο Βασίλειο μεταπολεμικά, θεωρούνται ότι οι μετανάστες που προέρχονταν από Ιρλανδία και Δυτικές Ινδίες συνέβαλλαν στην αύξηση του αστικού θορύβου και του υπερπληθυσμού (Waerniers & Hustinx, 2018).

Οι μετανάστες είναι επίσης, συχνά οι πρώτοι ύποπτοι εγκληματικής δραστηριότητας, αν και είναι πολύ πιο πιθανό να είναι θύματα από ότι οι δράστες του εγκλήματος. Έχουν κατηγορηθεί ότι εισάγουν μολυσματικές ασθένειες, αλλά περισσότερο αληθές είναι ότι οι ίδιοι εκτίθενται σε κινδύνους για την υγεία τους, όπως είναι η αυξημένη συχνότητα των εργατικών

ατυχημάτων, η χαμηλή ποιότητα ζωής τους σε υποβαθμισμένες περιοχές, το άγχος αποχωρισμού από τους οικείους τους, το στρες που σχετίζεται με τις δυσκολίες προσαρμογής τους στο νέο κοινωνικό περιβάλλον και η αγωνία τους μήπως υποστούν φυλετικές διακρίσεις και ξενοφοβικές συμπεριφορές (Waerniers & Hustinx, 2018).

Η προσέγγιση των Waerniers & Hustinx, 2018, για την πορεία της κοινωνικής ενσωμάτωσης των μεταναστών, μελετώντας το μεταναστευτικό πληθυσμό στο Βέλγιο, είναι τόσο ενδιαφέρουσα, όσο και απαισιόδοξη. Σύμφωνα με τη μελέτη τους, οι μετανάστες στην πορεία για την κοινωνική ενσωμάτωσή τους εισέρχονται σε έναν λαβύρινθο. Αρχικά, αντιμετωπίζονται ως θύματα, στη συνέχεια, μπορούν να θεωρηθούν εγκληματίες ή αισχροκερδείς και τυχολιόχτες. Στον πολιτικό λόγο συχνά, τοποθετούνται σε μια γκρίζα περιοχή, στην οποία δεν αναγνωρίζονται ως πολίτες, ακόμα και αν διαμένουν για αρκετά μεγάλο χρονικό διάστημα στη χώρα και συμμετέχουν στην κοινωνία. Η έξοδος από το λαβύρινθο φαίνεται να είναι η απόκτηση της ιθαγένειας του κράτους στο οποίο ζουν. Σύμφωνα με τους αναλυτές, οι μετανάστες του Βελγίου, όπως αυτοί με διαφορετικό χρώμα από το λευκό της κυρίαρχης βελγικής εθνότητας, δεν θα μπορέσουν να αποκτήσουν ποτέ την ιδιότητα του πολίτη. Μόνο οι λευκοί Βέλγοι θεωρούνται πολίτες οι οποίοι κατέχουν την ιδιότητα του πολίτη στην πλήρη της μορφή, καθώς είναι οι μόνοι που πληρούν τις προϋποθέσεις κατοχής της ιθαγένειας, τόσο με τη νομική της μορφή, όσο και με την «ηθική» της διάσταση. Δεδομένου του τρόπου με τον οποίο η ιθαγένεια του χρώματος του Βελγίου είναι εικονικοποιημένη, ο λαβύρινθος για τους μετανάστες μπορεί να γίνει ένας δρόμος χωρίς έξοδο. Ο «λαβύρινθος» νομιμοποιεί ένα ευρύ φάσμα πολιτικών και μέτρων ένταξης και αποκλεισμού, καθώς επιτρέπει στο κράτος να ρυθμίζει και να διαχειρίζεται τον πληθυσμό μεταναστών μέσω διαφόρων φραγμών και αδιέξοδων (Waerniers & Hustinx 2018).

Σημαντικό είναι και το ζήτημα του πώς αντιλαμβάνονται οι ίδιοι οι μετανάστες τις τυχόν διακρίσεις σε βάρος τους. Σε μία γερμανική μελέτη των Schunck et al το 2015 (οπ. αναφ. στο Esses, 2021), φαίνεται οι μετανάστες από την Τουρκία και σε μικρότερο βαθμό από την Ανατολική Ευρώπη και τη Ρωσία, αντιλήφθηκαν περισσότερες διακρίσεις σε βάρος τους σε σχέση με τους μετανάστες από άλλες χώρες.

Οι αντιλήψεις και οι πεποιθήσεις ότι οι μετανάστες αποτελούν απειλή για το οικονομικό, πολιτιστικό και κοινωνικό «status quo» και τις μελλοντικές προοπτικές του γηγενούς πληθυσμού, παίζουν κρίσιμο ρόλο σε όλη την Ευρώπη την τελευταία δεκαετία. Αρνητικό ρόλο πολλές φορές μπορούν να διαδραματίζουν και τα ηλεκτρονικά μέσα ενημέρωσης, σύμφωνα με τους Mastro &

Robinson, 2000, και Atwell, Seate & Mastro, 2016, (οπ. αναφ. στο Caricati, 2018), τα οποία, μέσω μηνυμάτων τους, εντείνουν πολλές φορές την αντίληψη ότι οι μετανάστες αποτελούν απειλή για την εθνική συνοχή της κοινωνίας, αυξάνοντας τις προκαταλήψεις και την ξενοφοβία. Οι ευρωπαϊκές αξίες και θεσμοί φαίνονται να αμφισβητούνται από την αυξανόμενη μετανάστευση και ακόμη περισσότερο από τη αύξηση της εκλογικής υποστήριξης στα ακροδεξιά και λαϊκίστικά κόμματα σε όλη την Ευρώπη. Αυτή η τάση έχει ήδη οδηγήσει και σε αλλαγές πολιτικής σχετικά με την υποδοχή και υποστήριξη στην κοινωνική ενσωμάτωση των μεταναστών, ακόμη και σε μερικές από τις πιο φιλόξενες ευρωπαϊκές χώρες.

Επίσης, υπάρχουν διαφοροποιητικά χαρακτηριστικά στις στάσεις του γηγενούς πληθυσμού απέναντι στους μεταναστευτικούς πληθυσμούς. Άτομα που δίνουν ιδιαίτερη σημασία στο να ζουν σε ασφαλές και ήσυχο περιβάλλον και έχουν κατοικία σε αγροτικές περιοχές, δείχνουν αυξανόμενη εχθρότητα έναντι των μεγάλων ροών μεταναστών (Agyare, 2021). Αντίθετα, οι νεότεροι, οι οποίοι έχουν βιώσει και τις συνέπειες της κοινωνικοοικονομικής κρίσης, υποστηρίζουν ότι οι μετανάστες εμπλουτίζουν τις κοινωνίες υποδοχής και αναγνωρίζουν τα σημαντικά οφέλη από την κοινωνική ενσωμάτωση των μεταναστών (Παπαδόπουλος, 2022). Επίσης, φαίνεται πως οι άνθρωποι που ζουν στις πόλεις, με ανώτερη εκπαίδευση και υψηλότερο εισόδημα, καθώς και αυτοί με εργασιακή εμπειρία στο εξωτερικό, είναι κατά κανόνα, πιο ανεκτικοί απέναντι στους μετανάστες στην Ευρώπη (Paas and Halapuu, 2012, Παπαδόπουλος, 2022). Επιπλέον, άτομα που αξιολογούν θετικότερα τα πολιτικά, νομικά συστήματα και συστήματα αστυνόμευσης μιας χώρας είναι κατά κανόνα πιο ανεκτικά. Ομοίως, οι άνθρωποι που γενικά διατηρούν αισιόδοξη και θετική στάση στη ζωή και απέναντι στους κοινωνικοοικονομικούς κινδύνους, είναι πιο ανεκτικοί απέναντι μετανάστες. Το καθεστώς στην αγορά εργασίας των ερωτηθέντων στην έρευνα των Paas and Halapuu, 2012, είτε είναι απασχολούμενοι, είτε άνεργοι, δεν διαφοροποιεί σε στατιστικά σημαντικό βαθμό τη στάση τους απέναντι στους μετανάστες, αποσυνδέοντας προφανώς τη δική τους θέση στην αγορά εργασίας, με αυτήν των μεταναστών.

Η γεωγραφία στις στάσεις παίζει καθοριστικό παράγοντα, καθώς σύμφωνα με τους Czaika & Di Lillo, το 2018, οι στάσεις των μεταναστών σε μια περιοχή, επηρεάζονται περισσότερο από τις αντίστοιχες στάσεις στις γειτονικές περιοχές, παρά από εκείνες των πιο απομακρυσμένων. Ο προσδιορισμός μιας χωρικά εξαρτώμενης διαδικασίας στη διάχυση και ομαδοποίηση των αντι-μεταναστευτικών στάσεων, έχουν σημαντικό αντίκτυπο στην κατανόηση της ανόδου και της

πτώσης των ακροδεξιών κινημάτων στην Ευρώπη και τις αλλαγές στη εκλογική υποστήριξη των ξενοφοβικών κομμάτων μακροπρόθεσμα (Czaika & Di Lillo, 2018).

Σε κάθετο επίπεδο, ο μετανάστης που αντιμετωπίζει διακρίσεις στην απασχόληση, μπορεί να χάσει το ενδιαφέρον του για επενδύσεις σε υλικούς πόρους, όπως η στέγαση, η υγεία, η εκπαίδευση και η κατάρτιση. Σε οριζόντιο επίπεδο, η παγίωση τέτοιων πρακτικών συνεπάγεται οικονομική ζημία για το κράτος υποδοχής. Αυτό αποτελεί εμπόδιο για την ένταξη και την κοινωνική συνοχή, ενώ η έλλειψη εργασίας και η οικονομική ανασφάλεια είναι παράγοντες που επηρεάζουν τους ενήλικες, έχοντας όμως και άμεσο αντίκτυπο στην οικονομική και συναισθηματική ανασφάλεια των παιδιών των μεταναστών, που νιώθουν ότι δεν μπορούν να αλλάξουν την δυσχερή κατάσταση. Επίσης, πολλές οικογένειες μεταναστών που αντιμετωπίζουν κοινωνικοοικονομικές προκλήσεις, αντιλαμβάνονται τις κοινωνικές υπηρεσίες περισσότερο ως απειλή, παρά ως βοήθεια, αποφεύγοντας σε πολλές περιπτώσεις να στραφούν σε αυτές, από φόβο μήπως απωλέσουν τη γονική μέριμνα των παιδιών τους (Agyare, 2021).

Επιπλέον, η εικόνα των μεταναστών ως θυμάτων και αδύναμων ομάδων, τους εμποδίζει στη θετική εκπροσώπησή τους στην κοινωνία ως δυνητικά συνεισφέροντες πολίτες. Αρνητικές ή υποτιμητικές πολιτικές προσεγγίσεις για τους μετανάστες, ενδέχεται να δημιουργούν αβεβαιότητα και φόβο στους ίδιους, αναστέλλοντας έτσι την προσήλωσή τους στην αναζήτηση εργασίας. Επίσης, η διάχυση αρνητικών εικόνων για τους μετανάστες, είναι πιθανό να δημιουργήσουν ένα κλίμα κοινωνικού φόβου που θα μπορούσε να οδηγήσει σε διακρίσεις (Waerniers & Hustinx, 2018). Η καταπολέμηση τέλος, των διακρίσεων, μπορεί παραδόξως, να ενισχύει περαιτέρω το φαινόμενο των διακρίσεων. Αυτό μπορεί να συμβεί με το να δίνεται έμφαση στην ανάγκη ύπαρξης πολιτισμικής ομοιομορφίας με τους μετανάστες και την οποιαδήποτε απόκλιση από αυτήν, ως μία ένδειξη ενός προβληματικού φαινομένου, που ενδυναμώνει περαιτέρω τη διχοτόμηση του «εμείς» και οι «άλλοι» (Morén-Alegret & Wladyka, 2020).

5.6.2 Στην Ελλάδα

Η ελληνική κοινωνία τη δεκαετία του '90, ήρθε αντιμέτωπη με την έντονη και μαζική εισροή στο έδαφός της, μεταναστών αλβανικής υπηκοότητας. Αυτή η πολυπληθής παρουσία των μεταναστών από την Αλβανία που διακρινόταν εύκολα από το ντύσιμο και την εμφάνιση, συγκεντρωνόταν σε μεγάλες ομάδες σε διάφορα σημεία κεντρικών περιοχών της Αθήνας, μεταβάλλοντας την εικόνα

της. Οι Έλληνες και η ελληνική κυβέρνηση αρχικά, δεν αντιμετώπισαν τους Αλβανούς μετανάστες με τον ίδιο τρόπο. Από τη μία πλευρά, αυτοί που είχαν την πιο προνομιακή διαχείριση ήταν οι «Βόρειοηπειρώτες», δηλαδή οι Αλβανοί ελληνικής καταγωγής που κατοικούσαν στην Βόρεια Ήπειρο, οι οποίοι θεωρούνταν πρόσφυγες που υπέφεραν από το αλβανικό κράτος και τις διακρίσεις σε βάρος τους, λόγω της εθνικής τους καταγωγής και της χριστιανικής τους θρησκείας (Adameczyk, 2016; Baldwin-Edwards, 2005). Από την άλλη πλευρά, ήταν οι Αλβανοί που δεν είχαν κάποια σχέση με τον ελληνικό πολιτισμό, τους οποίους οι Έλληνες τους είχαν συνδέσει με την αλβανική μαφία και την παρανομία (Adameczyk, 2016).

Σύμφωνα με μία έρευνα της Δ. Παπαδοπούλου στο νομό Κυκλάδων σχετικά με τον κοινωνικό αποκλεισμό των μεταναστών (Παπαδοπούλου, 2002), προέκυψε πως η μαζική έλευση μεταναστών, χαρακτηρίστηκε αρνητικά από τους γηγενείς. Από τη μία, θεωρήθηκε ως ένα πλήγμα στην εθνική “καθαρότητα” των τοπικών κοινωνιών και από την άλλη ως ένας κίνδυνος για την υποβάθμιση των συνθηκών εργασίας του γηγενούς εργατικού δυναμικού, με μείωση ημερομισθίων, αυξημένη ανεργία, κλπ. Γενικά, δεν φαινόταν αρχικά να είναι απαραίτητο να αντιμετωπιστεί ο πληθυσμός των μεταναστών ως μία ευάλωτη κοινωνικά ομάδα που χρήζει ενισχυτικών μέτρων και κρατικών παρεμβάσεων (Παπαδοπούλου, 2002). Συχνά, ο μετανάστης αντιμετωπιζόταν όχι ως πολίτης, αλλά ως προσωρινός εργάτης, που μπορεί να υφίσταται περιορισμούς στα ανθρωπινά δικαιώματα και στην πρόσβαση σε κοινωνικές υπηρεσίες του κράτους και να είναι δυνατό να υιοθετούν απέναντί του πολιτική αστυνόμευσης και καταστολής. Με την άνιση πρόσβαση στα εργασιακά και κοινωνικά δικαιώματα άρχισαν να δημιουργούνται και να παγιώνονται σχέσεις εξουσίας μεταξύ γηγενών και μεταναστών (Βεντούρα, 2004).

Ένα ακόμη πρόβλημα που προέκυψε ήταν το ζήτημα της έμφυλης μετανάστευσης, που έχει αποτελέσει αντικείμενο μελέτης σε επιστημονικές έρευνες για πολλούς λόγους. Σε έρευνα που διεξήχθη από το Κέντρο Κοινωνικής Μορφολογίας και Κοινωνικής Πολιτικής (ΚΕΚΜΟΚΟΠ) με χρηματοδότηση της Ε.Ε. σχετικά με το ζήτημα της κοινωνικής ενσωμάτωσης μεταναστριών από Αλβανία, Ουκρανία και Πολωνία, οι οποίες έχουν εγκατασταθεί στην Ελλάδα και εργάζονται ως οικιακές βοηθοί, (οπ. αναφ. στο Κασιμάτη, 2009), τα εμπειρικά ευρήματα δείχνουν ότι η εικόνα που έχουν οι μετανάστριες για τους Έλληνες δεν είναι ικανοποιητική. Οι ίδιες αισθάνονται ότι γίνονται δέκτες άσχημης, κατά περίπτωση, συμπεριφοράς από τους Έλληνες κυρίως γιατί είναι “ξένες”, ενώ προβλήματα υπήρξαν και στο επίπεδο συναναστροφής με το γηγενή πληθυσμό, καταφεύγοντας σε περισσότερες κοινωνικές συναναστροφές με τους ομοεθνείς τους (Κασιμάτη, 2009). Ο χρόνος ωστόσο, παραμονής στην Ελλάδα, μπορεί να λειτουργήσει

θετικά προς την αύξηση και τη βελτίωση των κοινωνικών σχέσεων τους με τους κατοίκους των τοπικών κοινωνιών, γιατί προσαρμόζονται και οι ίδιες στις ιδιαιτερότητες και απαιτήσεις της κοινωνίας στην οποία ζουν. Πάντως, αυτή η δυσκολία σύναψης κοινωνικών σχέσεων με το γηγενή πληθυσμό, δείχνει ατελή τουλάχιστον κοινωνική ενσωμάτωση των μεταναστριών οικιακών βοηθών, στην ελληνική κοινωνία, ενώ πιθανόν παραπέμπει και σε έναν υφέρποντα ρατσισμό που οι ίδιες αισθάνονται σε μικρότερο, ή μεγαλύτερο βαθμό (Κασιμάτη, 2009).

Οι στάσεις των Ελλήνων απέναντι στους μετανάστες ποικίλλουν από εθνότητα σε εθνότητα και πιθανόν να επηρεάζονται από τη μεταναστευτική ιδιότητα, την εργασία, το επίπεδο γνώσης της γλώσσας και άλλους παράγοντες. Από έρευνα που πραγματοποιήθηκε στη Βοιωτία στις αρχές του 2000, σχετικά με τις απόψεις των Ελλήνων αγροτών για τους μετανάστες αγρεργάτες, προκύπτει ότι οι αξιολογήσεις τους για τους Ινδούς και Πακιστανούς, είναι πολύ θετικές. Αυτό συμβαίνει επειδή η εν γένει συμπεριφορά των συγκεκριμένων μεταναστών αγρεργατών, δε θίγει, σύμφωνα με το συγγραφέα, το πλαίσιο δύναμης και εξουσίας του γηγενούς πληθυσμού και γενικά την πρωτοκαθεδρία του σε διάφορα επίπεδα. Τα πράγματα φαίνεται να είναι διαφορετικά στην περίπτωση των Αλβανών αγρεργατών, στους οποίους οι ντόπιοι αναγνωρίζουν μια γλωσσική και πολιτισμική συγγένεια (Πέτρου, 2008). Οι γηγενείς αναφέρονται στην έρευνα με απαξίωση για τους Αλβανούς, χρησιμοποιώντας λεκτικά σχήματα που προσδίδουν στην λέξη «Αλβανός», όχι εθνοτική καταγωγή, αλλά αρνητική ιδιότητα και υποδεέστερη θέση. Φαίνεται πως αυτό συμβαίνει καθώς, σε αντίθεση με τον Ινδό και τον Πακιστανό, ο Αλβανός έχει να επιδείξει μια θεαματική κοινωνική και η οικονομική ανέλιξη. Οι μετανάστες από την Αλβανία, κατάφεραν να πετύχουν ένα σημαντικό επίπεδο ενσωμάτωσης, με τη συμμετοχή τους στο εκπαιδευτικό σύστημα, τη συνεχή διαμονή για πολλά χρόνια στην Ελλάδα, την απόκτηση οικίας και με αναβάθμιση σιγά σιγά της θέσης του στην αγορά εργασίας (Παπαδοπούλου, 2013). Με άλλα λόγια, ο Αλβανός ανέτρεψε σιγά σιγά το στερεότυπο του φτωχού μετανάστη μέσα από το οποίο ο γηγενής επιβεβαίωνε την ανωτερότητά και πολιτισμική του υπεροχή (Πέτρου, 2008).

Γενικότερα, όμως, η ελληνική κοινωνία, φαίνεται να εμφανίζει υψηλά ποσοστά απόρριψης των μεταναστευτικών πληθυσμών. Σύμφωνα με το ερευνητικό έργο «Welfare and Values in Europe: Transitions related to religion, minorities, and gender» (WAVE), η Ελλάδα είναι μια χώρα με υψηλό επίπεδο προκαταλήψεων σε βάρος των θρησκευτικών μειονοτήτων (Zrinščak, 2011) και η ελευθερία του θρησκευάτος είναι απλώς ανεκτή (Baldwin-Edwards, 2005).

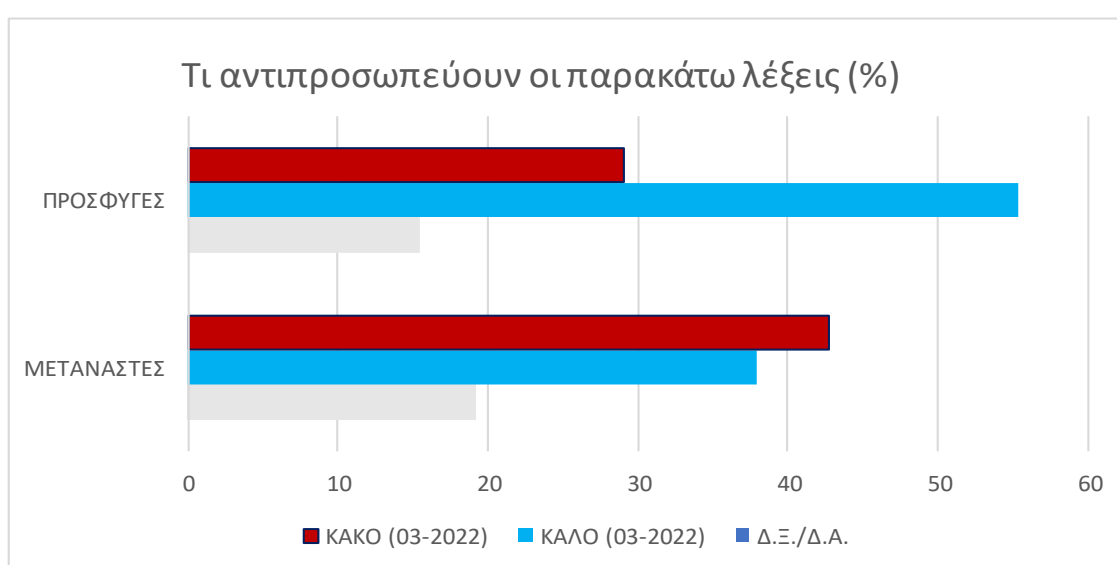
Από κάποια συμπεράσματα της Ευρωπαϊκής Κοινωνικής Έρευνας του 2009, η πλειονότητα των Ελλήνων πολιτών, σύμφωνα με τα ευρήματα, θεωρεί ότι η παρουσία των μεταναστών στη χώρα, αποτελεί μια μορφή απειλής για τους πολίτες και την ποιότητα ζωής τους στην Ελλάδα (Αφουξενίδης, Σαρρής & Τσακηρίδη, 2012). Στα ίδια συμπεράσματα έχουν καταλήξει και ευρήματα παλιότερων ερευνών, όπως αυτά του Ευρωπαϊκού Παρατηρητηρίου των Φαινομένων Ρατσισμού και Ξενοφοβίας (European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia - E.U.M.C) το 2005 και του Ευρωβαρόμετρου και της Ευρωπαϊκής Κοινωνικής Έρευνας, με τίτλο "Ευρήματα σχετικά με τις στάσεις της πλειοψηφίας απέναντι στις μειονότητες" (Majorities' Attitudes Towards Minorities: Key Findings) την ίδια χρονιά. Μέσα από τις έρευνες αυτές, αναδεικνύεται το ζήτημα της στάσης απέναντι στους μετανάστες και υπηκόους τρίτων χωρών, ως ένα μείζον κοινωνικό και πολιτιστικό πρόβλημα (Αφουξενίδης, Σαρρής & Τσακηρίδη, 2012).

Η κατάσταση δε φαίνεται να έχει αλλάξει και πολύ έως σήμερα. Σε μια έρευνα του Pew ReSearch Center του 2018, σε 18 χώρες υποδοχής μεταναστών, διαπίστωσε ότι η πλειοψηφία των γηγενών πολιτών σε 10 από τις χώρες αυτές, θεωρούσαν τους μετανάστες ως «Δύναμη» και όχι ως «βάρος» για την κοινωνία και την οικονομία, με τον Καναδά, την Αυστραλία και το Ηνωμένο Βασίλειο να βρίσκονται στην κορυφή της λίστας. Στο αντίθετο άκρο, κατατάσσονται οι απόψεις των πολιτών στην Ουγγαρία, την Ελλάδα και την Ιταλία (Esses, 2021).

Σύμφωνα με πανελλαδική έρευνα 2.500 ενηλίκων ατόμων που πραγματοποιήθηκε το 2019 από τη Marc A.E, για λογαριασμό της Αστικής μη κερδοσκοπικής εταιρείας «Διανέοσις» και δημοσιεύτηκε το 2020, προκύπτουν μερικά ενδιαφέροντα στοιχεία για το «Τι Πιστεύουν Οι Έλληνες» για τη μετανάστευση και τις μειονότητες. Το 92% θεωρεί τον αριθμό των μεταναστών υπερβολικό. Το 74,4% συμφωνεί ή μάλλον συμφωνεί ότι η μετανάστευση αυξάνει την εγκληματικότητα και το 60,3% πιστεύει ότι αυξάνει την ανεργία. Αντίθετα, μόνο το 26,6% πιστεύει ότι βοηθάει στην επίλυση του δημογραφικού προβλήματος, όταν θα έπρεπε να είναι γνωστό ότι 1 στις 4 γεννήσεις στην Ελλάδα προέρχεται από πολίτες τρίτων χωρών (Διανέοσις, 2020). Επίσης το 54,2% πιστεύει ότι Έλληνας γεννιέσαι και το 39,3% γίνεσαι. Η 2^η μεγαλύτερη απειλή για το μέλλον των Ελλήνων, σύμφωνα με τα ευρήματα της έρευνας, αποτελεί η μετανάστευση, αναφερόμενη ιεραρχικά ως 1^η απειλή, από το 21,7% των συμμετεχόντων και μέσα στις 2 μεγαλύτερες απειλές από το 41,7%. Αντίθετα, το 58,1 % πιστεύει ότι τα παιδιά των μεταναστών που έχουν γεννηθεί στην Ελλάδα, πρέπει να παίρνουν αμέσως την ελληνική

υπηκοότητα, θέση που κρίθηκε αντισυνταγματική από το Συμβούλιο Επικρατείας (Διανέοσις, 2020).

Η πιο πρόσφατη έρευνα της ΔΙΑΝΕΟΣΙΣ διενεργήθηκε σε δύο δόσεις το Φεβρουάριο και το Μάρτιο του 2022 σε δείγμα 1.250 και 1.010 ατόμων αντίστοιχα, καθώς μεσολάβησε η εισβολή της Ρωσίας στην Ουκρανία και η έναρξη του πολέμου. Στη δεύτερη φάση της έρευνας, πέντε από τις ερωτήσεις επαναλήφθηκαν για να καταγραφούν τυχόν αλλαγές στη στάση της κοινής γνώμης, σε σχέση με το προηγούμενο διάστημα. Μία εκ των ερωτήσεων ήταν και οι απόψεις για το αν αντιπροσωπεύουν κάτι καλό ή κακό οι λέξεις πρόσφυγας και μετανάστης, οι απαντήσεις των οποίων αποτυπώνονται στο παρακάτω διάγραμμα.

Διάγραμμα 8 : Ποσοστά απαντήσεων στη 2^η φάση της έρευνας για το τι αντιπροσωπεύουν οι λέξεις πρόσφυγας και μετανάστης (Διανέοσις, 2022)

Η συναισθηματική επίδραση του δράματος των προσφύγων από την Ουκρανία είναι προφανής, καθώς αμέσως μετά τον πόλεμο, αυξήθηκαν κατά 8,3%, όσοι δήλωσαν πως οι πρόσφυγες αντιπροσωπεύουν κάτι καλό και από 47,1% λίγο πριν την έναρξη του πολέμου, «σκαρφάλωσε» στο 55,4% στο δεύτερο μέρος της έρευνας. Η ίδια παρατήρηση, σε μικρότερο βαθμό, ισχύει και για τους μετανάστες, όπου το ποσοστό όσων δηλώνουν πως αντιπροσωπεύουν κάτι καλό αυξήθηκε περαιτέρω κατά 5,4% και από 32,5% ανήλθε στο 37,9%. Το νέο προσφυγικό και μεταναστευτικό κύμα λόγω του πολέμου και λόγω εγγύτητας, αφού εξελίσσεται στην καρδιά της Ευρώπης, φαίνεται να μεταβάλλει την εικόνα και τη σηματοδότηση της έννοιας πρόσφυγας αλλά και της έννοιας μετανάστης, συμπαρασύροντας τις απόψεις της ελληνικής κοινωνίας

(Διανέοσις, 2022). Σε αυτό συντέλεσαν και τα Μ.Μ.Ε τα οποία διαδραματίζουν επίσης, ένα σημαντικό ρόλο στα ελληνικά δρώμενα. Πολλές φορές, έχουν την τάση να αναπαράγουν εθνικές προκαταλήψεις και να αποδίδουν με σχολιασμούς, εθνικά και φυλετικά χαρακτηριστικά στα εγκλήματα. Τα ρεπορτάζ περιορίζονται κυρίως στην ανάγκη βελτίωσης συνθηκών διαβίωσης και εργασίας μεταναστών, όχι όμως στην πολιτικοποίηση των μεταναστών που αποτελούν κομμάτι της σημερινής Ελλάδας (Τριανταφυλλίδου & Γρώπα, 2009). Ταυτόχρονα βέβαια, μπορούμε να παρατηρήσουμε και την αυξημένη ευαισθησία των ΜΜΕ έναντι των προβλημάτων των μειονοτήτων, αλλά και τον έπαινο αλτρουιστικών πράξεων και ενεργειών ιδιωτών και Μ.Κ.Ο., προς όφελος των προσφύγων και μεταναστών

Σύμφωνα, επίσης, με το δείκτη MIPEX, οι πολίτες τρίτων χωρών προστατεύονται ελάχιστα από τις διακρίσεις σε όλους τους τομείς της ζωής. Ο MIPEX εντοπίζει σαφή κενά στους νόμους, τις διαδικασίες και τις πολιτικές της Ελλάδας με βάση τις διεθνείς τάσεις και τις βέλτιστες πρακτικές. Η ερμηνεία της προσέγγισης «Ισότητα στα χαρτιά» περιλαμβάνει και τη διαπίστωση ότι το ελληνικό κοινό να βλέπει τους μετανάστες ως «ξένους» και όχι ως ισότιμους πολίτες (Solano & Huddleston, 2020). Σύμφωνα τέλος, με την τελευταία έκθεση της ECRI (European Commission Against Racism and Intolerance) οι διάφοροι μεταναστευτικοί και προσφυγικοί πληθυσμοί, καθώς και οι Ρομά και τα μέλη ΛΟΑΤΚΙ, εξακολουθούν να είναι συχνά θύματα ρητορικής μίσους, η οποία κατά καιρούς εκφράζεται και από ανώτερους κρατικούς αξιωματούχους (ECRI, 2022). Γενικότερα και στη χώρα μας, όπως και στα περισσότερα ευρωπαϊκά κράτη, ο φόβος της τρομοκρατίας από τις αρχές του 21^{ου} αιώνα φαίνεται να έχει παίξει σημαντικό ρόλο στην αντιμετώπιση του «ξένου» ως απειλή, ενώ δεν έχουν εξαλειφθεί ακόμα οι ισχυρές προκαταλήψεις σε βάρος της μεγαλύτερης μεταναστευτικής κοινότητας που προέρχεται από την Αλβανία.

5.7 Γραφειοκρατία και ζητήματα πρόσβασης στην ιθαγένεια - Ένα ελληνικό πρόβλημα

Η μεταναστευτική πολιτική και κυρίως οι πολιτικές ένταξης που υιοθετεί μία χώρα αποτελούν κρίσιμο παράγοντα για την ανάδυση και την ένταση των προβλημάτων στη διαδικασία ενσωμάτωσης των μεταναστών στη χώρα υποδοχής. Παρόλα αυτά, εγγενή προβλήματα του δημόσιου συστήματος και της ασκηθείσας κοινωνικής πολιτικής για τις ευπαθείς κοινωνικές ομάδες, προκαλούν δυσκολίες στην κοινωνική ενσωμάτωση του μεταναστευτικού πληθυσμού.

Με βάση τη βιβλιογραφική ανασκόπηση για τους μετανάστες και την πολυπολιτισμικότητα και σύμφωνα σχετικά με τα ευρήματα του συγκριτικού ερευνητικού έργου «Welfare and Values in Europe: Transitions related to religion, minorities, and gender» (WAVE), η Ελλάδα αποτελεί μια ξεχωριστή περίπτωση μεταναστευτικής πολιτικής, λόγω του υψηλού κόστους για την απόδοση άδειας διαμονής, των πολύπλοκων και χρονοβόρων διοικητικών διαδικασιών, και τις καθυστερήσεις σε αυτές, της κακής επικοινωνίας με τους δημόσιους υπαλλήλους, στοιχεία που συμβάλλουν στη δημιουργία εμποδίων για την αντιμετώπιση των αναγκών καλής διαβίωσης των κοινοτήτων των μεταναστών. Τα δεδομένα αυτά, σε συνδυασμό με την αναποτελεσματική κοινωνική πολιτική που εφαρμόζεται, ευνόησαν την καλλιέργεια ενός ξενοφοβικού κλίματος στην ελληνική κοινωνία, περιθωριοποίησαν το ζήτημα των κοινωνικών και εργασιακών δικαιωμάτων των μεταναστών και ατόνησαν την ιδέα ότι οι μετανάστες αποτελούν ισότιμοι πολίτες με τους γηγενείς (Ρομπόλης, 2011). Η επικοινωνία και οι κοινωνικές επαφές μεταξύ της πλειοψηφίας του γηγενούς πληθυσμού και της μειοψηφίας των μεταναστών κρίνονται ανεπαρκείς και γενικότερα η κοινωνική συμμετοχή των μεταναστών είναι περιορισμένη στην Ελλάδα σε σύγκριση με τις άλλες χώρες που διερευνήθηκαν (Zrinščak, 2011).

Στη γραφειοκρατία αποδίδονται πολλές φορές και οι καθυστερήσεις της οικογενειακής επανένωσης μελών των μεταναστών. Στην Ελλάδα, οι κάτοικοι εκτός Ε.Ε. εξακολουθούν να αντιμετωπίζουν αρκετά σημαντικές δυσκολίες στο να επανενώσουν τις οικογένειές τους, λόγω και των οικονομικών απαιτήσεων γι' αυτό αλλά και λόγω περιορισμών για την καταλληλότητα της οικογένειάς τους. Σύμφωνα με την Παπαδοπούλου το 2009, διαπιστώθηκε πως η νομιμοποίηση των μεταναστών με την κατοχή άδειας διαμονής, βοηθάει στην οικογενειακή επανένωση και ευρύτερα στην κοινωνική ενσωμάτωση και την υιοθέτηση των ευρύτερων αξιών της ελληνικής κοινωνίας (Παπαδοπούλου, 2009). Την παρούσα χρονική στιγμή, ένας υπήκοος τρίτης χώρας που επιθυμεί να φέρει τα μέλη της οικογένειάς του στην Ελλάδα, θα πρέπει να διαμένει νόμιμα στην Ελλάδα για δύο τουλάχιστον χρόνια. Μία από τις επιπλέον απαραίτητες προϋποθέσεις της οικογενειακής επανένωσης, είναι οι αιτούντες να διαθέτουν κατάλληλο κατάλυμα, τον κατώτερο μισθό, προσαυξημένο κατά 20% για τον/τη σύζυγο και 15% για κάθε παιδί και πλήρη υγειονομική και ασφαλιστική κάλυψη. (ECRI, 2022). Βέβαια, όταν οι οικογένειες των μεταναστών επανενωθούν, έχουν δικαίωμα σε αυτόνομη άδεια διαμονής και δικαίωμα εργασίας όταν είναι ενήλικες.

Οι διοικητικές διαδικασίες και η κοινή πρακτική στο δημόσιο σύστημα, ως φορέας υλοποίησης της απόδοσης των κοινωνικών παροχών και βοηθημάτων, ασκεί τον έλεγχο των

νόμιμων προϋποθέσεων για την απορρόφηση των δικαιωμάτων αυτών από τους δικαιούχους. Το έργο των διοικητικών υπηρεσιών δυσκολεύει περισσότερο, όσο πιο επικεντρωμένες, επιλεκτικές και υπό όρους είναι οι προς υλοποίηση κοινωνικές πολιτικές. Με αυτόν τον τρόπο, οι διοικητικές πρακτικές, κατευθύνονται περισσότερο στο να υπηρετούν την τυπολατρία και τον κοινωνικό έλεγχο, σε βάρος της διεκπεραίωσης του δικαιώματος. Ορισμένα θεσμοθετημένα τελευταία, διαδικαστικά δικαιώματα, όπως η προηγούμενη ακρόαση πριν την απορριπτική απόφαση και η δικαστική προστασία, προσφέρουν στους πολίτες και κυρίως τους ευπαθείς πληθυσμούς, τη δυνατότητα να ακουστεί και η δική τους άποψη.

Από την προσωπική εμπειρία του συντάκτη της παρούσας εργασίας, ως εργαζομένου επί πέντε έτη στη Διεύθυνση Αλλοδαπών και στο τμήμα Αδειών Διαμονής Νομού Αρκαδίας, από το 2010 έως και το 2015, μπορεί να ειπωθεί πως ο τρόπος λειτουργίας των σχετικών υπηρεσιών, ήταν αποκλειστικά γραφειοκρατικός. Η υποχρέωση για υψηλό δηλωθέν φορολογικό εισόδημα, ακόμα και επί εποχής οικονομικής κρίσης, καθώς και οι απαιτήσεις για μεγάλο αριθμό ενσήμων, μέχρι το 2015, ωθούσε τους υπηκόους τρίτων χωρών σε καταχρηστικές ενέργειες, όπως στην εικονική εξαγορά ενσήμων, στην άνευ λόγου διάθεση χρημάτων σε δικηγόρους και λογιστές, που συχνά τους παρείχαν υπηρεσίες άνευ αντικρίσματος. Μία τέτοια κατάσταση χρονοτριβής έκδοσης της άδειας διαμονής, ή και απόρριψής της ακόμα, για ολόκληρες οικογένειες μεταναστών, συντελούσε καθοριστικά στην συναισθηματική τους ανασφάλεια και την ψυχολογική και οικονομική τους επιβάρυνση. Ο ενδιαμέσος φορέας των δήμων στην εξυπηρέτησή τους, μέχρι τη λειτουργία των κατά τόπους τμημάτων ως «one stop shops» το 2014, ενίσχυε την αυθαιρεσία, την καθυστέρηση στην εξυπηρέτηση των αιτημάτων τους και την απαξιωτική, πολλές φορές, συμπεριφορά από μη καταρτισμένους και ευαισθητοποιημένους υπαλλήλους που επιφορτίζονταν επιπλέον των υπόλοιπων καθηκόντων τους, και με την εξυπηρέτηση των υπηκόων τρίτων χωρών (Σωτηρόπουλος, 2017).

Σχετικά με τη διαδικασία πολιτογράφησης για άτομα με μεταναστευτικό υπόβαθρο, η νομοθεσία αλλάζει τακτικά, δυσκολεύοντας όλο και περισσότερο τα τελευταία χρόνια τη διαδικασία ολοκλήρωσης της απόκτησης της ελληνικής ιθαγένειας. (Goodman, 2012). Η πρώτη γενιά μεταναστών αντιμετωπίζει στην Ελλάδα, ελαφρώς δυσμενείς πολιτικές στο να γίνουν Έλληνες πολίτες, δεδομένων των ολοένα και πιο απαιτητικών απαιτήσεων (Solano & Huddleston, 2020). Τα παιδιά όμως, των μεταναστών δικαιούνται να γίνουν Έλληνες πολίτες μετά την Α' Δημοτικού, εάν και οι δύο γονείς τους διέμεναν νόμιμα και μόνιμα στην Ελλάδα για τουλάχιστον 5 χρόνια πριν από τη γέννησή τους. (Solano & Huddleston, 2020)

Παραδοσιακά, υπάρχουν δύο διαφορετικές προσεγγίσεις για τον τρόπο με τον οποίο τα κράτη μπορούν να χρησιμοποιήσουν την πολιτογράφηση σε σχέση και με την παροχή των αντίστοιχων πολιτικών και κοινωνικών δικαιωμάτων. Η απόκτηση της ιθαγένειας λοιπόν, μπορεί να θεωρηθεί είτε ως συμπληρωματική διαδικασία της χορήγησης των προαναφερόμενων δικαιωμάτων στους μετανάστες και ως ένα σημαντικό βήμα στη διαδικασία της πλήρους ενσωμάτωσης τους στην πολιτική κοινότητα, είτε ως εναλλακτική λύση, ανεξάρτητα από την κατοχύρωση της ιδιότητας του πολίτη. Τα εμπειρικά στοιχεία στην Ευρώπη δείχνουν ότι η επέκταση της ιδιότητας μέλους με την πολιτογράφηση χρησιμοποιείται ως συμπληρωματικό και όχι εναλλακτικό μέσο για την κοινωνική ενσωμάτωση των μεταναστών. Σε μία μεγάλη έρευνα των Vink et al. 2013, (όπ. αναφ. στο Huddleston and Vink, 2015), στα ευρωπαϊκά κράτη, προέκυψε η υπεροχή της συμπληρωματικής προσέγγισης απόδοσης της ιθαγένειας, έναντι της εναλλακτικής, σε σχέση με τα ζητήματα, της καταπολέμηση των διακρίσεων, της πρόσβασης στην εκπαίδευση, στην αγορά εργασίας και στα ζητήματα της οικογενειακής επανένωσης. Τα αποτελέσματα επιβεβαιώνουν τη σημασία της ιδιότητας του πολίτη που κατοχυρώνεται μέσω της πολιτογράφησης, ως ένα αναπόσπαστο κομμάτι των πολιτικών ένταξης και ενσωμάτωσης των μεταναστών (Huddleston and Vink, 2015).

Το κράτος που αντιμετωπίζει οικονομικά ή κοινωνικά προβλήματα και υιοθετεί περιοριστική πολιτική ως προς την απόδοση της ιθαγένειας, αποθαρρύνει περαιτέρω τους αλλοδαπούς που επιθυμούν την ιθαγένεια, να υποβάλλουν το αίτημά τους. Ακόμα και στην περίπτωση που αιτηθούν την ιθαγένεια μέσω πολιτογράφησης, ένα μεγάλο ποσοστό απ' αυτούς θα δυσκολευτεί να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις απόδοσης της ιθαγένειας, όπως αυτές της εργασίας, της γλώσσας των απαιτούμενων εκπαιδευτικών και άλλων γνώσεων, ή και ακόμα λόγω οικονομικής δυσπραγίας (Bauböck, Honohan, Huddleston, Hutcheson, Shaw and Vink, 2013). Στην Ελλάδα ενδεικτικά μπορούμε να αναφέρουμε πως η αναμονή για την απόκτηση της ελληνικής ιθαγένειας σύμφωνα με προηγούμενη έρευνά μας το 2017, μέσα από δείγμα 79 ατόμων, ανέρχεται κατά μέσο όρο στους 28 μήνες που θεωρείται αρκετά μεγάλο χρονικό διάστημα (Σωτηρόπουλος, 2017). Με βάση τα δεδομένα του νέου νόμου 4735/2020 και τις προϋποθέσεις που απαιτούνται, έχουν καταστήσει εξαιρετικά απαιτητική, χρονοβόρα και αυστηρή την όλη διαδικασία πολιτογράφησης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6: ΓΕΝΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ – ΔΙΑΠΙΣΤΩΣΕΙΣ – ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

6.1 Γενικές διαπιστώσεις και Προτάσεις

Στην ιστορία της ανθρωπότητας διανύθηκε πολύς δρόμος, ώστε να σηματοδοτηθεί σε θεωρητικό επίπεδο, η ολοκληρωμένη έννοια της ιδιότητας του πολίτη. Χρειάστηκαν αιώνες για να κατοχυρωθούν τα στοιχειώδη ανθρώπινα δικαιώματα, να αποδοθούν τα πολιτικά δικαιώματα και να παγιωθούν αντιλήψεις και στάσεις που σχετίζονται με την αξία της ανθρώπινης ζωής και άλλες πανανθρώπινες αξίες. Μόλις τον προηγούμενο αιώνα, επισημάνθηκε η αξία της καθολικής διάχυσης των κοινωνικών δικαιωμάτων και αξιολογήθηκαν αυτά, ως απαραίτητο, αναπόσπαστο και ίσως το πιο ζωογόνο τμήμα της ιδιότητας του πολίτη. Η έξαρση του φαινομένου της μετανάστευσης και οι πολλές και διαφορετικές μεταναστευτικές ομάδες που σχηματίστηκαν (οικονομικοί μετανάστες, πρόσφυγες, επαναπατριζόμενοι, αιτούντες άσυλο, ομογενείς), σε συνδυασμό με την παγκοσμιοποίηση των αγορών, την εξέλιξη και διάδοση της τεχνολογίας και τη λειτουργία του υπερεθνικού θεσμού της Ε.Ε. προκάλεσαν μεγαλύτερη σύγχυση σχετικά με την ιδιότητα του πολίτη και ακόμα μεγαλύτερη, σχετικά με την κοινωνική ιδιότητα του πολίτη. Όλοι οι παραπάνω παράγοντες, εστιασμένοι στη χωρική διάσταση του κράτους υποδοχής, με τη νομοθεσία του και το βάθος και εύρος του κράτους ευημερίας που έχει αναπτύξει, δεν αποδίδουν με τον ίδιο τρόπο την ιδιότητα του πολίτη σε κάθε κάτοικο. Πρακτικά, η ιδιότητα αυτή, παίρνει διαφορετική μορφή και έχει διαφορετική ισχύ από άτομο σε άτομο, από ομάδα σε ομάδα, όσο ομοιογενής και να είναι, ακόμα και εντός του ίδιου έθνους ή κράτους. Ακόμη και στην προηγμένη Ε.Ε., οι υπήκοοι τρίτων χωρών εξακολουθούν να αντιμετωπίζουν εμπόδια στην πρόσβασή τους στην εκπαίδευση, την υγεία, την αγορά εργασίας και την αξιοπρεπή στέγαση. Επίσης, αντιμετωπίζουν οι ίδιοι αλλά και τα παιδιά τους, μεγαλύτερο κίνδυνο φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού, σε σχέση με τους υπηκόους των χωρών υποδοχής, ακόμη και όταν οι ίδιοι εντάσσονται στην αγορά εργασίας (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2016; Ευρωπαϊκή Επιτροπή 2020a; Eurostat, 2021).

Ταυτόχρονα, ξεπροβάλλουν και στον ευρωπαϊκό χώρο πολιτικά κόμματα, κοινωνικές ομάδες και οργανώσεις που υποστηρίζουν την ξενοφοβία το ρατσισμό, ακόμα και την ανατροπή των ευρωπαϊκών δημοκρατικών θεσμών και θέτουν σε δοκιμασία την Ευρωπαϊκή κουλτούρα της πολυπολιτισμικότητας και του ουμανισμού (Βενιέρης, 2015). Όπλα αντίστασης μπορούν να

αποτελέσουν η ισχυροποίηση της ευρωπαϊκής ιδιότητας του πολίτη και η διατήρηση του ευρωπαϊκού κοινωνικού κεκτημένου, μέσω της ενδυνάμωσης των κοινωνικών δικαιωμάτων και της εφαρμογής της καθολικότητας τους στην πράξη για όλους (Βενιέρης, 2015).

Από την άλλη πλευρά και τον αντίλογο που υπάρχει, για πολλούς μελετητές, η κατάσταση στην Ευρώπη για τους μετανάστες έχει οδηγήσει σε διαφορετικών ταχυτήτων, κατηγορίες μεταναστών. Ειδικότερα, η Ευρωπαϊκή Ένωση, έδωσε βαρύτητα στη διασφάλιση των προνομίων των πολιτών των χωρών της, με την έννοια της ευρωπαϊκής-οικονομικής ιδιότητας του πολίτη, τοποθετώντας σε δεύτερο πλάνο τις αντικειμενικές δυσκολίες εκατομμύριων υπηκόων τρίτων χωρών που ζουν στο έδαφός της (Cerami, 2013). Οι σημαντικές διαφοροποιήσεις στην εθνική μεταναστευτική πολιτική, ακόμα και μεταξύ των χωρών που ανήκουν στην Ε.Ε., έχουν δημιουργήσει και μία ανισότητα ευκαιριών και πρόσβασης στα κοινωνικά και πολιτικά δικαιώματα για τους διαφορετικής εθνικότητας, υπηκόους τρίτων χωρών. Η σύναψη πολλών διεθνών ευνοϊκών συμφωνιών των κρατών μελών της Ε.Ε. με διάφορα κράτη ευρωπαϊκά και μη, έχει επηρεάσει το νομικό καθεστώς, την καθημερινότητα και το εύρος των δικαιωμάτων πολλών μεταναστών, αναλόγως της χώρας προέλευσης. Αυτή η πρακτική η οποία δημιουργεί αποκλεισμό και ανισότητα για κάποιες ομάδες μεταναστών, έναντι άλλων, έρχεται σε σύγκρουση με τη δέσμευση της Ευρωπαϊκής Ένωσης για αξίες, όπως η δημοκρατία, η προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και η ίση μεταχείριση απέναντι σε κάθε άνθρωπο (Atikcan, 2006).

Συνοψίζοντας, μερικά από τα βασικά συμπεράσματα που προκύπτουν από την επιστημονική έρευνα για τους μεταναστευτικούς πληθυσμούς, σε σχέση με τα εργασιακά ζητήματα είναι τα ακόλουθα:

- Αντιμετωπίζουν δυσκολίες στην εύρεση εργασίας και δεν αναγνωρίζονται οι τυχόν δεξιότητες και τα προσόντα τους.
- Καταλαμβάνουν συνήθως τους τομείς απασχόλησης εκείνους που έχουν δυσμενέστερες συνθήκες εργασίας (εξωτερικές εργασίες, ευμετάβλητο ωράριο, ευκολία απόλυσης,) ή εντάσσονται στην άτυπη απασχόληση.
- Δεν έχουν πολλές ευκαιρίες για εργασιακή κινητικότητα και επαγγελματική ανέλιξη. Επειδή η σταθερή εργασία συνδέεται άμεσα με την άδεια παραμονής τους, παραμένουν όσο το δυνατόν περισσότερο στον ίδιο εργοδότη, φοβούμενοι μήπως δεν βρουν εύκολα άλλη εργασία.
- Υπάρχει μισθολογικό χάσμα με τους εργαζόμενους γηγενείς, ακόμα και αν διαθέτουν ανάλογες ακαδημαϊκές και εμπειρικές δεξιότητες.

- Το μισθολογικό χάσμα βαθαίνει ακόμα περισσότερο σε βάρος των γυναικών.
- Αποκλείονται από την πρόσβαση σε υψηλού κύρους θέσεις εργασίας και αντίστοιχες θέσεις στο δημόσιο σύστημα.
- Αντιμετωπίζουν προκαταλήψεις και ξενοφοβικές συμπεριφορές στην εύρεση εργασίας, ειδικά από τους εργοδότες και υπεύθυνους επιλογής προσωπικού.
- Αντιμετωπίζουν δυσκολίες στην πρόσβαση στην αγορά εργασίας και τα παιδιά των πολιτών με μεταναστευτικό υπόβαθρο.
- Υπολείπονται στις γνώσεις σχετικά με τις τεχνολογικές εξελίξεις και τα πληροφοριακά συστήματα με τα οποία λειτουργεί η αγορά εργασίας, το ασφαλιστικό σύστημα κλπ., στοιχείο που τους δυσκολεύει στην εργασιακή τους ένταξη και ασφαλιστική κάλυψη.
- Η κοινωνικοοικονομική κρίση αλλά και η πανδημία έχει επηρεάσει σε σημαντικό βαθμό τη σταθερή απασχόλησή τους και γενικότερα τις εργασιακές συνθήκες.

Η διασφάλιση σταθερής εργασίας για το μετανάστη μπορεί να τον βοηθήσει να γίνει μέρος της οικονομικής και κοινωνικής ζωής της χώρας υποδοχής, διασφαλίζοντας του την πρόσβαση σε αξιοπρεπείς συνθήκες διαβίωσης. Σε σχέση με τα εργασιακά δικαιώματα, χρήσιμες συνθήκες για τους μεταναστευτικούς πληθυσμούς θα μπορούσαν να είναι τα εξής:

- Η καθιέρωση ενός καλά σχεδιασμένου κατώτατου μισθού με ευρεία νομική κάλυψη, συμπεριλαμβανομένων των τομέων στους οποίους απασχολούνται κυρίως οι μετανάστες εργαζόμενοι, θα μπορούσε να μειώσει το μισθολογικό χάσμα των μεταναστών στο χαμηλότερο άκρο της κατανομής των μισθών (Amo-Agyei, 2020).
- Η υπογραφή συλλογικών συμβάσεων που να περιλαμβάνουν διατάξεις για ισότητα και διαφάνεια στις αμοιβές, θα μπορούσαν να έχουν παρόμοια θετικά αποτελέσματα στα μεσαία και ανώτερα άκρα της κατανομής των μισθών.
- Η θεσμοθέτηση μέτρων που προάγουν την κατάρτιση και τις ίσες ευκαιρίες για ανοδική κινητικότητα για τους μετανάστες εργαζομένους στην αγορά εργασίας, ειδικά για εκείνους με μακροχρόνια διαμονή, θα τους βοηθήσει στην επαγγελματική κινητικότητα και ανέλιξη. Χρειάζεται να αναγνωρίζουν στους μετανάστες / στρίες τα προσόντα που κατέχουν από τη χώρα τους και να τους παρέχουν τα απαραίτητα προγράμματα επανεκπαίδευσης με στόχο τη μείωση της αναντιστοιχίας δεξιοτήτων.
- Η εξάλειψη των διακρίσεων και η αντιμετώπιση του επαγγελματικού διαχωρισμού των μεταναστών εργαζομένων στα χαμηλότερα αμειβόμενα επαγγέλματα και θέσεις, μπορεί επίσης να συμβάλει στη μείωση του μισθολογικού χάσματος των μεταναστών. Τα κράτη μπορούν να

εντάξουν στη νομοθεσία τους, νόμους για την ισότητα των αμοιβών, οι οποίοι απαιτούν από τους εργοδότες να εξετάζουν τακτικά τις πρακτικές αποζημίωσης τους, να αξιολογούν τις διαφορές στις αμοιβές μεταξύ των δύο φύλων και των μεταναστών (Amo-Agyei, 2020).

▪ Η Θέσπιση μέτρων που ενισχύουν την επισημοποίηση της άτυπης οικονομίας – όπως η επέκταση σε όλους τους εργαζόμενους, συμπεριλαμβανομένων των μεταναστριών, το δικαίωμα σε κατώτατο μισθό και κοινωνική ασφάλιση – μπορούν επίσης να ωφελήσουν σε μεγάλο βαθμό τους μετανάστες εργαζομένους, ιδίως τις γυναίκες (Amo-Agyei, 2020). Ίσως όμως, μία τέτοια προοπτική θα μπορούσε να ενισχύσει ακόμα περισσότερο τις ελαστικές και επισφαλείς μορφές απασχόλησης.

Σε πολλές χώρες υπάρχει μία ευρέως φάσματος, συνεργασία, μεταξύ της κυβέρνησης, των εργοδοτικών οργανώσεων και των συνδικάτων, προκειμένου να εντοπίσουν και να αντιμετωπίσουν τις ελλείψεις εργατικού δυναμικού, να βελτιώσουν την υφιστάμενη νομοθεσία για τη μετανάστευση, και ιδίως εκείνη που σχετίζεται με την αγορά εργασίας. Τα πιο διαδεδομένα προγράμματα υποστήριξης της ένταξης στο χώρο εργασίας, αφορούν στην εκμάθηση της γλώσσας της χώρας υποδοχής και στην κατάρτιση σχετικά με τη γλωσσική εργασιακή ορολογία. Άλλα μέτρα αφορούν στη γενική κατάρτιση στο εργατικό δίκαιο και την υγεία και ασφάλεια στο χώρο εργασίας. Ωστόσο, η προσέγγιση των κοινωνικών εταίρων για τη συλλογή πληροφοριών σχετικά με το εργατικό δυναμικό των μεταναστών φαίνεται να είναι σποραδικό και κατακερματισμένο.

Όσον αφορά στα θέματα καλής υγείας των μεταναστευτικών ομάδων και πρόσβασης στα συστήματα υγείας, μερικά από τα βασικά συμπεράσματα που προκύπτουν από την επιστημονική έρευνα, είναι τα ακόλουθα:

- Υπάρχουν δυσκολίες πρόσβασης στα συστήματα υγείας, ειδικά το πρώτο χρονικό διάστημα παραμονής τους, καθώς υπάρχει άγνοια για τα συστήματα υγείας του κράτους υποδοχής και δυσκολίες επικοινωνίας με το ιατρικό και νοσηλευτικό προσωπικό.
- Αντιμετωπίζουν υψηλότερο κίνδυνο ατυχημάτων, κυρίως στον εργασιακό χώρο και συνεπώς χρήζουν μεγαλύτερων αναγκών ιατρικής περίθαλψης.
- Αναφέρουν συνήθως χειρότερα προβλήματα υγείας που μπορεί όμως να οφείλονται σε πολλούς παράγοντες.
- Κάποιες εθνότητες αναφέρουν και χαμηλότερα επίπεδα ψυχικής υγείας.

Σχετικά με τα ζητήματα υγείας, στόχος κάθε ευρωπαϊκής χώρας θα πρέπει να είναι :

- Η βελτίωση της πρόσβασης και των παροχών υγειονομικής περίθαλψης για τους μετανάστες.
- Η ενσωμάτωση των μεταναστών στα εθνικά συστήματα υγειονομικής περίθαλψης.
- Η διαπολιτισμική εκπαίδευση επαγγελματιών υγείας και άλλου εργατικού δυναμικού που εξυπηρετεί και συναλλάσσεται με μετανάστες, με σκοπό τη βελτίωση της επικοινωνίας μαζί τους (Τραμουντάνης, 2016).

Όσον αφορά στα θέματα πρόσβασης και διακρίσεων των μεταναστευτικών ομάδων στην εκπαίδευση και κατάρτιση, μερικά από τα βασικά συμπεράσματα που προκύπτουν από την επιστημονική έρευνα, είναι τα ακόλουθα:

- Οι μαθητές με μεταναστευτικό υπόβαθρο έχουν χαμηλότερες επιδόσεις και εγκαταλείπουν πρόωρα το σχολείο και την εκπαίδευση.
- Αντιμετωπίζουν φαινόμενα διακρίσεων και στερεοτυπικών συμπεριφορών στο σχολείο, κυρίως από τους συμμαθητές τους.
- Δυσκολεύονται περισσότερο στην εύρεση θέσεων εργασίας, ακόμα και με παρεμφερή προσόντα.
- Στο σχολείο επικρατούν τα κυρίαρχα γλωσσικά και πολιτισμικά πρότυπα κάθε έθνους και ουσιαστικά, οφείλουν να προσαρμοστούν σε αυτά.
- Το σχολείο δεν μπορεί να αποτρέψει την ανακύκλωση των κοινωνικών ανισοτήτων που σχετίζονται με τις φυλετικές και άλλου τύπου διαφορές και δε φαίνεται να έχει σημαντική συμβολή στη μείωση της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού στις ευπαθείς κοινωνικές ομάδες.

Σχετικά με τα θέματα της εκπαίδευσης για τα παιδιά των μεταναστών θα πρέπει να ληφθούν υπόψη οι παρακάτω παράγοντες:

- Η Ανάγκη υποστήριξης ατομικών συναισθηματικών και κοινωνικών αναγκών των μαθητών με μεταναστευτικό υπόβαθρο. Σύμφωνα με την ερευνητική βιβλιογραφία, όπως αυτή των Hamilton, 2013; Slade & Griffith, 2013; Krachman, LaRocca & Gabrieli, 2018, (οπ. αναφ. European Commission/EACEA/Eurydice, 2019) οι ακαδημαϊκές δυνατότητες των μαθητών δεν μπορούν να υποστηριχθούν και να αξιοποιηθούν, εφόσον δεν υποστηριχθούν πρωτίστως, οι συναισθηματικές και κοινωνικές τους ανάγκες.
- Η ανάγκη υποστήριξης της ολοκλήρωσης της εκπαίδευσής των μαθητών μειονοτήτων με την παροχή εξατομικευμένης μάθησης, ή ακόμα και μέσω της δεύτερης ευκαιρίας στην τυπική εκπαίδευση (Nicaise, 2012).

- Η θεσμοθέτηση και υλοποίηση ευρύτερων εκπαιδευτικών πολιτικών που να ευνοούν τη θετική στάση απέναντι στη διαφορετικότητα και την κοινωνική ενσωμάτωση κοινωνικά αποκλεισμένων ομάδων, καθώς και την αποτροπή εκδήλωσης ξενοφοβικών και ρατσιστικών συμπεριφορών (Nicaise, 2012).
- Η συνεχής εκπαίδευση και κατάρτιση των εκπαιδευτικών σε ζητήματα διαχείρισης μαθητών με διαφορετικά θρησκευτικά και πολιτισμικά υπόβαθρα, με τη χρήση ευαίσθητων πολιτισμικά εργαλείων.
- Η υποστήριξη των ενήλικων μεταναστών, είτε με τη δυνατότητα πρόσβασης στα πανεπιστημιακά και τεχνολογικά ιδρύματα, είτε κυρίως με προγράμματα εκμάθησης γλωσσών που πρέπει να παρέχονται το νωρίτερο δυνατό στάδιο μετά την άφιξη, προσαρμοσμένο στις ανάγκες των γλωσσικών ικανοτήτων κάθε ατόμου. Χρειάζεται να διασφαλιστεί ότι αυτά τα μαθήματα θα φτάνουν και στις γυναίκες και σε όλα τα παιδιά, ανεξάρτητα από το πολιτιστικό τους υπόβαθρο ή το φύλο τους (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2016; Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2020a).
- Η ενασχόληση των σχολικών ψυχολόγων με την υποστήριξη των σχέσεων των μαθητών με μεταναστευτικό υπόβαθρο με τους συνομηλίκους τους. Τα προγράμματα πρόληψης για τη σχολική διαρροή θα πρέπει να επικεντρωθούν περισσότερο στην ομάδα της τάξης, ενθαρρύνοντας και υποστηρίζοντας την ανάπτυξη θετικών σχέσεων με συνομηλίκους, καταπολέμηση των προκαταλήψεων και των κοινωνικών διαχωρισμών μεταξύ συμμαθητών.
- Η συμβουλευτική και ψυχολογική υποστήριξη των εφήβων που προσανατολίζονται στο να εγκαταλείψουν το σχολείο. Χρειάζεται να λαμβάνονται σοβαρά υπόψη, πιθανοί παράγοντες ευπάθειας που σχετίζονται με το φύλο, το χαμηλό οικογενειακό εισόδημα, και το μεταναστευτικό υπόβαθρο, και να συνεκτιμάται ο ρόλος της χαμηλής αυτοεκτίμησης, ως ένας γενικότερα, σημαντικός προγνωστικός δείκτης της ψυχολογικής ευημερίας στο σχολείο (Bianchi et al, 2021).

Επιπλέον οι μεταναστευτικοί πληθυσμοί αντιμετωπίζουν δυσκολίες

- Στα ζητήματα της προσιτής στέγασης και διευκόλυνσης της οικογενειακής συνένωσης.
- Στην ανάπτυξη κοινωνικών σχέσεων με το γηγενή πληθυσμό.
- Στην αντιμετώπιση στερεοτυπικών, ξενοφοβικών, ακόμα και ρατσιστικών συμπεριφορών στην κοινωνική τους ζωή, ανάλογα τη δυναμική των ακροδεξιών κινημάτων στη χώρα και την εν γένει πολιτική των κυβερνητικών παραγόντων.
- Στη διάχυση στερεοτυπικών και ξενοφοβικών συμπεριφορών από τα Μ.Μ.Ε.

Πολιτικές που ευνοούν την κοινωνική ενσωμάτωση μεταναστευτικών μειονοτήτων θα μπορούσαν να είναι ακόμη: (Castaneda, 2018).

- Η πρόσβαση σε ανθρώπινη και οικονομικά προσιτή στέγαση, προκειμένου να ξεκινήσουν μια αξιοπρεπή ζωή στη νέα κοινωνία.
- Η συγκρότηση ενός ισχυρού πλέγματος κοινωνικής προστασίας για όλες τις ευπαθείς ομάδες, συμπεριλαμβανομένων των μεταναστευτικών, παρέχοντας επιπλέον κίνητρα για τη μη παθητική απολαβή των κοινωνικών παροχών.
- Η ενίσχυση του ρόλου μεταναστευτικών και εθνοτικών οργανώσεων συλλόγων και φορέων, καθώς και των Μ.Κ.Ο. που υποστηρίζουν τα συμφέροντα των μεταναστευτικών πληθυσμών.
- Η παροχή ποικιλοτρόπως, προγραμμάτων εκμάθησης της γλώσσας της χώρας υποδοχής.
- Η υποστήριξη της εκπαίδευσης και κατάρτισης νέων μεταναστών και μεταναστριών.
- Η παροχή του ασύλου με βάση όχι μεμονωμένα αποδεικτικά στοιχεία δίωξης, αλλά με βάση τα πραγματικά στοιχεία ασφάλειας στη χώρα προέλευσης (Castaneda, 2018).
- Η ενίσχυση της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης σε όλους τους δημόσιους τομείς και της κοινωνικής αλληλεπίδρασης, μέσω δραστηριοτήτων, του γηγενούς με το μεταναστευτικό πληθυσμό.
- Η οργανωμένη και θεσμικά κατοχυρωμένη αντιμετώπιση των ρατσιστικών και ξενοφοβικών αντιλήψεων και συμπεριφορών.

Σύμφωνα με την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, οι μετανάστες συμβάλλουν ενεργά στην οικονομική, κοινωνική και πολιτιστική ανάπτυξη των ευρωπαϊκών κοινωνιών. Η επιτυχής ενσωμάτωσή τους στην κοινωνία στη χώρα υποδοχής, είναι το κλειδί για τη μεγιστοποίηση των ευκαιριών της μετανάστευσης και την αξιοποίηση των συνεισφορών που μπορεί να προσφέρει αυτή, στην ανάπτυξη της Ε.Ε. (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2016; Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2020a).

Τον Ιούνιο του 2020, η Επιτροπή παρουσίασε ένα Σχέδιο Δράσης για την Ένταξη και την Συμπερίληψη 2021-2027, που περιλαμβάνει συγκεκριμένες ενέργειες και πρωτοβουλίες με σκοπό να υποστηριχθούν τα κράτη μέλη στην προσπάθειά τους για κοινωνική ενσωμάτωση και εργασιακή ένταξη, των περίπου 24 εκατομμυρίων υπηκόων τρίτων χωρών που διαμένουν νομίμως στο έδαφος της Ένωσης (Sandu, 2022). Μερικοί από τους στόχους του σχεδίου δράσης είναι: α) Η εκπαίδευση και κατάρτιση χωρίς αποκλεισμούς έως και την τριτοβάθμια εκπαίδευση, β) η διεύρυνση των ευκαιριών απασχόλησης και η αναγνώριση των δεξιοτήτων τους, γ) η ειδική χρηματοδότηση της Ε.Ε. για την προώθηση της πρόσβασης σε υπηρεσίες υγείας και ευκαιρίες για τα κράτη μέλη να ανταλλάσσουν βέλτιστες πρακτικές και δ) η χρηματοδότηση από το Ευρωπαϊκό

Ταμείο Περιφερειακής Ανάπτυξης, το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο Plus, το Ταμείο Ασύλου και Μετανάστευσης και το Invest EU για την πρόσβαση σε επαρκή και προσιτή στέγαση και την ανταλλαγή εμπειριών σε τοπικό και περιφερειακό επίπεδο, σχετικά με την καταπολέμηση των διακρίσεων στην αγορά κατοικίας. Στα υφιστάμενα μέσα περιλαμβάνονται επίσης, το Ευρωπαϊκό Φόρουμ για τη Μετανάστευση, ο Ευρωπαϊκός ιστοχώρος για την ένταξη, και το Ευρωπαϊκό Δίκτυο Ένταξης (Sandu, 2022).

Ο τελευταίος αυτός θεσμός, το Ευρωπαϊκό Δίκτυο Ένταξης (European Integration Network) συστάθηκε από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή και συνεδρίασε για πρώτη φορά το 2016. Κύρια καθήκοντα του Ευρωπαϊκού Δικτύου για την Ένταξη της Ε.Ε. αποτελούν:

- Η παροχή συμβουλών και προτάσεων στις υπηρεσίες της Ε.Ε. για θέματα σχετικά με την ενσωμάτωση των υπηκόων τρίτων χωρών.
- Η πληροφόρηση της Ε.Ε. και των κρατών-μελών για τις εξελίξεις αναφορικά με τις πολιτικές ένταξης σε εθνικό επίπεδο.
- Η προώθηση της συνεργασίας μεταξύ των εθνικών, τοπικών και περιφερειακών αρχών, με τους φορείς της κοινωνίας των πολιτών και με άλλα δίκτυα των κρατών-μελών (σε επίπεδο Ε.Ε.) σε σχετικούς τομείς πολιτικής, όπως την εργασία, την εκπαίδευση και την ισότητα (Υπουργείο Μετανάστευσης και Ασύλου, 2022).

Οι οικονομικές συνθήκες σήμερα, αλλά και οι οικονομικές επιπτώσεις της πανδημίας, δεν αφήνουν μεγάλη αισιοδοξία για την υιοθέτηση εκ μέρους των κυβερνήσεων, πολιτικών με ενισχυμένο το ρόλο των κοινωνικών δικαιωμάτων, την ενδυνάμωση της κοινωνικής πολιτικής για τις ευάλωτες κοινωνικές ομάδες και τη συγκρότηση ισχυρού κράτους ευημερίας. Όμως, διαρθρωτικές κοινωνικές αλλαγές είναι πιθανότερο να προέλθουν από τους ίδιους τους ανθρώπους και τις τοπικές κοινωνίες σε μια bottom – up (από κάτω προς τα πάνω) αλληλεπίδραση κοινωνικών κινημάτων και αλλαγών στην πολιτική και τη νομοθεσία, εξαιτίας της διάχυσης πολιτιστικών προτύπων και μίας ισχυρής κοινής γνώμης στην κοινωνία (Bloemraad & Kymlicka, 2019).

Επίσης, σύμφωνα με τους Bryer & Prysmakova, 2018, χρειάζεται η ενδυνάμωση της ιδιότητας του πολίτη και σκληρός αγώνας στον «πόλεμο» ενάντια στην ελλειμματική ιδιότητα του πολίτη, προκειμένου να αντιμετωπιστούν η φτώχεια και ο κοινωνικός αποκλεισμός. Χρειάζεται να ενεργοποιηθούν και να προβληθούν τομείς όπως:

α) η συνειδητή δημοκρατία και η συμμετοχή του κοινού για τα οποία έχουν γράψει ακτιβιστές και πολιτικοί, όπως οι Tina Nabatchi και Matt Leighninger το 2015,

β) ο πολεοδομικός σχεδιασμός και η διασύνδεση του με την ιδιότητα του πολίτη (Jeffrey Hou, 2010 και Howard Gillette, 2010),

γ) η χρήση των αναδυόμενων κοινωνικών τεχνολογιών για τους πολίτες (Gavin Newsom και Lisa Dickey, 2013, και Wael Ghonim, 2012),

δ) ο εθελοντισμός (Alan Khazei, 2010) και

ε) ο ρόλος των ιδρυμάτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης στην προώθηση της ιδιότητας του πολίτη σε όλες τις μορφές, σύμφωνα με τους M. V. LeeBadgett, 2015 και Patrick Blessinger και John Anchan, 2015 (οπ. αναφ. στο Bryer & Prysmakova, 2018) .

Αναδύοντας και «αναμοχλεύοντας» τα ζητήματα αυτά σε δημόσιες συζητήσεις, μπορούμε να προσφέρουμε στις κυβερνήσεις κίνητρα για αλλαγές. Μέσα από αυτά τα εργαλεία, όμως, μπορούμε να επιτύχουμε και την ενδυνάμωση της κοινωνικής ιδιότητας του πολίτη, τη συμμετοχή των φτωχών στον κοινωνικό ιστό, στο πλαίσιο ενός «πολέμου» που δεν κερδίζεται από τις κυβερνήσεις, ή από τη διατήρηση της υφιστάμενης κατάστασης με τη φτώχεια και την ανισότητα ως αναπόφευκτες συνθήκες, αλλά από τον ίδιο τον άνθρωπο (Bryer & Prysmakova, 2018) .

Οι πνευματικοί άνθρωποι, οι ερευνητές, οι επιστήμονες και εκπαιδευτικοί μπορούν να ενδυναμώσουν τους ανθρώπους, ώστε να κατανοήσουν τις πολύπλοκες πρακτικές κατοχύρωσης της ιδιότητας του πολίτη και ιδιαίτερα της κοινωνικής. Να αυξήσουν την ευαισθητοποίηση σχετικά με την ιδιότητα του πολίτη, ως έκφραση της θεσμοθετημένης αλληλεγγύης και αλληλεξάρτησης μεταξύ των ανθρώπων που ζουν μέσα στις δικές τους κοινωνίες και των λαών σε ολόκληρο τον κόσμο. Μπορούν να βοηθήσουν, ώστε να ενεργοποιηθούν συμμαχίες μεταξύ διαφορετικών ομάδων για την προώθηση των δικαιωμάτων τους και να κινητοποιήσουν και να οργανώσουν τις κοινότητες ώστε να διεκδικήσουν τα μέλη τους, τα δικαιώματά τους ως ισότιμοι πολίτες (Dominelli, 2014).

Σήμερα, που οι διακρίσεις, οι προκαταλήψεις, ο ρατσισμός και η ξενοφοβία αυξάνονται, εγείρονται υποχρεώσεις νομικής, ηθικής και οικονομικής φύσεως, για όλες τις κυβερνήσεις σε εθνικό, αλλά και σε υπερεθνικό επίπεδο, με σκοπό την προάσπιση των αξιών, των ελευθεριών και των θεμελιωδών δικαιωμάτων για όλους. Απώτερος στόχος αποτελεί η διαμόρφωση μίας

συνεκτικής κοινωνίας για την οποία θα συνεισφέρει σημαντικά η επιτυχής ένταξη των υπηκόων τρίτων χωρών. Η επένδυση πόρων και ενεργητικών πολιτικών ένταξης σήμερα θα συμβάλει στη δημιουργία μίας Ευρώπης ευημερούσας, και μίας ευρωπαϊκής κοινωνίας συνεκτικής και χωρίς αποκλεισμούς, σε μακροπρόθεσμο επίπεδο (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2016; Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2020a).

6.2 Συμπεράσματα και προτάσεις για την ελληνική πραγματικότητα – Σύνδεση με την ερευνητική προσέγγιση

Στην Ελλάδα, όπως και στις χώρες της Ε.Ε, έχει θεσμοθετηθεί η δυνατότητα διάθεσης της συντριπτικής πλειοψηφίας των κοινωνικών παροχών, προς όλους τους μετανάστες με νομιμοποιητικά έγγραφα, ενώ προστατεύονται θεσμικά τα κοινωνικά δικαιώματα για τους υπηκόους τρίτων χωρών, νόμιμα διαμενόντων στη χώρα με οποιοδήποτε καθεστώς παραμονής. Απ' όλα όμως, τα επιστημονικά δεδομένα, τη γενικότερη κοινωνική πολιτική που ασκείται και τη ρεαλιστική προσέγγιση της κοινωνικής πραγματικότητας, αναδύεται μία εικόνα, η οποία, δεν είναι και τόσο ιδανική, σχετικά με τη διασφάλιση της κοινωνικής ιδιότητας του πολίτη στους μετανάστες που διαμένουν στην Ελλάδα. Στη χώρα μας εντοπίζονται συνάμα και οι ιδιαιτερότητες του κράτους που ανήκει στο νοτιοευρωπαϊκό μοντέλο κράτους ευημερίας, το οποίο περιλαμβάνει στοιχεία από το μοντέλο του Bismarck - ιδιαίτερα σε ότι αφορά τον τομέα κοινωνικής ασφάλισης και κοινωνικής προστασίας - και στοιχεία από το μοντέλο του Beveridge, σε ότι αφορά τον τομέα της υγείας. Την κατάσταση επιδεινώνουν τα αυξημένα επίπεδα ανεργίας, φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού για όλες τις κοινωνικές ομάδες που ζουν εντός της ελληνικής επικράτειας.

Μερικά βασικά συμπεράσματα που προκύπτουν από την επιστημονική έρευνα για τους μεταναστευτικούς πληθυσμούς, σε σχέση με τα εργασιακά θέματα, ιδιαίτερα στον ελληνικό χώρο, είναι τα ακόλουθα:

- Τα ποσοστά κινδύνου φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού για τους μεταναστευτικούς πληθυσμούς είναι τα υψηλότερα σε όλη την Ε.Ε. και η ανεργία κινείται σε διπλάσια επίπεδα σε σχέση με το γηγενή πληθυσμό.
- Οι δυσκολίες σχετικά με την ένταξη και την παραμονή στην αγορά εργασίας, την επαγγελματική εξέλιξη, τον αυξημένο κίνδυνο απόλυσης, το ωράριο και γενικότερα τις

συνθήκες εργασίας, διατρέχουν οριζόντια όλες τις μεταναστευτικές ομάδες, ανεξάρτητα από το εκπαιδευτικό επίπεδο και το χρόνο παραμονής τους.

- Σοβαρά προβλήματα αναδεικνύονται στους τομείς της απασχόλησης στον αγροτικό τομέα και την οικιακή φροντίδα, όπου τα φαινόμενα εκμετάλλευσης των εργαζομένων, των κακών συνθηκών εργασίας, της ανεπαρκούς διατροφής και στέγασης, είναι αρκετά.
- Η οικονομική κρίση επιβάρυνε σε σημαντικό βαθμό την οικονομική και κοινωνική ζωή των μεταναστευτικών πληθυσμών, υποβάθμισε τη θέση τους στην οικονομία, αύξησε την εργασιακή ανασφάλεια και έθεσε πολλά τμήματά τους, εκτός κατοχής άδειας παραμονής.
- Γενικότερα, η έμφυλη μετανάστευση αποτελεί πρόβλημα και στην Ελλάδα, με την ένταξη των γυναικών σε θέσεις εργασίας χαμηλού κύρους και με κατώτερες απολαβές.
- Ευρύ είναι και το φαινόμενο της αδήλωτης και άτυπης απασχόλησης (μερική απασχόληση, μίσθωση υπηρεσιών, υπεργολαβίες, προσωρινές συμβάσεις) για τους μεταναστευτικούς πληθυσμούς.
- Δεν υπάρχει πρόσβαση στο δημόσιο με οποιαδήποτε μορφή σύμβασης, ενώ αποκλείονται και από υψηλού κύρους επαγγέλματα.

Στη παρούσα έρευνα γίνεται προσπάθεια να αποτυπωθούν οι τυχόν δυσκολίες που αντιμετωπίζουν μεταναστευτικοί πληθυσμοί, όσον αφορά στα εργασιακά θέματα, όπως η εύρεση εργασίας, η ευκολία αυταπασχόλησης, η διασφάλιση του νόμιμου μισθού, της ασφάλισης, του ωραρίου και των καλών συνθηκών εργασίας, η δυνατότητα αποζημίωσης, ο κίνδυνος απόλυσης και η δυνατότητα συμμετοχής σε συνδικαλιστικά όργανα. Αναζητούνται επίσης, στατιστικά σημαντικές διαφορές ανάμεσα στο φύλο και το μορφωτικό επίπεδο σε σχέση με όλα τα παραπάνω ζητήματα.

Επίσης, μερικές ακόμα διαπιστώσεις σε σχέση πάντα με τις μεταναστευτικές ομάδες είναι τα ακόλουθα:

- Δεν διαθέτουν πολιτικά προνόμια και δικαιώματα, ούτε σε τοπικό επίπεδο.
- Αγνοούν βασικά δικαιώματά τους σχετικά με αυτά της πρόληψης υγείας, της ασφάλισης και της νοσηλείας.
- Αποθαρρύνονται πολλές φορές από τη χρήση των κοινωνικών παροχών και υπηρεσιών («προνοιακή περιθωριοποίηση») μέσω πρακτικών και συμπεριφορών, διακρίσεων.
- Αντιμετωπίζουν δυσκολίες με την εκμάθηση της γλώσσας και την οικογενειακή επανένωση

Επιπροσθέτως, υπάρχει:

- Έλλειμμα στην εξατομικευμένη προσέγγιση των μαθητών με διαφορετικά φυλετικά και πολιτισμικά χαρακτηριστικά.
- Απουσία διαπολιτισμικής εκπαίδευσης και κατάρτισης εκπαιδευτικών και δασκάλων.
- Αποσπασματική και μη οργανωμένη παροχή εκπαίδευσης για την εκμάθηση ελληνικών, κυρίως από τα Κ.Ε.Μ., τα οποία είναι ελάχιστα στον αριθμό.
- Αδυναμία στην επιτέλεση του υποστηρικτικού ρόλου των μεταναστευτικών συλλόγων και Μ.Κ.Ο., μην έχοντας και την κατάλληλη υποστήριξη από την ελληνική νομοθεσία.
- Έλλειμμα ενημέρωσης και συνεργασίας των μεταναστευτικών ομάδων με μεταναστευτικούς συλλόγους και Μ.Κ.Ο.

Αντίθετα, όμως, υπάρχουν ευκαιρίες εκπαίδευσης μαθητών με μεταναστευτικό υπόβαθρο, μέσω τάξεων υποδοχής στις Ζ.Ε.Π. και ενηλίκων μέσω σχολείων δεύτερης ευκαιρίας. Ο ρόλος της παιδείας και της εκπαίδευσης, σύμφωνα με τον Μητράκο, 2018, μπορεί να είναι κομβικός προκειμένου να εξασθενίσουν προκαταλήψεις και στερεότυπα και να εξαλειφθούν τάσεις και συμπεριφορές ξενοφοβίας και ρατσισμού. Η ενίσχυση της απασχόλησης, σε συνδυασμό με πολιτικές βελτίωσης του εκπαιδευτικού επιπέδου των ευπαθών και φτωχότερων τμημάτων του πληθυσμού, πιθανόν να αμβλύνουν τους κοινωνικούς δείκτες της ανισότητας, της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού (Μητράκος, 2018).

Στην παρούσα έρευνα εξετάζονται μέσω των ερωτηματολογίων και των συνεντεύξεων ζητήματα που σχετίζονται με την οικογενειακή επανένωση, την εκπαίδευση, την υγεία, την καθημερινότητα, τις κοινωνικές σχέσεις αλλά και θέματα ενημέρωσης και επικοινωνίας με μεταναστευτικούς φορείς και συλλόγους. Όλοι αυτοί οι παράγοντες στην Ελλάδα, συνδέονται με τους κινδύνους του κοινωνικού αποκλεισμού για τους μεταναστευτικούς πληθυσμούς. Ταυτόχρονα, διερευνάται και η συσχέτιση των παραπάνω παραγόντων με το διαφορετικό είδος άδειας διαμονής που κατέχει ο μετανάστης. Το είδος του νομιμοποιητικού εγγράφου που κατέχει, ή αιτείται ο υπήκοος τρίτης χώρας, προσδίδει σε αυτόν μερικά βασικά ποιοτικά χαρακτηριστικά της μεταναστευτικής του ιδιότητας, στοιχεία που μας βοηθούν να ερμηνεύσουμε καλύτερα τις δυσκολίες που αντιμετωπίζει στην κοινωνική του ενσωμάτωση

Δύο ακόμα σημαντικοί παράγοντες που σχετίζονται με το κομβικό ζήτημα της κοινωνικής ενσωμάτωσης των μεταναστών στην ελληνική επικράτεια, σχετίζονται με τα ζητήματα γραφειοκρατίας και φαινομένων ξενοφοβίας και ρατσισμού.

- Οι περισσότερες έρευνες επιβεβαιώνουν το χαμηλό επίπεδο ανεκτικότητας του ελληνικού πληθυσμού απέναντι στους μετανάστες, τις παγιωμένες στερεοτυπικές αντιλήψεις του και τις συχνά εκφραζόμενες ξενοφοβικές θέσεις και απόψεις. Στην πράξη, εκφράζονται μέσα από τη συμπεριφορά του γηγενούς πληθυσμού, τη λειτουργία του δημόσιου συστήματος και των γραφειοκρατικών δομών, τη στάση των εκπροσώπων των ΜΜΕ, των αποκλεισμών από θέσεις εργασίας και την υπερεκμετάλλευση σε κάποιους τομείς απασχόλησης.
- Τα ζητήματα που σχετίζονται με τη γραφειοκρατία είναι έντονα στην ελληνική πραγματικότητα, καθώς σχετίζονται με την παροχή της άδειας διαμονής που είναι απαραίτητη, προκειμένου να διασφαλιστεί η νόμιμη παραμονή και να διευκολυνθεί η οικογενειακή συνένωση και εργασιακή ένταξη. Επίσης, οι δυσκολίες στην πρόσβαση στην ιθαγένεια, μέσω πολιτογράφησης, είναι μεγάλες, αποτρέποντας πολλά άτομα από την εκδήλωση του αιτήματος, ή την ολοκλήρωση της διαδικασίας της απόκτησης της ελληνικής ιθαγένειας.

Τα προβλήματα της γραφειοκρατίας η λειτουργία των δημόσιων θεσμών και η συμπεριφορά των δημόσιων λειτουργών, αλλά και γενικότερα των διαφόρων κοινωνικών ομάδων αποτιμώνται και από την ερευνητική προσέγγιση, τόσο σε σχέση με τη βιωμένη εμπειρία των συμμετεχόντων μεταναστών στο δείγμα, όσο και με τις απόψεις και γνώσεις των συμμετεχόντων στις συνεντεύξεις. Η στάση της ελληνικής κοινωνίας, πιθανόν να διευκολύνει, ή να αναχαιτίζει τη διαδικασία της κοινωνικής ενσωμάτωσης ορισμένων θρησκευτικών ή πολιτισμικών μειονοτήτων. Ο ρόλος της αποδοχής των μεταναστών από τους γηγενείς, ο ρόλος των εργοδοτών και των εκπροσώπων των Μ.Μ.Ε. και των αστυνομικών αρχών, καθώς και ευρύτερα φαινόμενα ξενοφοβίας και ρατσισμού, μπορεί να συμβάλλουν στη διευκόλυνση ή όχι της κοινωνικής ενσωμάτωσης των μεταναστών. Αντίστοιχα, στην παρούσα έρευνα, αξιολογούνται η εν γένει στάση Ελλήνων, άλλων αλλοδαπών πολιτών, δημοσίων υπαλλήλων και άλλων κοινωνικών και συντεχνιακών ομάδων, απέναντι στις μεταναστευτικές ομάδες, ανάλογα την εθνικότητα του μετανάστη, κατοίκου της Ελλάδας. Αποτιμάται επίσης και η ποιότητα των παρεχόμενων υπηρεσιών από τους δημόσιους φορείς εξυπηρέτησης των μεταναστευτικών πληθυσμών, καθώς τα φαινόμενα γραφειοκρατίας είναι έντονα στην ελληνική πραγματικότητα. Εστιάζουμε επίσης

στα ζητήματα ανανέωσης της άδειας διαμονής και απόκτησης της ελληνικής ιθαγένειας και στις αντίστοιχες υπηρεσίες που είναι υπεύθυνες για την ολοκλήρωση των παραπάνω διαδικασιών.

Σημαντικό στοιχείο είναι και αυτό των αντιληπτών διακρίσεων από την πλευρά των μεταναστών. Εξετάζεται κατά πόσον ισχύουν στην Ελλάδα τα ζητήματα ισότητας με τους Έλληνες και ίσων ευκαιριών στην εργασιακή ένταξη. Επίσης, ζητώνται οι απόψεις τους σχετικά με θέματα κοινωνικής προστασίας και ασφάλειας. Οι παραπάνω απόψεις προσεγγίζονται μέσα από το πρίσμα της εκδήλωσης ή όχι του ενδιαφέροντος για την απόκτηση της ελληνικής ιθαγένειας, μέσω πολιτογράφησης. Για πολλούς μελετητές, η απόκτηση της ιθαγενείας του κράτους στο οποίο διαμένει ο μετανάστης, αποτελεί τη έξοδο από το λαβύρινθο και το τέλος του δρόμου στη μακρά διαδικασία απόκτησης της ιδιότητας του πολίτη. Ταυτόχρονα, δείχνει ίσως και την προσωπική επιθυμία του μετανάστη για μία ουσιαστική ενσωμάτωση, ή και αφομοίωσή του από το κράτος υποδοχής.

Η καθημερινότητα και τα ερευνητικά στοιχεία, επιβεβαιώνουν τη μεγάλη διάσταση ανάμεσα στην αναγνώριση των δικαιωμάτων και τη νομοθετική ή κανονιστική ρύθμιση και τη διοικητική πρακτική. Πιθανόν να χρειάζεται εκ νέου ανασύσταση και αναδιαμόρφωση του ελληνικού κράτους ευημερίας, σε αρμονία των κοινωνικών αναγκών των ευπαθών ομάδων, αλλά και των πολιτιστικών ιδιαιτεροτήτων των μεταναστών, προσφέροντας ένα ελάχιστο πλαίσιο κοινωνικής προστασίας για τον καθένα. Η κοινωνική πολιτική δεν πρέπει να διαχωρίζεται από τη γενικότερη πολιτική για τους μετανάστες και για το λόγο αυτό, χρειάζεται διαμόρφωση με ενιαίο και ολιστικό τρόπο. Η εργατική και κοινωνική πολιτική για τους μετανάστες θα πρέπει να υπάγεται στη γενικότερη πολιτική του Υπουργείου Εργασίας και Κοινωνικών Υποθέσεων και όχι να εντάσσεται στις αρμοδιότητες του ανεξάρτητου Υπουργείου Μετανάστευσης και Ασύλου, γιατί έτσι πετυχαίνει αντίθετα αποτελέσματα από τα προσδοκώμενα, της ίσης μεταχείρισης των μεταναστών στην πρόσβαση στα εργασιακά και τα κοινωνικά δικαιώματα (Καψάλης, 2018).

Επιπλέον εκ μέρους της πολιτείας χρειάζεται να δοθεί βαρύτητα:

- Στην ολοκληρωτική καταπολέμηση της “αδήλωτης εργασίας” των μεταναστών.
- Στην υποστήριξη της επιχειρηματικότητας, μέσω προγραμμάτων επιχορήγησης καινοτόμων και άλλων δράσεων.
- Στην αναγνώριση, οριοθέτηση και βελτίωση των όρων και συνθηκών της άτυπης απασχόλησης.

- Στην εκμάθηση της γλώσσας της χώρας προορισμού που είναι ζωτικής σημασίας για τους υπηκόους τρίτων χωρών, προκειμένου να επιτύχουν την κοινωνική ενσωμάτωσή τους. Τα προγράμματα εκμάθησης της ελληνικής γλώσσας πρέπει να παρέχονται το νωρίτερο δυνατό και να είναι προσαρμοσμένα στις ανάγκες και τις γλωσσικές ικανότητες κάθε ατόμου. Ιδανική περίπτωση αποτελεί η εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας, να συνδυάζεται με την κατάρτιση και την ανάπτυξη δεξιοτήτων με σκοπό την ένταξη στην αγορά εργασίας (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2016; Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2020a).
- Στη λήψη ειδικής μέριμνας για την ενίσχυση των μεταναστών που αποκόμισαν κάποια αναπηρία, είτε ύστερα από κάποιο εργατικό ατύχημα στη χώρα μας, είτε όχι, καθώς κάποια από τα επιδόματα αναπηρίας δίδονται μόνο σε Έλληνες πολίτες και όχι σε αλλοδαπούς.
- Στη βελτίωση της “εικόνας του μετανάστη”, μέσα από μια εκστρατεία ενημέρωσης και ευαισθητοποίησης του ευρύτερου κοινού.
- Στην υλοποίηση διαπολιτισμικών δραστηριοτήτων στο σχολείο, δίνοντας έμφαση στην αποδοχή της διαφορετικότητας.
- Στην έμφαση σε προγράμματα πολιτισμικής εκπαίδευσης και κατάρτισης μεταναστών, με στόχο τη διευκόλυνση της εργασιακής ένταξης και κοινωνικής ενσωμάτωσης.
- Στη διαπολιτισμική εκπαίδευση των δημόσιων υπαλλήλων και όλων όσων συναλλάσσονται με μεταναστευτικούς πληθυσμούς.
- Στην αύξηση του αριθμού και ενίσχυση με επιπλέον επιστημονικό προσωπικό των Κ.Ε.Μ. και Σ.Ε.Μ.Π., τουλάχιστον σε κάθε νομό της χώρας.
- Στη μείωση της γραφειοκρατίας και απλούστευση των διαδικασιών πρόσβασης στην ελληνική ιθαγένεια.
- Στην αναβάθμιση της ποιότητας των υπηρεσιών υγείας, την εκπαίδευση των επαγγελματιών υγείας, και τη βελτίωση της πρόσβασης των μεταναστών στις υπηρεσίες υγείας στην Ελλάδα.
- Στη διαπολιτισμική όσμωση στο πεδίο της τοπικής κοινωνίας, διατηρώντας ουσιαστικές επαφές μεταξύ των διαφορετικών εθνοτήτων, ανθρώπων, μέσω κοινωνικών, πολιτιστικών και αθλητικών δραστηριοτήτων (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2016; Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2020a).

ΜΕΡΟΣ Β: ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

7. ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟΥ ΖΗΤΗΜΑΤΟΣ

7.1 Η σημασία μελέτης του ζητήματος

Η παρούσα ερευνητική μελέτη κινείται σε δύο άξονες. Αποτιμά από τη μία πλευρά, τις απόψεις και εμπειρίες των μεταναστών για πολλούς τομείς της ζωής τους και από την άλλη, διερευνά στοιχεία, θέσεις και απόψεις κρατικών παραγόντων, αλλά και θεσμών και φορέων, που σχετίζονται με την παροχή υπηρεσιών στους μεταναστευτικούς πληθυσμούς. Στόχος της όλης ερευνητικής προσέγγισης, είναι να λειτουργήσουν τα δύο ερευνητικά πεδία αλληλοσυμπληρωματικά και ει δυνατόν ερμηνευτικά, σε πολλά από τα βιβλιογραφικά δεδομένα και ευρήματα ερευνών.

Στη περίπτωση της παρούσας διατριβής, η ποσοτική έρευνα προηγήθηκε της ποιοτικής, επιζητώντας την ανάδειξη, αλλά και την προσαρμογή ορισμένων πρόσθετων ερωτήσεων που προέκυψαν από την ποσοτική έρευνα, εντός των συνεντεύξεων. Έτσι λοιπόν, έχοντας συλλέξει αρκετά από τα δεδομένα της ποσοτικής έρευνας στο δείγμα των 205 μεταναστών πολιτών, επιχειρήσαμε να ενσωμάτωσουμε επιπλέον και να προσαρμόσουμε κάποιες ερωτήσεις στις συνεντεύξεις, ανάλογα το φορέα που εκπροσωπούσε το άτομο με το οποίο διενεργήσαμε τη συνέντευξη. Με λίγα λόγια, επιχειρήσαμε με τη μεικτή έρευνα, να γεφυρώσουμε τις δύο έρευνες, ποσοτική και ποιοτική, κατά το μεθοδολογικό της σχεδιασμό, προκειμένου να αξιοποιήσουμε καλύτερα τα πλεονεκτήματα της κάθε μεθόδου και να αντιμετωπίσουμε αποτελεσματικότερα τις αδυναμίες της κάθε μιας. Σύμφωνα με την ποσοτική προσέγγιση, κάθε έρευνα οφείλει να πληροί τα κριτήρια της εγκυρότητας, της αντιπροσωπευτικότητας, της αξιοπιστίας και της αντικειμενικότητας. Η εγκυρότητα διασφαλίζεται με την υιοθέτηση της ενδεδειγμένης τεχνικής της έρευνας για το συγκεκριμένο αντικείμενο μελέτης. Η αντιπροσωπευτικότητα συνδέεται με τη διασφάλιση, ότι το επιλεγμένο δείγμα που συμμετέχει στην έρευνα, μπορεί να θεωρηθεί ότι είναι ενδεικτικό του ερευνώμενου πληθυσμού. Η αξιοπιστία αναφέρεται στη συνέπεια και τη

σταθερότητα της ερευνητικής τεχνικής, ενώ η αντικειμενικότητα σχετίζεται με την όσο το δυνατόν ελαχιστοποίηση της συναισθηματικής εμπλοκής και της παρέμβασης της υποκειμενικής κρίσης του ερευνητή. (Τσιώλης, 2011).

Η ποιοτική προσέγγιση μελετά τα κοινωνικά φαινόμενα στην πολλαπλότητα τους και εστιάζει στη διαφοροποίηση και στην ποικιλία της κοινωνικής ζωής. Ως εκ τούτου, δεν αναζητούνται μόνον οι αντιπροσωπευτικές, αλλά και οι «αρνητικές» (negative) ή ο «αποκλίνουσες» (deviant) περιπτώσεις. (Τσιώλης, 2011). Με τη συνέντευξη λοιπόν, προσπαθήσαμε να συγκεντρώσουμε επιπλέον στοιχεία, που σχετίζονται με τα αντικείμενα της έρευνας, μέσα από το πρίσμα όμως, των επόψεων, των εμπειριών και των στάσεων των υποκειμένων, συμμετεχόντων στη συνέντευξη.

7.2 Η επιλογή των συμμετεχόντων στην έρευνα

7.2.1 Η επιλογή των συμμετεχόντων στην ποσοτική έρευνα

Η ερευνητική διατριβή προσεγγίζει το/τη μετανάστη/στρια, κάτοχο νομιμοποιητικών εγγράφων, που ζει για αρκετό χρονικό διάστημα στην Ελλάδα και που συναλλάσσεται, όχι μόνο με τις αντίστοιχες υπηρεσίες μεταναστών, οι οποίες αποτέλεσαν και τους χώρους υλοποίησης της έρευνας, αλλά και ευρύτερα με πολλές δημόσιες υπηρεσίες. Οι μετανάστες του δείγματός μας, συναλλάσσονται κυρίως με τα Τμήματα Αδειών Διαμονής που ανήκουν στις Αποκεντρωμένες Διοικήσεις της χώρας και τα Τμήματα Ιθαγένειας κάθε νομού, οι οποίες υπάγονται από το 2018 στο Υπουργείο Εσωτερικών. Η συναλλαγή τους με τις ανωτέρω υπηρεσίες είναι αναγκαία, με σκοπό, είτε να ανανεώσουν την άδεια παραμονής τους, είτε να ενταχθούν οι ίδιοι, ή κάποιο από τα μέλη της οικογένειάς τους, στη διαδικασία απόκτησης της ελληνικής ιθαγένειας. Βέβαια, η πανδημία του Covid-19, επηρέασε σε σημαντικό βαθμό την προσέλευση των υπηκόων τρίτων χωρών στα τμήματα αδειών διαμονής και την περιόρισε, μέσω καθορισμένων προγραμματισμένων ραντεβού, αλλά και λόγω αποφάσεων, παρατάσεων ισχύος των εκδοθέντων εγγράφων τους. Η πανδημία και οι ιδιαίτερες συνθήκες που επικράτησαν για μεγάλο χρονικό διάστημα, ήταν τα στοιχεία αυτά που οδήγησαν στην αλλαγή του παραδοσιακού τρόπου προσέλευσης των μεταναστών στα τμήματα αδειών διαμονής και στην καθιέρωση, από τα τέλη του 2021, του ηλεκτρονικού τρόπου, ως αποκλειστικής μεθόδου υποβολής αιτήσεων, καθιστώντας δυσκολότερη την υλοποίηση μίας παρεμφερούς έρευνας, με τον ίδιο τρόπο, στο

συγκεκριμένο πληθυσμό. Βέβαια, η προσέλευση των μεταναστών στα τμήματα αυτά, πραγματοποιείται ακόμη, για την υποβολή κυρίως, των βιομετρικών τους στοιχείων σε ψηφιακό δίσκο εγγραφής, αλλά και για άλλες εκκρεμότητες που τους αφορούν.

Η δική μας έρευνα εστίασε σε τρεις νομούς της Πελοποννήσου. Ο Νομός Αρκαδίας αποτελεί έναν νομό με ποικιλομορφία στη γεωγραφική και κοινωνικοοικονομική σύνθεσή του. Περιλαμβάνει κυρίως ορεινές περιοχές γύρω από την πρωτεύουσα, τη βιομηχανική ζώνη της Μεγαλόπολης, καθώς και μερικές παραθαλάσσιες και τουριστικές περιοχές όπως τη βόρεια και τη νότια Κυνουρία. Στο νομό αυτό, λόγω των μειωμένων ευκαιριών για εργασία, διαβιεί ένα από τα μικρότερα ποσοστά αλλοδαπών στην Ελλάδα, κυρίως προερχόμενο από την Αλβανία. Ο νομός Αργολίδας, αποτελεί ένα εντελώς διαφορετικό χωρικό πλαίσιο, με μεγαλύτερη ποικιλία, ως προς τη χώρα καταγωγής, υπηκόων και έντονο το στοιχείο των τουριστικών και αγροτικών περιοχών, κάτι που επηρεάζει την εργασιακή σύνθεση του υπό μελέτη πληθυσμού. Αντίστοιχα και ο νομός Κορινθίας παρουσιάζει τη δική του ποικιλομορφία, καθώς διαβιεί ένα μεγάλο ποσοστό μεταναστών, όπου εργάζεται σε όλους τους τομείς ανάπτυξης και βρίσκεται πλησίον της πρωτεύουσας των Αθηνών, πηγή πολλών μεταναστευτικών ομάδων, που αδυνατούν να βρουν εργασία στην πρωτεύουσα. Χρειάζεται να τονιστεί σε αυτό το σημείο, πως με αυτές τις υπηρεσίες δεν συναλλάσσονται σε τακτική βάση, τουλάχιστον και προφανώς δεν συγκαταλέγονται στο δείγμα μας, οι πρόσφυγες, οι αιτούντες άσυλο και οι πολίτες της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Στο δείγμα μας έγινε προσπάθεια να εκπροσωπηθούν πολλές και διαφορετικές μεταναστευτικές ομάδες, ως προς την εθνικότητα, την ηλικία και τον τύπο άδειας διαμονής που διαθέτουν, ή για την οποία κατάθεσαν τα δικαιολογητικά τους. Πρέπει να σημειωθεί πως υπάρχει επαρκής εκπροσώπηση από μετανάστες που κατέχουν, ή έχουν τις προϋποθέσεις κατοχής άδειας διαμονής για τους έξι (6) συνηθέστερους τύπους άδειας διαμονής. Χρειάζεται να αναφερθεί ότι στους αιτούντες των αδειών διαμονής για εξαιρετικούς λόγους, συγκαταλέγεται η μεγάλη κατηγορία αλλοδαπών που δεν διαθέτουν, ή έχουν απωλέσει τη νόμιμη άδεια διαμονής, αλλά μπορούν να αποδείξουν επταετή τουλάχιστον παραμονή στην Ελλάδα, στο παρελθόν και ανάπτυξη δεσμών με τη χώρα. Οι μετανάστες αυτοί, μέχρι και το 2015, μπορούσαν να απευθυνθούν μόνο στην ειδική υπηρεσία του υπουργείου εσωτερικών στην Αθήνα, αλλά στη συνέχεια, μετατέθηκαν οι αρμοδιότητες στις κατά τόπους υπηρεσίες των Διευθύνσεων Αλλοδαπών και Μετανάστευσης και Αστικής Κατάστασης και Κοινωνικών Υποθέσεων των Αποκεντρωμένων Διοικήσεων.

7.2.2 Η επιλογή των συμμετεχόντων στη συνέντευξη

Στην εφαρμογή της κοινωνικής πολιτικής συμμετέχουν πολλοί φορείς κυβερνητικοί και μη, οι οποίοι έχουν μία ευρύτερη και πιο ρεαλιστική εικόνα των δυσκολιών ή των ευνοϊκών στοιχείων που αφορούν στην προσαρμογή και την κοινωνική ενσωμάτωση των μεταναστευτικών πληθυσμών. Λαμβάνοντας λοιπόν υπόψη, όλα τα παραπάνω, προχωρήσαμε στο σχεδιασμό υλοποίησης των συνεντεύξεων με εκπροσώπους απ' όσο το δυνατόν μεγαλύτερο φάσμα φορέων και οργανισμών, κυβερνητικών και μη, που σχετίζονται με ζητήματα παροχών και γενικότερα υποστήριξης των αναγκών των μεταναστευτικών πληθυσμών.

Αρχικά, μετά την ολοκλήρωση της συλλογής ερωτηματολογίων, πραγματοποιήθηκε μία πρώτη προσέγγιση των αποτελεσμάτων που προέκυψαν από τις απαντήσεις του δείγματός μας. Ο λόγος που έγινε αυτό, ήταν προκειμένου να ενσωματωθούν στον ήδη βασικό κορμό της συνέντευξης, πρόσθετες ερωτήσεις, από κάποια «ιδιαίτερα» αποτελέσματα της ποσοτικής έρευνας, για τις οποίες δύνανται πιθανόν οι συνεντευξιαζόμενοι να δώσουν τη δική τους εξήγηση και ερμηνεία. Έτσι λοιπόν, στο βασικό κορμό των ερωτήσεων της δομημένης συνέντευξης, προστέθηκαν πέντε ακόμη ερωτήσεις που προέκυψαν από την ποσοτική μας έρευνα.

Σχετικά με την προσέγγιση των κατάλληλων εκπροσώπων για τη συμμετοχή τους στην ποιοτική έρευνα, αυτή αρχικά σχετίστηκε με τους κρατικούς φορείς υλοποίησης της κοινωνικής πολιτικής στη χώρα. Το κατεξοχήν αρμόδιο υπουργείο της ελληνικής κυβέρνησης είναι το υπουργείο Μετανάστευσης και Ασύλου. Οι προτεραιότητες του ελληνικού κράτους για τα ζητήματα των μεταναστών των προσφύγων και αιτούντων άσυλο, φανερώνονται από την απουσία σχετικού θεσμού σε επίπεδο υπουργείου, πριν το Νοέμβριο του 2016. Με το Π.Δ 123 και το αρ. 3 εκείνης της χρονιάς, συστάθηκε το Υπουργείο Μεταναστευτικής Πολιτικής, το οποίο συγκρότησαν μεταφερόμενες σε αυτό ως σύνολο αρμοδιοτήτων, θέσεων και προσωπικού: α) οι υπηρεσίες της Γενικής Γραμματείας Μεταναστευτικής Πολιτικής του πρώην Υπουργείου Εσωτερικών και Διοικητικής Ανασυγκρότησης με εξαίρεση αυτές της Διεύθυνσης Ιθαγένειας που παρέμειναν στο Υπουργείο Εσωτερικών και β) η Γενική Γραμματεία Υποδοχής του πρώην Υπουργείου Εσωτερικών και Διοικητικής Ανασυγκρότησης (ΦΕΚ 208/Α'04-11-2016).

Επίσης, σύμφωνα με το ίδιο άρθρο, στο Υπουργείο Μεταναστευτικής Πολιτικής μεταφέρθηκαν από το πρώην Υπουργείο Εσωτερικών και Διοικητικής Ανασυγκρότησης, ως

σύνολο αρμοδιοτήτων, θέσεων και προσωπικού, η αυτοτελής Υπηρεσία Ασύλου (Ν. 3907/2011, Α΄ 7), η αυτοτελής υπηρεσία «Αρχή Προσφυγών» και η αυτοτελής Διεύθυνση Οικονομικών Υπηρεσιών Μεταναστευτικής Πολιτικής. Από τα παραπάνω συμπεραίνουμε πως οι υπηρεσίες για τη μετανάστευση, το προσφυγικό ζήτημα και το άσυλο, αντιμετώπιζονταν από το ελληνικό κράτος σε επίπεδο γενικής γραμματείας και αυτοτελών υπηρεσιών, ενσωματωμένων στο Υπουργείο Εσωτερικών, όπως και αυτό ονομαζόταν. Οι παλινοδίες του ελληνικού κράτους συνεχίστηκαν και στις 9 Ιουλίου 2019, όταν με το ΠΔ 81/2019, αποφασίστηκε η συγχώνευση του Υπουργείου Προστασίας του Πολίτη και του Υπουργείου Μεταναστευτικής Πολιτικής σε νέο Υπουργείο Προστασίας του Πολίτη και μεταφορά αρμοδιοτήτων στο νέο Υπουργείο. Στις 15 Ιανουαρίου 2020, με το ΠΔ 4/2020 δημιουργήθηκε το Υπουργείο Μετανάστευσης και Ασύλου, αποσχισθέν από υπηρεσίες του Υπουργείου Προστασίας του Πολίτη.

Περισσότερα προβλήματα στην υλοποίηση της ποιοτικής έρευνας, σχετικά με τις αρμοδιότητες και την παροχή υπηρεσιών στους μεταναστευτικούς πληθυσμούς, παρατηρήθηκαν στα υπουργεία άσκησης κοινωνικής πολιτικής. Από την επαφή μας με τα υπουργεία Εργασίας και Κοινωνικών Υποθέσεων, Υγείας, Παιδείας και Θρησκευμάτων διαπιστώθηκε, τουλάχιστον από τη δική μας πλευρά, μία σύγχυση σχετικά με την άσκηση πολιτικής που να αφορά στους οικονομικούς μετανάστες. Αντίθετα, υπήρχε περισσότερο στοχευμένη προσέγγιση στα ζητήματα προσφύγων και αιτούντων άσυλο. Αυτό κατέστησε δυσχερέστερη την επιτυχή προσέγγιση της κατάλληλης διεύθυνσης που θα μας παρείχε απαντήσεις στα ερωτήματά μας, σχετικά με τις ανάγκες και τη διαχείριση των προβλημάτων των διαμενόντων με νομιμοποιητικά έγγραφα, μεταναστών στην Ελλάδα. Τελικά, κατέστη εφικτή η επικοινωνία με εκπροσώπους από το Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικών Υποθέσεων, Υγείας και φυσικά το Υπουργείο Μετανάστευσης και Ασύλου.

Αντίθετα, ΝΠΔΔ του Δημοσίου όπως ο ΟΑΕΔ, περιφερειακοί φορείς όπως το τμήμα αδειών διαμονής Νομού Αργολίδας, το Διαπολιτισμικό Σχολείο στο Γκύζη Αθηνών το Νοσοκομείο Άργους και η Περιφερειακή Δ/ση Εκπαίδευσης στην Τρίπολη, η τοπική αυτοδιοίκηση όπως ο Δήμος Αθηναίων και το Κ.Ε.Μ., ανεξάρτητες αρχές, όπως ο Συνήγορος του Πολίτη, Μ.Κ.Ο. όπως η Generation 2.0 RED και Σύλλογοι, όπως το Ελληνικό Φόρουμ Μεταναστών, ήταν ευκολότερα προσβάσιμα και αντλήσαμε από τους παραπάνω φορείς αρκετές πληροφορίες, αλλά και προσωπικές απόψεις, σχετικά με τα προβλήματα κοινωνικής ενσωμάτωσης των μεταναστών στη χώρα μας.

7.3 Σκοπός και στόχοι της έρευνας

Σκοπός της παρούσας ερευνητικής μελέτης, είναι να διερευνηθούν οι δυσκολίες και τα εμπόδια που αντιμετωπίζουν οι μετανάστες που διαβιούν στη χώρα μας, σχετικά με την κοινωνική τους ενσωμάτωση, να αναδυθούν οι παράγοντες που τους θέτουν σε κίνδυνο κοινωνικού αποκλεισμού και να προταθούν απόψεις και θέσεις που μπορούν να συμβάλλουν στη μείωση του κινδύνου αυτού και να βελτιώσουν την προσαρμογή και καθημερινότητά τους. Για να επιτευχθεί ο γενικός αυτός σκοπός, θεωρείται απαραίτητο να τεθούν οι παρακάτω στόχοι, που αφορούν στη διερεύνηση και καταγραφή της αξιολόγησης των μεταναστών και των απόψεων τους σχετικά με:

- Τις δυσκολίες και τα εμπόδια ως προς την κατοχύρωση των εργασιακών τους δικαιωμάτων.

- Τις δυσκολίες σχετικά με την κοινωνική τους ζωή, ζητήματα οικογενειακής επανένωσης, πρόσβασης στην υγεία και εκπαίδευση, επικοινωνίας με δημόσιους και ιδιωτικούς φορείς και την εν γένει κοινωνική ζωή, στη χώρα που ζουν.

- Την αξιολόγηση μέσα από την εμπειρία τους, της λειτουργίας δημόσιων φορέων, αλλά και της συμπεριφοράς απέναντί τους, διαφόρων κοινωνικών και συντεχνιακών ομάδων.

- Τις επιπρόσθετες δυσκολίες που μπορούν να επιφέρουν στην κοινωνική ενσωμάτωση τους, οι έκτακτοι, σταθεροί και διαχρονικοί παράγοντες, αλλά και οι θεσμοί και συστήματα που ισχύουν στην ελληνική πραγματικότητα, όπως το πολιτικό, δημόσιο και νομοθετικό σύστημα της χώρας, τα ήθη και έθιμα, η γλώσσα και ο ελληνικός τρόπος ζωής, η ακρίβεια και η οικονομική κρίση.

- Το βαθμό ισχύος στη χώρα μας αξιών, σχετικών με την ασφάλεια, την ισότητα και την κοινωνική προστασία, όπως ζητήματα ισότητας σε σχέση με το γηγενή πληθυσμό, δικαιοσύνης, ισονομίας, προστασίας των ευπαθών κοινωνικών ομάδων, καθώς και θέματα σχετικά με την ατομική, οικογενειακή και κοινωνική τους ασφάλεια.

Τέλος, αποτιμώνται και οι απόψεις μεταναστευτικών φορέων, ανεξάρτητων αρχών αλλά και του επίσημου κρατικού μηχανισμού που σχετίζονται με ζητήματα νομοθεσίας, ικανοποίησης αιτημάτων και αλληλεπίδρασης με τους μεταναστευτικούς πληθυσμούς. Εντοπίζονται οι τυχόν

δυσκολίες στην κοινωνική ενσωμάτωση των πληθυσμών αυτών και παρουσιάζονται οι προτάσεις τους για τη συρρίκνωση αυτών των δυσκολιών.

7.4 Ερευνητικά ερωτήματα

Τα ερωτήματα σχετίζονται με τις διαφοροποιήσεις στις απαντήσεις των μεταναστών σε ζητήματα σχετικά με τις δυσκολίες τους στα εργασιακά θέματα, στην καθημερινότητα τους και στην κοινωνική τους ζωή, στη συμπεριφορά απέναντί τους από διάφορες κοινωνικές και συντεχνιακές ομάδες, αλλά και τη γενικότερη θεώρησή τους για το πόσον ισχύουν κάποιες αρχές και αξίες στην Ελλάδα. Έτσι λοιπόν, θα εξετάσουμε πέντε ερευνητικά ερωτήματα

1ο ερώτημα: Διαφοροποιούν οι παράγοντες «φύλο» αλλά και «μορφωτικό επίπεδο» του μετανάστη τις απαντήσεις τους, για το πόσο μεγάλες δυσκολίες αντιμετώπιζαν και συνεχίζουν να αντιμετωπίζουν, σχετικά με εργασιακά θέματα, όπως την εύρεση εργασίας, τις συνθήκες απασχόλησης το μισθό, τη λήψη αποζημίωσης τον κίνδυνο απόλυσης κλπ.;

2ο ερώτημα: Διαφοροποιεί ο παράγοντας «τύπος άδειας διαμονής» και κατ'επέκταση το καθεστώς παραμονής του μετανάστη, τις δυσκολίες που αντιμετώπισαν και συνεχίζουν να αντιμετωπίζουν οι ίδιοι οι μετανάστες, σχετικά με την καθημερινότητά τους, τις καθημερινές συναλλαγές, την επικοινωνία με το γηγενή πληθυσμό, αλλά και τους δημόσιους και ιδιωτικούς φορείς, την υγεία, την ασφάλιση και την εκπαίδευση, τις κοινωνικές επαφές τους και γενικότερα ζητήματα που αφορούν στην ποιότητα της ζωής τους; Ο λόγος που εξετάζουμε ως αιτιολογική παράμετρο το είδος άδειας διαμονής που κατέχει ένας αλλοδαπός πολίτης, στην ελληνική επικράτεια, είναι γιατί η άδεια διαμονής σηματοδοτεί συγκεκριμένα χαρακτηριστικά που συνοδεύουν το άτομο. Με αυτόν τον τρόπο, γίνεται σύνδεση κάποιων ιδιαίτερων χαρακτηριστικών του ατόμου, όπως η οικογενειακή του κατάσταση, τα χρόνια παραμονής στην Ελλάδα, οι πιθανές εργασιακές φιλοδοξίες και στόχοι, καθώς και οι δυσκολίες του παρελθόντος στην ανανέωση της άδειας διαμονής του, ως διευκολυντικών, ή αντίθετα αποτρεπτικών παραγόντων στην κοινωνική ενσωμάτωσή τους.

3ο ερώτημα: Παίξει ρόλο η εθνικότητα των μεταναστών, ως προς τη διαφορετική συμπεριφορά απέναντί τους, διάφορων κοινωνικών και συντεχνιακών ομάδων, όπως βέβαια την αντιλαμβάνονται οι ίδιοι οι μετανάστες; Λόγω του πολυπληθούς πληθυσμού των υπηκόων

Αλβανίας και της ελληνικής ιδιαιτερότητας να προέρχονται από τη χώρα αυτή, η πλειοψηφία των μεταναστών, σε σχέση με άλλης εθνικότητας πληθυσμούς, κατηγοριοποιούμε τους μετανάστες - συμμετέχοντες στην έρευνα, σε τρεις ομάδες: α) αυτούς που προέρχονται από την Αλβανία, β) αυτούς που προέρχονται από την Ανατολική Ευρώπη (Ρώσοι, Ουκρανοί, Γεωργιανοί και Μολδαβοί) και γ) τους προερχόμενους από Ασία (Ινδούς και Πακιστανούς). Στην περίπτωση αυτή στο δείγμα μας δεν συμπεριλαμβάνονται – λόγω του μικρού αριθμού τους - 6 άτομα, από 5 διαφορετικές χώρες.

4ο ερώτημα: Δυσκολεύονται, ανάλογα με την εθνικότητά τους, οι μετανάστες στη χώρα μας, ως προς την προσαρμογή τους και την κοινωνική τους ενσωμάτωση, σε σχέση με την υπάρχουσα κοινωνική και πολιτική κατάσταση, τη λειτουργία του νομοθετικού συστήματος τα ελληνικά ήθη και έθιμα και τις οικονομικές συνθήκες που έχουν διαμορφωθεί; Σε αυτήν την περίπτωση εξετάζεται επιπλέον, πέραν του βαθμού δυσκολίας και η προσαρμοστική ικανότητα και διάθεση εκ μέρους των μεταναστών, να αποδεχθούν και να ενσωματωθούν σε έναν κοινωνικό τρόπο ζωής που προϋπάρχει, στα καλώς και κακώς κείμενα της κοινωνικής και πολιτικής ζωής της χώρας και τον τρόπο λειτουργίας των θεσμών.

5ο ερώτημα: Ο παράγοντας της επιθυμίας ενός μετανάστη να αποκτήσει την ελληνική ιθαγένεια, μέσω της σχετικής αίτησης, παίζει κάποιο ρόλο στη διαφοροποίηση των απαντήσεών του για το πώς αντιλαμβάνεται ότι ισχύουν στην Ελλάδα αξίες σχετικά με την ασφάλεια, την ισότητα και την κοινωνική προστασία; Και σε αυτήν την περίπτωση οι δύο υποομάδες που διαμορφώνονται εμφορούνται από διαφορετικά χαρακτηριστικά που σχετίζονται με την κατοχή ή όχι των προϋποθέσεων για την απόκτηση της ελληνικής ιθαγένειας, όπως π.χ.η αδιάλειπτη παραμονή στην Ελλάδα και η καλή γνώση των ελληνικών, αλλά και την επιθυμία ή όχι, απόκτησης της ελληνικής ιθαγένειας. Σε όλα τα ερευνητικά ερωτήματα δίνουμε ιδιαίτερη σημασία στις μεταβλητές, όπου διαπιστώνεται στατιστικά σημαντική διαφοροποίηση, στους μέσους όρους των υποομάδων.

8. ΜΕΘΟΔΟΙ ΚΑΙ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΕΣ

8.1 Η μεθοδολογία της έρευνας

Ο άξονας της ερευνητικής μεθοδολογίας καθίσταται κρίσιμη και καθοριστική παράμετρος για την επιτυχή μετάβαση από το θεωρητικό στο εμπειρικό πεδίο. Είναι το στάδιο εκείνο που θα προσδιορίσει τους τρόπους και τα μέσα υλοποίησης της έρευνας, αλλά και τους κανόνες εγκυρότητας και αξιοπιστίας των εξαγόμενων αποτελεσμάτων. Υπό αυτή την έννοια, είναι πολύ σημαντική η επιλογή κατάλληλων ερευνητικών εργαλείων, μεθόδων συλλογής και οργάνωσης δεδομένων, καθώς και τεχνικών ανάλυσης. Μέσω λοιπόν, των ερευνητικών εργαλείων του ερωτηματολογίου και της συνέντευξης, μπορεί να αποτυπωθεί μία συγκριτική οπτική που να δίνει υπόσταση στα ερευνητικά συμπεράσματα (Bryman, 2017). Η σύγκριση είναι αυτή που παρέχει τις δυνατότητες και τις προοπτικές αποσαφήνισης των διαφοροποιημένων όψεων των βιωμάτων των υποκειμένων και της “απόστασής” τους από τους στόχους της εφαρμοσμένης κοινωνικής πολιτικής. Επιχειρείται επίσης, να αναζητηθούν οι αιτίες αυτής της απόστασης, καθώς και οι τρόποι συρρίκνωσής της.

8.2 Εργαλεία συλλογής δεδομένων

8.2.1 Το ερωτηματολόγιο

Χρησιμοποιήθηκαν δύο εργαλεία για τη συλλογή των ερευνητικών δεδομένων. Το πρώτο είναι ένα πρωτότυπο εξασέλιδο ερωτηματολόγιο που απευθύνεται στους οικονομικούς μετανάστες που διαβιούν για κάποια χρόνια στην ελληνική επικράτεια. Το δεύτερο, είναι η συνέντευξη με τη χρήση 12 βασικών ερωτημάτων και 5 πρόσθετων.

Στην πρώτη σελίδα του εξασέλιδου ερωτηματολογίου γίνεται ειδική αναφορά για το σκοπό της έρευνας και για την ανωνυμία του ερωτηματολογίου. Το ζήτημα της ανωνυμίας υποστηρίχθηκε και προφορικά από τον ερευνητή, αλλά και τους υπαλλήλους που συνέδραμαν στη διανομή των ερωτηματολογίων, προς κάθε έναν συμμετέχοντα στην έρευνα. Το ερωτηματολόγιο καλύπτει και διερευνά τομείς που από τη βιβλιογραφία την ελληνική και παγκόσμια έρευνα, σχετίζονται άμεσα με τις δυσκολίες των μεταναστευτικών πληθυσμών στην κοινωνική τους ενσωμάτωση και την κατοχύρωση της κοινωνικής ιδιότητας του πολίτη. Το ερευνητικό εργαλείο είναι περιγραφικού τύπου, με στόχο τον υπολογισμό ποσοτικών στοιχείων

για τις υπό μελέτη μεταβλητές. Το ερωτηματολόγιο, ως μέσο συλλογής των δεδομένων, διαθέτει ευελιξία στην κάλυψη περισσότερων πεδίων διερεύνησης και ικανοποίησης των ερευνητικών στόχων της παρούσας μελέτης.

Η συλλογή των στοιχείων πραγματοποιήθηκε μέσω του αυτό-συμπληρούμενου ερωτηματολογίου που μοιράσθηκε στο δείγμα της έρευνας, ατομικά στον καθένα. Το ερωτηματολόγιο αποτελείται από 9 κλειστές ερωτήσεις, που αφορούν σε προσωπικά στοιχεία των ερωτώμενων. Αυτές σχετίζονται με το φύλο, την ηλικία, τη χώρα καταγωγής, τον τόπο κατοικίας, το χρονικό διάστημα που ζουν στην Ελλάδα, τα χρόνια εκπαίδευσης, το είδος της άδειας διαμονής που κατέχουν, ή αιτούνται, την τωρινή τους απασχόληση και τέλος το αν έχουν υποβάλει, ή όχι, αίτηση για απόκτηση της ελληνικής ιθαγένειας.

Στη συνέχεια, στο κυρίως ερωτηματολόγιο, μέσα από μία τετράβαθμη ποσοτική κλίμακα Likert, (πολύ δύσκολο, αρκετά, λίγο και καθόλου) ζητείται να αξιολογήσουν οι συμμετέχοντες στην έρευνα, από την εμπειρία τους, το βαθμό δυσκολίας σε σχέση με 26 ζητήματα. Από αυτά τα 10 αφορούν θέματα εργασιακής ένταξης, αλλά και κάθε μορφής εργασιακό δικαίωμα, ενώ τα υπόλοιπα, σχετίζονται με την οικογενειακή επανένωση, την εκπαίδευση, την υγεία, τις παροχές πρόνοιας, τις κοινωνικές εκδηλώσεις, τις συναλλαγές με τις δημόσιες υπηρεσίες και τράπεζες, την επικοινωνία με δίκτυα και μεταναστευτικές οργανώσεις και γενικά όλα σχεδόν εκείνα τα στοιχεία που καθορίζουν την ποιότητα της ζωής και την καθημερινότητα ενός ανθρώπου σε ένα συγκεκριμένο κοινωνικό πλαίσιο. Στη συνέχεια, οι συμμετέχοντες στην έρευνα, αξιολογούν μέσα από την ίδια τετράβαθμη κλίμακα Likert (πολύ καλή, ικανοποιητική, μέτρια και κακή) δεκατέσσερις υπηρεσίες, δομές και φορείς, με τους οποίους πιθανόν να έχουν πραγματοποιήσει συναλλαγές ή άλλου τύπου επικοινωνία. Στη συγκεκριμένη ερώτηση, δίνεται και η δυνατότητα της επιλογής «Δεν έχω γνώμη», για τις περιπτώσεις εκείνες στις οποίες ο μετανάστης, δεν έχει την εμπειρία συναλλαγής και κάποια άποψη σχετικά με την καταγεγραμμένη υπηρεσία και φορέα. Στην επόμενη κατηγορία ερωτημάτων, χαρακτηρίζεται - μέσα από την επιλογή πολύ καλή, καλή, μέτρια και κακή - η συμπεριφορά δέκα (10) κοινωνικών ή συντεχνιακών ομάδων απέναντι στους ερωτώμενους μετανάστες. Στην επόμενη σειρά ερωτημάτων, διερευνάται το πόσο έχουν δυσκολέψει τους μεταναστευτικούς πληθυσμούς, η υφιστάμενη πραγματικότητα στη χώρα μας, η ακρίβεια των τιμών, ο ελληνικός τρόπος ζωής, αλλά και οι διαμορφωμένες κοινωνικές, πολιτικές και νομικές συνθήκες που επικρατούν στη χώρα μας. Στην κατηγορία αυτή των ερωτημάτων, διασαφηνίζεται το κατά πόσο η διαφορετική κουλτούρα, το ελληνικό κατεστημένο

και η ελληνική πραγματικότητα, καθώς και η πρόσφατη κοινωνικοοικονομική κρίση, έχουν δυσκολέψει την προσαρμογή των μεταναστών στην ελληνική επικράτεια.

Τέλος, οι συμμετέχοντες στην έρευνα αξιολογούν 12 κρίσιμους τομείς για το κατά πόσο ισχύουν στην ελληνική πραγματικότητα, ζητήματα ισότητας των πολιτών, ασφάλειας, κοινωνικής προστασίας, κατοχύρωσης των κοινωνικών δικαιωμάτων και προστασίας ευάλωτων και άπορων πολιτών. Χρησιμοποιείται και εδώ η ίδια τετράβαθμη κλίμακα για να αξιολογηθεί η αίσθηση που έχουν αποκομίσει οι μετανάστες, για το πόσο ισχυρό είναι το κοινωνικό κράτος στην Ελλάδα.

8.2.2 Η συνέντευξη

Ο τύπος συνέντευξης που ακολουθήθηκε, συγκαταλέγεται στις δομημένες συνεντεύξεις, όπου ζητείται από τον ερωτώμενο να απαντήσει σε προκαθορισμένες ερωτήσεις, οι οποίες έχουν συγκεκριμένο αριθμό και περιεχόμενο. Επιπλέον υπήρξαν πρόσθετες ερωτήσεις, απόρροια κάποιων βασικών συμπερασμάτων που προέκυψαν από την ποσοτική έρευνα στους μετανάστες. Αντίθετα, στις μη δομημένες συνεντεύξεις λαμβάνει χώρα μια συζήτηση, που είναι κατά μια έννοια ελεύθερη, αλλά που η ελευθερία της σχετίζεται με τη φύση της συζήτησης, το θέμα που ερευνάται και το βαθμό της δόμησης των ερωτήσεων (Bryman, 2017). Στο πλαίσιο αυτού του τύπου συνέντευξης, ο ερευνητής είναι εκείνος, που «ακολουθεί» τα λεγόμενα του ερωτώμενου, τον βοηθά να εκφραστεί, να ερμηνεύσει αυτά που λέει και χρήσιμο είναι να γνωρίζει ψυχολογία.

Στη δική μας δομημένη συνέντευξη δινόταν η δυνατότητα της ελεύθερης έκφρασης και άποψης του συμμετέχοντα. Από τα λεγόμενα του, μπορούσε να προκύψει η ανάγκη διευκρινιστικής ερώτησης, η οποία επέβαλλε την παρέμβασή μας. Έτσι λοιπόν, οι βασικές ερωτήσεις που ζητήθηκαν να απαντηθούν, σχετίζονταν με την ενημέρωση σχετικά με το ρόλο της υπηρεσίας που ο συνεντευξιαζόμενος εκπροσωπούσε, τις παροχές που διέθεταν για τους μεταναστευτικούς πληθυσμούς, το αν υπάρχει διάκριση των παροχών ανάμεσα στις μεταναστευτικές ομάδες (αιτούντες άσυλο, πολίτες Ε.Ε. κλπ), αλλά και σε σχέση με τον ελληνικό πληθυσμό, το βαθμό διεισδυτικότητας των παρεμβάσεων και την αξιολογούμενη αποτελεσματικότητά τους. Επίσης, τους ζητούνταν να αναφέρουν αν υπάρχει συνδρομή αποφασιστικής σημασίας, ή συνεργασία, με μεταναστευτικούς φορείς και με ποιον τρόπο λαμβάνονται υπόψη οι ανάγκες τους. Τέλος, τους δίνονταν η δυνατότητα να αξιολογήσουν παράγοντες και δυσκολίες που θέτουν σε κίνδυνο την ομαλή κοινωνική ενσωμάτωση των

μεταναστευτικών πληθυσμών με νομιμοποιητικά έγγραφα, καθώς και για το αν θα υπάρξουν, ή πρέπει να υπάρξουν και άλλες μελλοντικές παρεμβάσεις.

Μετά τις βασικές ερωτήσεις της συνέντευξης, τίθενται περαιτέρω ερωτήματα, κατόπιν κάποιων συμπερασμάτων που προκύπτουν από την ποσοτική έρευνα που προηγήθηκε, ανάλογα βέβαια και με τη δυνατότητα ανταπόκρισης του συμμετέχοντα στη συνέντευξη και το φορέα απ' όπου προέρχεται. Έτσι, λοιπόν, ζητούνταν από τους συμμετέχοντες στη συνέντευξη, να αξιολογήσουν το λόγο για τον οποίο οι μετανάστες έχουν γενικά αρνητική άποψη για τη συμπεριφορά των δημοσίων υπαλλήλων απέναντί τους, γιατί δεν έχουν τόσο θετική άποψη για το ρόλο των Μ.Κ.Ο., γιατί υπάρχει έλλειμμα ενημέρωσης για τα δικαιώματά τους, τους λόγους για τους οποίους δεν νιώθουν ισότιμοι με τους Έλληνες και πιστεύουν ότι το κράτος δεν προστατεύει επαρκώς τους φτωχούς και τους κοινωνικά αποκλεισμένους πληθυσμούς.

8.3 Πληθυσμός και δείγμα της ποσοτικής έρευνας

Η έρευνα που σχεδιάστηκε και υλοποιήθηκε, ανήκει στην κατηγορία των εμπειρικών ερευνών, με στόχο τη συλλογή πληροφοριών, σχετικά με θέματα κρίσης και αξιολόγησης ζητημάτων που απασχολούν το μετανάστη. Ο προς εξέταση πληθυσμός της παρούσας έρευνας, ορίστηκε βάσει δύο από τις συχνότερα χρησιμοποιούμενες δειγματοληπτικές μεθόδους, της χωρικής και στρωματοποιημένης δειγματοληψίας. (Πιόρουλου, 2015). Ακολουθώντας την παραπάνω μορφή δειγματοληπτικού πλαισίου, ορίστηκε ο προς εξέταση πληθυσμός της έρευνας, ως το σύνολο των νομίμως διαμενόντων μεταναστών και υπηκόων τρίτων χωρών, στο χωρικό πλαίσιο των νομών Αργολίδας, Αρκαδίας και Κορινθίας της Περιφέρειας Πελοποννήσου. Μέσα από τον κύριο πληθυσμό, έγινε προσπάθεια να υπάρχει επαρκής εκπροσώπηση διαφόρων υποομάδων, ανάλογα την εθνικότητα, το φύλο και την ηλικία του μετανάστη, καθώς και το διαφορετικό καθεστώς διαμονής.

Η έρευνά μας άντλησε το δείγμα της από τον κύριο δίαυλο επικοινωνίας του μετανάστη με τους κρατικούς φορείς και συγκεκριμένα τα τρία τμήματα αδειών διαμονής της αποκεντρωμένης διοίκησης Πελοποννήσου, Δυτικής Ελλάδας και Ιονίου. Κατά το χρονικό πλαίσιο από το Μάρτιο του 2020 έως και το Φεβρουάριο του 2021, είχαμε πολυήμερες επαφές με τα τμήματα αδειών διαμονής των Νομών Κορινθίας, Αργολίδας και Αρκαδίας στα οποία απευθύνονταν οι

μετανάστες, προκειμένου να εκδώσουν ή να ανανεώσουν την άδεια διαμονής τους. Το χρονικό διάστημα συλλογής των ερωτηματολογίων επιμηκύνθηκε, λόγω της πανδημίας του COVID-19. Η συλλογή των ερωτηματολογίων έγινε κάτω από δύσκολες συνθήκες, λόγω της πανδημίας και της μειωμένης φυσικής παρουσίας των μεταναστών στις αρμόδιες υπηρεσίες και με χρήση όλων των απαιτούμενων προστατευτικών μέτρων.

Τελικά, σε αντιστοιχία με τα στατιστικά δεδομένα του αριθμού των μεταναστών ανά περιφερειακή ενότητα, αλλά και της αριθμητικής προσέλευσης τις ημέρες παρουσίας μας στα τμήματα αδειών διαμονής, συλλέχθηκαν συνολικά 205 ερωτηματολόγια, 89 ερωτηματολόγια από μετανάστες κατοίκους στην Αργολίδα, 75 από την Κορινθία και 41 από την Αρκαδία. Αρχικά συλλέχτηκαν 234 ερωτηματολόγια, εκ των οποίων αποκλείστηκαν 29, τα περισσότερα από το νομό Κορινθίας, που κρίθηκαν ότι είναι συμπληρωμένα ανεπαρκώς, ή χωρίς να έχει γίνει πλήρως κατανοητό το περιεχόμενό τους, κυρίως σε περιπτώσεις όπου δεν ήταν δυνατή η παρουσία μας την ώρα της συμπλήρωσης του ερωτηματολογίου. Για το Μάρτιο του 2020, όταν ξεκίνησε και η ποσοτική έρευνα, σύμφωνα με την καταμέτρηση από τους πίνακες στατιστικών δεδομένων του υπουργείου Μετανάστευσης και Ασύλου, στους 3 νομούς όπου πραγματοποιείται η έρευνα μας, ήσαν εγγεγραμμένοι περίπου 16.000 αλλοδαποί όλων των εθνικοτήτων, με οποιαδήποτε μορφή άδειας διαμονής. Από αυτούς 12.000 και ποσοστό 75%, έχουν την αλβανική υπηκοότητα.

8.4 Έλεγχος αξιοπιστίας του ερευνητικού εργαλείου

Το χρησιμοποιούμενο ερωτηματολόγιο είναι ουσιαστικά ένα πολυθεματικό ερωτηματολόγιο, που καλύπτει αρκετούς τομείς. Κυρίαρχο πλαίσιο του ερωτηματολογίου αποτελούν τα 71 ερωτήματα σχετικά με τα ζητήματα που συνδέονται με την εργασιακή ένταξη, την κοινωνική ενσωμάτωση, τις δυσκολίες στην καθημερινότητα και την ποιότητα της ζωής του μετανάστη, στην Ελλάδα. Καλύτερος τρόπος ελέγχου αξιοπιστίας της εσωτερικής συνέπειας των 71 αυτών ερωτήσεων του ερωτηματολογίου, είναι ο δείκτης Cronbach's alpha. Ο συντελεστής αυτός μετράει την εσωτερική συνέπεια και συνοχή των μεταβλητών ενός ερωτηματολογίου. Η τιμή του κυμαίνεται μεταξύ του 0 και του 1.0, υποδηλώνοντας αντίστοιχα και το δείκτη αξιοπιστίας του ερωτηματολογίου, ως εργαλείο μέτρησης. Όσο ο συντελεστής συσχέτισης προσεγγίζει την τιμή 1.0, τόσο μεγαλύτερη αξιοπιστία θεωρείται ότι διαθέτει ένα όργανο μέτρησης και ως αποδεκτό επίπεδο αξιοπιστίας θεωρείται ο συντελεστής συσχέτισης άνω του 0,70 (Ουζούνη & Νακάκης, 2011). Στον πίνακα 4

λοιπόν καταγράφεται ο πολύ υψηλός βαθμός αξιοπιστίας 0,85 των μεταβλητών του κυρίως ερωτηματολογίου μας.

Πίνακας 4: Συντελεστής αξιοπιστίας Cronbach's Alpha, για τις 71 μεταβλητές του κυρίως ερωτηματολογίου, από 167 έγκυρα εκ των 205 ερωτηματολογίων

ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΩΝ				
ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΑ	ΠΛΗΘΟΣ	%	Cronbach's Alpha	ΠΛΗΘΟΣ ΜΕΤΑΒΛΗΤΩΝ
ΕΓΚΥΡΑ	167	100	0,853	71
ΑΠΟΚΛΕΙΣΤΗΚΑΝ*	38	0		
ΣΥΝΟΛΟ	205	100,0		

*Αποκλεισμό με βάση όλες τις μεταβλητές κατά τη διαδικασία.

8.5 Μεθοδολογία Στατιστικής ανάλυσης

Το ερωτηματολόγιο διαμορφώθηκε με τέτοιον τρόπο, ώστε να δίνεται η δυνατότητα λήψης ποιοτικών στοιχείων ονομαστικού τύπου (nominal) για τα δεδομένα των προσωπικών στοιχείων των συμμετεχόντων στην έρευνα. Όλες οι υπόλοιπες ερωτήσεις, 71 το σύνολο, λαμβάνουν σειριακές ή διατακτικές (ordinal) τιμές. Υποδηλώνουν δηλαδή, οι διατακτικές τιμές, μια σειρά και μία ιεράρχηση, μέσω της 4βαθμης τακτικής κλίμακας που δηλώνει ποσότητα (πολύ, αρκετά, λίγο, καθόλου) η ποιότητα (πολύ καλή, καλή - ικανοποιητική, μέτρια και κακή. Σε μία μόνο ομάδα 14 ερωτήσεων, δίνεται η δυνατότητα στους συμμετέχοντες στην έρευνα να τσεκάρουν την επιπλέον επιλογή «δεν έχω γνώμη – άποψη» σχετικά με τη λειτουργία υπηρεσιών και φορέων. Για την ανάλυση των ποιοτικών στοιχείων (δημογραφικά στοιχεία), υπολογίστηκαν η απόλυτη και σχετική κατανομή συχνοτήτων των απαντήσεων, ενώ για τις διατακτικές μεταβλητές διερευνήθηκαν επίσης η μέση τιμή (mean), η τιμή γύρω από την οποία βρίσκονται συγκεντρωμένες οι τιμές του δείγματος, και η τυπική απόκλιση (St. Deviation) που εκφράζει την απόκλιση των μετρήσεων από τη μέση τιμή (Νικήτα, 2012).

Για τη σύγκριση των μέσων όρων μίας αριθμητικής μεταβλητής μεταξύ δύο ομάδων (για μικτή διμεταβλητή), (π.χ φύλο: άνδρας ή γυναίκα), εφαρμόστηκε ο παραμετρικός έλεγχος student

t-τεστ. Ο έλεγχος της ομοιογένειας της διασποράς μεταξύ των συγκρινόμενων δειγμάτων γίνεται με το Levene test. Αν η F-τιμή του Levene test είναι στατιστικώς σημαντική («Sig.» < ,05), αυτό σημαίνει ότι τα δείγματα είναι ανομοιογενή, ενώ στην αντίθετη περίπτωση, διασφαλίζεται η ομοιογένεια των διακυμάνσεων (Παυλόπουλος, 2006). Ομοίως, αν ο δείκτης στατιστικής σημαντικότητας του δείκτη t-test είναι <0,050, τότε προκύπτει στατιστικώς σημαντική διαφοροποίηση μεταξύ των απαντήσεων των δύο υπό διερεύνηση ομάδων.

Η ανάλυση διακύμανσης (ANOVA - Analysis of Variance,) χρησιμοποιείται για τον έλεγχο της στατιστικής σημαντικότητας των διαφορών των μέσων όρων, περισσότερων των δύο ομάδων, ενώ μπορεί να ελεγχθεί και η αλληλεπίδραση δύο ή περισσότερων ανεξάρτητων (κατηγορικών) μεταβλητών πάνω στην εξαρτημένη μεταβλητή (Παυλόπουλος, 2006). Στην περίπτωση του παρόντος ερωτηματολογίου, για την ανεξάρτητη μεταβλητή, π.χ. «μορφωτικό επίπεδο», που διακρίνεται σε 3 κατηγορίες: α) Απόφοιτος/η Δημοτικού Σχολείου / Γυμνασίου, β) Απόφοιτος/η Λυκείου (β'θμιας εκπαίδευσης) και γ) Απόφοιτος/η ΑΕΙ – ΤΕΙ (γ'θμιας εκπαίδευσης), χρησιμοποιήθηκε η Ανάλυση Διακύμανσης Μονής κατεύθυνσης (One Way Anova). Ταυτόχρονα, χρησιμοποιήθηκε ο έλεγχος πολλαπλών συγκρίσεων LSD, για την εύρεση τυχόν σημαντικών διαφοροποιήσεων μεταξύ των υποομάδων και ανάλογα το δεδομένο της ικανοποίησης ή όχι, του παράγοντα της ισότητας των διασπορών, μέσα από το Levene test (Τσαγρής, 2014). Το επίπεδο σημαντικότητας για τη διαπίστωση της ύπαρξης ή μη, στατιστικά σημαντικής διαφοροποίησης, για όλους τους στατιστικούς ελέγχους, ήταν το 5%. Οι στατιστικές επεξεργασίες των δεδομένων πραγματοποιήθηκαν με το στατιστικό λογισμικό πακέτο, SPSS, έκδοση 29.

9. ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΑ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΠΟΣΟΤΙΚΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

9.1 Δημογραφικά στοιχεία και χαρακτηριστικά του δείγματος

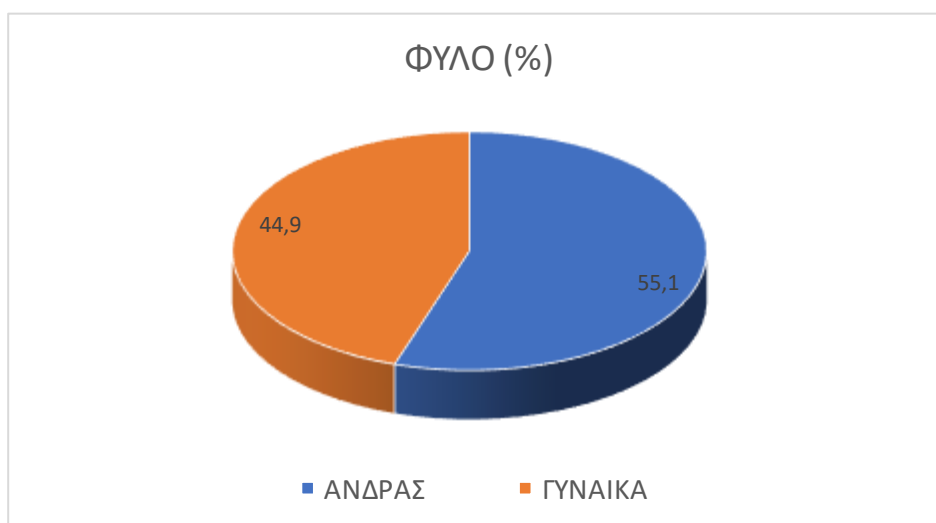
Τα ερωτηματολόγια που συλλέχτηκαν και συμπεριλαμβάνονται στην έρευνα είναι 205. Τα προσωπικά στοιχεία που ζητήθηκαν να συμπληρώσουν οι συμμετέχοντες, είναι το φύλο, η ηλικία, η χώρα καταγωγής, ο τόπος κατοικίας, το χρονικό διάστημα που ζουν στην Ελλάδα, το μορφωτικό επίπεδο, η τωρινή απασχόλησή τους, το είδος της άδειας διαμονής για την οποία

έχουν καταθέσει την τελευταία τους αίτηση, καθώς και το αν έχουν υποβάλει ή όχι, αίτηση για την απόκτηση ελληνικής ιθαγένειας. Στο δείγμα μας υπάρχει ισορροπία μεταξύ ανδρών και γυναικών καθώς 113 άνδρες και ποσοστό 55,1% και 92 γυναίκες και ποσοστό 44,9% συμμετέχουν στην έρευνα. Στον επόμενο σχετικό πίνακα και γράφημα, αποτυπώνονται τα παραπάνω στοιχεία.

Πίνακας 5: Συχνότητα και ποσοστό του Φύλου των μεταναστών

ΦΥΛΟ	Συχνότητα (N)	Ποσοστό (%)
ΑΝΔΡΑΣ	113	55,1
ΓΥΝΑΙΚΑ	92	44,9
ΣΥΝΟΛΟ	205	100,0

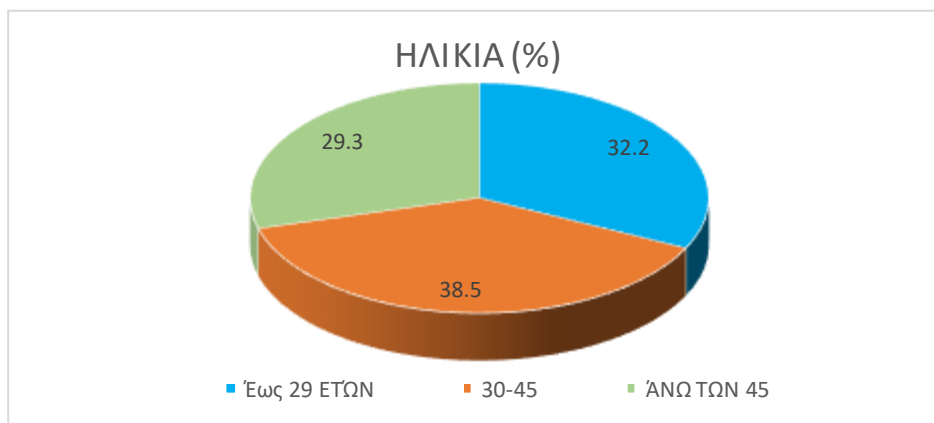

Διάγραμμα 9: Ποσοστό ανά φύλο μεταναστών

Όπως παρατηρούμε στον επόμενο Πίνακα 6, αλλά και στο διάγραμμα 10, τα περισσότερα άτομα, 79 τον αριθμό, που συμμετείχαν στην έρευνα προέρχονται από την ηλικιακή ομάδα των 30-45 ετών. Χωρίς μεγάλες διαφορές εκπροσωπούνται και οι άλλες δύο ηλικιακές ομάδες με 66 άτομα από την ηλικιακή ομάδα 18-29 ετών και 60 μετανάστες με ηλικία άνω των 45 ετών.

Πίνακας 6: Συχνότητες και ποσοστό για τις ηλικιακές κατηγορίες του δείγματος των μεταναστών

ΗΛΙΚΙΑ	Συχνότητα (N)	Ποσοστό (%)
Έως 29 ετών	66	32,2
30-45	79	38,5
Άνω των 45	60	29,3
ΣΥΝΟΛΟ	205	100,0

Διάγραμμα 10: Ποσοστό ανά ηλικιακή ομάδα των μεταναστών

Η πλειοψηφία των μεταναστών με νομιμοποιητικά έγγραφα στην Ελλάδα προέρχεται από την Αλβανία, που εδώ και πολλά χρόνια αποτελεί την κύρια μεταναστευτική εισροή προς τη χώρα, λόγω και των ιδιαίτερων δεσμών που υπάρχουν διακρατικά, αλλά και του μεγάλου ομογενειακού πληθυσμού στη γειτονική χώρα. Έτσι λοιπόν, όπως ήταν αναμενόμενο, οι 121 συμμετέχοντες από τους συνολικά 205 και ποσοστό 59%, προέρχονται από την Αλβανία. Με ιεραρχική σειρά ακολουθούν 24 υπήκοοι που προέρχονται από την Ινδία, 18 από το Πακιστάν, 14 από την Ουκρανία, 10 από τη Ρωσία, 6 από τη Γεωργία και 6 από τη Μολδαβία. Επίσης, 6 ακόμα άτομα προέρχονται από άλλα κράτη και συγκεκριμένα 2 από τη Βόρεια Μακεδονία, 1 από το Μαρόκο 1 από την Αίγυπτο, 1 από το Ιράκ και 1 από το Λίβανο.

Πίνακας 7: Συχνότητα και ποσοστό συμμετοχής της χώρας καταγωγής των μεταναστών

ΧΩΡΑ ΚΑΤΑΓΩΓΗΣ	Συχνότητα (N)	Ποσοστό (%)
Αλβανία	121	59.0
Ρωσία	10	4,9

Ουκρανία	14	6,8
Ινδία	24	11,7
Πακιστάν	18	8,8
Γεωργία	6	2,9
Μολδαβία	6	2,9
Άλλη	6	2,9
ΣΥΝΟΛΟ	205	100,0

Οι αναλογίες στο δείγμα μας ικανοποιούνται σε ικανοποιητικό βαθμό, με βάση τους μεταναστευτικούς πληθυσμούς που διαβιούν στη χώρα μας. Με χρονικό σημείο αναφοράς το Μάρτιο του 2020 που ξεκίνησε η έρευνα, οι κορυφαίες 10 εθνικότητες των πολιτών τρίτων χωρών με ισχύουσες άδειες διαμονής, σε ολόκληρη την επικράτεια, σύμφωνα με τα στοιχεία του Υπουργείου Μετανάστευσης και Ασύλου για το μήνα Μάρτιο 2020 (<https://migration.gov.gr>) είναι οι παρακάτω:

1. Αλβανία 309.891 (ποσοστό 62,1%)
2. Κίνα 23.444 (4,7%)
3. Γεωργία 21.798 (4,4%)
4. Πακιστάν 19.762 (4,0%)
5. Ουκρανία 16.664 (3,3%)
6. Ρωσία 13.936 (2,8%)
7. Ινδία 12.177 (2,4%)
8. Αίγυπτος 10.825 (2,2%)
9. Φιλιππίνες 8.865 (1,8%)
10. Μπαγκλαντές 8.781 (1,8%)

Στο δείγμα μας δεν εκπροσωπείται κάποιος μετανάστης από την Κίνα, λόγω και της διαφορετικής κατανομής των μεταναστευτικών ομάδων ανά περιφερειακή ενότητα, καθώς η συντριπτική πλειοψηφία των Κινέζων μεταναστών εντοπίζεται στην πρωτεύουσα, ενώ σύμφωνα πάλι με τους δείκτες ανά περιοχή, για το Μάρτιο του 2020, όπως έγινε η καταμέτρηση μέσα από

τους πίνακες στατιστικών δεδομένων του υπουργείου Μετανάστευσης και Ασύλου (<https://migration.gov.gr/statistika/>) έχουμε τα εξής δεδομένα: Από τους εγγεγραμμένους 16.000 περίπου αλλοδαπούς, με οποιαδήποτε μορφή άδειας διαμονής στους τρεις (3) νομούς της Πελοποννήσου, Αργολίδας, Κορινθίας και Αρκαδίας, όπου πραγματοποιήθηκε η έρευνά μας, έχουμε τις παρακάτω εθνικότητες: 12.000 άτομα και ποσοστό 75% έχουν την αλβανική υπηκοότητα. Οι Ινδοί είναι 834 άτομα με ποσοστό 5,2%, οι Πακιστανοί 350 (2,2%), οι Ουκρανοί 630 και αποτελούν το 4% των εγγεγραμμένων μεταναστών, οι Ρώσοι 433 και ποσοστό 2,7%, οι Μολδαβοί 341 και 2,1% και οι Γεωργιανοί 299, αποτελώντας το 1,9% του συνολικού εγγεγραμμένου μεταναστευτικού πληθυσμού. Στον επόμενο πίνακα αποτυπώνεται η συχνότητα και το ποσοστό των μεταναστών που αποτελούν το δείγμα μας, ανάλογα τον τόπο κατοικίας τους.

Πίνακας 8: Συχνότητα και ποσοστό μεταναστών ανάλογα τον τόπο κατοικίας του

ΤΟΠΟΣ ΚΑΤΟΙΚΙΑΣ	Συχνότητα (N)	Ποσοστό (%)
Κορινθία	75	36,6
Αρκαδία	41	20
Αργολίδα	89	43,4
ΣΥΝΟΛΟ	205	100

Η συντριπτική πλειοψηφία των συμμετεχόντων στην έρευνα και το 82,4% από τα 205 άτομα, και συγκεκριμένα 169, ζουν για αρκετό χρονικό διάστημα στην Ελλάδα, δηλαδή 10 έτη και πάνω και μπορούν ίσως, μέσω της εμπειρίας τους, να κρίνουν και να αξιολογήσουν καλύτερα τη δυναμική των κοινωνικών δικαιωμάτων στη χώρα που ζουν. Επίσης, η καλή γνώση των ελληνικών, βοήθησε στην καλύτερη επικοινωνία μαζί τους και στην καλύτερη κατανόηση του περιεχομένου των ερωτήσεων του ερωτηματολογίου, ενισχύοντας την αξιοπιστία της έρευνάς μας. Από την άλλη πλευρά, η πολυετής παραμονή αλλοδαπού υπηκόου στη χώρα τον «απομακρύνει» κάπως από τη στενή έννοια του μετανάστη, εντάσσοντάς τον ουσιαστικά στην κατηγορία των *denizens*. Θα λέγαμε ότι "*denizens*"¹² είναι οι μόνιμοι κάτοικοι ενός κράτους, με αρκετά δικαιώματα και έχοντας επιτύχει υψηλό επίπεδο κοινωνικής προσαρμογής και ουσιαστικά είναι δικαιούχοι του συνόλου των δικαιωμάτων που παρέχονται στους πολίτες – υπηκόους τρίτων

¹² Οι όροι "*denizen*" και "*denizenship*" εισήχθησαν στη διεθνή βιβλιογραφία από το Σουηδό πολιτικό επιστήμονα Tomas Hammar το 1990, για να περιγράψουν ένα καθεστώς ανάμεσα στον πολίτη και στο μη πολίτη

χωρών, εκτός από τα δικαιώματα ψήφου σε εθνικό επίπεδο (Faist, 2000). Από την άλλη πλευρά, 36 συμμετέχοντες στην έρευνα παραμένουν στη χώρα μας για μικρότερο χρονικό διάστημα από τα 10 έτη. Το μορφωτικό επίπεδο των υπηκόων τρίτων χωρών που συμμετέχουν στην έρευνα παρουσιάζεται στον πίνακα 9, με τους αποφοίτους της β΄θμιας εκπαίδευσης να αποτελούν την πολυπληθέστερη ομάδα.

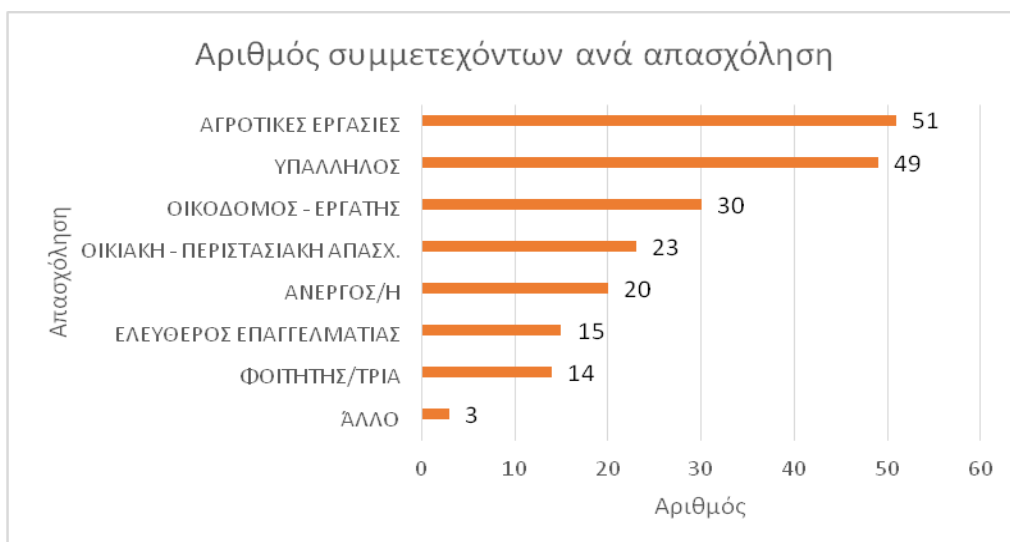
Πίνακας 9: Συχνότητα και ποσοστό μεταναστών ανά μορφωτικό επίπεδο

ΜΟΡΦΩΤΙΚΟ ΕΠΙΠΕΔΟ	Συχνότητα (N)	% (Ποσοστό)
Απόφοιτος-η Δημοτικού / Γυμνασίου	54	26,3
Απόφοιτος-η β΄θμιας εκπαίδευσης / Λυκείου	106	51,7
Απόφοιτος ΑΕΙ-ΤΕΙ	45	22,0
ΣΥΝΟΛΟ	205	100,0

Οι μισοί σχεδόν (100 από τους 205) μετανάστες, συμμετέχοντες στην έρευνα, απασχολούνται στον αγροτικό τομέα (24,9% του συνόλου), ή είναι υπάλληλοι (23,9%). Επίσης το 14,6% του δείγματος είναι εργάτες ή οικοδόμοι, το 11,2% εργάζεται περιστασιακά ή παρέχει οικιακή εργασία, ενώ το 9,8% είναι άνεργοι. Τα παραπάνω στοιχεία αποτυπώνονται στον Πίνακα 10 και στο Διάγραμμα 11.

Πίνακας 10: Συχνότητα και ποσοστό ατόμων ανά εργασιακή απασχόληση

Εργασιακή Απασχόληση	Συχνότητα (N)	Ποσοστό (%)
Υπάλληλος	49	23.9
Ελεύθερος-η επαγγελματίας	15	7.3
Οικοδόμος/Εργάτης	30	14.6
Αγροτικές εργασίες	51	24.9
Φοιτητής-τρια	14	6.8
Οικιακή εργασία / Περιστασιακή απασχόληση	23	11.2
Άνεργος-η	20	9.8
Άλλο	3	1.5
ΣΥΝΟΛΟ	205	100.0

Διάγραμμα 11: Συχνότητα ανά απασχόληση μεταναστών

Στον επόμενο πίνακα μπορούμε να παρατηρήσουμε την ποσοτική και ποσοστιαία εκπροσώπηση ανά διαφορετικό τύπο άδειας διαμονής των μεταναστών που συμμετέχουν στο δείγμα μας.

Πίνακας 11: Συχνότητα και ποσοστό ανά κατηγορία άδειας διαμονής του μετανάστη

ΑΔΕΙΑ ΔΙΑΜΟΝΗΣ	Συχνότητα (N)	Ποσοστό (%)
Εργασία/10ετία	73	35.6
Επί μακρόν διαμένων	40	19.5
Εξαιρετικοί λόγοι	25	12.2
2η γενιά	28	13.7
Μέλος οικογένειας Έλληνα/Ε.Ε.	21	10.2
Μέλος οικογένειας υπηκόου τρίτης χώρας (Υ.Τ.Χ.)	18	8.8
ΣΥΝΟΛΟ	205	100.0

Στόχος της ερευνητικής εργασίας ήταν εξ αρχής η ικανοποιητική εκπροσώπηση από τους συγκεκριμένους 6 τύπους αδειών διαμονής, που πέραν του ότι είναι οι συνηθέστεροι τύποι, αντιστοιχούν και σε διαφορετικά καθεστώτα διαμονής. Έτσι λοιπόν, η συχνότερη κατηγορία άδειας διαμονής είναι η άδεια εξαρτημένης εργασίας που μετά την ανανέωση της μπορεί να

μετατραπεί σε άδεια 10ετίας, η οποία λόγω της χρονικής της διάρκειας προτιμάται από τους μεταναστευτικούς πληθυσμούς. Το 35,6% του δείγματός μας κατέχει, ή έχει κάνει αίτηση για αυτού του τύπου άδειας διαμονής, η οποία παρέχει τη δυνατότητα πρόσβασης στην εξαρτημένη εργασία και στην παροχή υπηρεσιών ή έργου στον ελλαδικό χώρο, όχι όμως και τη δυνατότητα άσκησης ανεξάρτητης οικονομικής δραστηριότητας.

Μία άλλη σημαντική κατηγορία άδειας διαμονής είναι η λεγόμενη «επί μακρόν διαμένων», μία ουσιαστικά ευρωπαϊκή άδεια διαμονής, που κάτω από αυστηρές προϋποθέσεις, δίνει το δικαίωμα στον κάτοχό της τη δυνατότητα εργασίας στην Ε.Ε. Σύμφωνα με το βασικό μεταναστευτικό Νόμο 4251/2014 (Α' 80), στον πολίτη τρίτης χώρας που διαμένει στην Ελλάδα, νόμιμα και αδιάλειπτα, κατά τα πέντε (5) έτη αμέσως πριν από την ημερομηνία υποβολής της σχετικής αίτησης, χορηγείται το καθεστώς επί μακρόν διαμένοντος. Συνηθέστερος λόγος απόρριψης παροχής αυτής της άδειας διαμονής, αποτελούν οι περίοδοι απουσίας, που δεν μπορεί να υπερβαίνουν τους έξι διαδοχικούς μήνες και συνολικά τους δέκα μήνες εντός της πενταετίας, και οι οποίες προσμετρούνται στον υπολογισμό της πενταετούς περιόδου. Το καθεστώς του επί μακρόν διαμένοντος δίνεται κάτω από αυστηρές προϋποθέσεις και τη λαμβάνει ο/η αιτών/ ούσα, εφόσον επιπλέον συντρέχουν σωρευτικά οι εξής προϋποθέσεις:

α. Διαθέτει εισόδημα, επαρκές για τις ανάγκες του ιδίου και της οικογένειάς του, το οποίο δεν προέρχεται από προσφυγή στο σύστημα κοινωνικής αρωγής της χώρας.

β. Διαθέτει πλήρη ασφάλιση ασθένειας

γ. Πληροί όρους ένταξης στην ελληνική κοινωνία, σύμφωνα με τα παρακάτω:

α) εφόσον αποδεικνύει ότι διαθέτει επαρκή γνώση της ελληνικής γλώσσας ιστορίας και πολιτισμού, ή

β) εφόσον είναι κάτοχος δελτίου μόνιμης διαμονής ως μέλος οικογένειας Έλληνα, ή

γ) εφόσον διαμένει νόμιμα στην Ελλάδα για δώδεκα (12) έτη.

Αυτήν την άδεια διαμονής την προτιμούν μετανάστες που μετά από κάποια χρόνια αδιάκοπης παραμονής στην Ελλάδα, επιθυμούν ή σκοπεύουν να εργαστούν σε χώρα της Ε.Ε.

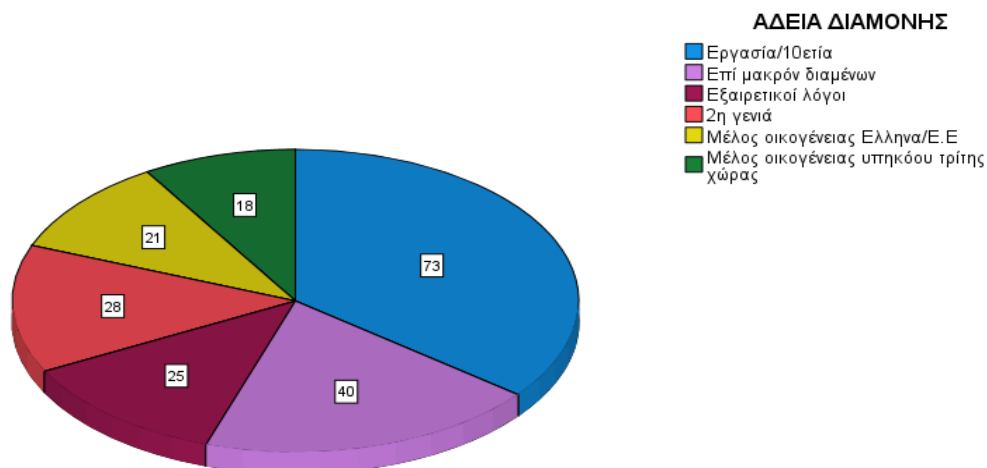
Την άδεια διαμονής 2^{ης} γενιάς την κατέχουν, ή έχουν δικαίωμα να την αποκτήσουν, κυρίως νέοι μετανάστες που ουσιαστικά αποτελούν τη 2η γενιά στην Ελλάδα και οι περισσότεροι έχουν σπουδάσει ή έχουν ολοκληρώσει κάποιες βαθμίδες της εκπαίδευσης στην Ελλάδα. Η

συντριπτική πλειοψηφία αυτών προέρχεται από την Αλβανία. Σύμφωνα πάντα με τον νόμο 4251/2014: «Σε ενήλικες πολίτες τρίτων χωρών που γεννήθηκαν στην Ελλάδα ή έχουν ολοκληρώσει επιτυχώς έξι τάξεις ελληνικού σχολείου στην Ελλάδα, πριν τη συμπλήρωση του 23ου έτους της ηλικίας τους, εφόσον προσκομιστούν τα απαιτούμενα δικαιολογητικά, χορηγείται αυτή η άδεια διαμονής πενταετούς διάρκειας».

Η περισσότερο «ιδιαίτερη» άδεια διαμονής είναι αυτή που δίνεται για εξαιρετικούς λόγους. Η άδεια αυτή τα προηγούμενα χρόνια παρέχονταν αποκλειστικά από υπηρεσία του υπουργείου Εσωτερικών στην οποία απευθύνονταν οι μετανάστες που βρίσκονταν στην Ελλάδα χωρίς νομιμοποιητικά έγγραφα. Από τον Οκτώβριο του 2015 με το Ν.4332/2015 διευκολύνθηκε η απόδοση της άδειας αυτής, με το να χορηγείται από τα κατά τόπους τμήματα αδειών διαμονής της χώρας. Η άδεια διαμονής για εξαιρετικούς λόγους μπορεί να χορηγείται άπαξ κατ' εξαίρεση, σε πολίτες τρίτων χωρών που διαμένουν στην Ελλάδα και μπορεί να ανανεώνεται για έναν από τους λοιπούς λόγους του παρόντος Κώδικα. Η συνηθέστερη ανανέωση της άδειας αυτής είναι η τριετής άδεια εξαρτημένης εργασίας. Η άδεια αυτή χορηγείται εξαιρετικά δύσκολα, καθώς ο πολίτης τρίτης χώρας, ο οποίος δεν κατέχει άδεια παραμονής, πρέπει να αποδείξει με έγγραφα βέβαιης χρονολογίας, το πραγματικό γεγονός της διαμονής του στη χώρα για επτά (7) τουλάχιστον συναπτά έτη, πριν την υποβολή αίτησης, ή ότι είναι γονέας ανήλικου ημεδαπού και προσκομίζει στοιχεία που τεκμηριώνουν τη γονική σχέση με το/τα τέκνο/α.

Η άδεια διαμονής μέλος οικογένεια «Ελληνα ή πολίτη Ε.Ε., για τη δική μας έρευνα που απευθύνεται σε ενήλικα άτομα, είναι συνήθως οι σύζυγοι Ελλήνων και πολιτών της Ε.Ε., ή άτομα που έχουν συνάψει σύμφωνο συμβίωσης με αυτούς τους πολίτες. Έχουν σχεδόν τα πλήρη κοινωνικά δικαιώματα που μπορεί να έχουν οι γηγενείς πολίτες. Αντίθετα, τα μέλη οικογένειας υπηκόου τρίτης χώρας δεν είχαν εργασιακά δικαιώματα και μόλις το 2020 με το άρ. 40 του Ν.4686/2020 που τροποποίησε το αρ. 75 του Ν.4251/2014, δόθηκε πρόσβαση σε εξαρτημένη εργασία, παροχή υπηρεσιών ή έργου. Για όλες τις περιπτώσεις άδειας διαμονής, είναι απαραίτητη η ασφαλιστική κάλυψη και βέβαια πάντα γίνεται ενδελεχής έρευνα, σχετικά με το ποινικό μητρώο του μετανάστη. Σχηματικά αποτυπώνεται η συχνότητα ανά κατηγορία άδειας διαμονής των μεταναστών του δείγματός μας στο επόμενο διάγραμμα.

Διάγραμμα 12: Συχνότητα ανά κατηγορία άδειας διαμονής των μεταναστών

Η τελευταία ερώτηση των προσωπικών στοιχείων, αφορά στο ζήτημα της ελληνικής ιθαγένειας και στο αν έχουν υποβάλλει αίτηση για αυτήν. Το 28,8% του δείγματός μας και 59 άτομα έχουν υποβάλλει αίτηση για την ελληνική ιθαγένεια, πράγμα που σημαίνει ότι κατέχουν τις απαραίτητες προϋποθέσεις. 146 άτομα και ποσοστό 71,2%, δεν έχουν προχωρήσει σε ανάλογο αίτημα.

9.2 Αποτίμηση των δυσκολιών που αντιμετωπίζουν οι μετανάστες στην Ελλάδα

Στην πρώτη ερώτηση του κυρίως ερωτηματολογίου που αποτελείται από 26 υποερωτήματα, οι συμμετέχοντες στην έρευνα, είχαν να επιλέξουν μέσα από μία τετράβαθμη κλίμακα με τις επιλογές «Καθόλου», «Λίγο», «Αρκετά» και «Πολύ δύσκολο» και με αυτόν τον τρόπο να διατυπώσουν την άποψή τους – μέσα από τις γνώσεις και την εμπειρία τους -, για το βαθμό δυσκολίας σε σχέση με ζητήματα που αφορούν στην πρόσβαση, συμμετοχή και ενημέρωσή τους, για κάθε είδους κοινωνικό δικαίωμα. Τα πρώτα 10 ερωτήματα επικεντρώνονται στα εργασιακά δικαιώματα, που αποτελούν ίσως και την «κερκόπορτα» για μία ομαλότερη κοινωνική ενσωμάτωση του πληθυσμού που διαβιεί σε μία ξένη για αυτόν χώρα. Στον επόμενο εξαιρετικά ενδιαφέροντα πίνακα, αποτυπώνονται οι απόψεις τους, μέσα από το αριθμητικό δεδομένου του

μέσου όρου, αλλά και της τυπικής απόκλισης, για κάθε μία από τις μεταβλητές που αφορούν στα εργασιακά ζητήματα. Λαμβάνοντας οι μεταβλητές τις τιμές μεταξύ του 1 για το «Καθόλου» και το 4 για το «Πολύ», ο μέσος όρος, των απαντήσεων μπορεί να κυμανθεί μεταξύ αυτού του διαστήματος. Όσο πιο ψηλός αριθμητικά είναι ο μέσος όρος, τόσο αυξάνεται ο βαθμός δυσκολίας για κάθε δικαίωμα που σχετίζεται με τα εργασιακά θέματα. Εξαίρεση αποτελεί η ερώτηση για το πόσο δύσκολο είναι « Να σας απολύσουν από την εργασία σας» που λειτουργεί αντίστροφα από τις υπόλοιπες ερωτήσεις, καθώς όσο πιο εύκολο είναι αυτό, τόσο πιο αρνητικό και δυσάρεστο γεγονός είναι για τον συμμετέχοντα στην έρευνα. Η ερώτηση αυτή λειτουργεί και ως ερώτηση κατανόησης του ερωτηματολογίου, αλλά και ως ερώτηση «έλεγχος» στην άκριτη και τυπική συμπλήρωση ερωτηματολογίου

Ο δεύτερος στατιστικός δείκτης που χρησιμοποιούμε είναι αυτός της τυπικής απόκλισης που αποτυπώνει τη διασπορά των τιμών από το μέσο όρο. Όσο μεγαλύτερος είναι ο αριθμός της τυπικής απόκλισης, τόσο μεγαλύτερη είναι και η διακύμανση και διασπορά των τιμών από το μέσο όρο. Η καταγραφή των ποσοστών για την κάθε επιλογή του «Καθόλου δύσκολο», «Λίγο», «Αρκετά» και «Πολύ δύσκολο», αποτελεί δευτερεύον στοιχείο, καθώς ο μέσος όρος αποτυπώνει με καλύτερο τρόπο την προτίμηση του συνόλου των συμμετεχόντων.

Πίνακας 12: Μέσος όρος και τυπική απόκλιση για το βαθμό δυσκολίας των μεταναστών σε σχέση με τα εργασιακά ζητήματα

Βαθμός δυσκολίας σε σχέση με τα εργασιακά ζητήματα										
	Εύρεση Εργασίας	Εύρεση εργασίας ανάλογη των προσόντων	Αυτοαπα σχόληση	Νόμιμο μισθό	Ασφάλιση	Κανονικό ωράριο	Απόλυση	Λήψη Αποζημ ιώσης	Καλές συνθήκες εργασίας	Συμμετοχή Συλλογικά όργανα
Σύνολο	205	205	205	205	205	205	205	202	205	180
Ελλείψεις	0	0	0	0	0	0	0	3	0	25
Μ.Ο.	2.47	2.69	2.93	2.50	2.45	2.54	1.90	2.63	2.30	2.42
Τυπική απόκλιση	.958	1.004	1.019	1.037	1.002	1.031	.913	1.108	.953	1.108

Σε σχέση με τα εργασιακά δικαιώματα, τις σημαντικότερες δυσκολίες, σύμφωνα με τις απαντήσεις του δείγματός μας, τις αντιμετωπίζουν οι μετανάστες σε σχέση με το να ανοίξουν τη δικιά τους δουλειά (αυτοαπασχόληση), το να βρουν εργασία ανάλογη των προσόντων και

ικανοτήτων τους και να λάβουν αποζημίωση μετά από απόλυση, ενώ αρνητικό είναι και το γεγονός ότι δεν θεωρούν καθόλου δύσκολο, ή το θεωρούν λίγο δύσκολο, να απολυθούν από την εργασία τους. Στο επόμενο διάγραμμα παρατηρούμε το μέσο όρο βαθμού δυσκολίας για τα 10 υποερωτήματα που αφορούν στα εργασιακά δικαιώματα, αρχίζοντας από το πιο δύσκολο και καταλήγοντας στο πιο εύκολο.

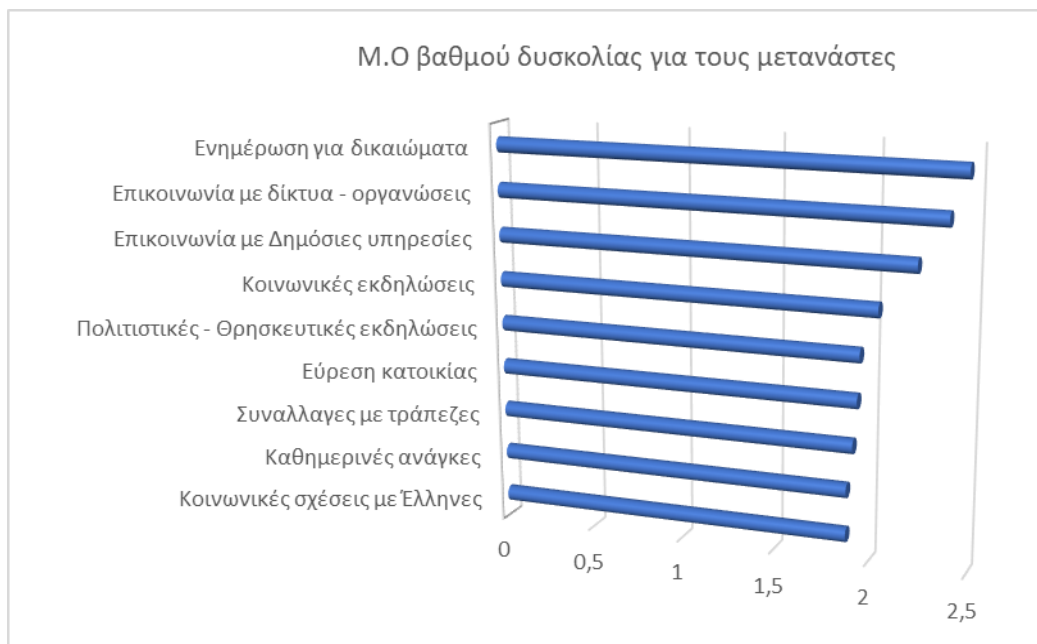
Διάγραμμα 13: Ιεραρχική αποτύπωση (από το δυσκολότερο στο ευκολότερο) των δυσκολιών που αντιμετωπίζουν οι μετανάστες σε σχέση με τα εργασιακά τους ζητήματα

Στα υπόλοιπα 16 υποερωτήματα που εμφανίζονται στον επόμενο πίνακα, αποτυπώνονται οι απόψεις των ερωτώμενων, ως προς το βαθμό δυσκολίας τους, σε σχέση με την διασφάλιση μίας καλής οικογενειακή και κοινωνικής ζωής, την εύκολη επικοινωνία με υπηρεσίες, ζητήματα πρόσβασης στην εκπαίδευση και υγεία, αλλά και τη συμμετοχή τους σε κοινωνικές και άλλες εκδηλώσεις

Πίνακας 13: Μέσος όρος και τυπική απόκλιση των απαντήσεων που αφορούν στο βαθμό δυσκολίας σε σχέση με την οικογενειακή τους ζωή, την επικοινωνία με υπηρεσίες, τα ζητήματα εκπαίδευσης και υγείας αλλά και τη συμμετοχή τους σε κοινωνικές εκδηλώσεις

ΜΕΤΑΒΑΗΤΕΣ	N	Χωρίς απάντηση	Μέσος όρος	Τυπική Απόκλιση
Εύρεση κατοικίας	205	0	1,93	,907
Εκμάθηση ελληνικής γλώσσας	205	0	2,08	1.016
Ένωση οικογένειας	205	0	2,08	1.100
Συχνή μετακίνηση στην πατρίδα	205	1	2,25	1,163
Επικοινωνία με Δημόσιες υπηρεσίες	205	0	2,22	,942
Ικανοποίηση καθημερινών αναγκών	205	1	1,88	,965
Συναλλαγές με τράπεζες	205	0	1,91	1,008
Ευκαιρίες εκπαίδευσης-κατάρτισης	205	2	2,37	1,163
Εκπαίδευση παιδιών	205	5	1,64	,962
Παροχές υγείας	205	0	2,10	,942
Παροχές πρόνοιας	205	0	2,23	1,034
Κοινωνικές σχέσεις με Έλληνες	205	0	1,88	,955
Συμμετοχή σε κοινωνικές Εκδηλώσεις	205	0	2,03	,980
Συμμετοχή σε πολιτιστικές και θρησκευτικές εκδηλώσεις	205	1	1,94	1,001
Ενημέρωση για τα δικαιώματα	205	0	2,46	1,012
Επικοινωνία με Δίκτυα – Οργανώσεις – Συλλόγους μεταναστών	205	6	2,37	1,079

Στα επόμενα δύο διαγράμματα αποτυπώνεται ιεραρχικά ο μέσος όρος για τις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν οι μετανάστες, όπως οι ίδιοι τις αντιλαμβάνονται, σε σχέση με τη γενικότερη κοινωνική τους ζωή. Τις δυσκολίες τις διαχωρίζουμε σε δύο μεγάλες κατηγορίες. Στο πρώτο διάγραμμα συμπεριλαμβάνουμε τις δυσκολίες που αφορούν ζητήματα καθημερινότητας, κοινωνικών σχέσεων, επικοινωνίας και ενημέρωσης για τα δικαιώματά τους. Στο δεύτερο διάγραμμα αποδίδονται ιεραρχικά οι δυσκολίες σχετικά με ζητήματα υγείας, εκπαίδευσης και οικογενειακής επανένωσης.

Διάγραμμα 14: 1η Ιεραρχική αποτύπωση (από το δυσκολότερο στο ευκολότερο) των δυσκολιών που αντιμετωπίζουν οι μετανάστες σε σχέση με τα ζητήματα καθημερινότητας, κοινωνικών σχέσεων ενημέρωσης και επικοινωνίας.

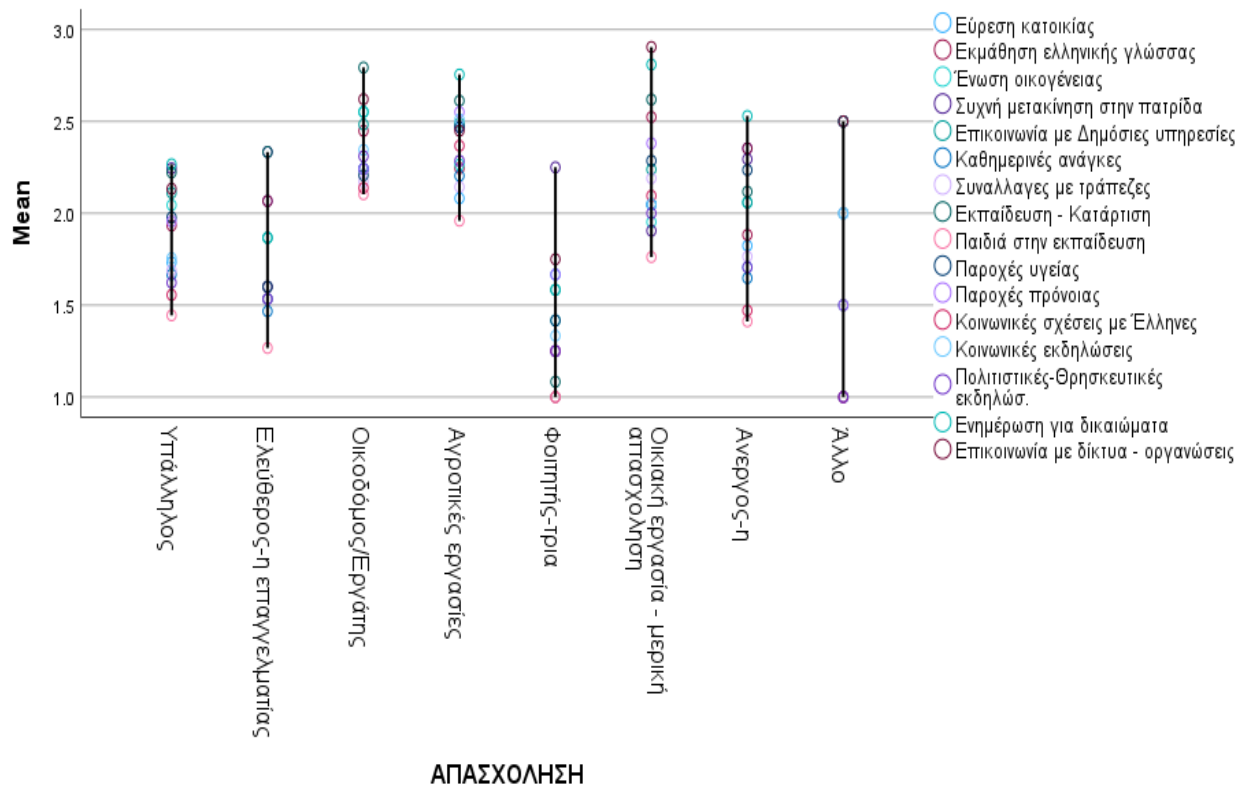

Διάγραμμα 15: 2η Ιεραρχική αποτύπωση (από το δυσκολότερο στο ευκολότερο) των δυσκολιών που αντιμετωπίζουν οι μετανάστες σε σχέση τα ζητήματα υγείας και εκπαίδευσης, καθώς και θέματα με την οικογενειακή τους επανένωση

Όπως προκύπτει από τους παραπάνω πίνακες, οι μετανάστες του δείγματός μας φαίνεται να αντιμετωπίζουν γενικότερα μικρότερες δυσκολίες στην κοινωνική τους ζωή και την καθημερινότητα, σε σχέση με τα εργασιακά ζητήματα. Οι σημαντικότερες δυσκολίες που

φαίνεται να αντιμετωπίζουν, σχετίζονται με την ενημέρωσή τους για τα δικαιώματά που έχουν, στα ζητήματα επικοινωνίας με τα μεταναστευτικά τους δίκτυα, συλλόγους και οργανώσεις και στη γενικότερη επικοινωνία τους με τις Δημόσιες Υπηρεσίες. Σχετικά με τα κρίσιμα θέματα υγείας, εκπαίδευσης και οικογενειακής επανένωσης, τα σημαντικότερα προβλήματα αφορούν στις ευκαιρίες εκπαίδευσης και κατάρτισης των ιδίων, τη δυνατότητα συχνής μετακίνησης στην πατρίδα τους και την πρόσβαση στις παροχές πρόνοιας και υγείας. Αντίθετα, δεν αντιμετωπίζουν τόσο μεγάλες δυσκολίες στα θέματα εκπαίδευσης των παιδιών τους, στην συναλλαγές τους με τις τράπεζες, στις καθημερινές τους ανάγκες, στην εύρεση κατοικίας για να μείνουν, αλλά και στις κοινωνικές σχέσεις με τους Έλληνες.

Σε ένα τελευταίο διάγραμμα για αυτήν την ενότητα ερωτήσεων διαφαίνεται και το μέγεθος των δυσκολιών για τα ανωτέρω ζητήματα σε σχέση με την εργασιακή ιδιότητα του μετανάστη. Είναι σαφές πως τα περισσότερα προβλήματα αντιμετωπίζουν οι μετανάστες που εργάζονται ως οικοδόμοι ή εργάτες, αυτοί που εργάζονται σε αγροτικές εργασίες και αυτοί που απασχολούνται σε οικιακές εργασίες ή με μερική απασχόληση, έχοντας οι τελευταίοι μεγαλύτερο εύρος μεταξύ του υψηλότερου και του χαμηλότερου δείκτη δυσκολιών.

Διάγραμμα 16: Μέσος όρος βαθμού δυσκολίας σχετικά με την κοινωνική ζωή, την οικογενειακή επανένωση, τις καθημερινές συναλλαγές και επικοινωνία, την υγεία και την εκπαίδευση ανά είδος απασχόλησης του μετανάστη

9.3 Αποτίμηση του επιπέδου λειτουργίας υπηρεσιών και φορέων στην Ελλάδα

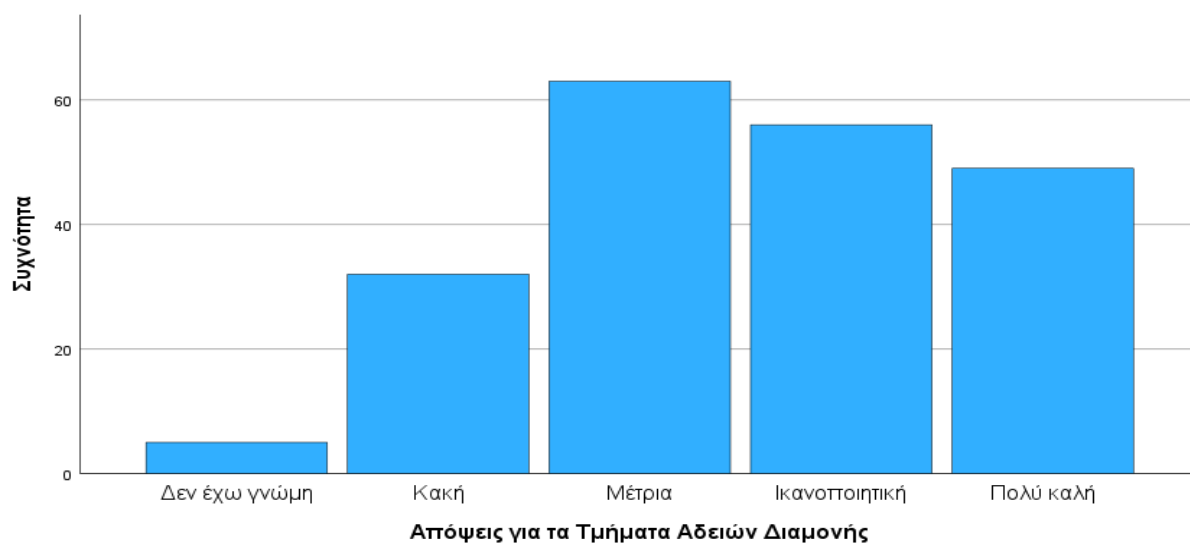
Στην επόμενη ερώτηση του κυρίως ερωτηματολογίου, οι συμμετέχοντες στην έρευνας μας καλούνται να αξιολογήσουν το επίπεδο λειτουργίας εξυπηρέτησης και ικανοποίησης αιτημάτων τους από υπηρεσίες και φορείς, με τους οποίους πιθανόν έχουν έρθει σε κάποια μορφή συναλλαγής, λόγω της μεταναστευτικής ιδιότητάς τους. Έτσι λοιπόν ζητήθηκε και πάλι η αξιολόγηση μέσα από τετράβαθμη κλίμακα του «Πολύ Καλή», «Ικανοποιητική (Καλή)», «Μέτρια» και «Κακή», της λειτουργίας δεκατεσσάρων (14) υπηρεσιών και φορέων σχετικά με την εξυπηρέτησή τους και την ικανοποίηση των αιτημάτων τους. Στην περίπτωση αυτή, μέσα από το ερωτηματολόγιο, δίνεται η δυνατότητα στους ερωτώμενους και μία πέμπτη επιλογή, αυτή του «Δεν έχω γνώμη – εμπειρία» στην περίπτωση που αδυνατούν να αξιολογήσουν τη συγκεκριμένη υπηρεσία.

Γενικά, οι μετανάστες του δείγματός μας κρίνουν ικανοποιητική τη λειτουργία των υπό αξιολόγηση υπηρεσιών, καθώς για όλες τις υπηρεσίες, οι θετικές γνώμες (καλή και πολύ καλή) υπερिशύουν των αρνητικών (μέτρια και κακή). Αυτή η επικράτηση είναι οριακή για ορισμένες υπηρεσίες, όπως τα τμήματα ιθαγένειας και τα τμήματα αδειών διαμονής, τους κατεξοχήν φορείς εξυπηρέτησης των μεταναστών, καθώς και για την αστυνομία και τροχαία και δευτερευόντως για τις υπηρεσίες του Δήμου, της Περιφέρειας και του Υπουργείου Εσωτερικών. Αντίθετα τα Κέντρα εξυπηρέτησης Πολιτών (Κ.Ε.Π.), τα πανεπιστήμια και τα σχολεία πρωτίστως, και τα νοσοκομεία, δευτερευόντως συγκεντρώνουν τις θετικότερες απόψεις. Σε απόλυτους αριθμούς, τις πιο αρνητικές κρίσεις λαμβάνουν η λειτουργία των υπηρεσιών της Περιφέρειας και των Τμημάτων αδειών διαμονής χαρακτηρίζοντας τες, ως «κακή», 33 και 32 μετανάστες αντίστοιχα. Στο αντίθετο άκρο τα σχολεία και τα Κ.Ε.Π. κρίνονται ως «Πολύ Καλή» η λειτουργία τους με 86 και 66 απαντήσεις αντίστοιχα. Αξίζει να σημειωθεί πως για τα Πανεπιστήμια, το Υπουργείο Εσωτερικών, το Υπουργείο Εξωτερικών και για τις Μ.Κ.Ο. και μεταναστευτικούς συλλόγους, υπερίσχυσε κατά πολύ η θέση του δεν έχω γνώμη – εμπειρία προσεγγίζοντας το 50% σχεδόν των απαντήσεων.

Ενδεικτικά, για τις υπηρεσίες με τις οποίες συναλλάσσονται περισσότερο οι μετανάστες, τα τμήματα αδειών διαμονής και τα τμήματα ιθαγένειας, μπορούμε να δούμε τις απαντήσεις των μεταναστών του δείγματός μας στους επόμενους δύο πίνακες και δύο διαγράμματα.

Πίνακας 14: Συχνότητα και ποσοστό των απαντήσεων που αφορούν στο επίπεδο λειτουργίας των τμημάτων αδειών διαμονής, σύμφωνα με την άποψη των μεταναστών του δείγματός μας

Τμήματα Αδειών Διαμονής		
	Συχνότητα	Ποσοστό
Δεν έχω γνώμη	5	2.4
Κακή	32	15.6
Μέτρια	63	30.7
Ικανοποιητική	56	27.3
Πολύ καλή	49	23.9
ΣΥΝΟΛΟ	205	100.0

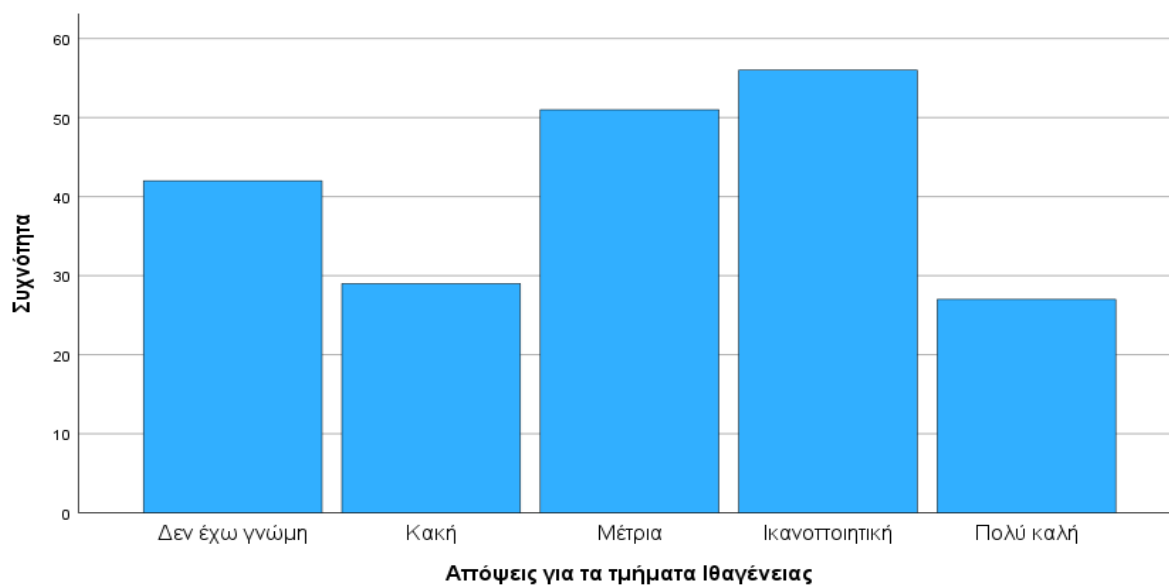
Διάγραμμα 17: Συχνότητα των απαντήσεων που αφορούν στο επίπεδο λειτουργίας των τμημάτων αδειών διαμονής, σύμφωνα με την άποψη των μεταναστών του δείγματός μας

Πίνακας 15: Συχνότητα και ποσοστό των απαντήσεων που αφορούν στο επίπεδο λειτουργίας των τμημάτων ιθαγένειας, σύμφωνα με την άποψη των μεταναστών του δείγματός μας

ΤΜΗΜΑΤΑ ΙΘΑΓΕΝΕΙΑΣ

	Συχνότητα	Ποσοστό
Δεν έχω γνώμη	42	20.5
Κακή	29	14.1
Μέτρια	51	24.9
Ικανοποιητική	56	27.3
Πολύ καλή	27	13.2
ΣΥΝΟΛΟ	205	100.0

Διάγραμμα 18: Συχνότητα των απαντήσεων που αφορούν στο επίπεδο λειτουργίας των τμημάτων ιθαγένειας, σύμφωνα με την άποψη των μεταναστών του δείγματός μας

9.4 Αποτίμηση της στάσης και συμπεριφοράς κοινωνικών ομάδων απέναντι στους μετανάστες.

Ίδια μορφή κλίμακας λαμβάνει και η τρίτη σειρά ερωτημάτων, σχετικά με την αξιολόγηση της συμπεριφοράς συγκεκριμένων κοινωνικών και συντεχνιακών ομάδων απέναντι στους μετανάστες.

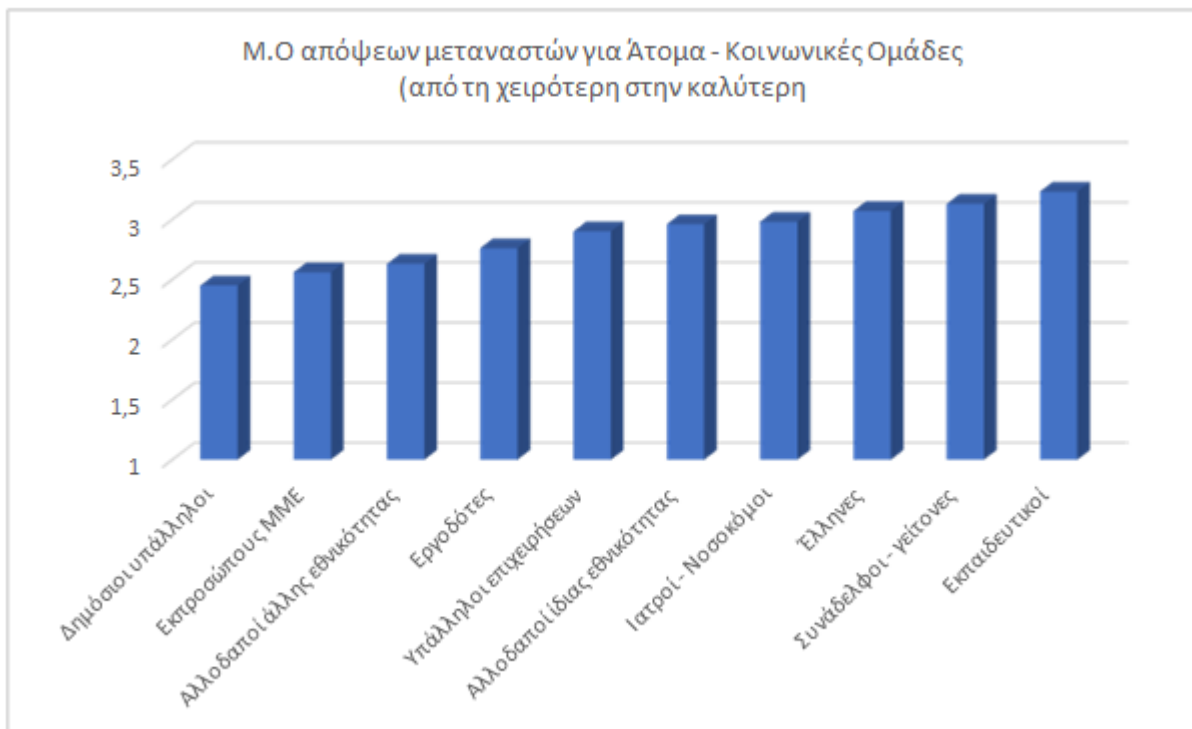
Στον επόμενο πίνακα καταγράφονται ο μέσος όρος και η τυπική απόκλιση των απαντήσεων των μεταναστών, για το πόσο καλή ή κακή, κρίνουν τη συμπεριφορά απέναντί τους.

Πίνακας 16: Μέσος όρος και τυπική απόκλιση των απαντήσεων των μεταναστών, που αφορούν στην αξιολόγηση της συμπεριφοράς απέναντί τους, διαφόρων κοινωνικών και συντεχνιακών ομάδων

ΜΕΤΑΒΛΗΤΕΣ	N	Χωρίς απάντηση	Μέσος όρος	Τυπική Απόκλιση
Δημόσιοι Υπάλληλοι	205	0	2,45	0,763
Ιατροί – Νοσοκόμοι/ες	205	0	2,98	0,744
Εκπαιδευτικοί	205	2	3,23	0,668
Υπάλληλοι επιχειρήσεων	205	3	2,90	0,817
Συνάδελφοι – Γείτονες	205	1	3,13	0,798
Έλληνες (γενικά)	205	0	3,07	0,734
Άτομα ίδιας με εσάς εθνικότητα	205	0	2,96	0,818
Άτομα άλλης εθνικότητας	205	0	2,63	0,810
Εκπρόσωποι Μ.Μ.Ε.(δημοσιογράφοι)	205	1	2,56	0,819
Εργοδότες	205	2	2,76	0,792

Τις θετικότερες απόψεις συγκεντρώνουν οι εκπαιδευτικοί, οι συνάδελφοι γείτονες, οι Έλληνες αλλά και οι ιατροί νοσοκόμοι/ες. Τη χειρότερη συμπεριφορά και στάση απέναντί τους τη δείχνουν οι Δημόσιοι υπάλληλοι, οι εκπρόσωποι των Μ.Μ.Ε. (δημοσιογράφοι), οι αλλοδαποί με διαφορετική εθνικότητα από τη δική τους, αλλά και οι εργοδότες τους, κυμαινόμενη για όλους μεταξύ του Μέτρια και του Καλή. Σταθερές τιμές λαμβάνει και η τυπική απόκλιση για όλες τις μεταβλητές, στοιχείο που υποδηλώνει πως η διακύμανση των απαντήσεων δεν είναι ιδιαίτερα μεγάλη.

Στο επόμενο διάγραμμα μπορούμε να δούμε με σειρά αξιολόγησης από τη χειρότερη στην καλύτερη, τη συμπεριφορά των διαφόρων κοινωνικών ομάδων απέναντι στους μετανάστες, όπως την κρίνουν οι ίδιοι οι μετανάστες του δείγματός μας.

Διάγραμμα 19: Ιεραρχική αποτίμηση (από τη χειρότερη στην καλύτερη) της συμπεριφοράς που αντιμετωπίζουν οι μετανάστες από διάφορες κοινωνικές και συντεχνιακές ομάδες.

9.5 Δυσκολίες προσαρμογής των μεταναστών σχετικά με τις υπάρχουσες συνθήκες της ελληνικής πραγματικότητας

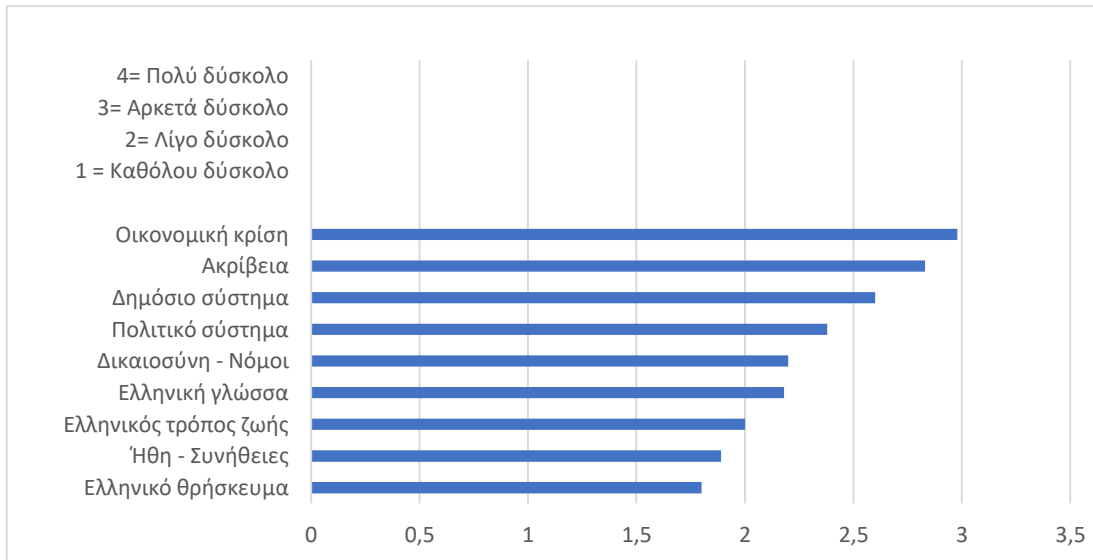
Στη συγκεκριμένη ερώτηση αξιολογείται πόσο μπορεί να δυσκολεύουν την προσαρμογή και την κοινωνική ενσωμάτωσή των μεταναστών, έκτακτοι, σταθεροί και διαχρονικοί παράγοντες, αλλά και θεσμοί και συστήματα που ισχύουν στην ελληνική πραγματικότητα. Έτσι λοιπόν, μπορεί η οικονομική κρίση και ακρίβεια να αποτελούν έκτακτοι παράγοντες που προέκυψαν τα τελευταία χρόνια, ή να επηρεάζουν συχνά την ελληνική πραγματικότητα, όμως, το πολιτικό, δημόσιο και νομοθετικό σύστημα της χώρας, τα ήθη και έθιμα, η γλώσσα και ο ελληνικός τρόπος ζωής, αποτελούν σταθερές, που οι τυχόν ιδιομορφίες τους, είναι δυνατόν να δημιουργήσουν επιπλέον προβλήματα στη ζωή και προσαρμογή των μεταναστών. Επιπλέον, οι αυξημένες δυσκολίες σε αυτούς τους τομείς, μπορεί να αποτελούν και μία ένδειξη απροθυμίας, από την πλευρά των μεταναστών, προσαρμογής και ενσωμάτωσης στις υπάρχουσες αυτές συνθήκες.

Όπως ήταν ίσως αναμενόμενο, η οικονομική κρίση και η ακρίβεια, αλλά και η λειτουργία του δημόσιου τομέα και γενικά των κρατικών φορέων και δευτερευόντως το πολιτικό σύστημα της χώρας, προκαλούν τις μεγαλύτερες δυσκολίες στην προσαρμογή τους στην Ελλάδα. Αντίθετα, δεν φαίνεται να δυσκολεύει τη ζωή τους το ελληνικό θρήσκευμα, τα ήθη και οι συνήθειες των Ελλήνων, αλλά και ο ελληνικός τρόπος ζωής.

Πίνακας 17: Μέσος όρος και τυπική απόκλιση των απαντήσεων των μεταναστών για το βαθμό δυσκολίας τους απέναντι στην υπάρχουσα κοινωνική, οικονομική και πολιτική κατάσταση και τα ελληνικά ήθη και έθιμα, στην προσπάθεια κοινωνικής ενσωμάτωσής τους

ΜΕΤΑΒΛΗΤΕΣ	N	Χωρίς απάντηση	Μέσος όρος	Τυπική Απόκλιση
Οικονομική κρίση	205	0	2,98	0,866
Ελληνικός τρόπος ζωής	205	1	2,00	0,955
Ελληνική γλώσσα	205	0	2,18	1,130
Ελληνικά ήθη - συνήθειες	205	0	1,89	0,984
Ελληνικό θρήσκευμα	205	0	1,80	1,029
Δημόσιο – κρατικό σύστημα	205	1	2,60	1,062
Πολιτικό σύστημα	205	5	2,38	0,959
Λειτουργία Δικαιοσύνης και Ελληνικοί Νόμοι	205	0	2,20	1,014
Ακρίβεια	205	0	2,83	0,956

Στο επόμενο διάγραμμα αποτυπώνονται σχηματικά με ιεραρχική σειρά, οι κοινωνικοί πολιτικοί και οικονομικοί τομείς, καθώς και οι ελληνικοί θεσμοί που δημιουργούν τυχόν προβλήματα στην κοινωνική ενσωμάτωση των μεταναστών, αρχίζοντας από αυτό που προκαλεί τις μεγαλύτερες δυσκολίες.

Διάγραμμα 20: Ιεραρχική αποτύπωση (από το πιο δύσκολο στο λιγότερο) των δυσκολιών των μεταναστών απέναντι στην υπάρχουσα κοινωνική, οικονομική και πολιτική κατάσταση και τα ελληνικά ήθη και έθιμα, στην προσπάθεια κοινωνικής ενσωμάτωσής τους

9.6 Απόψεις των μεταναστών σχετικά με ζητήματα ισότητας ασφάλειας και κοινωνικής προστασίας.

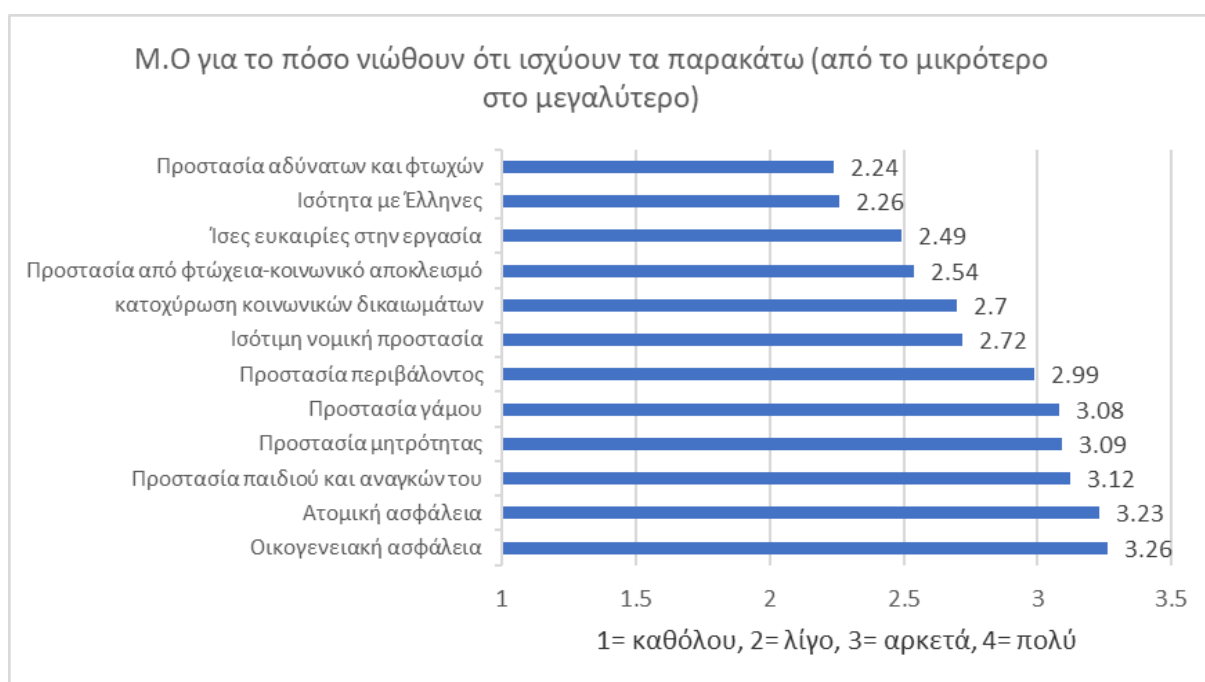
Στο τελευταίο ερώτημα του ερωτηματολογίου ζητείται η άποψη από τους μετανάστες, συμμετέχοντες στην έρευνα, για το κατά πόσο ισχύουν στην Ελλάδα και την ελληνική πραγματικότητα, όπως την έχουν βιώσει οι ίδιοι, δώδεκα (12) ζητήματα που σχετίζονται με θέματα ισότητας, ασφάλειας, κοινωνικής προστασίας και κατοχύρωσης των κοινωνικών δικαιωμάτων. Στην περίπτωση αυτή οι απαντήσεις των ερωτώμενων φαίνεται να είναι πιο δηκτικές, έχοντας κυρίως αρνητικό πρόσημο.

Πίνακας 18: Μέσος όρος (1 – 4) και τυπική απόκλιση των απαντήσεων των μεταναστών για το βαθμό που ισχύουν οι παρακάτω θέσεις

ΜΕΤΑΒΛΗΤΕΣ	N	Χωρίς απάντηση	Μέσος όρος	Τυπική Απόκλιση
Ισότητα με Έλληνες	205	0	2,26	0,784
Ίσες ευκαιρίες στην εργασία	205	1	2,49	0,879
Ισότητα νομική προστασία	205	0	2,72	0,938
Ασφαλής στη χώρα	205	0	3,23	0,768

Ασφαλής η οικογένειά του	205	0	3,26	0,820
Προστασία από φτώχεια και κοινωνικό αποκλεισμό	205	1	2,54	0,926
Προστασία του φυσικού περιβάλλοντος	205	0	2,99	0,872
Προστασία του θεσμού του γάμου	205	0	3,08	0,821
Προστασία της μητρότητας	205	1	3,09	0,810
Προστασία του παιδιού	205	1	3,12	0,773
Κατοχύρωση των κοινωνικών δικαιωμάτων	205	0	2,70	0,900
Προστασία των φτωχών και αδύνατων	205	0	2,24	0,880

Στο επόμενο γράφημα αποτυπώνονται σχηματικά οι απόψεις των μεταναστών για το κατά πόσο ισχύουν οι παρακάτω θέσεις αυτά, ξεκινώντας απ' αυτήν με τη μικρότερη ισχύ κατά τη γνώμη τους.

Διάγραμμα 21: Ιεραρχική αποτύπωση (από το μικρότερο στο μεγαλύτερο) του βαθμού ισχύος διάφορων ζητημάτων στην ελληνική πραγματικότητα, όπως την εκφράζουν οι μετανάστες

Οι μετανάστες, αν και πιστεύουν ότι προστατεύονται το παιδί, ο γάμος και η μητρότητα και νιώθουν ασφάλεια οι ίδιοι και οι οικογένειές τους στη χώρα μας, θεωρούν πως δεν αντιμετωπίζονται ισότιμα με τους Έλληνες και δεν έχουν ίσες ευκαιρίες στην εργασία. Επίσης,

σύμφωνα με τις απόψεις των μεταναστών του δείγματός μας, δεν παρέχεται από το κράτος επαρκής προστασία για τους αδύνατους και τους φτωχούς και δεν προωθούνται ικανοποιητικά μέτρα ενάντια στη φτώχεια και τον κοινωνικό αποκλεισμό.

10. ΑΠΟΤΙΜΗΣΗ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΩΝ ΕΡΩΤΗΜΑΤΩΝ

10.1 Διαφοροποιήσεις ανά φύλο και μορφωτικό επίπεδο για τις δυσκολίες στα εργασιακά ζητήματα

Το πρώτο ερευνητικό ερώτημα σχετίζεται με το βαθμό δυσκολίας που αντιμετώπισαν ή αντιμετωπίζουν οι μετανάστες του δείγματος μας, όσον αφορά ένα ευρύ φάσμα εργασιακών ζητημάτων. Τις δυσκολίες αυτές τις σχετίζουμε με το φύλο, αλλά και το μορφωτικό επίπεδο του μετανάστη. Από τη βιβλιογραφία και τα ερευνητικά δεδομένα, φαίνεται να υπάρχουν διαφοροποιήσεις ως προς το φύλο, στα εμπόδια που αντιμετωπίζουν οι μετανάστες, σε σχέση κυρίως με τα εργασιακά ζητήματα. Αν και οι γυναίκες μετανάστριες αντιμετωπίζουν μεγαλύτερα προβλήματα και έχουν υψηλότερα ποσοστά ανεργίας σε σχέση με τους άνδρες, στη δική μας έρευνα δεν υπάρχουν στατιστικά σημαντικές διαφοροποιήσεις στις απαντήσεις ανδρών και γυναικών μεταναστών/τριών, όσον αφορά στις δυσκολίες τους σε θέματα που αφορούν την εύρεση εργασία τους, ή γενικότερα εργασιακά ζητήματα. Βέβαια, για τα περισσότερα εργασιακά ζητήματα, οι γυναίκες αντιμετωπίζουν λίγο μεγαλύτερες δυσκολίες. Ο μέσος όρος και η τυπική απόκλιση των δύο αυτών ομάδων για κάθε απάντηση, παρουσιάζεται στον επόμενο πίνακα 19, ενώ στον επόμενο πίνακα 20, αποτυπώνεται ο παραμετρικός ελέγχος t-τεστ - η ομοιογένεια των διακυμάνσεων (Lavene test) μεταξύ των συγκρινόμενων δειγμάτων, καθώς και το επίπεδο της στατιστικά σημαντικής διαφοροποίησης.

Πίνακας 19: Συχνότητα, μέσος όρος και τυπική απόκλιση των απαντήσεων που αφορούν στις δυσκολίες σε σχέση με εργασιακά ζητήματα ανά φύλο του μετανάστη

ΔΥΣΚΟΛΙΕΣ	ΦΥΛΟ	N (Συχνότητα)	M.O. (Mean)	Τυπική Απόκλιση (Std. Deviation)
Εύρεση Εργασίας	Άνδρας	113	2.39	0.920
	Γυναίκα	92	2.57	0.998
Εύρεση Εργασίας ανάλογη των προσόντων	Άνδρας	113	2.61	1.004
	Γυναίκα	92	2.79	1.000
Αυτοαπάσχοληση	Άνδρας	113	2.90	1.017
	Γυναίκα	92	2.96	1.026
Νόμιμο μισθό	Άνδρας	113	2.49	1.053
	Γυναίκα	92	2.52	1.022
Ασφάλιση	Άνδρας	113	2.40	0.987
	Γυναίκα	92	2.51	1.022
Κανονικό ωράριο	Άνδρας	113	2.54	1.035
	Γυναίκα	92	2.54	1.032
Απόλυση	Άνδρας	113	1.88	0.884
	Γυναίκα	92	1.92	0.952
Λήψη Αποζημίωσης	Άνδρας	113	2.65	1.068
	Γυναίκα	89	2.62	1.163
Καλές συνθήκες εργασίας	Άνδρας	113	2.31	0.897
	Γυναίκα	92	2.29	1.022
Συμμετοχή σε συλλογικά όργανα	Άνδρας	101	2.49	1.146
	Γυναίκα	79	2.34	1.061

Πίνακας 20: Παραμετρικός έλεγχος t-τεστ και ομοιογένεια των διακυμάνσεων (Levene test) για τις δυσκολίες κατοχύρωσης εργασιακών δικαιωμάτων μεταξύ ανδρών και γυναικών του δείγματος

ΔΥΣΚΟΛΙΕΣ	Levene's Test για Ομοιογένεια Διακυμάνσεων		Παραμετρικός έλεγχος t-test για την ισότητα των Μέσων Όρων				
	F	Sig.	T	Df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference
Εύρεση Εργασίας	1.495	0.223	-1.310	203	.192	-.176	.134
			-1.299	187.591	.195	-.176	.135
Εργασία ανάλογη των προσόντων	.140	0.708	-1.299	203	.195	-.183	.141
			-1.300	194.922	.195	-.183	.141

Αυτοαπασχόληση	.137	0.711	-.376	203	.708	-.054	.143
			-.375	193.988	.708	-.054	.144
Νόμιμο μισθό	.235	.628	-.240	203	.811	-.035	.146
			-.241	196.865	.810	-.035	.145
Ασφάλιση	.410	.523	-.800	203	.425	-.113	.141
			-.797	191.827	.426	-.113	.141
Κανονικό ωράριο	.003	.958	-.025	203	.980	-.004	.145
			-.025	194.946	.980	-.004	.145
Απόλυση	.173	.678	-.303	203	.762	-.039	.128
			-.301	188.232	.764	-.039	.129
Αποζημίωση	1.642	.201	.178	200	.859	.028	.157
			.176	181.029	.860	.028	.159
Καλές συνθήκες εργασίας	1.854	.175	.121	203	.904	.016	.134
			.120	182.597	.905	.016	.136
Συμμετοχή σε Συλλογικά όργανα	1.792	.182	.861	178	.391	.143	.167
			.869	172.952	.386	.143	.165

Για την ίδια κατηγορία ερωτημάτων, αξιολογείται και η παράμετρος του μορφωτικού επιπέδου, μέσω της ανάλυση διακύμανσης (ANOVA - Analysis of Variance). Ερευνητικά δεν υπάρχουν πολλά δεδομένα που να υποδεικνύουν ότι το μορφωτικό επίπεδο διαφοροποιεί σημαντικά τις δυσκολίες που μπορεί να αντιμετωπίζουν οι μεταναστευτικοί πληθυσμοί, σε σχέση με τα εργασιακά τους δικαιώματα, καθώς οι δυσκολίες αυτές διατρέχουν οριζόντια όλους τους μεταναστευτικούς πληθυσμούς. Και για αυτήν την παράμετρο δεν υπάρχουν ιδιαίτερα σημαντικές διαφοροποιήσεις, τουλάχιστον σε επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας, στις απαντήσεις των μεταναστών του δείγματός μας, με διαφορετικό μορφωτικό επίπεδο. Εντοπίστηκε στατιστικά σημαντική διαφοροποίηση στους μέσους όρων των τριών ομάδων ανά μορφωτικό επίπεδο, σε τρεις μόνο, δευτερεύουσας σημασίας, από τις 10 μεταβλητές, σχετικά με τα εργασιακά θέματα. Στον πίνακα 21 αποτυπώνονται συχνότητα, μέσος όρος και τυπική απόκλιση των απαντήσεων που αφορούν στις δυσκολίες σε σχέση με εργασιακά ζητήματα, ανά μορφωτικό επίπεδο του μετανάστη και στο πίνακα 22 η αντίστοιχη Ανάλυση διακύμανσης ANOVA.

Πίνακας 21: Συχνότητα, Μέσος όρος και τυπική απόκλιση των απαντήσεων που αφορούν στις δυσκολίες σε σχέση με εργασιακά ζητήματα, ανά μορφωτικό επίπεδο του μετανάστη

		N Συχνότητα	M.O (Mean)	Τυπική απόκλιση (Std. Deviation)
Εύρεση Εργασίας	Απόφοιτος-η Δημοτικού / Γυμνασίου	54	2.69	.987
	Απόφοιτος-η β'θμιας εκπαίδευσης / Λυκείου	106	2.38	.889
	Απόφοιτος-η ΑΕΙ/ΤΕΙ	45	2.42	1.055
	Σύνολο	205	2.47	.958
Εργασία ανάλογη των προσόντων	Απόφοιτος-η Δημοτικού / Γυμνασίου	54	2.69	.968
	Απόφοιτος-η β'θμιας εκπαίδευσης / Λυκείου	106	2.62	.971
	Απόφοιτος-η ΑΕΙ/ΤΕΙ	45	2.87	1.120
	Σύνολο	205	2.69	1.004
Αυτοαπασχόληση	Απόφοιτος-η Δημοτικού / Γυμνασίου	54	3.06	.940
	Απόφοιτος-η β'θμιας εκπαίδευσης / Λυκείου	106	2.86	1.073
	Απόφοιτος-η ΑΕΙ/ΤΕΙ	45	2.93	.986
	Σύνολο	205	2.93	1.019
Νόμιμο μισθό	Απόφοιτος-η Δημοτικού / Γυμνασίου	54	2.67	1.182
	Απόφοιτος-η β'θμιας εκπαίδευσης / Λυκείου	106	2.55	.967
	Απόφοιτος-η ΑΕΙ/ΤΕΙ	45	2.20	.968
	Σύνολο	205	2.50	1.037
Ασφάλιση	Απόφοιτος-η Δημοτικού / Γυμνασίου	54	2.76	.970
	Απόφοιτος-η β'θμιας εκπαίδευσης / Λυκείου	106	2.41	1.021
	Απόφοιτος-η ΑΕΙ/ΤΕΙ	45	2.18	.912
	Σύνολο	205	2.45	1.002

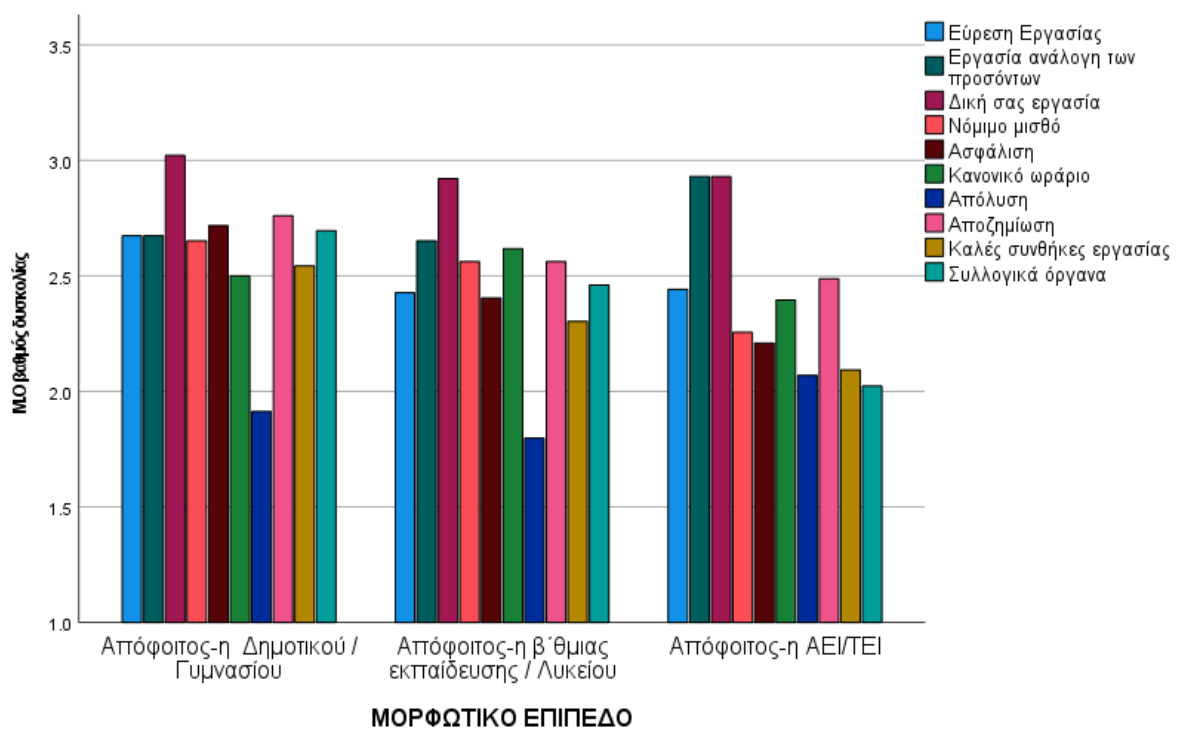
Κανονικό ωράριο	Απόφοιτος-η Δημοτικού / Γυμνασίου	54	2.61	1.054
	Απόφοιτος-η β'θμιας εκπαίδευσης / Λυκείου	106	2.58	1.086
	Απόφοιτος-η ΑΕΙ/ΤΕΙ	45	2.38	.860
	Σύνολο	205	2.54	1.031
Απόλυση	Απόφοιτος-η Δημοτικού / Γυμνασίου	54	1.91	1.033
	Απόφοιτος-η β'θμιας εκπαίδευσης / Λυκείου	106	1.83	.845
	Απόφοιτος-η ΑΕΙ/ΤΕΙ	45	2.07	.915
	Σύνολο	205	1.90	.913
Αποζημίωση	Απόφοιτος-η Δημοτικού / Γυμνασίου	53	2.77	1.187
	Απόφοιτος-η β'θμιας εκπαίδευσης / Λυκείου	104	2.63	1.071
	Απόφοιτος-η ΑΕΙ/ΤΕΙ	45	2.47	1.100
	Σύνολο	202	2.63	1.108
Καλές συνθήκες εργασίας	Απόφοιτος-η Δημοτικού / Γυμνασίου	54	2.57	1.021
	Απόφοιτος-η β'θμιας εκπαίδευσης / Λυκείου	106	2.27	.941
	Απόφοιτος-η ΑΕΙ/ΤΕΙ	45	2.04	.824
	Σύνολο	205	2.30	.953
Συμμετοχή σε Συλλογικά όργανα	Απόφοιτος-η Δημοτικού / Γυμνασίου	47	2.68	1.163
	Απόφοιτος-η β'θμιας εκπαίδευσης / Λυκείου	90	2.48	1.114
	Απόφοιτος-η ΑΕΙ/ΤΕΙ	43	2.02	.938
	Σύνολο	180	2.42	1.108

Πίνακας 22: Ανάλυση διακύμανσης ANOVA στις απαντήσεις για τις δυσκολίες σχετικά με εργασιακά ζητήματα μεταξύ των τριών ομάδων μεταναστών ανά μορφωτικό επίπεδο

ANOVA ΜΟΡΦΩΤΙΚΟ ΕΠΙΠΕΔΟ *- ΕΡΓΑΣΙΑΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ						
		n of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Εύρεση Εργασίας	Between Groups	3.512	2	1.756	1.933	.147
	Within Groups	183.532	202	.909		
	Total	187.044	204			
Εργασία ανάλογη των προσόντων	Between Groups	1.885	2	.943	.934	.394
	Within Groups	203.754	202	1.009		
	Total	205.639	204			
Δική σας εργασία	Between Groups	1.392	2	.696	.668	.514
	Within Groups	210.511	202	1.042		
	Total	211.902	204			
Νόμιμο μισθό	Between Groups	5.785	2	2.892	2.737	.067
	Within Groups	213.464	202	1.057		
	Total	219.249	204			
Ασφάλιση	Between Groups	8.707	2	4.354	4.487	.012
	Within Groups	196.005	202	.970		
	Total	204.712	204			
Κανονικό ωράριο	Between Groups	1.590	2	.795	.746	.476
	Within Groups	215.307	202	1.066		
	Total	216.898	204			
Απόλυση	Between Groups	1.768	2	.884	1.061	.348
	Within Groups	168.280	202	.833		
	Total	170.049	204			
Αποζημίωση	Between Groups	2.293	2	1.146	.933	.395
	Within Groups	244.598	199	1.229		
	Total	246.891	201			
Καλές συνθήκες εργασίας	Between Groups	7.068	2	3.534	4.006	.020
	Within Groups	178.181	202	.882		
	Total	185.249	204			
Συλλογικά όργανα	Between Groups	10.266	2	5.133	4.334	.015
	Within Groups	209.645	177	1.184		
	Total	219.911	179			

Στατιστικά σημαντική διαφοροποίηση όπως παρατηρούμε από τον τελευταίο πίνακα, υπάρχει μόνο σε τρεις (3), δευτερεύουσας σημασίας μεταβλητές, από τις 10 που σχετίζονται με τα εργασιακά δικαιώματα. Αυτά είναι η ασφάλιση στην εργασία, η διασφάλιση καλών συνθηκών

εργασίας και οι δυνατότητες συμμετοχής στα συλλογικά όργανα. Γενικότερα, από τους μέσους όρους των απαντήσεων των μεταναστών του δείγματός μας, τις μεγαλύτερες δυσκολίες φαίνεται να αντιμετωπίζουν οι μετανάστες με κατώτερο μορφωτικό επίπεδο. Οι απόφοιτοι τριτοβάθμιας εκπαίδευσης δυσκολεύονται περισσότερο απ' όλους να βρουν εργασία ανάλογη των προσόντων και των γνώσεων τους, ενώ για τους απόφοιτους δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης θεωρείται πολύ εύκολο να απολυθούν από την εργασία τους. Στο επόμενο διάγραμμα, δίνεται παραστατικά ο βαθμός δυσκολίας για τα τρία επίπεδα μορφωτικού επιπέδου των μεταναστών του δείγματός μας.

Διάγραμμα 22: Μέσος όρος βαθμού δυσκολίας σχετικά με εργασιακά ζητήματα, ανά μορφωτικό επίπεδο μεταναστών

10.2 Διαφοροποιήσεις ως προς τις δυσκολίες στην οικογενειακή και κοινωνική ζωή, την υγεία και την εκπαίδευση ανάλογα τον τύπο άδειας διαμονής του μετανάστη

Στο δεύτερο ερευνητικό μας ερώτημα, αξιολογείται κατά πόσο ο τύπος της άδειας διαμονής που φέρει, ή πρόκειται να φέρει ο μετανάστης, διαδραματίζει κάποιο σημαντικό ρόλο στις δυσκολίες που αντιμετώπισε και συνεχίζει να αντιμετωπίζει σχετικά με την καθημερινότητά του, τις καθημερινές συναλλαγές και επικοινωνία, την υγεία, την εκπαίδευση, τις κοινωνικές επαφές του

και γενικότερα με ζητήματα που αφορούν στην ποιότητα της ζωής του. Ο τύπος της άδειας διαμονής που κατέχει ένας μετανάστης προσδιορίζει πολλές από τις ιδιότητές του. Έτσι λοιπόν, την άδεια διαμονής για εξαρτημένη εργασία ή 10ετία, την φέρουν ή δύνανται να τη αποκτήσουν μετανάστες και μετανάστριες που συνήθως ζουν αρκετά χρόνια στην Ελλάδα, με κύριο στόχο την απασχόληση. Την άδεια διαμονής «επι μακρόν» τη φέρουν συνήθως άνδρες που ζουν και εργάζονται ανελλιπώς στην Ελλάδα και επιθυμούν να εργαστούν κάποια στιγμή σε άλλη χώρα της Ε.Ε. Την άδεια διαμονής 2^{ης} γενιάς την κατέχουν νέοι και νέες, συνήθως αλβανικής καταγωγής, που ζουν ή σπουδάζουν στην Ελλάδα και επιθυμούν και να εργαστούν. Την άδεια διαμονής μέλους υπηκόου τρίτης χώρας την αιτείται συνήθως η σύζυγος νόμιμα διαμένοντος υπηκόου τρίτης χώρας και αντίστοιχα την άδεια διαμονής μέλος οικογένειας έλληνα ή πολίτη Ε.Ε., ο ή η σύζυγος ή τέκνο Έλληνα πολίτη ή πολίτη της Ε.Ε. Τέλος, την άδεια διαμονής για «εξαιρετικούς λόγους» τη δικαιούνται άτομα που για κάποιο λόγο απώλεσαν κάποια στιγμή το νόμιμο τίτλο διαμονής και συνεχίζουν να παραμένουν για πολλά χρόνια στη χώρα χωρίς τα απαραίτητα νομιμοποιητικά έγγραφα. Οι κάτοχοι ή οι αιτούντες αυτής της άδειας έχουν θεωρητικά αντιμετωπίσει και τα μεγαλύτερα προβλήματα στην προσπάθεια της κοινωνικής ενσωμάτωσής τους. Στους επόμενους πίνακες 23 και 24, αποτυπώνονται τα σχετικά δεδομένα και η Ανάλυση διακύμανσης ANOVA των απαντήσεων των μεταναστών, που αφορούν στις δυσκολίες σχετικά με την οικογενειακή επανένωση, τις καθημερινές συναλλαγές και επικοινωνία, την υγεία και την εκπαίδευση, ανάλογα τον τύπο άδειας διαμονής τους.

Πίνακας 23: Συχνότητα, μέσος όρος και τυπική απόκλιση των απαντήσεων των μεταναστών που αφορούν στις δυσκολίες σχετικά με την οικογενειακή επανένωση τις καθημερινές συναλλαγές και επικοινωνία, την υγεία και την εκπαίδευση, ανάλογα τον τύπο άδειας διαμονής

Δυσκολίες	Κατηγορία Άδειας Διαμονής	N	M.O (Mean)	Τυπική απόκλιση (Std. Deviation)
Εύρεση κατοικίας	Εργασία/10ετία	73	2.10	.974
	Επί μακρόν διαμένων	40	1.58	.712
	Εξαιρετικοί λόγοι	25	2.04	.889
	2η γενιά	28	2.00	.861
	Μέλος οικογένειας Έλληνα/Ε.Ε	21	1.81	.981
	Μέλος οικογένειας υπηκόου τρίτης χώρας	18	1.89	.900

	Total	205	1.93	.907
Εκμάθηση ελληνικής γλώσσας	Εργασία/10ετία	73	2.26	.972
	Επί μακρόν διαμένων	40	2.10	1.150
	Εξαιρετικοί λόγοι	25	2.12	1.130
	2η γενιά	28	1.46	.838
	Μέλος οικογένειας Ελληνα/Ε.Ε	21	1.95	.865
	Μέλος οικογένειας υπηκόου τρίτης χώρας	18	2.33	.840
	Total	205	2.08	1.016
Ένωση οικογένειας	Εργασία/10ετία	73	2.45	1.119
	Επί μακρόν διαμένων	40	2.08	1.118
	Εξαιρετικοί λόγοι	25	2.20	1.258
	2η γενιά	28	1.61	.916
	Μέλος οικογένειας Ελληνα/Ε.Ε	21	1.67	.856
	Μέλος οικογένειας υπηκόου τρίτης χώρας	18	1.61	.698
	Total	205	2.08	1.100
Συχνή μετακίνηση στην πατρίδα	Εργασία/10ετία	72	2.40	1.218
	Επί μακρόν διαμένων	40	1.95	1.131
	Εξαιρετικοί λόγοι	25	2.60	1.225
	2η γενιά	28	2.29	1.117
	Μέλος οικογένειας Ελληνα/Ε.Ε	21	2.10	.995
	Μέλος οικογένειας υπηκόου τρίτης χώρας	18	2.00	1.085
	Total	204	2.25	1.163
Επικοινωνία με Δημόσιες υπηρεσίες	Εργασία/10ετία	73	2.44	.928
	Επί μακρόν διαμένων	40	2.10	.810
	Εξαιρετικοί λόγοι	25	2.44	1.121
	2η γενιά	28	1.89	.956
	Μέλος οικογένειας Ελληνα/Ε.Ε	21	2.00	.949
	Μέλος οικογένειας υπηκόου τρίτης χώρας	18	2.06	.802
	Total	205	2.22	.942
Καθημερινές ανάγκες	Εργασία/10ετία	72	2.15	1.030
	Επί μακρόν διαμένων	40	1.60	.744
	Εξαιρετικοί λόγοι	25	2.28	1.100
	2η γενιά	28	1.36	.678

	Μέλος οικογένειας Ελληνα/Ε.Ε	21	1.67	.856
	Μέλος οικογένειας υπηκόου τρίτης χώρας	18	1.94	.938
	Total	204	1.88	.965
Συναλλαγές με τράπεζες	Εργασία/10ετία	73	2.15	1.063
	Επί μακρόν διαμένων	40	1.55	.783
	Εξαιρετικοί λόγοι	25	2.20	1.080
	2η γενιά	28	1.61	.832
	Μέλος οικογένειας Ελληνα/Ε.Ε	21	1.52	.814
	Μέλος οικογένειας υπηκόου τρίτης χώρας	18	2.22	1.166
	Total	205	1.91	1.008
Εκπαίδευση - Κατάρτιση	Εργασία/10ετία	71	2.94	1.081
	Επί μακρόν διαμένων	40	2.08	1.071
	Εξαιρετικοί λόγοι	25	2.40	1.080
	2η γενιά	28	1.50	.839
	Μέλος οικογένειας Ελληνα/Ε.Ε	21	1.90	1.044
	Μέλος οικογένειας υπηκόου τρίτης χώρας	18	2.61	1.195
	Total	203	2.37	1.163
Παιδιά στην εκπαίδευση	Εργασία/10ετία	71	1.87	1.133
	Επί μακρόν διαμένων	40	1.50	.751
	Εξαιρετικοί λόγοι	24	1.83	1.129
	2η γενιά	26	1.27	.604
	Μέλος οικογένειας Ελληνα/Ε.Ε	21	1.33	.796
	Μέλος οικογένειας υπηκόου τρίτης χώρας	18	1.67	.767
	Total	200	1.64	.962
Παροχές υγείας	Εργασία/10ετία	73	2.30	.908
	Επί μακρόν διαμένων	40	1.88	.822
	Εξαιρετικοί λόγοι	25	2.40	1.118
	2η γενιά	28	1.82	.905
	Μέλος οικογένειας Ελληνα/Ε.Ε	21	1.81	.873
	Μέλος οικογένειας υπηκόου τρίτης χώρας	18	2.17	.985
	Total	205	2.10	.942

Παροχές πρόνοιας	Εργασία/10ετία	73	2.51	1.056
	Επί μακρόν διαμένων	40	2.17	1.059
	Εξαιρετικοί λόγοι	25	2.44	.961
	2η γενιά	28	1.71	.897
	Μέλος οικογένειας Ελληνα/Ε.Ε	21	1.90	1.044
	Μέλος οικογένειας υπηκόου τρίτης χώρας	18	2.11	.832
	Total	205	2.23	1.034
Κοινωνικές σχέσεις με Έλληνες	Εργασία/10ετία	73	2.25	1.011
	Επί μακρόν διαμένων	40	1.70	.823
	Εξαιρετικοί λόγοι	25	1.80	.957
	2η γενιά	28	1.54	.838
	Μέλος οικογένειας Ελληνα/Ε.Ε	21	1.57	.870
	Μέλος οικογένειας υπηκόου τρίτης χώρας	18	1.78	.878
	Total	205	1.88	.955
Κοινωνικές εκδηλώσεις	Εργασία/10ετία	73	2.30	1.102
	Επί μακρόν διαμένων	40	1.93	.797
	Εξαιρετικοί λόγοι	25	2.00	.866
	2η γενιά	28	1.61	.875
	Μέλος οικογένειας Ελληνα/Ε.Ε	21	1.67	.796
	Μέλος οικογένειας υπηκόου τρίτης χώρας	18	2.28	1.018
	Total	205	2.03	.980
Πολιτιστικές-Θρησκευτικές εκδηλώσ.	Εργασία/10ετία	73	2.18	1.085
	Επί μακρόν διαμένων	40	1.90	.871
	Εξαιρετικοί λόγοι	25	1.96	1.060
	2η γενιά	28	1.50	.745
	Μέλος οικογένειας Ελληνα/Ε.Ε	20	1.55	.826
	Μέλος οικογένειας υπηκόου τρίτης χώρας	18	2.17	1.098
	Total	204	1.94	1.001
Ενημέρωση για δικαιώματα	Εργασία/10ετία	73	2.64	.991
	Επί μακρόν διαμένων	40	2.38	1.030
	Εξαιρετικοί λόγοι	25	2.72	1.242
	2η γενιά	28	2.07	.766

	Μέλος οικογένειας Ελληνα/Ε.Ε	21	1.90	.944
	Μέλος οικογένειας υπηκόου τρίτης χώρας	18	2.78	.732
	Total	205	2.46	1.012
Επικοινωνία με δίκτυα - οργανώσεις	Εργασία/10ετία	72	2.67	1.151
	Επί μακρόν διαμένων	39	2.15	.933
	Εξαιρετικοί λόγοι	25	2.20	1.225
	2η γενιά	26	2.19	1.021
	Μέλος οικογένειας Ελληνα/Ε.Ε	20	1.95	.887
	Μέλος οικογένειας υπηκόου τρίτης χώρας	17	2.65	.862
	Total	199	2.37	1.079

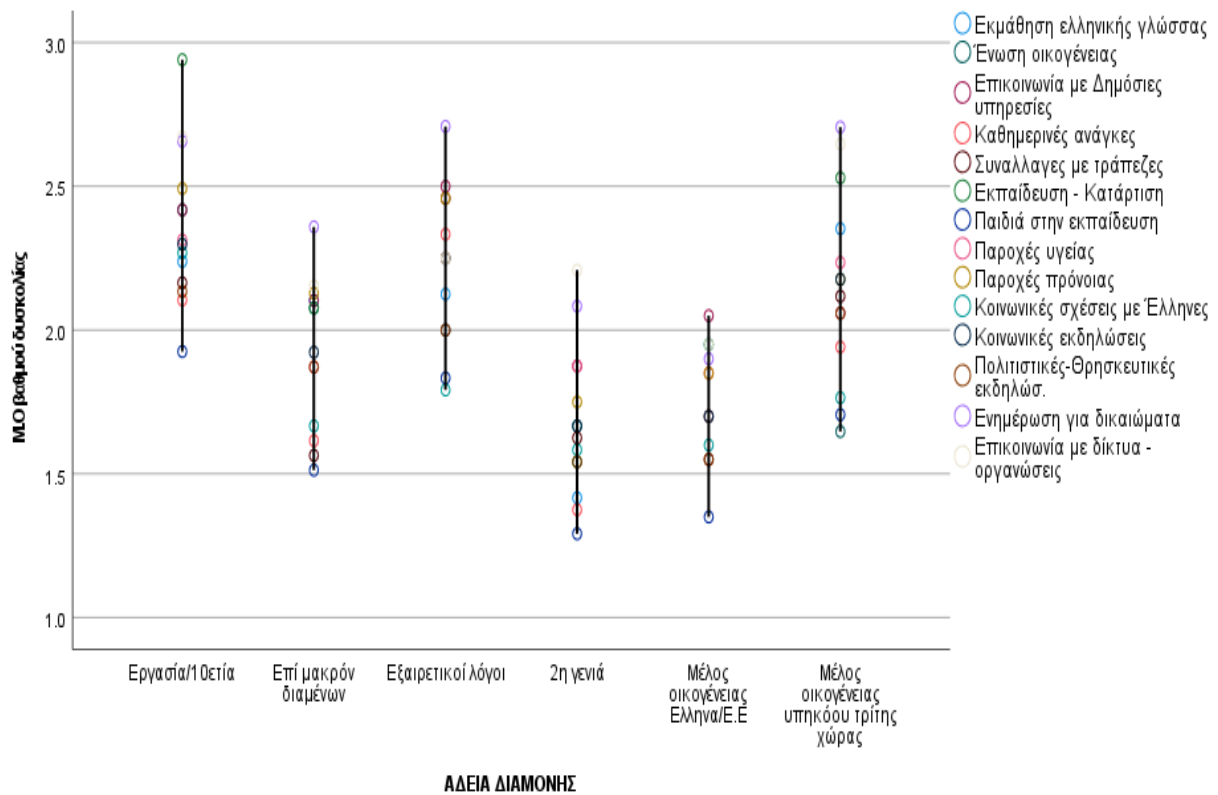
Πίνακας 24: Ανάλυση διακύμανσης ANOVA των απαντήσεων των μεταναστών που αφορούν στις δυσκολίες σχετικά με την οικογενειακή επανένωση, τις καθημερινές συναλλαγές και επικοινωνία, την υγεία και την εκπαίδευση, ανάλογα τον τύπο άδειας διαμονής, όπου υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφοροποίηση (Sig.)

ANOVA

		Sum of Squares	Df	Mean Square	F	Sig.
Εύρεση κατοικίας	Between Groups	7.823	5	1.565	1.945	.089
	Within Groups	160.080	199	.804		
	Total	167.902	204			
Εκμάθηση ελληνικής γλώσσας	Between Groups	14.540	5	2.908	2.949	.014
	Within Groups	196.211	199	.986		
	Total	210.751	204			
Ένωση οικογένειας	Between Groups	24.271	5	4.854	4.342	<.001
	Within Groups	222.480	199	1.118		
	Total	246.751	204			
Συχνή μετακίνηση στην πατρίδα	Between Groups	10.002	5	2.000	1.496	.193
	Within Groups	264.743	198	1.337		
	Total	274.745	203			
Επικοινωνία με Δημόσιες υπηρεσίες	Between Groups	9.766	5	1.953	2.268	.049
	Within Groups	171.356	199	.861		
	Total	181.122	204			
Καθημερινές ανάγκες	Between Groups	21.177	5	4.235	4.992	<.001
	Within Groups	167.999	198	.848		

	Total	189.176	203			
Συναλλαγές με τράπεζες	Between Groups	18.969	5	3.794	4.010	.002
	Within Groups	188.270	199	.946		
	Total	207.239	204			
Εκπαίδευση - Κατάρτιση	Between Groups	53.654	5	10.731	9.625	<.001
	Within Groups	219.637	197	1.115		
	Total	273.291	202			
Παιδιά στην εκπαίδευση	Between Groups	11.105	5	2.221	2.491	.033
	Within Groups	172.975	194	.892		
	Total	184.080	199			
Παροχές υγείας	Between Groups	11.259	5	2.252	2.642	.024
	Within Groups	169.590	199	.852		
	Total	180.849	204			
Παροχές πρόνοιας	Between Groups	16.741	5	3.348	3.307	.007
	Within Groups	201.483	199	1.012		
	Total	218.224	204			
Κοινωνικές σχέσεις με Έλληνες	Between Groups	16.771	5	3.354	3.945	.002
	Within Groups	169.180	199	.850		
	Total	185.951	204			
Κοινωνικές εκδηλώσεις	Between Groups	14.723	5	2.945	3.236	.008
	Within Groups	181.101	199	.910		
	Total	195.824	204			
Πολιτιστικές-Θρησκευτικές εκδηλώσ.	Between Groups	13.599	5	2.720	2.839	.017
	Within Groups	189.695	198	.958		
	Total	203.294	203			
Ενημέρωση για δικαιώματα	Between Groups	16.965	5	3.393	3.518	.005
	Within Groups	191.933	199	.964		
	Total	208.898	204			
Επικοινωνία με δίκτυα – οργανώσεις	Between Groups	14.535	5	2.907	2.598	.027
	Within Groups	215.948	193	1.119		
	Total	230.482	198			

Οι σημαντικότερες διαφοροποιήσεις στις απαντήσεις των υπό εξέταση δειγμάτων αποδίδονται στο παρακάτω διάγραμμα.

Διάγραμμα 23: Μέσος όρος βαθμού δυσκολίας των μεταναστών, σχετικά με την οικογενειακή επανένωση τις καθημερινές συναλλαγές και επικοινωνία, την υγεία και την εκπαίδευση, ανάλογα τον τύπο άδειας διαμονής

Το παραπάνω σχήμα αποδίδει με διακριτό τρόπο, το βαθμό δυσκολίας που αντιμετωπίζει κάθε μεταναστευτική ομάδα, ανάλογα το καθεστώς διαμονής της, ως προς την οικογενειακή επανένωση, τις κοινωνικές επαφές, την πρόσβαση στις παροχές υγείας και πρόνοιας και την εκπαίδευση του ιδίου ή και των παιδιών του. Για τους περισσότερους προαναφερόμενους τομείς, το είδος άδειας διαμονής που κατέχει ο μετανάστης, διαφοροποιεί σε σημαντικό βαθμό και τις απαντήσεις του. Συγκεκριμένα, υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφοροποίηση ανάλογα το είδος διαμονής του μετανάστη και τις δυσκολίες που αντιμετωπίζει: α) στην εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας, β) στο να είναι μαζί με όλη την οικογένειά του, γ) στο να έχει καλή επικοινωνία με τις

δημόσιες υπηρεσίες, δ) στην επικοινωνία για τις καθημερινές του ανάγκες, ε) στις συναλλαγές με τις τράπεζες, ζ) στη συμμετοχή του σε κάθε μορφής εκπαίδευσης - κατάρτισης, η) στην εκπαίδευση των παιδιών του, θ) στις καλές παροχές υγείας στα νοσοκομεία, ι) στην πρόσβαση σε διαθέσιμες παροχές πρόνοιας, κ) στις καλές κοινωνικές σχέσεις με τους Έλληνες, λ) στην ενεργή συμμετοχή σε κοινωνικές εκδηλώσεις, μ) στη συμμετοχή του σε πολιτιστικές ή θρησκευτικές εκδηλώσεις, ν) στη σωστή ενημέρωση για τα δικαιώματά του και ξ) στην επικοινωνία του με μεταναστευτικά δίκτυα και οργανώσεις. Χαρακτηριστικό είναι ότι οι κάτοχοι άδειας διαμονής 2ης γενιάς, που είναι ως επί το πλείστον Αλβανικής καταγωγής νεότερης ηλικίας, καθώς και τα μέλη οικογένειας Έλληνα ή πολίτη Ε.Ε (συνήθως σύζυγοι Ελλήνων), αντιμετωπίζουν τις λιγότερες δυσκολίες. Δευτερευόντως, λιγότερες δυσκολίες αντιμετωπίζουν και οι μετανάστες κάτοχοι της άδειας επί μακρόν διαμένοντος, λόγω των αυστηρών προϋποθέσεων απόδοσής της. Οι κάτοχοι αυτής της άδειας διαμονής έχουν συνήθως αδιάλειπτη και σε μόνιμη βάση εργασία και μπορούν να καλύπτουν οικονομικά και ασφαλιστικά τα μέλη των οικογενειών τους. Αντίθετα, τις μεγαλύτερες δυσκολίες αντιμετωπίζουν οι κάτοχοι άδειας 10ετίας ή εξαρτημένης εργασίας, της συνηθέστερης δηλαδή άδειας διαμονής, καθώς και τα μέλη υπηκόων 3ης χώρας (σύζυγοι Αλβανών, Ινδών κλπ), καλύπτοντας ένα ευρύ πεδίο μεταξύ των λιγότερο και των μεγαλύτερων δυσκολιών στους διάφορους τομείς της κοινωνικής τους ζωής. Επίσης, όπως είναι αναμενόμενο, οι μετανάστες που έχουν υποβάλλει αίτηση για την ειδική άδεια εξαιρετικών λόγων, έχουν «υποστεί κακουχίες» ιδιαίτερα στα ζητήματα κοινωνικής ενσωμάτωσης και εργασιακής ένταξης στην ελληνική επικράτεια, καθώς έχουν παραμείνει για μεγάλο χρονικό διάστημα στην Ελλάδα χωρίς νομιμοποιητικά έγγραφα, αντιμετωπίζοντας σημαντικές δυσκολίες στην καθημερινότητα τους. Επίσης, αυτοί οι μετανάστες δίνουν μεγάλη σημασία στο έλλειμα ενημέρωσης για τα δικαιώματά τους και στην ελλιπή επικοινωνία τους με τα μεταναστευτικά δίκτυα οργανώσεις και συλλόγους. Ακόμη, όπως είναι αναμενόμενο οι μετανάστες που ζουν αρκετά χρόνια χωρίς τα απαραίτητα έγγραφα, δυσκολεύονται στη μετακίνηση στην πατρίδα τους, στην επικοινωνία τους με τις δημόσιες υπηρεσίες, στην πρόσβαση στην εκπαίδευση και κατάρτιση, αλλά και στο να έχουν τις κατάλληλες παροχές υγείας και πρόνοιας.

10.3 Διαφοροποιήσεις στη συμπεριφορά ατόμων και κοινωνικών ομάδων ανάλογα την εθνικότητα του μετανάστη

Η πλειοψηφία των συμμετεχόντων στην έρευνα στις ήδη έχει αναφερθεί, προέρχεται από την Αλβανία. Η φύση των σχέσεων Ελλάδας Αλβανίας, είναι εξαιρετικά ιδιαίτερη και διαφορετική,

απ' οποιαδήποτε άλλη σχέση με ξένο κράτος. Πέρα από την αδελφική και ιδιαίζουσα σχέση με την Κύπρο, η Ελλάδα με κανένα άλλο κράτος δεν συνδέεται ποικιλοτρόπως, απ' ότι με την Αλβανία. Η ιστορική διάσταση των δεσμών αυτών, ο χαρακτηρισμός για χρόνια της Νότιας Αλβανίας, ως Βόρεια Ήπειρος και ως ένα αλύτρωτο κομμάτι στις Ελλάδας, η παρουσία πολλών Ελλήνων ομογενών, τα κοινά στοιχεία και η ομοιότητα των ονομάτων με τα ελληνικά, η στενή συνοριακή σχέση, οι μεγάλες νόμιμες αλλά και παράνομες στο παρελθόν, μεταναστευτικές εισροές από την Αλβανία, η γρήγορη προσαρμογή και ενσωμάτωσή πολλών υπηκόων της, καλλιέργησαν την ιδιαίτερη σχέση με τη γειτονική χώρα. Για το λόγο αυτό και λόγω του μεγάλου όγκου των συμμετεχόντων στην έρευνα από την Αλβανία, διαμορφώθηκαν στην έρευνά μας, τρεις κατηγορίες, ομαδοποιώντας τις 2 από αυτές. Συγκεκριμένα, παρέμεινε αναλλοίωτη η εθνικότητα των Αλβανών, με τη συμμετοχή 121 ατόμων, και διαμορφώθηκε μία ομάδα με εθνότητες από την Ανατολική Ευρώπη και συγκεκριμένα τη Ρωσία, την Ουκρανία, τη Γεωργία και τη Μολδαβία με 36 μετανάστες και μία ομάδα από την Ασία και συγκεκριμένα την Ινδία και το Πακιστάν με 42 συνολικά άτομα, δημιουργώντας μία σχετική αριθμητική ισορροπία τουλάχιστον στις 2 τελευταίες ομάδες.

Πίνακας 25: Συχνότητα, μέσος όρος και τυπική απόκλιση των απαντήσεων, ανα εθνικότητα μετανάστη (κατηγοριοποιημένες ομάδες), που αφορούν στην αξιολόγηση της συμπεριφορά απέναντί τους, διάφορων κοινωνικών και συντεχνιακών ομάδων

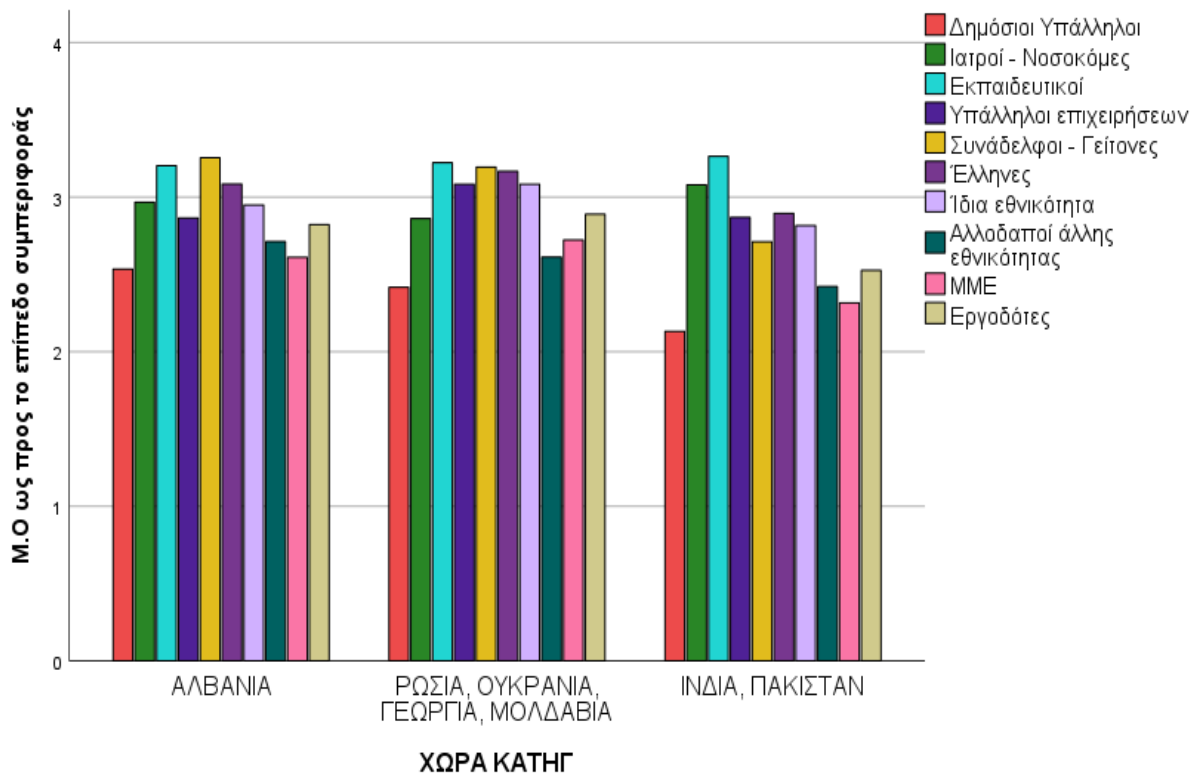
		N	Mean (M.O.)	Std. Deviation	Std. Error
Δημόσιοι Υπάλληλοι	ΑΛΒΑΝΙΑ	121	2.54	.786	.071
	ΡΩΣΙΑ, ΟΥΚΡΑΝΙΑ, ΓΕΩΡΓΙΑ, ΜΟΛΔΑΒΙΑ	36	2.42	.732	.122
	ΙΝΔΙΑ, ΠΑΚΙΣΤΑΝ	42	2.17	.660	.102
	Total	199	2.44	.762	.054
Ιατροί – Νοσοκόμες	ΑΛΒΑΝΙΑ	121	2.96	.768	.070
	ΡΩΣΙΑ, ΟΥΚΡΑΝΙΑ, ΓΕΩΡΓΙΑ, ΜΟΛΔΑΒΙΑ	36	2.86	.762	.127
	ΙΝΔΙΑ, ΠΑΚΙΣΤΑΝ	42	3.07	.640	.099
	Total	199	2.96	.741	.053
Εκπαιδευτικοί	ΑΛΒΑΝΙΑ	121	3.20	.691	.063
	ΡΩΣΙΑ, ΟΥΚΡΑΝΙΑ, ΓΕΩΡΓΙΑ, ΜΟΛΔΑΒΙΑ	36	3.22	.637	.106
	ΙΝΔΙΑ, ΠΑΚΙΣΤΑΝ	40	3.25	.630	.100
	Total	197	3.21	.666	.047

Υπάλληλοι επιχειρήσεων	ΑΛΒΑΝΙΑ	120	2.86	.873	.080
	ΡΩΣΙΑ, ΟΥΚΡΑΝΙΑ, ΓΕΩΡΓΙΑ, ΜΟΛΔΑΒΙΑ	36	3.08	.732	.122
	ΙΝΔΙΑ, ΠΑΚΙΣΤΑΝ	40	2.83	.712	.113
	Total	196	2.89	.819	.058
Συνάδελφοι – Γείτονες	ΑΛΒΑΝΙΑ	121	3.26	.791	.072
	ΡΩΣΙΑ, ΟΥΚΡΑΝΙΑ, ΓΕΩΡΓΙΑ, ΜΟΛΔΑΒΙΑ	36	3.19	.710	.118
	ΙΝΔΙΑ, ΠΑΚΙΣΤΑΝ	41	2.73	.775	.121
	Total	198	3.14	.798	.057
Έλληνες	ΑΛΒΑΝΙΑ	121	3.08	.759	.069
	ΡΩΣΙΑ, ΟΥΚΡΑΝΙΑ, ΓΕΩΡΓΙΑ, ΜΟΛΔΑΒΙΑ	36	3.17	.655	.109
	ΙΝΔΙΑ, ΠΑΚΙΣΤΑΝ	42	2.93	.712	.110
	Total	199	3.07	.732	.052
Ίδια εθνικότητα	ΑΛΒΑΝΙΑ	121	2.96	.841	.076
	ΡΩΣΙΑ, ΟΥΚΡΑΝΙΑ, ΓΕΩΡΓΙΑ, ΜΟΛΔΑΒΙΑ	36	3.08	.692	.115
	ΙΝΔΙΑ, ΠΑΚΙΣΤΑΝ	42	2.86	.814	.126
	Total	199	2.96	.809	.057
Αλλοδαποί άλλης εθνικότητας	ΑΛΒΑΝΙΑ	121	2.70	.833	.076
	ΡΩΣΙΑ, ΟΥΚΡΑΝΙΑ, ΓΕΩΡΓΙΑ, ΜΟΛΔΑΒΙΑ	36	2.61	.766	.128
	ΙΝΔΙΑ, ΠΑΚΙΣΤΑΝ	42	2.43	.770	.119
	Total	199	2.63	.812	.058
ΜΜΕ	ΑΛΒΑΝΙΑ	120	2.60	.883	.081
	ΡΩΣΙΑ, ΟΥΚΡΑΝΙΑ, ΓΕΩΡΓΙΑ, ΜΟΛΔΑΒΙΑ	36	2.72	.701	.117
	ΙΝΔΙΑ, ΠΑΚΙΣΤΑΝ	42	2.31	.715	.110
	Total	198	2.56	.827	.059
Εργοδότες	ΑΛΒΑΝΙΑ	120	2.81	.853	.078
	ΡΩΣΙΑ, ΟΥΚΡΑΝΙΑ, ΓΕΩΡΓΙΑ, ΜΟΛΔΑΒΙΑ	36	2.89	.708	.118
	ΙΝΔΙΑ, ΠΑΚΙΣΤΑΝ	41	2.51	.597	.093
	Total	197	2.76	.788	.056

Πίνακας 26: Ανάλυση διακύμανσης ANOVA των απαντήσεων, ανα εθνικότητα μετανάστη, (κατηγοριοποιημένες ομάδες) που αφορούν στην αξιολόγηση της συμπεριφορά απέναντί τους, διάφορων κοινωνικών και συντεχνιακών ομάδων, όπου υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφοροποίηση (Sig).

		ANOVA				
		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Δημόσιοι Υπάλληλοι	Between Groups	4.299	2	2.149	3.807	.024
	Within Groups	110.666	196	.565		
	Total	114.965	198			
Ιατροί – Νοσοκόμες	Between Groups	.869	2	.435	.789	.456
	Within Groups	107.885	196	.550		
	Total	108.754	198			
Εκπαιδευτικοί	Between Groups	.084	2	.042	.093	.911
	Within Groups	86.962	194	.448		
	Total	87.046	196			
Υπάλληλοι επιχειρήσεων	Between Groups	1.633	2	.817	1.221	.297
	Within Groups	129.117	193	.669		
	Total	130.750	195			
Συνάδελφοι – Γείτονες	Between Groups	8.573	2	4.286	7.159	<.001
	Within Groups	116.746	195	.599		
	Total	125.318	197			
Έλληνες	Between Groups	1.191	2	.596	1.112	.331
	Within Groups	104.959	196	.536		
	Total	106.151	198			
Ίδια εθνικότητα	Between Groups	.992	2	.496	.756	.471
	Within Groups	128.686	196	.657		
	Total	129.678	198			
Αλλοδαποί άλλης εθνικότητας	Between Groups	2.352	2	1.176	1.799	.168
	Within Groups	128.131	196	.654		
	Total	130.482	198			
MME	Between Groups	3.774	2	1.887	2.809	.063
	Within Groups	130.998	195	.672		
	Total	134.773	197			
Εργοδότες	Between Groups	3.396	2	1.698	2.782	.064
	Within Groups	118.391	194	.610		
	Total	121.787	196			

Διάγραμμα 24: Μέσος όρος και τυπική απόκλιση των απαντήσεων, ανα εθνικότητα μετανάστη (κατηγοριοποιημένες ομάδες), που αφορούν στην αξιολόγηση της συμπεριφορά απέναντί τους, διάφορων κοινωνικών και συντεχνιακών ομάδων

Οι μετανάστες από την Ανατολική Ευρώπη έχουν καλύτερες απόψεις για τους Έλληνες, τους αλλοδαπούς με την ίδια εθνικότητα με αυτούς, τους υπαλλήλους επιχειρήσεων, τους εκπροσώπους των Μ.Μ.Ε. και τους εργοδότες τους. Οι υπήκοοι Αλβανίας συγκριτικά με τις άλλες εθνικότητες, έχουν τις καλύτερες απόψεις για τους δημοσίους υπαλλήλους, τους συναδέλφους και γείτονες και τους αλλοδαπούς άλλων εθνικοτήτων. Τέλος, οι Ινδοί και Πακιστανοί έχουν θετικότερες αντιλήψεις από τις άλλες ομάδες, για τους εκπαιδευτικούς και το ιατρικό και νοσηλευτικό προσωπικό. Διατηρούν όμως τις πιο αρνητικές για τις υπόλοιπες κοινωνικές και συντεχνιακές ομάδες, σε σχέση με τις άλλες εθνικότητες μεταναστών.

Από τους παραπάνω πίνακες και διαγράμματα, παρατηρείται εξάλλου, ότι για την πλειοψηφία των υπό διερεύνηση ερωτημάτων, δεν υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφοροποίηση ανάμεσα στις διάφορες κοινωνικές ομάδες ως στις τη στάση απέναντι στις 3 κατηγοριοποιημένες εθνικότητες (1: Αλβανοί, 2: Ουκρανοί, Ρώσοι και Μολδαβοί, 3: Ινδοί και Πακιστανοί). Εξάιρεση

αποτελούν οι δημόσιοι υπάλληλοι και οι συνάδελφοι – γείτονες για στις οποίους τη χειρότερη άποψη έχουν οι Ινδοί και Πακιστανοί και την καλύτερη συγκριτικά οι Αλβανοί.

Στον επόμενο πίνακα 27, αποτυπώνεται ο έλεγχος πολλαπλών συγκρίσεων LSD. Ο πίνακας παρουσιάζει τις στατιστικά σημαντικές διαφοροποιήσεις στις απαντήσεις, ανάλογα την εθνικότητα του μετανάστη, σε σχέση με τις απαντήσεις για τη συμπεριφορά απέναντί τους, των διαφόρων κοινωνικών και συντεχνιακών ομάδων.

Πίνακας 27: Έλεγχος πολλαπλών συγκρίσεων LSD για τις μεταβλητές όπου υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφοροποίηση ανα εθνικότητα μετανάστη (κατηγοριοποιημένες ομάδες), σχετικά με την αξιολόγηση της συμπεριφορά απέναντί τους, διαφόρων κοινωνικών και συντεχνιακών ομάδων

Dependent Variable	(I) ΧΩΡΑ ΚΑΤΗΓ	(J) ΧΩΡΑ ΚΑΤΗΓ	Mean Difference (I-J)	Std. Error	Sig.
Δημόσιοι Υπάλληλοι	ΑΛΒΑΝΙΑ	ΡΩΣΙΑ, ΟΥΚΡΑΝΙΑ, ΓΕΩΡΓΙΑ, ΜΟΛΔΑΒΙΑ	.121	.143	.399
		ΙΝΔΙΑ, ΠΑΚΙΣΤΑΝ	.371*	.135	.006
	ΡΩΣΙΑ, ΟΥΚΡΑΝΙΑ, ΓΕΩΡΓΙΑ, ΜΟΛΔΑΒΙΑ	ΑΛΒΑΝΙΑ	-.121	.143	.399
		ΙΝΔΙΑ, ΠΑΚΙΣΤΑΝ	.250	.171	.145
	ΙΝΔΙΑ, ΠΑΚΙΣΤΑΝ	ΑΛΒΑΝΙΑ	-.371*	.135	.006
		ΡΩΣΙΑ, ΟΥΚΡΑΝΙΑ, ΓΕΩΡΓΙΑ, ΜΟΛΔΑΒΙΑ	-.250	.171	.145
Ιατροί – Νοσοκόμες	ΑΛΒΑΝΙΑ	ΡΩΣΙΑ, ΟΥΚΡΑΝΙΑ, ΓΕΩΡΓΙΑ, ΜΟΛΔΑΒΙΑ	.098	.141	.489
		ΙΝΔΙΑ, ΠΑΚΙΣΤΑΝ	-.113	.133	.397
	ΡΩΣΙΑ, ΟΥΚΡΑΝΙΑ, ΓΕΩΡΓΙΑ, ΜΟΛΔΑΒΙΑ	ΑΛΒΑΝΙΑ	-.098	.141	.489
		ΙΝΔΙΑ, ΠΑΚΙΣΤΑΝ	-.210	.169	.213
	ΙΝΔΙΑ, ΠΑΚΙΣΤΑΝ	ΑΛΒΑΝΙΑ	.113	.133	.397
		ΡΩΣΙΑ, ΟΥΚΡΑΝΙΑ, ΓΕΩΡΓΙΑ, ΜΟΛΔΑΒΙΑ	.210	.169	.213
Εκπαιδευτικοί	ΑΛΒΑΝΙΑ	ΡΩΣΙΑ, ΟΥΚΡΑΝΙΑ, ΓΕΩΡΓΙΑ, ΜΟΛΔΑΒΙΑ	-.024	.127	.851
		ΙΝΔΙΑ, ΠΑΚΙΣΤΑΝ	-.052	.122	.673
	ΡΩΣΙΑ, ΟΥΚΡΑΝΙΑ, ΓΕΩΡΓΙΑ, ΜΟΛΔΑΒΙΑ	ΑΛΒΑΝΙΑ	.024	.127	.851
		ΙΝΔΙΑ, ΠΑΚΙΣΤΑΝ	-.028	.154	.857
	ΙΝΔΙΑ, ΠΑΚΙΣΤΑΝ	ΑΛΒΑΝΙΑ	.052	.122	.673
		ΡΩΣΙΑ, ΟΥΚΡΑΝΙΑ, ΓΕΩΡΓΙΑ, ΜΟΛΔΑΒΙΑ	.028	.154	.857

Υπάλληλοι επιχειρήσεων	ΑΛΒΑΝΙΑ	ΡΩΣΙΑ, ΟΥΚΡΑΝΙΑ, ΓΕΩΡΓΙΑ, ΜΟΛΔΑΒΙΑ	-.225	.155	.149
		ΙΝΔΙΑ, ΠΑΚΙΣΤΑΝ	.033	.149	.824
	ΡΩΣΙΑ, ΟΥΚΡΑΝΙΑ, ΓΕΩΡΓΙΑ, ΜΟΛΔΑΒΙΑ	ΑΛΒΑΝΙΑ	.225	.155	.149
		ΙΝΔΙΑ, ΠΑΚΙΣΤΑΝ	.258	.188	.171
	ΙΝΔΙΑ, ΠΑΚΙΣΤΑΝ	ΑΛΒΑΝΙΑ	-.033	.149	.824
		ΡΩΣΙΑ, ΟΥΚΡΑΝΙΑ, ΓΕΩΡΓΙΑ, ΜΟΛΔΑΒΙΑ	-.258	.188	.171
Συνάδελφοι – Γείτονες	ΑΛΒΑΝΙΑ	ΡΩΣΙΑ, ΟΥΚΡΑΝΙΑ, ΓΕΩΡΓΙΑ, ΜΟΛΔΑΒΙΑ	.062	.147	.675
		ΙΝΔΙΑ, ΠΑΚΙΣΤΑΝ	.524*	.140	<.001
	ΡΩΣΙΑ, ΟΥΚΡΑΝΙΑ, ΓΕΩΡΓΙΑ, ΜΟΛΔΑΒΙΑ	ΑΛΒΑΝΙΑ	-.062	.147	.675
		ΙΝΔΙΑ, ΠΑΚΙΣΤΑΝ	.463*	.177	.010
	ΙΝΔΙΑ, ΠΑΚΙΣΤΑΝ	ΑΛΒΑΝΙΑ	-.524*	.140	<.001
		ΡΩΣΙΑ, ΟΥΚΡΑΝΙΑ, ΓΕΩΡΓΙΑ, ΜΟΛΔΑΒΙΑ	-.463*	.177	.010
Έλληνες	ΑΛΒΑΝΙΑ	ΡΩΣΙΑ, ΟΥΚΡΑΝΙΑ, ΓΕΩΡΓΙΑ, ΜΟΛΔΑΒΙΑ	-.084	.139	.546
		ΙΝΔΙΑ, ΠΑΚΙΣΤΑΝ	.154	.131	.241
	ΡΩΣΙΑ, ΟΥΚΡΑΝΙΑ, ΓΕΩΡΓΙΑ, ΜΟΛΔΑΒΙΑ	ΑΛΒΑΝΙΑ	.084	.139	.546
		ΙΝΔΙΑ, ΠΑΚΙΣΤΑΝ	.238	.166	.154
	ΙΝΔΙΑ, ΠΑΚΙΣΤΑΝ	ΑΛΒΑΝΙΑ	-.154	.131	.241
		ΡΩΣΙΑ, ΟΥΚΡΑΝΙΑ, ΓΕΩΡΓΙΑ, ΜΟΛΔΑΒΙΑ	-.238	.166	.154
Ίδια εθνικότητα	ΑΛΒΑΝΙΑ	ΡΩΣΙΑ, ΟΥΚΡΑΝΙΑ, ΓΕΩΡΓΙΑ, ΜΟΛΔΑΒΙΑ	-.125	.154	.419
		ΙΝΔΙΑ, ΠΑΚΙΣΤΑΝ	.102	.145	.485
	ΡΩΣΙΑ, ΟΥΚΡΑΝΙΑ, ΓΕΩΡΓΙΑ, ΜΟΛΔΑΒΙΑ	ΑΛΒΑΝΙΑ	.125	.154	.419
		ΙΝΔΙΑ, ΠΑΚΙΣΤΑΝ	.226	.184	.221
	ΙΝΔΙΑ, ΠΑΚΙΣΤΑΝ	ΑΛΒΑΝΙΑ	-.102	.145	.485
		ΡΩΣΙΑ, ΟΥΚΡΑΝΙΑ, ΓΕΩΡΓΙΑ, ΜΟΛΔΑΒΙΑ	-.226	.184	.221
Αλλοδαποί άλλης εθνικότητας	ΑΛΒΑΝΙΑ	ΡΩΣΙΑ, ΟΥΚΡΑΝΙΑ, ΓΕΩΡΓΙΑ, ΜΟΛΔΑΒΙΑ	.091	.153	.552
		ΙΝΔΙΑ, ΠΑΚΙΣΤΑΝ	.274	.145	.060
	ΡΩΣΙΑ, ΟΥΚΡΑΝΙΑ, ΑΛΒΑΝΙΑ	-.091	.153	.552	

	ΓΕΩΡΓΙΑ, ΜΟΛΔΑΒΙΑ	ΙΝΔΙΑ, ΠΑΚΙΣΤΑΝ	.183	.184	.321
	ΙΝΔΙΑ, ΠΑΚΙΣΤΑΝ	ΑΛΒΑΝΙΑ	-.274	.145	.060
		ΡΩΣΙΑ, ΟΥΚΡΑΝΙΑ, ΓΕΩΡΓΙΑ, ΜΟΛΔΑΒΙΑ	-.183	.184	.321
MME	ΑΛΒΑΝΙΑ	ΡΩΣΙΑ, ΟΥΚΡΑΝΙΑ, ΓΕΩΡΓΙΑ, ΜΟΛΔΑΒΙΑ	-.122	.156	.434
		ΙΝΔΙΑ, ΠΑΚΙΣΤΑΝ	.290*	.147	.049
	ΡΩΣΙΑ, ΟΥΚΡΑΝΙΑ, ΓΕΩΡΓΙΑ, ΜΟΛΔΑΒΙΑ	ΑΛΒΑΝΙΑ	.122	.156	.434
		ΙΝΔΙΑ, ΠΑΚΙΣΤΑΝ	.413*	.186	.028
	ΙΝΔΙΑ, ΠΑΚΙΣΤΑΝ	ΑΛΒΑΝΙΑ	-.290*	.147	.049
		ΡΩΣΙΑ, ΟΥΚΡΑΝΙΑ, ΓΕΩΡΓΙΑ, ΜΟΛΔΑΒΙΑ	-.413*	.186	.028
Εργοδότες	ΑΛΒΑΝΙΑ	ΡΩΣΙΑ, ΟΥΚΡΑΝΙΑ, ΓΕΩΡΓΙΑ, ΜΟΛΔΑΒΙΑ	-.081	.148	.588
		ΙΝΔΙΑ, ΠΑΚΙΣΤΑΝ	.296*	.141	.037
	ΡΩΣΙΑ, ΟΥΚΡΑΝΙΑ, ΓΕΩΡΓΙΑ, ΜΟΛΔΑΒΙΑ	ΑΛΒΑΝΙΑ	.081	.148	.588
		ΙΝΔΙΑ, ΠΑΚΙΣΤΑΝ	.377*	.178	.036
	ΙΝΔΙΑ, ΠΑΚΙΣΤΑΝ	ΑΛΒΑΝΙΑ	-.296*	.141	.037
		ΡΩΣΙΑ, ΟΥΚΡΑΝΙΑ, ΓΕΩΡΓΙΑ, ΜΟΛΔΑΒΙΑ	-.377*	.178	.036

Από τον παραπάνω πίνακα προκύπτει πως η ομάδα των Ινδών και Πακιστανών μεταναστών νιώθει ότι αντιμετωπίζεται πολύ χειρότερα, σε σχέση με τις άλλες μεταναστευτικές ομάδες του δείματός μας. Συγκεκριμένα, υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφοροποίηση για τη συμπεριφορά απέναντί τους, - χειρότερη πάντα - των συναδέλφων και γειτόνων, των εκπροσώπων των MME και των εργοδοτών, σε σχέση με στις απαντήσεις των άλλων 2 υποομάδων, δηλαδή των Αλβανών και αυτών που προέρχονται από τη Ρωσία, Ουκρανία, Γεωργία και Μολδαβία, αλλά και για τη συμπεριφορά των δημοσίων υπαλλήλων, σε σχέση με τις απαντήσεις, μόνο της ομάδας των Αλβανών μεταναστών.

10.4 Διαφοροποιήσεις ως προς τις δυσκολίες προσαρμογής του μετανάστη στην υπάρχουσα κοινωνική, οικονομική και πολιτική κατάσταση στην Ελλάδα, ανάλογα την εθνικότητά του

Για την ομάδα των ερωτήσεων αυτών εξετάζουμε και πάλι ως ανεξάρτητη μεταβλητή, τις 3 διαμορφωμένες ομάδες, με βάση κοινά χαρακτηριστικά τους, τη μεγάλη ομάδα από την Αλβανία, την ομάδα από χώρες της ανατολικής Ευρώπης και την ομάδα από χώρες της Ασίας. Οι τρεις αυτές διαφορετικές ομάδες, από τρεις διαφορετικούς πολιτισμικούς κόσμους, με έντονες διαφορές, όπως φαίνεται και από τον επόμενο πίνακα, έχουν σημαντικές διαφοροποιήσεις ως προς το μέγεθος των δυσκολιών που αντιμετωπίζουν σε σχέση με την υπάρχουσα κοινωνική, οικονομική και πολιτική κατάσταση και τα ελληνικά ήθη και έθιμα. Στον αμέσως επόμενο πίνακα, αποτυπώνεται και η στατιστικά σημαντική διαφοροποίηση ανάμεσα στις 3 διαφορετικές ομάδες, για όλες τις ερωτήσεις, εξαιρουμένων αυτών για τις δυσκολίες που προκαλεί η οικονομική κρίση και το υπάρχον πολιτικό σύστημα, στις οποίες οι απαντήσεις δεν διαφοροποιούνται σημαντικά. Στον πίνακα 29 παρουσιάζεται και η αντίστοιχη Ανάλυση διακύμανσης ANOVA.

Πίνακας 28: Συχνότητα, μέσος όρος και τυπική απόκλιση των απαντήσεων των μεταναστών ανά χώρα καταγωγής, που αφορούν στο βαθμό δυσκολίας σε σχέση με την υπάρχουσα κοινωνική, οικονομική και πολιτική κατάσταση και τα ελληνικά ήθη και έθιμα

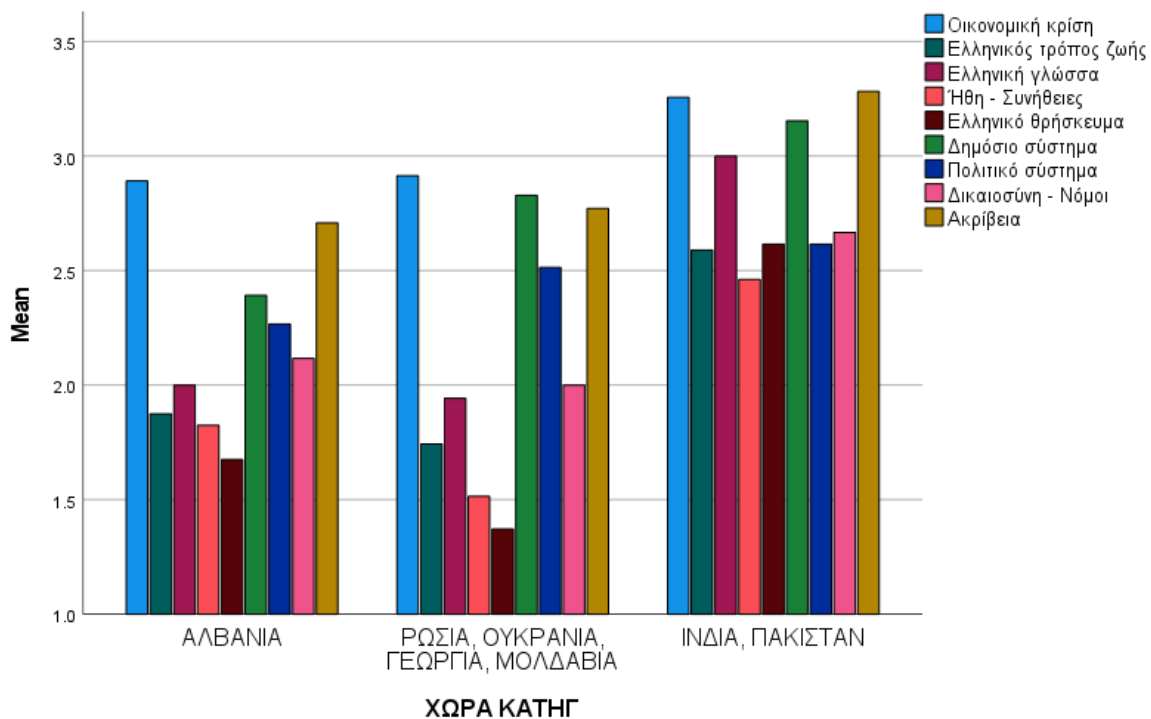
		N	Mean	Std. Deviation	Std. Error
Οικονομική κρίση	ΑΛΒΑΝΙΑ	121	2.89	.893	.081
	ΡΩΣΙΑ, ΟΥΚΡΑΝΙΑ, ΓΕΩΡΓΙΑ, ΜΟΛΔΑΒΙΑ	36	2.94	.674	.112
	ΙΝΔΙΑ, ΠΑΚΙΣΤΑΝ	42	3.24	.906	.140
	Total	199	2.97	.867	.061
Ελληνικός τρόπος ζωής	ΑΛΒΑΝΙΑ	121	1.88	.945	.086
	ΡΩΣΙΑ, ΟΥΚΡΑΝΙΑ, ΓΕΩΡΓΙΑ, ΜΟΛΔΑΒΙΑ	36	1.75	.732	.122
	ΙΝΔΙΑ, ΠΑΚΙΣΤΑΝ	42	2.64	.906	.140
	Total	199	2.02	.956	.068
Ελληνική γλώσσα	ΑΛΒΑΝΙΑ	121	2.00	1.095	.100
	ΡΩΣΙΑ, ΟΥΚΡΑΝΙΑ, ΓΕΩΡΓΙΑ, ΜΟΛΔΑΒΙΑ	36	1.92	.996	.166
	ΙΝΔΙΑ, ΠΑΚΙΣΤΑΝ	42	3.05	.962	.148

	Total	199	2.21	1.134	.080
Ήθη – Συνήθειες	ΑΛΒΑΝΙΑ	121	1.83	.928	.084
	ΡΩΣΙΑ, ΟΥΚΡΑΝΙΑ, ΓΕΩΡΓΙΑ, ΜΟΛΔΑΒΙΑ	36	1.50	.811	.135
	ΙΝΔΙΑ, ΠΑΚΙΣΤΑΝ	42	2.55	1.017	.157
	Total	199	1.92	.987	.070
Ελληνικό θρήσκευμα	ΑΛΒΑΝΙΑ	121	1.68	.924	.084
	ΡΩΣΙΑ, ΟΥΚΡΑΝΙΑ, ΓΕΩΡΓΙΑ, ΜΟΛΔΑΒΙΑ	36	1.36	.798	.133
	ΙΝΔΙΑ, ΠΑΚΙΣΤΑΝ	42	2.67	1.074	.166
	Total	199	1.83	1.035	.073
Δημόσιο σύστημα	ΑΛΒΑΝΙΑ	121	2.39	1.052	.096
	ΡΩΣΙΑ, ΟΥΚΡΑΝΙΑ, ΓΕΩΡΓΙΑ, ΜΟΛΔΑΒΙΑ	36	2.78	.898	.150
	ΙΝΔΙΑ, ΠΑΚΙΣΤΑΝ	41	3.20	.954	.149
	Total	198	2.63	1.053	.075
Πολιτικό σύστημα	ΑΛΒΑΝΙΑ	120	2.27	.959	.088
	ΡΩΣΙΑ, ΟΥΚΡΑΝΙΑ, ΓΕΩΡΓΙΑ, ΜΟΛΔΑΒΙΑ	35	2.51	1.011	.171
	ΙΝΔΙΑ, ΠΑΚΙΣΤΑΝ	39	2.62	.847	.136
	Total	194	2.38	.954	.069
Δικαιοσύνη – Νόμοι	ΑΛΒΑΝΙΑ	121	2.12	1.042	.095
	ΡΩΣΙΑ, ΟΥΚΡΑΝΙΑ, ΓΕΩΡΓΙΑ, ΜΟΛΔΑΒΙΑ	35	2.00	.970	.164
	ΙΝΔΙΑ, ΠΑΚΙΣΤΑΝ	42	2.64	.821	.127
	Total	198	2.21	1.009	.072
Ακρίβεια	ΑΛΒΑΝΙΑ	121	2.71	.978	.089
	ΡΩΣΙΑ, ΟΥΚΡΑΝΙΑ, ΓΕΩΡΓΙΑ, ΜΟΛΔΑΒΙΑ	36	2.81	.920	.153
	ΙΝΔΙΑ, ΠΑΚΙΣΤΑΝ	42	3.31	.749	.116
	Total	199	2.85	.950	.067

Πίνακας 29: Ανάλυση διακύμανσης ANOVA για τις απαντήσεις ανά χώρα καταγωγής των μεταναστών, που αφορούν στο βαθμό δυσκολίας σε σχέση με την υπάρχουσα κοινωνική, οικονομική και πολιτική κατάσταση και τα ελληνικά ήθη και έθιμα.

ANOVA						
		Sum of Squares	Df	Mean Square	F	Sig.
Οικονομική κρίση	Between Groups	3.763	2	1.882	2.541	.081
	Within Groups	145.111	196	.740		
	Total	148.874	198			
Ελληνικός τρόπος ζωής	Between Groups	21.421	2	10.711	13.159	<.001
	Within Groups	159.533	196	.814		
	Total	180.955	198			
Ελληνική γλώσσα	Between Groups	37.898	2	18.949	17.142	<.001
	Within Groups	216.655	196	1.105		
	Total	254.553	198			
Ήθη – Συνήθειες	Between Groups	23.953	2	11.977	13.910	<.001
	Within Groups	168.760	196	.861		
	Total	192.714	198			
Ελληνικό θρήσκευμα	Between Groups	40.122	2	20.061	22.851	<.001
	Within Groups	172.069	196	.878		
	Total	212.191	198			
Δημόσιο σύστημα	Between Groups	20.938	2	10.469	10.342	<.001
	Within Groups	197.405	195	1.012		
	Total	218.343	197			
Πολιτικό σύστημα	Between Groups	4.333	2	2.166	2.414	.092
	Within Groups	171.440	191	.898		
	Total	175.773	193			
Δικαιοσύνη – Νόμοι	Between Groups	10.487	2	5.244	5.381	.005
	Within Groups	190.023	195	.974		
	Total	200.510	197			
Ακρίβεια	Between Groups	11.283	2	5.641	6.602	.002
	Within Groups	167.491	196	.855		
	Total	178.774	198			

Στο επόμενο διάγραμμα δίνεται σχηματικά και το μέγεθος των δυσκολιών που αντιμετωπίζουν οι τρεις διαφορετικές, λόγω εθνικότητας, ομάδες.

Διάγραμμα 25: Μέσος όρος βαθμού δυσκολίας ανά χώρα καταγωγής των μεταναστών, που αφορούν στο βαθμό δυσκολίας σε σχέση με την υπάρχουσα κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή και τα ελληνικά ήθη και έθιμα.

Η οικονομική κρίση και η ακρίβεια είναι τα δύο προβλήματα που δυσκολεύουν περισσότερο τις τρεις κατηγορίες μεταναστών, ανάλογα την εθνικότητα. Από εκεί και πέρα οι Αλβανοί μετανάστες, αλλά και οι μετανάστες από την ανατολική Ευρώπη δυσκολεύονται περισσότερο με τη λειτουργία του δημόσιου και του πολιτικού συστήματος, ενώ οι ασιατικής εθνικότητας μετανάστες, με την εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας και τη λειτουργία του δημόσιου συστήματος.

Μεγαλύτερα εμπόδια στην προσαρμογή και κοινωνική ενσωμάτωσή τους (σε επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας), αντιμετωπίζουν οι μετανάστες από Ινδία και Πακιστάν σε σχέση με τους υπηκόους από την Αλβανία και την Ανατολική Ευρώπη, καθώς αντιμετωπίζουν σημαντικά μεγαλύτερες δυσκολίες α) με τον ελληνικό τρόπο ζωής β) την ελληνική γλώσσα, γ) τα ελληνικά ήθη και έθιμα, δ) το ελληνικό θρήσκευμα, ε) το δημόσιο σύστημα και γραφειοκρατία και ζ) τη λειτουργία στις ελληνικής δικαιοσύνης και νόμων. Φαίνεται λοιπόν, οι μετανάστες από τις ασιατικές χώρες, να δυσκολεύονται πολύ περισσότερο, ή να δείχνουν μικρότερη ανοχή, στην προσπάθεια για προσαρμογή και ενσωμάτωσή τους στην ελληνική κοινωνία, σε σχέση πάντα με τις υπάρχουσες κοινωνικοοικονομικές και πολιτισμικές συνθήκες που επικρατούν στη χώρα. Αυτό πιθανόν οφείλεται στα πολύ διαφορετικά ήθη και την διαφορετική κουλτούρα από την

οποία εμφορούνται οι μετανάστες από την Ασία, σε σχέση με αυτούς που προέρχονται από τη γηραιά ήπειρο. Στατιστικά σημαντική διαφοροποίηση υπάρχει σχεδόν σε όλες τις ερωτήσεις, εκτός αυτής για την οικονομική κρίση και τη λειτουργία του πολιτικού συστήματος, φαινόμενα τα οποία δείχνουν να δυσκολεύουν αρκετά όλες τις εθνικότητες των μεταναστών.

10.5 Διαφοροποιήσεις στις απόψεις μεταναστών, για το πώς αντιλαμβάνονται ότι ισχύουν στην Ελλάδα αξίες σχετικά με την ασφάλεια, την ισότητα και την κοινωνική προστασία, ανάλογα με το αν έχουν υποβάλλει ή όχι, αίτηση για την ελληνική ιθαγένεια

Στο τελευταίο ερευνητικό μας ερώτημα προσεγγίζουμε τις απόψεις των μεταναστών για το κατά πόσο ισχύουν στην Ελλάδα αξίες σχετικά με την ασφάλεια, την ισότητα και την κοινωνική προστασία, σε σχέση με το αν έχουν υποβάλλει αίτηση για ελληνική ιθαγένεια. Αναμένεται οι μετανάστες που ζουν αρκετά χρόνια στην Ελλάδα, που έχουν γνώση ελληνικών και επιθυμούν να λάβουν την ελληνική ιθαγένεια, να θεωρούν ότι τέτοιες αξίες έχουν ισχύ και δυναμική στην χώρα, της οποίας επιθυμούν την ιθαγένεια. Στους επόμενους δύο πίνακες αποτυπώνονται η συχνότητα, ο μέσος όρος και η τυπική απόκλιση των απαντήσεων των δυο αυτών ομάδων, αλλά και ο παραμετρικός έλεγχος t-τεστ που δείχνει στατιστική σημαντικότητα μεταξύ των 2 υποομάδων για την πλειοψηφία σχεδόν των ερωτήσεων.

Πίνακας 30: Συχνότητα, μέσος όρος και τυπική απόκλιση των απαντήσεων των μεταναστών, για το βαθμό ισχύος στην Ελλάδα, θέσεων και απόψεων σχετικά με την ασφάλεια, την ισότητα και την κοινωνική προστασία, ανάλογα με το να έχουν υποβάλλει αίτημα για ελληνική ιθαγένεια

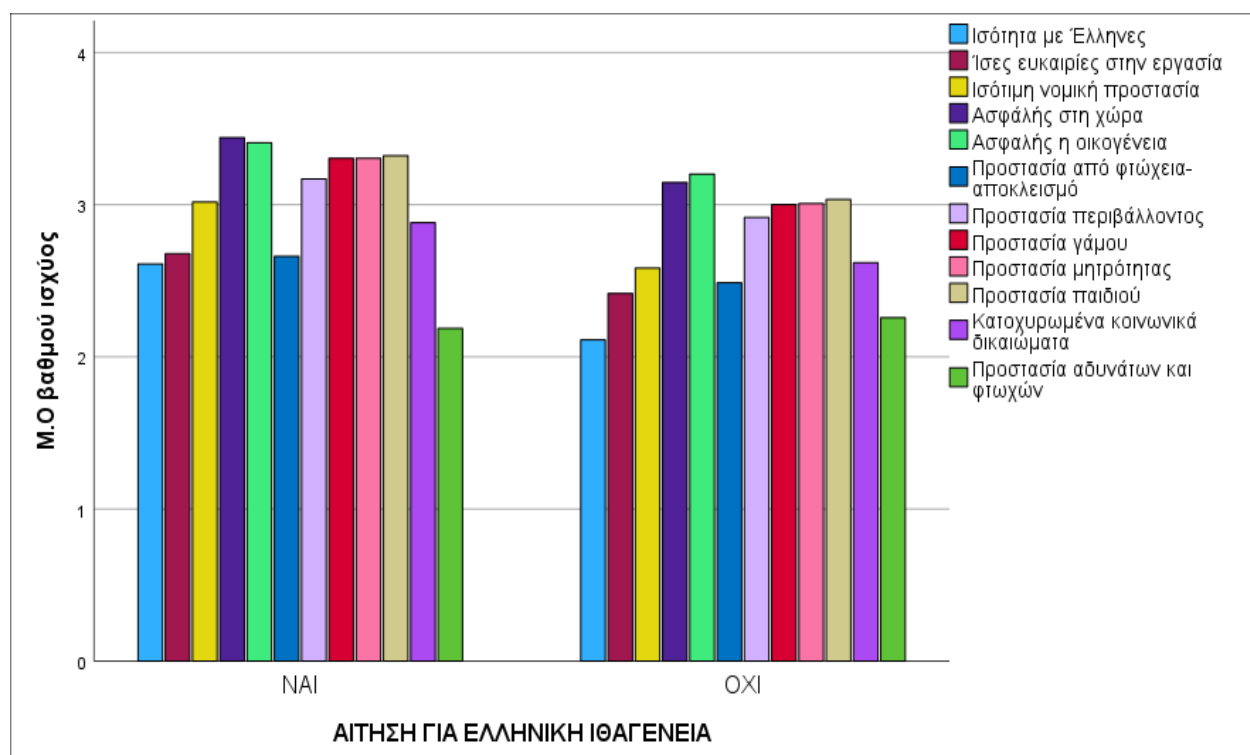
ΜΕΤΑΒΛΗΤΕΣ (Ισχύς θέσεων)	Αίτηση για ελληνική ιθαγένεια	N	M.O (Mean)	Τυπική απόκλιση (St. Deviation)
Ισότητα με Έλληνες	ΝΑΙ	59	2.61	.720
	ΟΧΙ	146	2.12	.766
Ίσες ευκαιρίες στην εργασία	ΝΑΙ	59	2.68	.880
	ΟΧΙ	145	2.41	.871
Ισότιμη νομική προστασία	ΝΑΙ	59	3.02	.881
	ΟΧΙ	146	2.60	.936
Ασφάλης στη χώρα	ΝΑΙ	59	3.44	.726
	ΟΧΙ	146	3.14	.770

Ασφαλής η οικογένεια	NAI	59	3.41	.746
	OXI	146	3.20	.844
Προστασία από φτώχεια-αποκλεισμό	NAI	59	2.66	.883
	OXI	146	2.49	.941
Προστασία περιβάλλοντος	NAI	59	3.17	.874
	OXI	146	2.91	.862
Προστασία γάμου	NAI	59	3.31	.771
	OXI	146	2.99	.826
Προστασία μητρότητας	NAI	59	3.31	.749
	OXI	145	3.01	.821
Προστασία παιδιού	NAI	59	3.32	.776
	OXI	145	3.03	.758
Κατοχυρωμένα κοινωνικά δικαιώματα	NAI	59	2.88	.873
	OXI	146	2.62	.903
Προστασία αδυνάτων και φτωχών	NAI	59	2.19	.861
	OXI	146	2.27	.889

Πίνακας 31: Παραμετρικός έλεγχος t-τεστ και ομοιογένεια των διακυμάνσεων (Lavene test) για το βαθμό ισχύος στην Ελλάδα, θέσεων και απόψεων σχετικά με την ασφάλεια, την ισότητα και την κοινωνική προστασία, ανάλογα με το αν έχουν υποβάλλει αίτηση για ελληνική ιθαγένεια ή όχι

	Levene's Test για Ομοιογένεια Διακυμάνσεων		Παραμετρικός έλεγχος t-test για την ισότητα των Μέσων Όρων				
	F	Sig.	T	Df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference
Ισότητα με Έλληνες	.481	.489	4.251	203	.000	.494	.116
			4.365	113.701	.000	.494	.113
Ίσες ευκαιρίες στην εργασία	.057	.811	1.959	202	.051	.264	.135
			1.950	106.636	.054	.264	.135
Ισότιμη νομική προστασία	6.575	.011	2.964	203	.003	.421	.142
			3.043	113.625	.003	.421	.138
Ασφάλης στη χώρα	.015	.903	2.540	203	.012	.297	.117
			2.605	113.402	.010	.297	.114

Ασφαλής η οικογένεια	.271	.603	1.652	203	.100	.208	.126
			1.741	120.658	.084	.208	.120
Προστασία από φτώχεια-αποκλεισμό	1.048	.307	1.176	203	.241	.168	.143
			1.209	113.904	.229	.168	.139
Προστασία περιβάλλοντος	.159	.690	1.936	203	.054	.259	.134
			1.925	106.053	.057	.259	.134
Προστασία γάμου	.562	.454	2.493	203	.013	.312	.125
			2.568	114.420	.012	.312	.121
Προστασία μητρότητας	.536	.465	2.412	202	.017	.298	.124
			2.507	117.294	.014	.298	.119
Προστασία παιδιού	2.850	.093	2.439	202	.016	.288	.118
			2.416	105.492	.017	.288	.119
Κατοχυρωμένα κοινωνικά δικαιώματα	1.154	.284	1.870	203	.063	.258	.138
			1.898	110.777	.060	.258	.136
Προστασία αδυνάτων και φτωχών	.748	.388	-.594	203	.553	-.081	.136
			-.602	110.584	.548	-.081	.134

Διάγραμμα 26: Μέσος όρος των απαντήσεων των μεταναστών, για το βαθμό ισχύος στην Ελλάδα, θέσεων και απόψεων σχετικά με την ασφάλεια την ισότητα και την κοινωνική προστασία, ανάλογα με το να έχουν αιτηθεί ή όχι την απόκτηση της ελληνικής ιθαγένειας

Οι μετανάστες που επιθυμούν να λάβουν την ελληνική ιθαγένεια έχοντας υποβάλει και την αντίστοιχη αίτηση, πιστεύουν ότι ισχύουν πολύ περισσότερο - σε στατιστικά σημαντικό επίπεδο – έναντι αυτών που δεν έχουν υποβάλει ανάλογο αίτημα, τα παρακάτω ζητήματα:

A) υπάρχει ισότητα με τους Έλληνες,

B) νιώθουν οι ίδιοι και οι οικογένειές τους ασφαλείς στη χώρα,

Γ) προστατεύονται ο γάμος, η μητρότητα το παιδί και οι ανάγκες του

Και επίσης, δ) ότι έχουν ίσες ευκαιρίες με όλους στην εργασία, σε οριακά, όμως, μη στατιστικά σημαντικό επίπεδο. Γενικά, όμως, οι αιτούντες ελληνικής ιθαγένειας δίνουν θετικότερες απαντήσεις, εξαιρουμένης της τελευταίας ερώτησης για το αν το κράτος προστατεύει τους αδύνατους και τους φτωχούς όπου πιστεύουν ότι αυτό ισχύει, οριακά λιγότερο.

11. ΒΑΣΙΚΑ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΠΟΙΟΤΙΚΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Αμέσως μετά την ολοκλήρωση της συλλογής των ερωτηματολογίων, σχεδιάστηκε ο τρόπος υλοποίησης των συνεντεύξεων και αφού είχε ολοκληρωθεί η επιλογή των φορέων που θα συμμετείχαν στην έρευνα. Παρόλες τις δυσχέρειες στην ολοκλήρωση των συνεντεύξεων, μπορούν να εξαχθούν αρκετά σημαντικά αποτελέσματα. Πραγματοποιήθηκαν 13 συνεντεύξεις όλες εντός του 2021 με τους εκπροσώπους των παρακάτω φορέων:

- 1) Δευτεροβάθμιο σωματείο Ελληνικό Φόρουμ Μεταναστών (δίκτυο μεταναστευτικών οργανώσεων και κοινοτήτων στην Ελλάδα) – Άντλα Σασάτη (Δ/ντρια γραφείου του Συλλόγου)
- 2) ΟΑΕΔ – Αγγελική Σουσουρογιάννη (Υπεύθυνη για θέματα μεταναστών στη Δ/νση Απασχόλησης,)
- 3) ΟΑΕΔ – Σωτηρία Νίκα (Υπεύθυνη υπηρεσίας Ειδικών Κοινωνικών Ομάδων)

- 4) Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικών Υποθέσεων – Θεοδώρα Σταθοπούλου (Προϊσταμένη τμήματος Στήριξης Ελλήνων Εργαζομένων στην Αλλοδαπή, Εργασίας Αλλοδαπών στην Ελλάδα και Ίσης Μεταχείρισης στην Εργασία)
- 5) Διαπολιτισμικό σχολείο Γκύζη Αθηνών – Ευθαλία Στασινοπούλου (Διευθύντρια)
- 6) Δήμος Αθηναίων, Κέντρο ένταξης Μεταναστών – Παναγιώτης Ψαθάς (Προϊστάμενος τμήματος Υποστήριξης και Κοινωνικής Ένταξης Μεταναστών και Προσφύγων της Δ/σης Κοινωνικής Αλληλεγγύης)
- 7) ΜΚΟ Generation 2.0 RED – Νίκος Οντουμπιτάν (Γενικός Δ/ντης)
- 8) Ανεξάρτητη Αρχή «Συνήγορος του Πολίτη» – Μαρία Βουτσίνου (Ειδικός Επιστήμονας στο τμήμα Ίσης Μεταχείρισης)
- 9) Περιφερειακή Δ/ση Α/θμιας και Β/θμιας Εκπαίδευσης Πελοποννήσου – Δημήτρης Οικονομόπουλος (Διευθυντής)
- 10) Υπουργείο Υγείας – Σταύρος Γονιδάκης (Υπάλληλος Διεύθυνσης Οργάνωσης και Λειτουργίας Νοσηλευτικών Μονάδων και Εποπτευόμενων Φορέων)
- 11) Υπουργείο Μετανάστευσης και Ασύλου – Αθανάσιος Βιντσεντζάτος (Διευθυντής Κοινωνικής ένταξης)
- 12) Α.Δ.Π.Δ.Ε & Ι - Τμήμα Αδειών Διαμονής Ν. Αργολίδας – Χαράλαμπος Πανούσης (Προϊστάμενος Τμήματος)
- 13) Νοσοκομείο Άργους – Μαρία Σαρίδη (Διοικήτρια Νοσοκομείου)

Ουσιαστικά θα μπορούσαμε να διακρίνουμε τις υπηρεσίες, παροχές και παρεμβάσεις σε τρεις κατηγορίες: 1) Αυτές που παρέχονται απευθείας από τα Υπουργεία και ουσιαστικά είναι ο σχεδιασμός και η έκδοση νομοθεσίας, αποφάσεων και εγκυκλίων, που αφορούν στους μεταναστευτικούς πληθυσμούς. 2) Οι φορείς υλοποίησης αυτών των αποφάσεων με την παροχή υπηρεσιών από φορείς του δημοσίου. 3) Οι υπηρεσίες που παρέχονται από ανεξάρτητες αρχές, Μ.Κ.Ο. και σωματεία που προσεγγίζουν περισσότερο την πλευρά του μετανάστη απέναντι στο κράτος, αλλά και στην κοινωνία γενικότερα. Οι διαφοροποιήσεις στις απαντήσεις των τριών αυτών κατηγοριών είναι εμφανείς. Οι συμμετέχοντες στην έρευνα από τα Υπουργεία Υγείας, Εργασίας και Κοινωνικών Υποθέσεων, την Περιφερειακή Δ/ση Εκπαίδευσης, αλλά και τον

ΟΑΕΔ, εξαιρούμενου του κατεξοχήν αρμόδιου υπουργείου Μετανάστευσης και Ασύλου, προσεγγίζουν τα ζητήματα και προβλήματα των μεταναστευτικών ομάδων με «ψυχρό» και γραφειοκρατικό τρόπο, με «απόσταση» από τη βιωματική αλληλεπίδραση μαζί τους και με προσήλωσή στη νομοθεσία. Αυτό δε σημαίνει πως εκλείπουν οι ευαισθησίες και οι θετικές προσωπικές απόψεις απέναντι στις δυσκολίες των μεταναστών. Όμως, αυτές στηρίζονται περισσότερο στις προσωπικές απόψεις και το χαρακτήρα του κάθε συμμετέχοντα. Επίσης, είναι χαρακτηριστική η έλλειψη της εμπειρίας από την αλληλεπίδραση με μετανάστες και η ενσυναίσθηση των πραγματικών αναγκών και προβλημάτων που αντιμετωπίζουν στην καθημερινότητά τους.

Πολύ πιο κοντά στην πραγματικότητα της καθημερινότητας των μεταναστευτικών πληθυσμών, ή τουλάχιστον όπως το εκλαμβάνουν οι ίδιοι, είναι οι εκπρόσωποι από το Υπουργείο Μετανάστευσης και Ασύλου, από το Δήμο Αθηναίων και το Κέντρο Ένταξης Μεταναστών και βέβαια την ανεξάρτητη αρχή του Συνηγόρου του Πολίτη. Επίσης, κοντά στις προσεγγίσεις των παραπάνω φορέων βρίσκονται και οι απαντήσεις από το τμήμα αδειών Διαμονής, το Διαπολιτισμικό Σχολείο και το Γενικό Νοσοκομείο, σε μία όμως λιγότερο πολύπλευρη προσέγγιση. Είναι “σοκαριστική” πολλές φορές η αποτύπωση της πραγματικότητας των φαινομένων που έχουν αντιμετωπίσει. Στις περιπτώσεις αυτές υπάρχει η εμπειρία, υπάρχει η συχνή επαφή με το μετανάστη και την οικογένειά του, η συνεργασία με άλλες αρμόδιες υπηρεσίες από διαφορετικούς φορείς και η καλύτερη γνώση των προβλημάτων που προκύπτουν στην εξυπηρέτηση και την ικανοποίηση των αιτημάτων τους. Η προσέγγιση των δυσκολιών είναι πολύ περισσότερο ολιστική και πολύπλευρη, ο χρόνος μεγαλύτερος και η πορεία δυσκολότερη. Πολλές φορές το πρόβλημα δεν είναι ένα, αλλά ενυπάρχει μέσα σε μία συστάδα συγκοινωνούντων δυσχερειών, που κάθε μία επηρεάζει ή μεγεθύνει το υπάρχον πρόβλημα, ή μπορεί να προσθέτει ετεροχρονισμένα νέα προβλήματα.

Τέλος, είναι γεγονός πως οι εκπρόσωποι από την Μ.Κ.Ο. και το Σωματείο αντιπροσωπεύουν τους ίδιους τους μετανάστες με όλες μαζί τις δυσκολίες τους. Αποτυπώνουν με ρεαλιστικό τρόπο τα προβλήματά τους, εμμένοντας ίσως και τονίζοντας περισσότερο τα πιο σημαντικά απ’ αυτά, εκφραζόμενα με όλο το συναισθηματισμό, θυμό, απόγνωση και αίσθηση αδικίας που μπορεί να τους διακατέχει. Ο συγκερασμός όλων των συνεντεύξεων και των τριών κατηγοριών αποτυπώνει την κοινωνική πραγματικότητα και την αλληλεπιδραστική λειτουργία κράτους κοινωνίας και μεταναστευτικών πληθυσμών.

Από τις συνεντεύξεις προκύπτουν οι εξής βασικές διαπιστώσεις:

1) Υπάρχει αρκετή σημαντική νομοθεσία που προασπίζει τα δικαιώματα των μεταναστευτικών πληθυσμών και τις δυνατότητες συμμετοχής τους στις κοινωνικές μεταβιβάσεις, τα κοινωνικά επιδόματα και τις κοινωνικές παροχές, τα δικαιώματά τους στην υγεία, την παιδεία και την εργασία. Ουσιαστικά η συντριπτική πλειοψηφία των κοινωνικών παροχών, όπως το κοινωνικό εισόδημα αλληλεγγύης, τα επιδόματα τοκετού και τέκνου, ή το επίδομα στέγασης/ενοικίου, παρέχονται και σε υπηκόους τρίτων χωρών, που διαθέτουν νομιμοποιητικά έγγραφα, με τις απαραίτητες προϋποθέσεις. Εξαιρέση αποτελούν μερικά επιδόματα αναπηρίας όπως το επίδομα οικονομικής ενίσχυσης ατόμων με αναπηρία όρασης ή κωφών και βαρύκοων ατόμων, που τα λαμβάνουν ορισμένες κατηγορίες μεταναστών, όπως οι πολίτες της Ε.Ε. ή αυτοί που κατέχουν άδεια διαμονής συζύγου Έλληνα. Ακόμα όμως, και για τα δικαιούμενα επιδόματα, μία προϋπόθεση που μπορεί να στερήσει από το μετανάστη, τη δυνατότητα λήψης τους, είναι η απουσία του από την Ελλάδα, άνω των έξι, ή ακόμα σε ορισμένες περιπτώσεις άνω των τεσσάρων μηνών.

2) Ανεξάρτητες αρχές, μεταναστευτικοί σύλλογοι και αντίστοιχες Μ.Κ.Ο. μπορούν να παρεμβαίνουν στις περιπτώσεις καταστρατήγησης αυτών των δικαιωμάτων. Αυτή μπορεί να συμβεί, λόγω παρερμηνειών της νομοθεσίας από τη διοίκηση και προβλημάτων στην υλοποίηση και τη δίκαιη συμμετοχή τους σε αυτά, αλλά και τυχόν άλλων προβλημάτων και διακρίσεων από κυβερνητικούς και μη φορείς, στη γενικότερη εργασιακή τους ένταξη και κοινωνική τους ενσωμάτωση.

3) Το σχεδιασμό και προγραμματισμό των παρεμβάσεων και των παροχών του κράτους, καθώς και των τυχόν υλοποιούμενων προγραμμάτων προς όφελος των διαφόρων μεταναστευτικών ομάδων, την έχουν αποκλειστικά οι κρατικοί φορείς. Οργανωμένα προγράμματα ένταξης υλοποιούνται από το Υπουργείο Μετανάστευσης και Ασύλου, κυρίως για τους δικαιούχους διεθνούς και προσωρινής προστασίας και τις οικογένειές τους, σε συνεργασία με τον Δ.Ο.Μ. (Διεθνή Οργανισμό Μετανάστευσης), όπως το πρόγραμμα HELIOS (Hellenic Integration Support for Beneficiaries of International Protection). Το προαναφερόμενο Υπουργείο, είναι και ο μοναδικός, ίσως, κεντρικός κρατικός φορέας, ο οποίος αλληλοεπιδρά με φορείς μεταναστών και μπορεί να «αφουγκραστεί», κατά κάποιον τρόπο τις ανάγκες και τα προβλήματα των μεταναστευτικών πληθυσμών

- 4) Δεν υπάρχουν οργανωμένες μελέτες, ή στατιστικά στοιχεία που να μετρούν την αποτελεσματικότητα, ή αποδοτικότητα των υλοποιούμενων από το κράτος παρεμβάσεων και παροχών. Επίσης, μόνο εκτιμήσεις υπάρχουν για το πόσο οι υλοποιούμενες παρεμβάσεις βοηθούν στη διαδικασία της κοινωνικής ενσωμάτωσης.
- 5) Δεν υπάρχουν εθνικής εμβέλειας προγράμματα για την κοινωνική ενσωμάτωση των μεταναστών. Τα περισσότερα προγράμματα είναι αποσπασματικά, υλοποιούνται κυρίως από τα λιγιστά έντεκα (11) τον αριθμό αυτήν τη στιγμή, Κέντρα Ένταξης Μεταναστών, που υπάγονται στους δήμους. Τα κέντρα αυτά υλοποιούν αρκετές δράσεις, ανάμεσα στις οποίες συμπεριλαμβάνονται προγράμματα εκμάθησης ελληνικής γλώσσας μη τυπικής εκπαίδευσης, συμβουλευτική υποστήριξη για εργασιακή ένταξη, υποστήριξη για πρόσβαση σε ηλεκτρονικές υπηρεσίες κλπ.
- 6) Δεν υπάρχει διασύνδεση του κατεξοχόν υπεύθυνου Υπουργείου για την κοινωνική ενσωμάτωση των μεταναστών, του Υπουργείου Μετανάστευσης και Ασύλου, με τα υπόλοιπα υπουργεία για την υλοποίηση προγραμμάτων εθνικής εμβέλειας. Παραδείγματος χάρη, είναι δύσκολο να υλοποιηθούν προγράμματα εκπαίδευσης ή εργασιακής ένταξης στον αγροτικό τομέα, αφού θα χρειαζόταν η δικτύωση και συνεργασία, εκτός των άλλων, και με το Υπουργείο Αγροτικής Ανάπτυξης. Γενικότερα, οι κατακερματισμένες αρμοδιότητες δημόσιας πολιτικής δυσχεραίνουν τις προσπάθειες για ολοκληρωμένα προγράμματα κοινωνικής ενσωμάτωσης για ειδικές κοινωνικές ομάδες, όπως αυτές των μεταναστών.
- 7) Σύμφωνα με τις εκτιμήσεις των συμμετεχόντων στις συνεντεύξεις, η πλειοψηφία των δικαιούχων μεταναστών κάνει χρήση των παρεχόμενων υπηρεσιών. Γνωρίζουν οι περισσότεροι πως να διεκδικήσουν τα δικαιώματά τους, παρόλο που υπάρχουν και κάποιες ελλείψεις στην ενημέρωση και στην πρόσβαση, είτε στο φυσικό, είτε στο ηλεκτρονικό περιβάλλον, κυρίως για αυτούς που ζουν σε απομακρυσμένες, από τα αστικά κέντρα, περιοχές.
- 8) Δεν φαίνεται να υπάρχουν σημαντικές διαφοροποιήσεις στις υπηρεσίες και παροχές που δίνονται στους μεταναστευτικούς πληθυσμούς με νομιμοποιητικά έγγραφα, σε σχέση με τους Έλληνες πολίτες και πολίτες της Ε.Ε. Περισσότερες διαφοροποιήσεις υπάρχουν σε θέματα αποκλεισμών ατόμων με μεταναστευτικό υπόβαθρο, από την εργασιακή ένταξη σε φορείς του δημόσιου τομέα, ακόμα και με προγράμματα εποχικής δραστηριότητας, ή συμβάσεων ορισμένου χρόνου.

9) Οι δυσκολίες που τυχόν αναφέρονται ως παράγοντες που θέτουν σε κίνδυνο κοινωνικού αποκλεισμού τους μεταναστευτικούς πληθυσμούς, είναι οι καθυστερήσεις και τα προβλήματα στην έκδοση και ανανέωση αδειών διαμονής, ζητήματα εκπαίδευσης και ελληνομάθειας, οι διαφορετικές προσεγγίσεις από υπηρεσία σε υπηρεσία των παροχών για τους μεταναστευτικούς πληθυσμούς, η έλλειψη υπηρεσιών διασύνδεσης των προσόντων των μεταναστών με την αγορά εργασίας και τέλος τα προβλήματα πρόσβασης στις ηλεκτρονικές υπηρεσίες και λόγω έλλειψης γνώσεων Η/Υ. Ακόμα, οι συχνές μετακινήσεις των οικογενειών των μεταναστών, αποτελούν πρόβλημα και δυσκολεύουν την προσαρμογή στο σχολείο και τη γειτονιά, των μαθητών με μεταναστευτικό υπόβαθρο. Επίσης, η περίπλοκη νομοθεσία, οι πολλές τροποποιήσεις της και η ερμηνεία των προϋποθέσεων για τις παροχές ανά περίπτωση κατηγορίας μετανάστη, μπορεί να δημιουργήσει προβλήματα και σύγχυση στην ομαλή και έγκαιρη απόδοση της παροχής. Ακόμα, η απαίτηση αρκετών δικαιολογητικών, η όχι καλή γνώση των ελληνικών, η απροθυμία πολλών δημόσιων υπαλλήλων για εξυπηρέτηση των διαφόρων μεταναστευτικών ομάδων, ειδικά αυτών που δεν μιλούν καλά ελληνικά, δυσχεραίνουν την πρόσβαση στις δικαιούμενες κοινωνικές παροχές και διευκολύνσεις. Τέλος, η αδυναμία, ή μη επιθυμία προσαρμογής και ενσωμάτωσης εκ μέρους των ίδιων των μεταναστών στην ελληνική κοινωνία, μπορεί να δημιουργήσει ανυπέρβλητα προβλήματα στην εργασιακή ένταξη και την ομαλή κοινωνική τους ενσωμάτωση.

10) Οι μη κυβερνητικοί φορείς αναφέρονται συχνά στο ζήτημα του θεσμικού ρατσισμού στο δημόσιο τομέα, επιβεβαιώνουν την όχι τόσο καλή συμπεριφορά των δημόσιων υπαλλήλων απέναντι στους μεταναστευτικούς πληθυσμούς και την ύπαρξη φυλετικών διακρίσεων στην επιλογή υπαλλήλων σε θέσεις εργασίας στον ιδιωτικό τομέα. Επίσης, επιβεβαιώνουν την ύπαρξη προκαταλήψεων και διακρίσεων, από την πλευρά των εργοδοτών, σε βάρος των μεταναστών, καθώς και καταγγελίες για διακρίσεις στα μέσα μαζικής μεταφοράς, χρήση επιλεκτικής αστυνομικής βίας κλπ. Τέλος, διαπιστώνεται από ορισμένους φορείς, το μέγεθος των δυσκολιών, όσον αφορά στην απόκτηση της ελληνικής ιθαγένειας που με βάση την τωρινή νομοθεσία έχει καταστεί ακόμα δυσκολότερη.

11) Παρατηρούνται επίσης, πολλά προβλήματα στη σωστή ενημέρωση των μεταναστών ως προς τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις, κυρίως λόγω προβλημάτων γλώσσας, γνώσης του τρόπου λειτουργίας των θεσμών και των υπηρεσιών του ελληνικού δημόσιου συστήματος. Επίσης, παρατηρείται και έλλειμμα εμπιστοσύνης προς τους μεταναστευτικούς συλλόγους και φορείς, αλλά και τις Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις (Μ.Κ.Ο.), καθώς οι μεταναστευτικές ομάδες θεωρούν πως οι παραπάνω φορείς, δεν προωθούν επαρκώς τα συμφέροντά τους.

12) Η εργασιακή ένταξη, σύμφωνα με τους συμμετέχοντες στην ποιοτική έρευνα, αποτελεί το σημαντικότερο βήμα στην προσπάθεια της κοινωνικής ενσωμάτωσής των μεταναστών. Τα υψηλά επίπεδα ανεργίας, η πυκνή γραφειοκρατία και οι συχνές αλλαγές στους νόμους για την απασχόληση και την αυτοαπασχόληση, καθώς και η γενικότερη οικονομική αβεβαιότητα, προκαλούν τις σοβαρότερες δυσκολίες στα εργασιακά ζητήματα για τις μεταναστευτικές ομάδες.

13) Λογική τέλος, κρίνεται από τους συμμετέχοντες στις συνεντεύξεις, η άποψη των μεταναστών πως δεν νιώθουν ισότιμοι με τους Έλληνες και πως το κράτος δεν παρέχει επαρκή προστασία στους αδύνατους και φτωχούς. Μία τέτοια απάντηση θεωρείται αναμενόμενη, καθώς οι μετανάστες – κατά την άποψή τους - πάντα δίνουν βαρύτητα στις τυχόν διακρίσεις που βιώνουν και τις προκαταλήψεις που υπάρχουν συνήθως, για αυτούς, στο κράτος υποδοχής. Επίσης, το ιδιαίτερο κοινωνικό κράτος της Ελλάδας που δεν παρέχει οργανωμένα και ισχυρά προστατευτικά πλαίσια για τις ευάλωτες κοινωνικές ομάδες και η υψηλή ανεργία, δίνουν την αίσθηση, αλλά και τη βεβαιότητα πολλές φορές, ότι δεν μπορεί να προστατεύσει επαρκώς αυτές τις ομάδες, από τη φτώχεια και τον κοινωνικό αποκλεισμό.

12. ΤΕΛΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ ΕΡΕΥΝΑΣ ΚΑΙ ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

Η παρούσα ερευνητική εργασία επιχειρεί να προσεγγίσει την ιδιαίτερα «εύθραυστη» έννοια της κοινωνικής ιδιότητας του πολίτη, όπως αυτή αποτυπώνεται πρακτικά, στους μετανάστες στην Ελλάδα. Η δίπολη συνδυαστική έρευνά μας, προσεγγίζει τη βιωμένη εμπειρία ενός δείγματος μεταναστών σε ένα περιορισμένο γεωγραφικό πλαίσιο της Ελλάδας και συγκεκριμένα σε τρεις νομούς της Πελοποννήσου. Παράλληλα, διερευνά μέσω των συνεντεύξεων, τις γνώσεις, απόψεις και εκτιμήσεις ανθρώπων από πολύ διαφορετικά εργασιακά και θεσμικά πλαίσια, σχετικά με ζητήματα που απασχολούν τους μεταναστευτικούς πληθυσμούς στην Ελλάδα. Η κοινωνική ιδιότητα του πολίτη, πολυσχιδής και πολυεπίπεδη στην ερμηνεία με διαφορετική προσέγγιση από εποχή σε εποχή και από κοινωνία σε κοινωνία, είναι σαφές πως δεν μπορεί να ειπωθεί με σιγουριά, πότε και σε ποιο βαθμό, είναι κατοχυρωμένη στους πληθυσμούς μίας κοινωνίας. Με βάση τα δεδομένα της ποσοτικής έρευνάς μας, αλλά και τις ενδιαφέρουσες προτάσεις που αναδύθηκαν μέσω της ποιοτικής έρευνας μπορούν να εξαχθούν τα εξής:

- Η οικονομική συνιστώσα της ζωής και προσαρμογής στην Ελλάδα που αφορά κυρίως στα εργασιακά ζητήματα (εύρεση εργασίας, αυτοαπασχόληση, ευκολία απόλυσης κλπ), αλλά και καταστάσεις που συνδέονται με την ακρίβεια και τις οικονομικές υποχρεώσεις, προκαλούν τις μεγαλύτερες δυσχέρειες στους μετανάστες του δείγματός μας. Δεν είναι τυχαίο που η επιστημονική βιβλιογραφία επικεντρώνεται στα ζητήματα της πρόσβασης στην αγορά εργασίας, των οικονομικών απολαβών, αλλά και των συνθηκών εργασίας για τους μεταναστευτικούς πληθυσμούς. Τα επιστημονικά δεδομένα δείχνουν πως οι πληθυσμοί υπηκόων τρίτων χωρών, στη συντριπτική πλειοψηφία των ευρωπαϊκών κρατών, αντιμετωπίζουν μεγαλύτερα εμπόδια στην εργασιακή τους ένταξη και στην κοινωνική τους ενσωμάτωση, σε σχέση και με τους γηγενείς, αλλά και τους πολίτες της Ε.Ε. και βρίσκονται σε δυσχερέστερη θέση ως προς τους κινδύνους της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού.

- Οι συνέπειες της κοινωνικοοικονομικής κρίσης φαίνεται και από την έρευνά μας ότι έχουν επηρεάσει ιδιαίτερα αρνητικά το μεταναστευτικό πληθυσμό. Κατά τη διάρκεια της κοινωνικοοικονομικής κρίσης, οι συνέπειες στην αγορά εργασίας ήταν δυσμενέστερες μεταξύ των εργαζόμενων μεταναστών, από ό,τι μεταξύ των γηγενών πολιτών. Το παραπάνω γεγονός σε συνδυασμό με την επέκταση των ευέλικτων μορφών απασχόλησης, τα αυξημένα φαινόμενα αδήλωτης εργασίας, υποβάθμισαν σε σημαντικό βαθμό την οικονομική και κοινωνική ζωή των μεταναστευτικών πληθυσμών.

- Ταυτόσημες με την έρευνά μας αποτελούν και οι βιβλιογραφικές διαπιστώσεις ότι παρά τις σημαντικές μεταξύ τους διαφοροποιήσεις, κάποιοι βασικοί παράγοντες που αφορούν στην ένταξη και εξέλιξη στην αγορά εργασίας, και τον αυξημένο κίνδυνο οικονομικού αποκλεισμού, διατρέχουν με οριζόντιο τρόπο, όλες τις μεταναστευτικές ομάδες. Ζητήματα όπως η ένταξη στην αγορά εργασίας, οι περιορισμένες ευκαιρίες στην απασχόληση, ο κίνδυνος απόλυσης, είναι προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι μετανάστες ανεξάρτητα της διάρκειας διαμονής τους στη χώρα ή του επιπέδου εκπαίδευσης.

- Στην έρευνά μας δεν διαπιστώθηκαν στατιστικά σημαντικές διαφορές ως προς το φύλο και το μορφωτικό επίπεδο σε σχέση με τις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν στα εργασιακά ζητήματα. Σε γενικές γραμμές, οι άνδρες σε σχέση με τις γυναίκες και οι μετανάστες με υψηλότερο μορφωτικό επίπεδο, σε σχέση με αυτούς με κατώτερο μορφωτικό επίπεδο, αναφέρουν μικρότερο βαθμό προβλημάτων, όχι όμως σε στατιστικά σημαντικό βαθμό. Η διεθνής βιβλιογραφία δείχνει πως οι γυναίκες αντιμετωπίζουν πολύ σοβαρότερα προβλήματα.

- Από την έρευνά μας, φαίνεται να προκύπτουν μικρότερες δυσκολίες για τους μετανάστες – σε σχέση με τα εργασιακά ζητήματα - σχετικά με την κοινωνική πλευρά της ενσωμάτωσής τους, τη διεκπεραίωση των καθημερινών τους αναγκών και τις κοινωνικές σχέσεις τους. Επίσης, δεν αντιμετωπίζουν ιδιαίτερα προβλήματα στις συναλλαγές τους με τις τράπεζες, στην εύρεση κατοικίας και στις κοινωνικές σχέσεις με τους Έλληνες. Αυτά τα στοιχεία είναι ενθαρρυντικά για την ελληνική πραγματικότητα, σε σχέση με επιστημονικά δεδομένα, όσον αφορά σε ζητήματα ξενοφοβίας και ρατσισμού και προβλημάτων στέγασης που παρατηρούνται σε πολλές χώρες της Ευρώπης. Επίσης, οι μετανάστες του δείγματός μας, δεν αντιμετωπίζουν ιδιαίτερα προβλήματα σε θέματα παροχών υγείας και εκπαίδευσης των παιδιών τους.

- Αντίθετα, μεγαλύτερες δυσκολίες αντιμετωπίζουν οι μετανάστες του δείγματός μας στα ζητήματα σχετικά με την ενημέρωσή τους για τα δικαιώματά τους, στην επικοινωνία με τα μεταναστευτικά δίκτυα και οργανώσεις, στις συναλλαγές και επικοινωνία με τις Δημόσιες Υπηρεσίες, στις δυνατότητες εκπαίδευσης και κατάρτισης των ιδίων και στη δυνατότητα συχνής μετακίνησης στην πατρίδα τους. Το έλλειμμα ενημέρωσης και επικοινωνίας με τους μεταναστευτικούς συλλόγους και τις Μ.Κ.Ο. σε συνδυασμό με τον ασαφή ρόλο τους και την ελλιπή υποστήριξη από το ελληνικό κράτος, προσεγγίζονται στην επιστημονική βιβλιογραφία και εντοπίζονται και στην παρούσα έρευνα. Επίσης, δεν ενισχύεται η ενδοεργασιακή εκπαίδευση και δεν παρέχονται ευκαιρίες κατάρτισης των εργαζόμενων μεταναστών, προκειμένου να πετύχουν ευκολότερα την εργασιακή κινητικότητα και κοινωνικοοικονομική τους άνοδο.

- Από την έρευνά μας, φαίνεται να διαφοροποιείται ο βαθμός δυσκολίας στην κοινωνική ενσωμάτωση των μεταναστών, ανάλογα το καθεστώς παραμονής του. Για τα περισσότερα από τα ζητήματα που αφορούν στα θέματα υγείας, εκπαίδευσης, καθημερινότητας, επικοινωνίας και ενημέρωσης, υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφοροποίηση στις απαντήσεις των μεταναστών, ανάλογα τον τύπο άδειας διαμονής που κατέχει ή έχει αιτηθεί. Σε σαφώς δυσμενέστερη θέση βρίσκονται οι αιτούντες άδειας για εξαιρετικούς λόγους και τα μέλη οικογένειας υπηκόων τρίτων χωρών. Η κατηγορία των αιτούντων άδειας διαμονής για εξαιρετικούς λόγους, αντιμετωπίζει πολύ μεγάλες δυσκολίες στην κοινωνική τους ενσωμάτωση, καθώς η έλλειψη της άδειας διαμονής, όπως διαπιστώνει και η βιβλιογραφία, τους δημιουργεί συνεχή εμπόδια προκειμένου να ολοκληρώσουν την οικογενειακή επανένωση και να πετύχουν συνθήκες καλής και ασφαλούς διαβίωσης. Ιστορικά αυτοί οι μεταναστευτικοί πληθυσμοί, συνεχίζουν να παραμένουν και να

δραστηριοποιούνται στην ελληνική επικράτεια, παρόλο που δεν κατέχουν τα απαραίτητα νομιμοποιητικά έγγραφα, στοιχείο που δείχνει τις ελλείψεις στον έλεγχο και την αξιολόγηση των διαδικασιών που σχετίζονται με την ελληνική εργασιακή, ασφαλιστική και γενικότερα κοινωνική πολιτική. Αντίθετα τα λιγότερα προβλήματα σε στατιστικά σημαντικό βαθμό, αντιμετωπίζουν οι κάτοχοι αδειών διαμονής 2^{ης} γενιάς και οι κάτοχοι ή αιτούντες άδεια διαμονής επί μακρόν διαμένοντες, άδεια που τους παραχωρεί το δικαίωμα εργασίας στην Ε.Ε.

- Πολλές έρευνες διαπιστώνουν σημαντικά προβλήματα συνθηκών εργασίας, αλλά και προβλήματα κοινωνικής απομόνωσης και ψυχολογικής επιβάρυνσης των γυναικών εργαζομένων στην οικιακή παροχή υπηρεσιών, που αποτελούν και μία ελληνική πραγματικότητα. Επίσης, ανάλογα σοβαρά προβλήματα αντιμετωπίζουν και οι εργαζόμενοι στον αγροτικό τομέα. Στην παρούσα έρευνα οι δύο αυτές κατηγορίες εργαζομένων φαίνεται να αντιμετωπίζουν σοβαρά προβλήματα, κυρίως στα ζητήματα που αφορούν στην εκμάθηση της γλώσσας, την οικογενειακή επανένωση, την ενημέρωση για τα δικαιώματά τους, καθώς και ζητήματα υγείας και εκπαίδευσης. Επίσης, σοβαρά προβλήματα αντιμετωπίζουν και οι εργάτες και οικοδόμοι του δείγματός μας, καθώς και αυτοί που δηλώνουν άνεργοι.

- Γενικότερα, οι μετανάστες από την Αλβανία αλλά και την ευρωπαϊκή ήπειρο (Ουκρανία, Μολδαβία, Γεωργία και Ρωσία) αντιμετωπίζουν σαφέστατα λιγότερες δυσκολίες στην κοινωνική και πολιτισμική τους προσαρμογή, σε σχέση με τους μετανάστες από την Ασία (Ινδία και Πακιστάν), οι οποίοι έχουν λιγότερα κοινά με τον ελληνικό πολιτισμό. Η εγγύτητα, η πολύχρονη παρουσία των Αλβανών μεταναστών στην ελληνική επικράτεια, η ιδιαιτερότητα της σχέσης με τον ελληνικό πληθυσμό, η θρησκευτική διασύνδεση με τους άλλους μεταναστευτικούς πληθυσμούς της Ανατολικής Ευρώπης, συντελούν πιθανόν στην ομαλότερη κοινωνική ενσωμάτωση των μεταναστών από την ευρωπαϊκή ήπειρο.

- Μεγαλύτερα εμπόδια στην προσαρμογή και κοινωνική ενσωμάτωσή τους (σε επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας) αντιμετωπίζουν οι μετανάστες από Ινδία και Πακιστάν σε σχέση με τους υπηκόους από την Αλβανία και την Ανατολική Ευρώπη, σχετικά με: α) τον ελληνικό τρόπο ζωής β) την ελληνική γλώσσα, γ) τα ελληνικά ήθη και έθιμα, δ) το ελληνικό θρήσκευμα, ε) το δημόσιο σύστημα και γραφειοκρατία και ζ) τη λειτουργία της ελληνικής δικαιοσύνης και νόμων.

- Δυσμενέστερες είναι οι απόψεις των μεταναστών από την Ινδία και τον Πακιστάν, σε σχέση με αυτούς που προέρχονται από την Αλβανία και την Ανατολική Ευρώπη, όσον αφορά στη συμπεριφορά απέναντί τους, των διαφόρων κοινωνικών και συντεχνιακών ομάδων. Στατιστικά σημαντική διαφοροποίηση υπάρχει μόνο για τέσσερις ομάδες, τους δημόσιους υπαλλήλους, τους συνάδελφους – γείτονες, τους εκπροσώπους ΜΜΕ και τους εργοδότες. Όμως, οι μετανάστες από Ινδία και Πακιστάν, αξιολογούν χειρότερη τη συμπεριφορά, όλων των κοινωνικών και συντεχνιακών ομάδων, απέναντί τους, εξαιρουμένων των εκπαιδευτικών και του ιατρικού και νοσηλευτικού προσωπικού.

- Στην έρευνα μας οι απόψεις για τη στάση των εργοδοτών ποικίλλουν με το γενικό πρόσημο να μην είναι ιδιαίτερα αρνητικό, αλλά να διαφοροποιούνται σε στατιστικά σημαντικό επίπεδο οι απόψεις των μεταναστών Αλβανικής καταγωγής, σε σχέση με αυτές των Ινδών και Πακιστανών, που είναι σαφώς χειρότερες. Επίσης, στις συνεντεύξεις αναφέρθηκαν αρκετά παραδείγματα διακριτών και στερεοτυπικών συμπεριφορών σε βάρος εργαζόμενων μεταναστών. Σχετικά με τη στάση των εργοδοτών, αυτή, σύμφωνα με τη βιβλιογραφική έρευνα, είναι ουσιαστικής σημασίας, καθώς σύμφωνα με έρευνες σε διάφορες χώρες της Ευρώπης, Αμερικής και Αυστραλίας, οι εργοδότες τείνουν να επιλέγουν εργαζόμενους που ομοιάζουν περισσότερο στους ίδιους και αποκλείουν εργαζόμενους από μη λευκές φυλές.

- Η επιφυλακτικότητα των μεταναστών απέναντι στους εκπροσώπους των μέσων μαζικής επικοινωνίας αποτυπώνεται και στην έρευνά μας, κρίνοντας η πλειοψηφία, τη στάση απέναντι τους, ως μέτρια ή κακή. Σε πολλές κοινωνίες τα μέσα μαζικής ενημέρωσης χρησιμοποιούνται ως πηγή νομιμοποίησης στερεότυπων και προκαταλήψεων σε βάρος μεταναστευτικών πληθυσμών. Όσο οι πολίτες δεν έχουν άμεσες προσωπικές εμπειρίες με μειονότητες ή μετανάστες, διαμορφώνουν νοητικά μοντέλα και στερεότυπα που λαμβάνονται από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης. Στην Ελλάδα τα μέσα αυτά, έχουν πολλές φορές λειτουργήσει με στερεοτυπικό ρόλο, αναφέροντας συχνά ως δράστες παραβατικών συμπεριφορών αλλοδαπούς, ή άτομα που μιλούσαν «σπασμένα ελληνικά» ή χρησιμοποιώντας πολύ συχνά τον όρο «λαθρομετανάστης».

- Οι μετανάστες του δείγματός μας δεν έχουν θετική άποψη για τους δημόσιους υπαλλήλους με την πλειοψηφία αυτών να κρίνουν τη στάση των δημοσίων υπαλλήλων απέναντι τους, μέτρια ή κακή. Επίσης το δημόσιο σύστημα και η γραφειοκρατική του δομή προκαλούν σοβαρά προβλήματα στη ζωή και την προσαρμογή των μεταναστών στη χώρα μας. Από τη

βιβλιογραφία και τις συνεντεύξεις, αναδύεται συχνά η έννοια του θεσμικού ρατσισμού απέναντι στους μετανάστες. Οι νόμοι υπάρχουν, αλλά οι διοικητικές και γραφειοκρατικές διαδικασίες στην Ελλάδα, αγκυλώνονται συχνά στο «σκληρό γράμμα» του νόμου, αναμένοντας συνήθως τις ερμηνευτικές εγκυκλίους, που όταν αυτές εκδίδονται, μπορούν να βοηθήσουν περισσότερο στη ρεαλιστική εκπλήρωση του κοινωνικού δικαιώματος.

- Επίσης, δεν υπάρχει επαρκής εκπαίδευση διαπολιτισμικού τύπου στους δημόσιους υπαλλήλους, τουλάχιστον σε αυτούς που υπηρετούν σε υπηρεσίες εξυπηρέτησης τους. Από την εμπειρία του συγγραφέα, ο οποίος έχει υπηρετήσει για σειρά ετών σε υπηρεσίες διεύθυνσης αλλοδαπών και τμημάτων αδειών διαμονής, αλλά και την τωρινή αλληλεπίδραση με τα τρία τμήματα για την υλοποίηση της διατριβής, διαπιστώθηκε το έλλειμα ενέργειας και ενδιαφέροντος για αρκετούς από τους υπαλλήλους, ή προϊσταμένους των εν λόγω τμημάτων. Επίσης, η υποστελέχωση αυτών των υπηρεσιών και ο αυξημένος όγκος μεταναστών που τους επισκέπτεται, οι δυσκολίες πολλές φορές συνεννόησης, λόγω μη καλής γνώσης – από πλευράς μεταναστών - της ελληνικής γλώσσας και το έλλειμα κατάρτισης και εκπαίδευσης των αρμόδιων υπαλλήλων, δυσχεραίνουν την όλη διαδικασία και επιβαρύνουν το κλίμα στην αλληλεπίδραση υπαλλήλου μετανάστη. Παρόμοια προβλήματα εμφανίζονται και σε αρκετές δημόσιες υπηρεσίες, όπου πολλοί υπάλληλοι δείχνουν να προσπαθούν να αποφεύγουν την εξυπηρέτηση υπηκόων τρίτων χωρών, μεταθέτοντας την αρμοδιότητα εξυπηρέτησης σε άλλο φορέα, ή δείχνοντας έλλειψη υπομονής στην εξυπηρέτηση του. Χαρακτηριστικό είναι το γεγονός πως η επικοινωνία του υπαλλήλου με τον υπήκοο τρίτης χώρας, γίνεται ακριβώς όπως με τον Έλληνα πολίτη, με αποτέλεσμα την ελλειμματική κατανόηση εκ μέρους του μετανάστη των ζητούμενων χαρτιών, των δυσκολιών ή των προϋποθέσεων για την ικανοποίηση του αιτήματός του.

- Επίσης, το υψηλό κόστος για την αίτηση έκδοσης άδειας διαμονής, η σύγχυση που υπάρχει σχετικά με τις πολλές και διαφορετικές άδειες διαμονής και οι προϋποθέσεις που απαιτούνται για την απόκτησή τους, οι καθυστερήσεις στις διοικητικές διαδικασίες, η κακή επικοινωνία με τους δημόσιους υπαλλήλους, είναι στοιχεία που συμβάλλουν στο να δημιουργούνται συχνά μεγάλοι θύλακες μεταναστών χωρίς νομιμοποιητικά έγγραφα.

- Τα γραφειοκρατικά προβλήματα της ελληνικής πρακτικής σε σχέση με τα ζητήματα που αφορούν στους μετανάστες, επεκτείνονται και στα θέματα της πολιτογράφησης. Ένα σοβαρό ζήτημα που αναδύθηκε από τις συνεντεύξεις, αλλά επιβεβαιώνεται και από την ελληνική

νομοθεσία και εμπειρία, είναι οι αυστηρές προϋποθέσεις απόδοσης της ελληνικής ιθαγένειας. Η δυσκολία πρόσβασης στην ελληνική ιθαγένεια με απαιτητικές γραπτές εξετάσεις, συνέντευξη, αρκετά δικαιολογητικά και υψηλού κόστους παράβολα, συνδέεται και με μεγαλύτερες δυσκολίες κοινωνικής ενσωμάτωσης για τους μεταναστευτικούς πληθυσμούς.

- Οι παρεμβάσεις που υλοποιούνται από τους κρατικούς φορείς φαίνονται σαν να ακολουθούν τις εξελίξεις, καθώς δείχνουν να επικεντρώνονται κάθε φορά στην αντιμετώπιση των επίκαιρων ζητημάτων και επείγουσων αναγκών. Παραδείγματος χάρη, την εποχή διεξαγωγής των συνεντεύξεων, επίκαιρο ζήτημα αποτελούσε η προσαρμογή προσφυγικών εισροών στον ελλαδικό χώρο και συνεπώς τμήματα διευθύνσεων υπουργείων, επικεντρώνονταν στη σύνταξη εγκυκλίων και οδηγιών που αφορούσαν σε αυτούς του πληθυσμούς.

- Οι μετανάστες του δείγματος μας θεωρούν πως δεν αντιμετωπίζονται ισότιμα με τους Έλληνες, δεν έχουν ίσες ευκαιρίες στην εργασία, ενώ επίσης, δεν παρέχεται από το κράτος επαρκής προστασία στους αδύνατους και τους φτωχούς και ενάντια στη φτώχεια και τον κοινωνικό αποκλεισμό. Πολλές πολυθεματικές έρευνες (ΔΙΑΝΕΟΣΙΣ, MIPEX) επισημαίνουν προβλήματα σχετικά με στερεότυπα και προκαταλήψεις, αλλά και ρατσιστικές προσεγγίσεις σχετικά με την παρουσία μεταναστευτικών πληθυσμών στη χώρα μας. Ακόμα και αυτόνομες έρευνες στην ελληνική επικράτεια, διαπιστώνουν τη διαφορετική αντιμετώπιση που λαμβάνουν αλλοδαποί εργαζόμενοι και πολίτες που διαβιούν στη χώρα μας. Η MIPEX χαρακτηρίζει ως «ισότητα στα χαρτιά» το θέμα της κοινωνικής ενσωμάτωσης των μεταναστών στη χώρα μας, συμπεριλαμβάνοντας και τη διαπίστωση ότι το ελληνικό κοινό, βλέπει τους μετανάστες ως «ξένους» και όχι ως ισότιμους πολίτες.

- Παρόλα αυτά το ποσοστό του δείγματος μας που επιθυμεί την απόκτηση της ελληνικής ιθαγένειας δείχνει θετικότερη προσέγγιση στα ζητήματα ισότητας, ασφάλειας, κοινωνικής προστασίας και κατοχύρωσης των κοινωνικών δικαιωμάτων. Μάλιστα στα περισσότερα απ' αυτά τα ζητήματα, υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφοροποίηση στις απαντήσεις τους σε σχέση με αυτούς που δεν έχουν υποβάλλει αίτηση για την απόκτηση της ελληνικής ιθαγένειας.

- Η πολιτική διάσταση των δικαιωμάτων, είναι ουσιαστικά ανύπαρκτη, καθώς οι μη έχοντες ελληνική υπηκοότητα, δεν διαθέτουν δικαίωμα ψήφου, ούτε στις τοπικές εκλογές, κάτι που δεν ισχύει σε πολλές άλλες ευρωπαϊκές χώρες. Σύμφωνα με κάποιες απόψεις από τις συνεντεύξεις,

αλλά και με τα δεδομένα της σύγχρονης βιβλιογραφίας, το δικαίωμα ψήφου σε τοπικές εκλογές, θα ισχυροποιούσε τη θέση των μεταναστών στις πολιτικές αποφάσεις.

- Στις χώρες της Ευρώπης όπως και στην Ελλάδα, έχουν δημιουργηθεί οι προϋποθέσεις κατοχύρωσης των κοινωνικών δικαιωμάτων, αλλά στην πράξη εν τέλει, καθίσταται ανέφικτη η διαδικασία διασφάλισης τους και πλήρους πρόσβασης σε αυτά, για πολλές κοινωνικές ομάδες. Οι ιδιαιτερότητες κάθε κράτους, η εν γένει πολιτική που ακολουθείται, η ιστορία, οι παραδόσεις και η κουλτούρα κάθε κοινωνίας, οι στερεοτυπικές και οι διαμορφωμένες στο χρόνο αντιλήψεις, ακόμα και οι επίκαιρες κοινωνικές και οικονομικές συγκυρίες, διαμορφώνουν το θετικό ή όχι κλίμα απόδοσης της κοινωνικής ιδιότητας του πολίτη στον άνθρωπο. Για το μετανάστη οι προϋποθέσεις διευρύνονται, λαμβάνοντας υπόψη και το ιδιαίτερο και μεταβαλλόμενο υπόβαθρο του. Συνοψίζοντας, θα λέγαμε πως η λειτουργία του δημόσιου συστήματος και η γραφειοκρατία, τα φαινόμενα ξеноφοβίας και στερεοτυπικών αντιλήψεων του γηγενούς πληθυσμού, απέναντι στη μετανάστευση, καθώς και οι ιδιαίτερες οικονομικές, πολιτικές και κοινωνικές συνθήκες που επικρατούν στην Ελλάδα, δημιουργούν τους μεγαλύτερους κινδύνους κοινωνικού αποκλεισμού για τους μεταναστευτικούς πληθυσμούς.

Στο τι περισσότερο πρακτικά μπορεί να γίνει σχετικά με την υποστήριξη της κοινωνικής ενσωμάτωσης των μεταναστών στον ελλαδικό χώρο, προτείνονται μέσα από τις συνεντεύξεις και την εμπειρία του ερευνητή, τα εξής:

- Οργανωμένο σύστημα για τους αλλοδαπούς εκμάθησης της ελληνικής γλώσσας και αύξηση των μεταφραστικών υπηρεσιών.
- Παροχή έντυπου υλικού μεταφρασμένων στη μητρική τους γλώσσα.
- Απλούστευση και επιτάχυνση διοικητικών διαδικασιών.
- Διασύνδεση των κέντρων υποδοχής μεταναστών με την αγροτική οικονομία.
- Διασύνδεση των κέντρων ένταξης μεταναστών με την πραγματική αγορά εργασίας.
- Ενοποίηση του ηλεκτρονικού συστήματος εξυπηρέτησης των μεταναστών, με το ηλεκτρονικό σύστημα gov.gr που αφορά στους Έλληνες πολίτες, προκειμένου να αποφεύγονται οι παρερμηνείες και οι παραδοξότητες στις απαιτήσεις δικαιολογητικών από φορέα σε φορέα.

- Επιδότηση στις επιχειρήσεις για ένταξη στην αγορά εργασίας μεταναστευτικών ομάδων, αλλά και για τη διατήρηση ή και αύξηση του εργατικού, με μεταναστευτικό υπόβαθρο, δυναμικού τους.
- Πιστοποίηση εκπαίδευσης σχολών μαθητείας ΟΑΕΔ, ΔΙΕΚ κλπ, σε τεχνικές ειδικότητες, όπου υπάρχει ανάγκη και διασύνδεση τους με φορείς και συλλόγους μεταναστών.
- Υποστήριξη των σχολών Γονέων με έμφαση στους αλλοδαπούς γονείς με στόχο την αλληλεπίδραση και ενσωμάτωσή τους στην τοπική κοινωνία.
- Συνεργασία σχολείων με ψυχολόγο και διασύνδεσή τους με τους αρμόδιους μεταναστευτικούς φορείς.
- Συμμετοχή ανεξάρτητων αρχών και αναγνωρισμένων μεταναστευτικών φορέων στο σχεδιασμό και υλοποίηση στοχευμένων προγραμμάτων για τους μεταναστευτικούς πληθυσμούς.
- Δικαίωμα ψήφου στις δημοτικές και περιφερειακές εκλογές στους μετανάστες με νομιμοποιητικά έγγραφα που έχουν συμπληρώσει έναν ικανοποιητικό αριθμό χρόνων διαμονής – 5 τουλάχιστον - στην Ελλάδα.
- Ευκολότερη πρόσβαση στην ελληνική ιθαγένεια με μείωση του κόστους και του χρόνου διεκπεραίωσης του αιτήματος.
- Πληρέστερη και πιο οργανωμένη ενημέρωση για τα δικαιώματα, αλλά και τις υποχρεώσεις των μεταναστευτικών πληθυσμών.
- Αύξηση των Κέντρων Ένταξης Μεταναστών (Υπάρχουν μόνο 11 και 6 σε φάση προ λειτουργίας και μόλις 12 ακόμα, έχουν υποβάλλει αίτηση για έναρξη λειτουργίας στο μέλλον). Ενίσχυση και διεύρυνση των προγραμμάτων που υλοποιούν σε θέματα διευκόλυνσης της καθημερινότητάς των μεταναστευτικών πληθυσμών.
- Ενιαία ψηφιοποίηση όλων των διαδικασιών που σχετίζονται με την έκδοση άδειας διαμονής των αλλοδαπών πολιτών, αλλά και των υπόλοιπων διαδικασιών που αφορούν την έκδοση πιστοποιητικών και βεβαιώσεων.
- Ενίσχυση του ρόλου των Συμβουλίων Ένταξης Μεταναστών και Προσφύγων (ΣΕΜΠ) στους Δήμους. Η τοπική αυτοδιοίκηση μπορεί να διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στην

κοινωνική ενσωμάτωση των μεταναστών και προσφύγων, αφού μέσω των συμβουλίων αυτών μπορεί να ακουστεί η φωνή τους, να αξιολογηθούν οι ανάγκες τους, σε συνδυασμό με τις τοπικές ιδιαιτερότητες, δυνατότητες και ελλείψεις. Η τοπική αυτοδιοίκηση μπορεί να σταθεί αρωγός στο μετανάστη και την οικογένειά του, καθόλη τη διαδικασία κοινωνικής ενσωμάτωσης που θεωρητικά εκτείνεται από την έκδοση της άδειας διαμονής, μέχρι και την απόκτηση της ιθαγένειας

13. ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Στις σύγχρονες παγκοσμιοποιημένες κοινωνίες, τα φαινόμενα του οικονομικού και κοινωνικού αποκλεισμού αποτελούν καταστάσεις δύσκολα αναστρέψιμες, που δεν μπορούν να αντιμετωπιστούν πολλές φορές μόνο με τις κλασικές μεθόδους κοινωνικής προστασίας. Η διεύρυνση των νέων κοινωνικών κινδύνων, η εμφάνιση πρωτόγνωρων καταστάσεων (πόλεμοι, πανδημίες συνθήκες ανασφάλειας κλπ) και οι απρόβλεπτες συνέπειές τους (μετανάστευση, ανασφάλεια, ψυχολογική επιβάρυνση, αύξηση της ενδοοικογενειακής βίας και της εγκληματικότητας κλπ) υποδαυλίζουν ακόμα περισσότερο τις όποιες πρακτικές και επιλογές άσκησης κοινωνικής πολιτικής. Η οριοθέτηση της έννοιας του κοινωνικού αποκλεισμού, αποτελεί μείζονος σημασίας ζήτημα για την κατανόηση των νέων πεδίων παρέμβασης των συστημάτων κοινωνικής προστασίας, την επεξεργασία σύνθετων μηχανισμών καταπολέμησης του κοινωνικού αποκλεισμού και την παρακολούθηση και αξιολόγηση των εφαρμοζόμενων δημόσιων πολιτικών. Κάθε κράτος, ανάλογα το ιδεολογικό υπόβαθρο, τις προτεραιότητες στην άσκηση της κοινωνικής του πολιτικής, την παράδοση και την ιστορία του, τις ιδιαιτερότητες και την ποικιλομορφία των κατοίκων του, τους γενικότερους συσχετισμούς πολιτικών δυνάμεων, την ευαισθητοποίηση του πληθυσμού του, αλλά και των κρατικών λειτουργών του, απέναντι στις διαφορετικές ευάλωτες κοινωνικές ομάδες, σχηματίζει το δικό του κράτος ευημερίας, και μετουσιώνει τη δυναμική των κοινωνικών δικαιωμάτων σε πολιτικές κοινωνικής ενσωμάτωσης ευάλωτων κοινωνικών ομάδων. Θα λέγαμε πως ανάλογα το είδος πολιτικής που θα ακολουθήσει, δίνει τη δυνατότητα σχηματισμού μίας ισχυρής, ασαφούς, ή αδύνατης κοινωνικής ιδιότητας του πολίτη σε κάθε μέλος, κάθε διαφορετικής κοινωνικής ομάδα που υπάγεται και ζει εντός του χωρικού πλαισίου του.

Οι κυβερνήσεις ανά τον κόσμο και οι διεθνείς οργανισμοί χρειάζεται να αντιληφθούν πως ανάμεσα στις ευάλωτες και διαρκώς αυξανόμενες σε μέγεθος ομάδες, αποτελούν οι μεταναστευτικοί πληθυσμοί. Χρειάζεται να συνειδητοποιήσουν έμπρακτα, πως τα κοινωνικά δικαιώματα είναι σαν το «καβούκι της χελώνας» που κάθε άνθρωπος το κουβαλά επάνω του, ως αναπόσπαστο μέρος της ύπαρξης και της υπόστασής του, όπου και αν αυτός μετακινείται. Δικό τους έργο είναι, όχι μόνο η θεσμική κατοχύρωση των κοινωνικών δικαιωμάτων για όλους τους πολίτες, αλλά και η πρακτική διευκόλυνση τους στην πρόσβαση σε αυτά, η διεύρυνση της κοινωνικής επένδυσης, η ενίσχυση των μορφών διαπολιτισμικής αλληλεπίδρασης και η ενδυνάμωση όλων των ευπαθών κοινωνικών ομάδων, προκειμένου να μπορούν και οι ίδιες να διεκδικούν και να κατοχυρώνουν την ιδιότητα του πολίτη στην πλήρη της μορφή.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Abrahamson, P. (2005). “A new significance of space and place regarding social citizenship: The case of the European Union”. Conference at North Western University, Chicago.

Αδάμ, Σ. & Παπαθεοδώρου, Χ. (2010). Κοινωνική οικονομία και κοινωνικός αποκλεισμός. Μια κριτική προσέγγιση. ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΓΣΕΕ - Παρατηρητήριο Οικονομικών και Κοινωνικών Εξελίξεων. Μελέτες/8

Adamczyk, A. (2016). Albanian immigrants in Greece: from unwanted to tolerated? *Journal of Liberty and International Affairs*, 2(1), 49-59. <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-47088-8>

Agyare, P. (2021). Labor Market Discrimination against African Immigrants’: Between Employment Vulnerability and Social Exclusion. *World Journal of Social Sciences and Humanities*, 2021, Vol. 7, No. 1, 1-9. DOI:10.12691/wjssh-7-1-1

Alexandris - Polomarkakis K. (2019) The European Pillar of Social Rights and the Quest for EU social sustainability. *Social & Legal Studies* pp. 1–18 DOI: 10.1177/0964663919829199

Alho, R. & Sippola, M. (2019). Estonian Migrants’ Aspiration for Social Citizenship in Finland: Embracing the Finnish Welfare State and Distancing from the ‘Non-Deserving’ *Journal of International Migration and Integration* (2019) 20:341–359 <https://doi.org/10.1007/s12134-018-0606-9>

Álvarez-Gálvez, J., Jaime-Castillo, A.M., (2018) “The impact of social expenditure on health inequalities in Europe”, *Social Science & Medicine* doi: 10.1016/j.socscimed.2018.01.006.

Amaral Junior, R.& Assuncao, T. (2018). “CITIZENSHIP AND STATELESSNESS: ACCESS TO RIGHTS, PARTICIPATION AND BELONGING IN THE ERA OF INTERNATIONAL HUMAN MOBILITY”. *Revista Jurídica* vol. 02, nº. 51, Curitiba, pp. 42-61 DOI: 10.6084/m9.figshare.6828884

Amo-Agyei, S. (2020). *The migrant pay gap: Understanding wage differences between migrants and nationals*. I.L.O. (International Labour Organization).

Ανδριοπούλου, Ε., Παπαδόπουλος, Φ. & Τσακλόγλου, Π. (2013) "*Φτώχεια και κοινωνικός αποκλεισμός στην Ελλάδα: Επικάλυψη και διαφοροποιήσεις*". ΙΝΕ-ΓΣΕΕ Παρατηρητήριο Οικονομικών και Κοινωνικών Εξελίξεων

Αραμπατζής, Γ. (2020). Ενσωμάτωση και αλλοτρίωση. Στο Ι. Ψημμένος (Επιμ.) *Το Μεταναστευτικό Εργατικό Δυναμικό. Σχέσεις – Αντιλήψεις – Δράσεις*.(σελ. 25-47). Αθήνα: Παπαζήση

Atikcan, E.O. (2006). Citizenship or Denizenship: The Treatment of Third Country Nationals in the European Union. Sussex European Institute Working Paper No 85. Cited 01/06/2017 <https://www.sussex.ac.uk/webteam/gateway/file.php?name=sei-working-paper-no85.pdf&site=266>

Αφουξενίδης, Α., Σαρρής, Ν. & Τσακηρίδη, Ο. (επιμ.) (2012). *Ένταξη των Μεταναστών: Αντιλήψεις, Πολιτικές, Πρακτικές*. ΕΚΚΕ, ανακτήθηκε 30/06/2017 από http://www.ekke.gr/open_books/EntaxiMetanaston.pdf

Baldwin-Edwards, M. (2005). *Η ένταξη των μεταναστών στην Αθήνα: Δείκτες ανάπτυξης και στατιστικές μέθοδοι μέτρησης*. ανακτήθηκε 01/07/2017 από http://www.immigrantwomen.gr/portal/images/ektheseis/entaksi_metanaston.pdf

Balourdos, D. (2022). Self-employment of Muslim immigrants in Athens. *Κοινωνιολογική Επιθεώρηση*, 2022, τ.8, σελ. 107-136

Bauböck, R., Honohan, I., Huddleston, T., Hutcheson, D., Shaw, J. and Vink, M. (2013). *Access to Citizenship and its Impact on Immigrant Integration: European Summary and Standards ACIT - EUDO Citizenship*. Cited 20/06/2017 <http://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/29828/AccessToCitizenshipanditsImpactonImmigrantIntegration.pdf?sequence=1>

Bartolini, F., Cohen, S., Fratsea, L. M., Mitchell, G., Morav, L., Papadopoulos, A. G., Parker, M., Feduchi, J.S.V., Vergis, F., Visan, C., & Altuna, A.Z. (2022). Migrant key workers and social cohesion in Europe: A Comparative Field Study.

Βενιέρης, Δ. (2015). *Κοινωνική Πολιτική Έννοιες & Σχέσεις*. Αθήνα: Τόπος

- Βενιέρης, Δ. (2013) *Ευρωπαϊκή Κοινωνική Πολιτική και Κοινωνικά Δικαιώματα Το τέλος των Υμνων*. Αθήνα: Τόπος & Δ. Βενιέρης
- Βενιέρης, Δ. (2002). *Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης - Η κοινωνική πολιτική του Συμβουλίου της Ευρώπης*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα
- Βεντούρα, Λ. (2004). «Εθνικισμός, ρατσισμός και μετανάστευση στη σύγχρονη Ελλάδα» στο Παύλου, Μ. & Χριστόπουλος, Δ. (επιμ.) *Η Ελλάδα της μετανάστευσης Κοινωνική συμμετοχή, δικαιώματα και ιδιότητα του πολίτη*. Αθήνα: Κριτική ΑΕ & ΚΕΜΟ
- Βεντούρα, Λ. (1994). *Μετανάστευση και Έθνος – Μετασχηματισμοί στις συλλογικότητες και τις κοινωνικές θέσεις*. ΕΜΝΕ-ΜΝΗΜΩΝ
- Bianchi, D., Cavicchiolo, E., Lucidi, F., Manganelli, S., Girelli, L., Chirico, A. & Alivernini, F. (2021). School Dropout Intention and Self-esteem in Immigrant and Native Students Living in Poverty: The Protective Role of Peer Acceptance at School. *School Mental Health* (2021) 13:266–278 <https://doi.org/10.1007/s12310-021-09410-4>
- Βόγλη, Ε. (2017). Ο Έλληνας γεννιέται ή ... γίνεται; Η σχέση της ελληνικής ταυτότητας με την ιδιότητα του πολίτη. Από το παρελθόν στο παρόν. Στο Μ. Βαρβούνης, Γ. Τσιγάρας και Ε. Βόγλη (επιμ.) *Διεπιστημονικές διαδρομές από το παρόν στο παρελθόν. Αφιερωματικός τόμος για τα 25 χρόνια του Τμήματος Ιστορίας και Εθνολογίας του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης*. (σελ. 63-126). Θεσσαλονίκη: Κ. & Μ. Σταμούλη.
- Bonoli, G. (2020). Immigrant integration and social investment. *Journal of European Social Policy* 2020, Vol. 30(5) 616 – 627. DOI: 10.1177/0958928720950619.
- Bonoli, G. (2005). "The politics of the new social policies: providing coverage against new social risks in mature welfare states". *Policy and Politics*, Vol 33, No 3, pp. 431-449
- Bruzelius, C. (2018). "Freedom of movement, social rights and residence-based conditionality in the European Union" *Journal of European Social Policy* 1–14 <https://doi.org/10.1177%2F0958928718756262>
- Bryer, T. & Prysmakova-Rivera, S. (2018). *Poor Participation: Fighting the Wars on Poverty and Impoverished Citizenship*. Lexington Books

- Bryman, A. (2017). Μέθοδοι κοινωνικής έρευνας. *Αθήνα: Gutenberg.*
- Bux, U. & Maciejewski, M. (2022). Management of the external borders. European Parliament. Fact Sheets on the European Union – 2022 Ανάκτηση 20/06/2022 από www.europarl.europa.eu/factsheets/en
- Γαλατά, Π. Β. & Πούλου, Ε. (2020). Εργασία και απασχόληση του μεταναστευτικού εργατικού δυναμικού κατά την περίοδο της κρίσης. Στο Ι. Ψημμένος (Επιμ.) *Το Μεταναστευτικό Εργατικό Δυναμικό. Σχέσεις – Αντιλήψεις – Δράσεις.* (σελ. 111-170). Αθήνα: Παπαζήση
- Γαλατά, Π. Β., Πούλου, Ε. & Ψημμένος, Ι. (2020). Κοινωνικές επιπτώσεις της κρίσης στην απασχόληση μεταναστών εργαζομένων στην Ελλάδα. *Κοινωνική Πολιτική, Τ. 12*, σσ. 39-61.
- Caricati, L. (2018). Perceived threat mediates the relationship between national identification and support for immigrant exclusion: A Cross-National Test of Intergroup Threat Theory. *International Journal of Intercultural Relations* 66 (2018) 41–51. <https://doi.org/10.1016/j.ijintrel.2018.06.005>
- Castaneda, E. (2018). *A Place to Call Home. Immigrant Exclusion and Urban Belonging in New York, Paris, and Barcelona.* California: Stanford University Press
- Castles, S. (2010) Understanding Global Migration: A Social Transformation Perspective *Journal of Ethnic and Migration Studies* Volume 36 - Issue 10: Theories of Migration and Social Change, p. 1565-1586. Retrieved from <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/1369183x.2010.489381>
- Castles, S. (2007). Twenty-First-Century Migration as a Challenge to Sociology. *Journal of ethnic and migration studies.* , 2007, Vol.33(3), p.351-371. <https://doi.org/10.1080/13691830701234491>
- Castles, S & Davidson, A. (2000). *Citizenship and Migration. Globalization and the politics of belonging.* McMillan Press LTD
- Castles, S. & Miller, S. (1998). *The Age of Migration International Population Movements in the Modern World.* London: Palgrave Social & Cultural Studies Collection, Social Sciences
- Castles, S. & Kosack, G. (1985). *Immigrant Workers and Class Structure in Western Europe.* Oxford: Oxford University Press

Chletsos, M. & Roupakias, S. (2017) Native-immigrant wage differentials in Greece: discrimination and assimilation, *Applied Economics*, 49:17, 1732-1736, DOI: 10.1080/00036846.2016.1223833

Cholezas, I. & Tsakloglou, P. (2008). *The Economic Impact of Immigration in Greece: Taking Stock of the Existing Evidence*. IZA DP. N.3754 ανακτήθηκε 01/07/2017 <http://ftp.iza.org/dp3754.pdf>.

Γκόλντιν, Ι., Κάμερον, Τ. & Μπαλαρατζάν, Μ. (2013). *Αυτοί δεν είναι σαν εμάς. Το παρελθόν και το μέλλον της μετανάστευσης*. Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης

Collett, E. (2011) "Immigrant Integration in Europe in a time of austerity", Migration Policy Institute.

Czaika, M. & Di Lillo, A. (2018). The geography of antiimmigrant attitudes across Europe, 2002–2014, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, DOI: 10.1080/1369183X.2018.1427564

Dean, H. (2015) “A post-Marshallian conception of global social citizenship” from E. Isin and P. Nyers. (eds.) *The Routledge Handbook of Global Citizenship Studies*. UK and New York: Routledge pp. 128-138

De Haas, H. (2010). Migration and Development: A Theoretical Perspective. *International Migration Review*. 2010 44(1): 227–264. doi: 10.1111/j.1747-7379.2009.00804.x

Delanty, G. (1997). Models of citizenship: Defining European identity and citizenship. *Citizenship studies*, 1(3), 285-303.

Διανέοσις (Οργανισμός έρευνας και ανάλυσης), (2020) Τι πιστεύουν οι Έλληνες Πανελλαδική έρευνα - έκθεση αποτελεσμάτων Νοέμβριος-Δεκέμβριος 2019. Ανακτήθηκε στις 14/09/2021 από https://www.dianeosis.org/wp-content/uploads/2020/03/tpe_2020_final.pdf

Διανέοσις (Οργανισμός έρευνας και ανάλυσης), (2022) Τι πιστεύουν οι Έλληνες – Μέρος Α' και Μέρος Β'. Πανελλαδική έρευνα - έκθεση αποτελεσμάτων Απρίλιος 2022. Ανακτήθηκαν στις 14/10/2022 από https://www.dianeosis.org/wp-content/uploads/2022/04/tpe_2022_part-A.pdf και https://www.dianeosis.org/wp-content/uploads/2022/05/tpe_2022_part-B_11.05.22.pdf

Dimoulas, C. (2019). European Monetary Union and Debt Crisis in Greece: Social Implications and Exit Prospects 8/2019 Cyprus Center for European and International Affairs, University of Nicosia.

Dominelli, L. (2014). Problematising Concepts of Citizenship and Citizenship Practices from Dominelli, L & M Mehmooda Moosa, M. (eds) *Reconfiguring Citizenship Social Exclusion and Diversity within Inclusive Citizenship Practices* ASHGATE – Contemporary Social Work Studies

ΔΥΠΙΑ – Δημόσια Υπηρεσία Απασχόλησης. (2022) Έκθεση Β Έξαμήνου 2021. Οι εξελίξεις στο σύνολο και τα χαρακτηριστικά των εγγεγραμμένων ανέργων.

Duarte, F. (2018) “T.H. Marshall is alive! A manifesto for a 21st century public welfare state” *Critical and Radical Social Work*, Volume 6, Number 1, March 2018, pp. 51-65(15)

Dwyer, P. (2004) *Understanding Social Citizenship*. Bristol: The Policy press

Dwyer, P. (2002) “Making sense of social citizenship: some user views on welfare rights and responsibilities” *Critical Social Policy*, 22 (2), pp. 273-299 στο <http://irep.ntu.ac.uk/id/eprint/25535/>

Dwyer, P. (2000). *Welfare Rights and Responsibilities*. Bristol: The Policy press

EAPN (2014). *Youth Poverty and Social Exclusion in Europe - Position Paper*

ECRI - European Commission against Racism and Intolerance. (2022). Έκθεση της ECRI για την Ελλάδα. Έκτος κύκλος επιτήρησης. Council of Europe. Ανακτήθηκε 20/11/2022 από <https://rm.coe.int/ecri-first-report-on-greece-adopted-on-28-june-2022-published-on-22-se/1680a818a0>

Ehrkamp, P. & Leitner, H. (2003) Beyond National Citizenship: Turkish Immigrants and the (RE)Construction of Citizenship in Germany *Journal of Urban Geography* Volume 24 - Issue 2: Cities and Citizenship Pages 127-146. Retrieved 24/01/2019 from https://www.researchgate.net/profile/Helga_Leitner/publication/250170584_Beyond_National_Citizenship_Turkish_Immigrants_and_the_REConstruction_of_Citizenship_in_Germany/links/55985f4408ae793d137e184f/Beyond-National-Citizenship-Turkish-Immigrants-and-the-REConstruction-of-Citizenship-in-Germany.pdf

Ellis, S. (2010) Η ιδιότητα του πολίτη στο αγγλικό κράτος κατά την περίοδο της Αναγέννησης στο S. Ellis, G. Halfdanarson & A. Isaacs (edit) *Πολίτες στην Ευρώπη* (σελ. 173-190). Αθήνα: Επίκεντρο.

ΕΛΣΤΑΤ. (2014). *Απογραφή Πληθυσμού – Κατοικιών 2011*. Ανακτήθηκε 15/07/2017 <http://www.statistics.gr/el/statistics/-/publication/SAM03/->

ΕΛΣΤΑΤ. (2017). Υπολογιζόμενος πληθυσμός και μεταναστευτικές ροές της χώρας έτους 2016. Δελτίο Τύπου.

ΕΛΣΤΑΤ (2022). Έρευνα εργατικού δυναμικού. Δεκεμβριος 2021. Δελτίο Τύπου. Ανάκτηση 10/10/2022 από <https://www.statistics.gr/el/statistics>

Esping-Andersen, G. (2006). *Γιατί χρειαζόμαστε ένα κοινωνικό κράτος*. Αθήνα: Διόνικος

Esping-Andersen, G. (1990). *The three worlds of welfare capitalism*. Princeton University Press.

Esses, V. M. (2021). Prejudice and discrimination toward immigrants. *Annual review of psychology*, 72, 503-531.

Eugster, B. (2018). Immigrants and poverty and conditionality of immigrants' social rights. *Journal of European Social Policy* 1–19. <https://doi.org/10.1177/0958928717753580>

Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο. (2022). Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο: Στοιχεία και αριθμοί. Ανάκτηση 21/05/2022 από [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2022/698880/EPRS_BRI\(2022\)698880_EL.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2022/698880/EPRS_BRI(2022)698880_EL.pdf)

European Commission/EACEA/Eurydice, (2019). *Integrating Students from Migrant Backgrounds into Schools in Europe: National Policies and Measures*. Eurydice Report. Luxembourg: Publications Office of the European Union.

European Commission. (2017). EU Citizenship Report 2017. Strengthening Citizens' Rights in a Union of Democratic Change. Retrieved from http://europa.eu/rapid/press-release_IP-17-118_en.htm

European Commission. (2013). *Co-Creating European Union Citizenship*. Cited 08/05/2017 [http://www.net4society.eu/_media/co-creating_eu_citizenship_\(1\).pdf](http://www.net4society.eu/_media/co-creating_eu_citizenship_(1).pdf)

European Union (2020). Atlas of Migration 2020.

Ευρωπαϊκή Επιτροπή. (2016). *Σχέδιο δράσης για την ένταξη των υπηκόων τρίτων χωρών*. Ανακοίνωση της Επιτροπής προς το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, το Συμβούλιο, την Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή και την Επιτροπή των Περιφερειών. Ανάκτηση στις 08/06/2017 από <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52016DC0377&from=EL>

Ευρωπαϊκή Επιτροπή. (2013). *Πολίτες της ΕΕ: τα δικαιώματά σας, το μέλλον σας. Έκθεση 2013 για την ιθαγένεια της ΕΕ*. Ανακτήθηκε 08/06/2017 http://ec.europa.eu/justice/citizen/files/2013eucitizenshipreport_el.pdf

Ευρωπαϊκή Επιτροπή, (2020a). *Σχέδιο δράσης για την ενσωμάτωση και την ένταξη για την περίοδο 2021-2027*. Ανακοίνωση της Επιτροπής προς το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, το Συμβούλιο, την Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή και την Επιτροπή των Περιφερειών. Ανακτήθηκε 18/02/2022 από <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020DC0758&from=EN>

Ευρωπαϊκή Επιτροπή, (2020b). Ανακοίνωση της επιτροπής προς το ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, το συμβούλιο, την ευρωπαϊκή οικονομική και κοινωνική επιτροπή και την επιτροπή των περιφερειών σχετικά με ένα νέο σύμφωνο για τη μετανάστευση και το άσυλο.

Ευρωπαϊκή Επιτροπή, (2021). *Ευρωπαϊκός Πυλώνας Κοινωνικών Δικαιωμάτων*. Ανακτήθηκε 08/10/2022 από https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/social-summit-european-pillar-social-rights-booklet_el.pdf

Ευρωπαϊκή Επιτροπή, (2022). *Στατιστικές για τη μετανάστευση στην Ευρώπη* Ανακτήθηκε στις 08/05/2022 από https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/promoting-our-european-way-life/statistics-migration-europe_el

Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, (2020). Αποτελέσματα ευρωεκλογών 2019. Ανάκτηση 11/11/2021 από <https://www.europarl.europa.eu/election-results-2019/el/simmetochi/>

Eurostat, (2021). Eurostat regional book. 2021 Edition. European Union

Eurostat & European Migration Network, (2022). Annual Report on Migration and Asylum 2021 Statistical Annex. EUROPEAN UNION

Ζωγραφάκης, Σ. & Κασίμης, Χ. (2014). «Η ελληνική οικονομία χτες, αύριο», στο Συλλογικός Τόμος της Ελληνικής Ένωσης Τραπεζών με θέμα : *Ανταγωνιστικότητα για ανάπτυξη : προτάσεις πολιτικής*.

Faist, T. (2019). *The Transnationalized Social Question. Migration and the Politics of Social Inequalities in the Twenty-First Century*. U.K. Oxford University Press

Favell, A. (2022). *The Integration Nation: Immigration and Colonial Power in Liberal Democracies*. John Wiley & Sons.

Ferrera, M., (1996). The Southern Model of welfare in social Europe. *Journal of European Social Policy*, 6(1), pp. 17-37

Fraser, N. & Gordon, L. (1994) A Genealogy of Dependency: Tracing a Keyword of the U.S. *Welfare State. Journal of Women in Culture and Society, Vol.19, No 2*.

Friberg, J. & Midtbøen, A. (2017): Ethnicity as skill: immigrant employment hierarchies in Norwegian low-wage labour markets. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, DOI: 10.1080/1369183X.2017.1388160.

Fridell, M. (2007). *Exclusion and immigrant incorporation: The politics of citizenship*. University of Oregon.

Gatrell, P (2019). *The unsettling of Europe. How migration reshaped a continent*. N.Y Basic Books

Goodman, S.W. (2012) "Προϋποθέσεις και εξετάσεις ενσωμάτωσης στην Ευρώπη: μία συγκριτική οπτική" στο Κουζέλης, Γ. & Χριστόπουλος, Δ. (επιμ.) *Ιδιότητα του Πολίτη - Πολιτικός λόγος, ιστορία και κανόνες σε συγκριτικές προοπτικές*. Αθήνα: Πατάκη (σ.21-35)

Huddleston, T. & Vink, M. (2015). Full membership or equal rights? The link between naturalisation and integration policies for immigrants in 29 European states. *Comparative Migration Studies*. Ανακτήθηκε στις 10/05/2017 από <https://comparativemigrationstudies.springeropen.com/articles/10.1186/s40878-015-0006-7>

Θεοδωρακοπούλου, Θ. & Ρεντίφης, Γ. (2017). *Η Αναγκαιότητα της Δια Βίου Μάθησης στο Μείζον Φαινόμενο της Μετανάστευσης και τα Κίνητρα που Ωθούν τους Μετανάστες στη Συμμετοχή τους σε Προγράμματα Εκπαίδευσης Ενηλίκων*. Από τα Πρακτικά του 1^{ου} τόμου του 1^{ου} Πανελληνίου

Συνέδριου με θέμα: Ελλάδα – Ευρώπη 2020. Εκπαίδευση Δια Βίου μάθηση, Έρευνα, Καινοτομία και Οικονομία. DOI: <https://doi.org/10.12681/elrie.803>

Θεοδωρουλάκης, Μ. & Κουμαριανός, Β. (2012) «Συστήματα Κοινωνικής Ασφάλισης. Ασφαλιστικό σύστημα και σύστημα κοινωνικής περίθαλψης» ΙΝΕ-ΓΣΕΕ

Habermas, J. (2012). *Για ένα Σύνταγμα της Ευρώπης*. Αθήνα: Πατάκη

Hanan R. (2012) “*The Social Impact of the Economic Crisis in Europe*” Working Notes, Issue 69 ανακτήθηκε στις 10/01/2013 από <http://www.workingnotes.ie/index.php/item/the-social-impact-of-the-economic-crisis-in-europe>

Hooghe, M, & Oser, J, 2017. "Social and Political Citizenship in European Public Opinion: An Empirical Analysis of T.H. Marshall's Concept of Social Rights." *Government and Opposition*: doi:10.1017/gov.2017.11.

ΙΕΚΕΘ (2014) "Η σύγχρονη Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Κρίση, το Δημοκρατικό Έλλειμμα και η Άνοδος του Ευρωσκεπτικισμού" Ερευνητικό πρόγραμμα του Ινστιτούτο Έρευνας & Κατάρτισης Ευρωπαϊκών Θεμάτων (Ι.Ε.Κ.Ε.Θ.) 2013-2014

Πιορουλίου, Ρ. (2015). *ΣΥΛΛΟΓΗ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ-ΔΕΙΓΜΑΤΟΛΗΨΙΑ* [Chapter]. In Πιορουλίου, Ρ. 2015. *Γεωγραφική ανάλυση* [Undergraduate textbook]. Kallipos, Open Academic Editions. <https://hdl.handle.net/11419/2061>

IOM Un Migration. (2021). Global Migration Indicators. Insights from the Global Migration Data Ανακτήθηκε από https://publications.iom.int/system/files/pdf/Global-Migration-Indicators-2021_0.pdf

IOM Un Migration. (2018). Migration and the 2030 Agenda. Ανακτήθηκε από https://environmentalmigration.iom.int/sites/g/files/tmzbd11411/files/documents/sdg_en.pdf

Ishay, M. (2008). *Η ιστορία των δικαιωμάτων του ανθρώπου. Από την αρχαιότητα έως την εποχή της παγκοσμιοποίησης*. Αθήνα: Σαββάλας

Jones, E & Gaventa, J. (2002) “Concepts of citizenship: A review” Brighton: Institute of development studies στο <https://www.ids.ac.uk/files/dmfile/Db19.pdf> (τελευταία επίσκεψη στις 15/02/2017)

Καϊδατζής, Α. (2010). *Κοινωνικά δικαιώματα, ιδιότητα του πολίτη και μετανάστες*. Ανακτήθηκε 20/04/2017 από <https://www.constitutionalism.gr/1622-koinwnika-dikaiwmata-idiotita-toy-politi-kai-metan/>

Καλοφωλιάς, Κ. (2011). *Το μεταναστευτικό ζήτημα στη Μεσόγειο*. Αθήνα: Μιχάλη Σιδέρη.

Κακλαμάνη, Σ. (2020). Η συνεισφορά των αλλοδαπών γυναικών στη φροντίδα των ηλικιωμένων στην ύπαιθρο χώρα. Στο Ι. Ψημμένος (Επιμ.) *Το Μεταναστευτικό Εργατικό Δυναμικό. Σχέσεις – Αντιλήψεις – Δράσεις*. (σελ. 171-222). Αθήνα: Παπαζήση

Καμινιώτη, Ο. (2018). «Δείκτες μέτρησης Κοινωνικών Ανισοτήτων και Κοινωνικής Συνοχής» στο Ο. Καμινιώτη (επιμ.) *Κοινωνικές ανισότητες Κοινωνικά Δικαιώματα και Κοινωνική Πολιτική*. (σελ. 39-62). Αθήνα: Εθνικό Ινστιτούτο Εργασίας και Ανθρώπινου Δυναμικού.

Kancs, D’A. & Lecca, P. (2018). Long-term social, economic and fiscal effects of immigration into the EU: The role of the integration policy. *World Econ.* 2018;00:1–32. <https://doi.org/10.1111/twec.12637>

Κασιμάτη, Κ. (2009). «Η χώρα προέλευσης των μεταναστριών και η κοινωνική τους ένταξη στη Ελλάδα». *Κοινωνική Συνοχή και Ανάπτυξη 2009 4 (1)*, 7-25

Katrougalos, G. S. (2008). European ‘Social States’ and the USA: An Ocean Apart?. *European Constitutional Law Review*, 4(2), 225-250.

Κατρούγκαλος, Γ. (2007). Νομική φύση και δεσμευτικότητα των κοινωνικών δικαιωμάτων. Στο Γ. Σωτηρέλλης & Χ. Τσαϊτουρίδης (Επιμ.), *Κοινωνικά Δικαιώματα και κρίση του κράτους Πρόνοιας* (σελ. 49-55). Αθήνα: Σαββάλας

Κατρούγκαλος, Γ. (2006). *Τα κοινωνικά δικαιώματα*. Αθήνα: Σάκκουλας.

Καψάλης, Α. (2018). *Μετανάστες Εργάτες στην Ελλάδα. Εργασιακές σχέσεις και μεταναστευτική πολιτική στην εποχή των μνημονίων*. Αθήνα: Τόπος.

ΚΕΘΕΑ Αριάδνη (2010) «Όταν ο άλλος γίνεται ο καθρέπτης μου» Έκδοση του Εναλλακτικού Σχολείου Ενηλίκων ΚΕΘΕΑ ΑΡΙΑΔΝΗ. Ανακτήθηκε από <http://www.kethea.gr/Portals/0/Uploads/docs/KETHEA%20ARIADNI%20Speira2.pdf> (τελευταία επίσκεψη 01/07/2018).

King, J. (2019). "The Future of Social Rights - Social Rights as Capstone" Downloaded from <https://www.cambridge.org/core>. University of Sussex Library

Kontos, M. (2013) Negotiating the Social Citizenship Rights of Migrant Domestic Workers: The Right to Family Reunification and a Family Life in Policies and Debates, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 39:3, 409-424, DOI: 10.1080/1369183X.2013.733861

Koopmans, R., Michalowski, I. & Waibel, S. (2012). "Citizenship Rights for Immigrants: National Political Processes and Cross-National Convergence in Western Europe, 1980–2008" in: *American Journal of Sociology*, Vol. 117, No. 4, pp. 1202-1245.

Koopmans, R. (2010) "Trade-Offs between Equality and Difference: Immigrant Integration, Multiculturalism and the Welfare State in Cross-National Perspective", in *Journal of Ethnic and Migration Studies*, Vol. 36, No. 1, pp. 1-26 Cited 01/06/2017 <http://pscourses.ucsd.edu/ps108/9%20Immigration%20Integration%20CP/Koopmans%202010-%20Trade-Offs%20between%20equality%20and%20difference.pdf> (τελευταία επίσκεψη 01/06/2017).

Kornezov, A. (2018). "Social Rights, the Charter, and the ECHR: Caveats, Austerity, and Other Disasters" pp 385-406 Downloaded from <https://www.cambridge.org/core>. University of New England

Κουραχάνης, Ν. (2017) «Η Κοινωνική Ιδιότητα του Πολίτη στη Σκέψη του Τ.Η. Marshall και οι Μετέπειτα Περιπλανήσεις της» Πέλοπας 2017 Τόμος 1, τεύχος 1, σελ. 49-61

Kulkul, C. (2020). Patterns of social exclusion in mixed neighborhoods: A case study on neighborhood use of young Turkish newcomers in Berlin

Kymlicka, W. & Norman, W. (2000). *Citizenship in diverse societies*. N.Y. Oxford University Press.

Lafleur, J-M. & Mrscoli E, (2018). "Creating Undocumented EU Migrants through Welfare: A Conceptualization of Undeserving and Precarious Citizenship" *Sociology* 2018, Vol. 52(3) 480–496

Lawy, R., & Biesta, G. (2006). Citizenship-as-practice: The educational implications of inclusive and relational understanding of citizenship. *British journal of educational studies*. Vol.54, N.1, pp.34-50 DOI number: 10.1111/j.1467-8527.2006.00335.x

Lehning, P. (1999). "European citizenship: towards a European identity?" Working Paper Series in *European Studies*, Volume 2, Number 3. Cited 10/05/2017 <https://core.ac.uk/download/pdf/5081571.pdf>

Leinen, J. & Kreutz, J. (2007) The Evolution of a European Citizenship: From a Europe of States to a Europe of Citizens. *Social Europe the journal of the european left* • Volume 2, Issue 4

Levitas, R. (1998) *The Inclusive Society? Social Exclusion and new Labour*. LONDON, MACMILLAN PRESS LTD

Liebig, T. & Widmaier, S. (2010). *Children of Immigrants in the Labour Markets of OECD and EU Countries*. OECD – 2010.

Lister, M. (2005). "Marshall-ing' Social and Political Citizenship: Towards a Unified Conception of Citizenship» *Government and Opposition Ltd* 2005.

Maciejewski, M. & Bux, U. (2021). *Οι πολίτες της Ένωσης και τα δικαιώματά τους* Θεματολογικά δελτία για την Ευρωπαϊκή Ένωση - 2022. Ανάκτηση από https://www.europarl.europa.eu/ftu/pdf/el/FTU_4.1.1.pdf (Τελευταία 21-12-2021)

Maronitis, K. (2017). *Postnationalism and the Challenges to European Integration in Greece. The Transformative Power of Immigration*.

Marshall, T. & Bottomore T. (2001). *Ιδιότητα του Πολίτη και Κοινωνική Τάξη*. Αθήνα: Guttenberg

Matias, G. (2016). *Citizenship as a Human Right. The Fundamental Right to a Specific Citizenship*. London: Palgrave McMilan

Mavelli, L. (2018). "Citizenship for Sale and the Neoliberal Political Economy of Belonging" *International Studies Quarterly* **0**, 1–12. Downloaded from <https://academic.oup.com/isq/advancearticleabstract/doi/10.1093/isq/sqy004/4996972>

Mergener, A. & Maier, T. (2018). Immigrants' Chances of Being Hired at Times of Skill Shortages: Results from a Factorial Survey Experiment Among German Employers. *Int. Migration & Integration* <https://doi.org/10.1007/s12134-018-0598-5>.

Μετάφρας, Π. (2010). *Η πολιτική του Michel Foucault*. Αθήνα 2010 - Διαλέξεις στο COLLÈGE DE FRANCE. Ανάκτηση 20/01/2021 από 265

https://mfoucault19261984.files.wordpress.com/2013/03/3-foucault-cebc1-3cebf_cebaceb5cf86-pm.pdf#page=1&zoom=auto,-265,798

Μητράκος, Θ. (2018). Οικονομικές ανισότητες, φτώχεια και κοινωνικός αποκλεισμός: Η διεθνής εμπειρία και η περίπτωση της Ελλάδας κατά την περίοδο της πρόσφατης κρίσης. *Κοινωνική Πολιτική*, 9, 7–24. <https://doi.org/10.12681/sp.15983>

Μητράκος, Θ. & Τσακλόγλου, Π. (2010) «Φτώχεια και ανισότητα στην Ελλάδα: Τι δείχνουν τα διαθέσιμα στοιχεία;» στο Κονιόρδος Σ. & Φωτόπουλος Ν. *Φτώχεια, ανισότητες και εκπαίδευση στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης*. Αθήνα: ΚΑΝΕΠ-ΓΣΕΕ, σσ. 145-174.

Μιχαήλ, Δ. (2010). Γλωσσική διατήρηση/μετατόπιση στη δεύτερη γενιά αλβανών μεταναστών στην Ελλάδα: Κοινωνική ενσωμάτωση και κινητικότητα. *Εθνολογία*. Περιοδική έκδοση της Ελληνικής Εταιρείας Εθνολογίας Τόμος 14/2008-2010.

Midtbøen, A. H. (2015). Citizenship, integration and the quest for social cohesion: nationality reform in the Scandinavian countries. *Comparative Migration Studies*, 3(1), 3.

Migreurop, (2019). *The Atlas of Migration in Europe. A critical geography of Migration Policies*. New York : Routledge.

Milana, M. (2008). "Is the European (Active) Citizenship Ideal Fostering Inclusion within the Union? A Critical Review". *European Journal of Education*, Vol. 43, No. 2, pp. 207-216

Miller, S. (1999). "The origins, Character and Politics of Modern Social Welfare Systems" J. Baldock, N. Manning, S. Miller & S. Vickerstaff (eds) *Social Policy*. Oxford University Press

Morad, M. & Haque, S. (2014). Immigrants' Citizenship and Social Rights in Liberal Democratic Countries: A Special Focus on Norway. *Society & Change* Vol. VIII, No. 2

Morén-Alegret, R & Wladyka, D. (2020). *International Immigration, Integration and Sustainability in Small Towns and Villages - Socio-Territorial Challenges in Rural and Semi-Rural Europe*. Palgrave-Mcmilan

Μουσούρου, Λ. (1991). *Μετανάστευση και Μεταναστευτική πολιτική στην Ελλάδα και την Ευρώπη*. Αθήνα: Gutenberg

Μπάγκαβος, Χ. & Παπαδοπούλου, Δ. (2002) Μεταναστευτικές τάσεις και Ευρωπαϊκή Μεταναστευτική πολιτική ΙΝΕ ΓΣΕΕ – ΑΔΕΔΥ

Μπαλής, Δ. (2020). Έλληνες μετανάστες: Πόσοι και ποιοι έφυγαν, που πήγαν, πόσοι επιστρέφουν. Ανακτήθηκε 11/11/2021 από https://www.huffingtonpost.gr/entry/ellines-metanastes-erevna_gr_5e65dab9c5b60557280743e6

Μπαλούρδος Δ. (2011) *Επιπτώσεις της κρίσης στη φτώχεια και τον κοινωνικό αποκλεισμό: Αρχικές μετρήσεις και προσαρμοστικές πολιτικές Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 134-135, Α'-Β' σ. 165-192

Nicaise, I. (2012). A smart social inclusion policy for the EU the role of education and training. *European Journal of Education*, 47(2), 327-342 DOI: 10.2307/23272493

Νικήτα, Ε. (2012) Έννοιες στατιστικής και εφαρμογές με το SPSS, Θεσσαλονίκη ανακτήθηκε 11/03/2018 από http://www.academia.edu/1752674/Notes_on_how_to_use_SPSS_in_Greek

Noyoo, N. (2017) “How Social Citizenship shapes Fundamental Human and Socio-economic Rights” Plenary presentation at the International Conference on Human Security and Social Work, University of Botswana, Gaborone, 25 October 2017

OECD (2021). *International Migration Outlook 2021*. OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/29f23e9d-en>.

OECD (2018). “Background and governance of migrant integration”, in *Working Together for Local Integration of Migrants and Refugees in Athens*, OECD Publishing, Paris. DOI: <https://doi.org/10.1787/9789264304116-6-en>

Offe, C. (2003). The European Model of “Social” Capitalism: Can It Survive European Integration? *The Journal of Political Philosophy*: Volume 11, Number 4, 2003, pp. 437–469

Ουζούνη Χ., & Νακάκης Κ. (2011). Η Αξιοπιστία και η Εγκυρότητα των Εργαλείων Μέτρησης σε Ποσοτικές Μελέτες. *ΝΟΣΗΛΕΥΤΙΚΗ*, 50(2): σ 231–239 ανάκτηση από το http://www.hjn.gr/actions/get_pdf.php?id=271

Oser, J. and Hooghe, M. (2017). Give me your tired, your poor? Support for social citizenship rights in the United States and Europe. *Sociological Perspectives* 61 (1):14-38. <http://dx.doi.org/10.1177/0731121417697305>

Paas, T. & Halapuu, V. (2012). Attitudes towards immigrants and the integration of ethnically diverse societies. NORFACE MIGRATION. Discussion Paper No. 2012-23.

Pajnik, M. (2011). "Impossibilities of social citizenship: On statelessness of migrants" In *Security, insecurity and migration in Europe*, 2011, ed. G. Lazaridis, 239–257. Farnham, Burlington: Ashgate

Pagotto, P. (2012). *Citizenship to immigrants and second generation foreigners in Italy* Cited 15/03/2018 <http://www.fd.uc.pt/hrc/pdf/papers/PaoloPagotto.pdf>

Panichella, N. (2018). Economic crisis and occupational integration of recent immigrants in Western Europe. *International Sociology* 2018, Vol. 33(1) 64 – 85. DOI: 10.1177/02685809177420

Πανταζής, Β. (2011). "Ανθρώπινα δικαιώματα, ιδιότητα του πολίτη και εκπαίδευση στην εποχή της παγκοσμιοποίησης". *Επιστημονική Επετηρίδα Παιδαγωγικού Τμήματος Δ. Ε. Πανεπιστημίου Ιωαννίνων*, Τ. 23 (2011) σελ. 129-157

Παπαδόπουλος, Γ. Α. (2022). Μεταναστευτική διαδικασία, Δια-εθνικότητα και Πολιτικές για τη Μετανάστευση στην εποχή της κρίσης, αλλά και μετά την κρίση. *Κοινωνιολογική Επιθεώρηση*, 2022, τ.8, σελ. 9-25

Παπαδόπουλος, Γ. Α. (2018). Μεταναστευτική Πολιτική και Ένταξη των Μεταναστών στην Ελλάδα της Παρατεταμένης Οικονομικής Ύφεσης. Στο Κ. Δημουλάς και Γ. Κουζής (επιμ.), *Κρίση και Κοινωνική πολιτική Αδιέξοδα και Λύσεις* (σσ. 273-295). Αθήνα: Τόπος.

Παπαδοπούλου, Δ. (2022). Καινοτόμες και Ανθεκτικές πολιτικές ένταξης και απασχόλησης για τους μεταναστευτικούς πληθυσμούς στην ελληνική κοινωνία. *Κοινωνιολογική Επιθεώρηση*, 2022, τ.8, σελ. 165-188

Παπαδοπούλου, Δ. (2013) "Η κοινωνική ενσωμάτωση των μεταναστών στην Ελλάδα. Παρελθόν, Παρόν και Μέλλον". Εισήγηση στο Συνέδριο του EPLO με τίτλο *Ο μετέωρος βηματισμός της μεταναστευτικής πολιτικής στην Ελλάδα της κρίσης*»

Παπαδοπούλου, Δ. (2012). *Κοινωνιολογία του Αποκλεισμού στην εποχή της Παγκοσμιοποίησης*. Αθήνα: Τόπος & Δ. Παπαδοπούλου.

Παπαδοπούλου, Δ. (2009). Η επίδραση της νόμιμης διαμονής στην κοινωνική ένταξη των μεταναστών στην Ελλάδα. *Social Cohesion and Development*, 4(1), 45-62.

Παπαδοπούλου, Δ. (επιμ.) (2002) *Από την Κοινωνική ευπάθεια στον Κοινωνικό αποκλεισμό* ΙΝΕ ΓΣΕΕ – ΑΔΕΔΥ

Papadopoulou, D., Dimoulas, C. & Symeonaki, M. (2014) "*Deliverable for the WP2 on Innovative Employment Policies and Practices for Socially Vulnerable Groups in Greece*" INSPIRES αναρτήθηκε από http://www.inspires-research.eu/userfiles/D2_1%20National%20report%20Greece.pdf

Παπαθεοδώρου, Χ. και Παπαναστασίου Σ. (2010). *Διαγενεακή μεταβίβαση της φτώχειας στην Ελλάδα και στην ΕΕ: Θεωρητικές προσεγγίσεις και εμπειρική ανάλυση*. Αθήνα: ΙΝΕ/ΓΣΕΕ - Παρατηρητήριο Οικονομικών και Κοινωνικών Εξελίξεων

Παπαστυλιανός, Χ. (2012) "Η ιθαγένεια της Ε.Ε.: Τι μπορούν να προσδοκούν οι μετανάστες από ένα καθεστώς ατελούς κυριαρχίας" στο Κουζέλης, Γ. & Χριστόπουλος, Δ. (επιμ.) *Ιδιότητα του Πολίτη - Πολιτικός λόγος, ιστορία και κανόνες σε συγκριτικές προοπτικές*. Αθήνα: Πατάκη (σ. 94-111)

Passeti, F. (2019). Configurations of immigrant integration Policies in Europe. *World affairs* – Spring 2019.

Παυλόπουλος, Β. & Μπεζεβέγκης, Η. (2008). Θεωρητικές προσεγγίσεις για τη μετανάστευση και τον επιπολιτισμό. Στο Η. Μπεζεβέγκης (Επιμ.), *Μετανάστες στην Ελλάδα: Επιπολιτισμός και ψυχοκοινωνική προσαρμογή* (σς. 37-57). Αθήνα: ΙΜΕΠΟ

Παυλόπουλος, Β. (2006). Εισαγωγή στη Στατιστική Επεξεργασία Δεδομένων με το SPSS for Windows. Εθνικό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών –Τομέας Ψυχολογίας.

Παύλου, Μ. (2004). «Οι μετανάστες σαν και εμάς: όψεις της απόκρισης στο μεταναστευτικό φαινόμενο στην Ελλάδα και την Ευρώπη». στο Μ. Παύλου & Δ. Χριστόπουλος (επιμ.) *Η Ελλάδα της μετανάστευσης Κοινωνική συμμετοχή, δικαιώματα και ιδιότητα του πολίτη*. Αθήνα: Κριτική ΑΕ & ΚΕΜΟ

Πέτρου, Μ. (2008) "Μετανάστες, Γεωργική εργασία, και Παραγωγοί. Πολιτισμικές ιδιαιτερότητες και το οδοιπορικό των συμβιωτικών σχέσεων σε μια αγροτική κοινότητα". στο Ε.

Ζακοπούλου, Χ. Κασίμης & Λ. Λουλούδης (επιμ.) *Αγροτικότητα, Κοινωνία και Χώρος*. Αθήνα: Πλέθρον

Pettersson, K. (2017) Without Social Democracy, Capitalism Will Eat Itself. Στο <https://www.socialeurope.eu/2017/02/without-social-democracy-capitalism-will-eat/> (τελευταία επίσκεψη στις 21/03/2017).

Pietsch, J. (2017). Diverse Outcomes: Social Citizenship and the Inclusion of Skilled Migrants in Australia. *Social Inclusion*, Volume 5, Issue 1, Pages 32–44 DOI: 10.17645/si.v5i1.777

Plomien, A. (2018) EU Social and Gender Policy beyond Brexit: Towards the European Pillar of Social Rights. *Social Policy & Society: Cambridge University Press 2018* doi:10.1017/S1474746417000471

Powell, M. (2002) “The hidden history of social citizenship” *Journal Citizenship Studies* Volume 6, 2002 - Issue 3 <https://doi.org/10.1080/1362102022000011595>

Raabe, I. (2018). Social Exclusion and School Achievement: Children of Immigrants and Children of Natives in Three European Countries *Child Ind Res* <https://doi.org/10.1007/s12187-018-9565-0>

Radulovic, I. (2010) Ιδιότητα του πολίτη στην Αρχαία Ελλάδα – Αθήνα και Σπάρτη: όροι και πηγές στο S. Ellis, G. Halfdanarson & A. Isaacs (edit) *Πολίτες στην Ευρώπη* (σελ. 77-92). Αθήνα: Επίκεντρο

Rafaelli, R. (2017) *Μεταναστευτική Πολιτική*. Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο. Ανακτήθηκε 15/07/2018 από [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/fiches_techniques/2013/051203/04A_FT\(2013\)051203_EL.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/fiches_techniques/2013/051203/04A_FT(2013)051203_EL.pdf)

Rapp, C., Huijts, T., Eikemo, T. & Stathopoulou, T. (2018). Social integration and self-reported health: differences between immigrants and natives in Greece. *European Journal of Public Health*, Vol. 28, Supplement 5, 2018, 48–53 doi:10.1093/eurpub/cky206

Revi, B. (2014) T.H. Marshall and his critics: reappraising ‘social citizenship’ in the twenty-first century, *Citizenship Studies*, 18:3-4, 452-464, DOI: 10.1080/13621025.2014.905285

Ρετινιώτη, Α. & Μάντζιου, Ι. (2010). Η πρόσβαση των φτωχών και κοινωνικά αποκλεισμένων ομάδων που ζουν στο κέντρο της Αθήνας, στους τομείς της υγείας, της εκπαίδευσης και της

εργασίας. Γιατροί του Κόσμου. Ανάκτηση 10/01/2021 από <https://mdmgreece.gr/app/uploads/2014/10/2010-Research-Study-en.pdf>

Ρομπόλης, Σ. (2007). "Το μέλλον της εργασίας και του κοινωνικού κράτους στην εποχή της παγκοσμιοποίησης: εθνικές και ευρωπαϊκές πολιτικές". Στο Γ. Σωτηρέλλης & Χ. Τσαϊτουρίδης (Επιμ.), *Κοινωνικά Δικαιώματα και κρίση του κράτους Πρόνοιας* (σελ. 35-48). Αθήνα: Σαββάλας

Ρομπόλης, Σ. (2011). "Οικονομική κρίση, αγορά εργασίας, μετανάστευση" στο Α. Μωυσίδη & Δ. Παπαδοπούλου (επιμ.), *Η κοινωνική ενσωμάτωση των μεταναστών στην Ελλάδα*. Αθήνα: Κριτική, σσ. 51-78.

Sabates-Wheeler, R & Feldman, R (2011). *Migration and social protection: Claiming social rights beyond borders*. UK , Palgrave Macmillan

Σακελλαρόπουλος Θ. & Αγγελάκη Μ., (2016), «Ευρωπαϊκή Κοινωνική Πολιτική: από την άτολμη ανάπτυξη στο αβέβαιο μέλλον», στο, Μαραβέγιας Ναπολέον (επιμ.), *Ευρωπαϊκή Ένωση. Δημιουργία, Εξέλιξη, Προοπτικές*, Κριτική, Αθήνα 2016, σσ.421-436

Σακελλαρόπουλος, Θ. (2007). Οι μεγάλοι αναπροσανατολισμοί στα κράτη πρόνοιας. Στο Γ. Σωτηρέλλης & Χ. Τσαϊτουρίδης (Επιμ.), *Κοινωνικά Δικαιώματα και κρίση του κράτους Πρόνοιας* (σελ. 25-34). Αθήνα: Σαββάλας

Sandu, G. (2022). *Immigration policy – Fact sheets on the European Union*. European Parliament. Ανάκτηση 10-06-2022 από <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/152/immigration-policy>

Σάσεν, Σ. (2003). *Χωρίς έλεγχο; Η εθνική κυριαρχία, η μετανάστευση και η ιδιότητα του Πολίτη την εποχή της παγκοσμιοποίησης*. Αθήνα: Μεταίχιμο.

Schall, C. E. (2012). "Is the Problem of European Citizenship a Problem of Social Citizenship? Social Policy, Federalism, and Democracy in the EU and United States" *Sociological Inquiry*, Vol. 82, No. 1.

Schinkel, W. & Van Houdt, F. (2010) "The double helix of cultural assimilationism and neo-liberalism: citizenship in contemporary governmentality. *The British Journal of Sociology* 2010 Volume 61 Issue 4

Seeleib – Kaiser, M. (2018). Citizenship, Europe and Social Rights. In Sandra Seubert et al. (eds) (2018) *Moving Beyond Barriers: Prospects for EU Citizenship?* Cheltenham: Edward Elgar.

Shore, J. (2019) *The Welfare State and the Democratic Citizen*, Palgrave Studies in European Political Sociology, https://doi.org/10.1007/978-3-319-93961-2_6

Schnapper, D. (2000) *Η κοινωνία των πολιτών. Δοκίμιο πάνω στην ιδέα του σύγχρονου έθνους*. Αθήνα: Gutenberg

Seeleib – Kaiser, M. (2018). Citizenship, Europe and Social Rights. Sandra Seubert et al. (eds) (2018) *Moving Beyond Barriers: Prospects for EU Citizenship?* Cheltenham: Edward Elgar.

Simonsen, K.B. (2017). Inclusive or Exclusive? How Contact with Host Nationals May Change Immigrants' Boundary Perceptions and Foster Identity Compatibility. Center for Migration Studies of New York. IMR - SAGE Volume 52 Number 4 :1011 – 1039 DOI: 10.1111/imre.12356

Solano, G., & Huddleston, T. (2020). Migrant integration policy index. *Migration Policy Group*.

Sterud, T., Tynes, T., Sivesind Mehlum, I., Veiersted, K. B., Bergbom, B., Airila, A., Johansson, B., Brendler-Lindqvist, M., Hviid, K. and Flyvholm, M. -A. (2018). A systematic review of working conditions and occupational health among immigrants in Europe and Canada. *BMC Public Health* (2018) 18:770 <https://doi.org/10.1186/s12889-018-5703-3>

Strader, E. & Misra, J. (2018) *Poverty and Income Inequality: A Cross-National Perspective on Social Citizenship from Part III - Problems of Discrimination and Inequality*, Cambridge University Press, pp 385-408, DOI: <https://doi.org/10.1017/9781108656184.022>

Σωτηρόπουλος, Ν. (2017). *Μετανάστευση και ιδιότητα του πολίτη σε εθνικό και υπερεθνικό επίπεδο. Η περίπτωση μεταναστών στους νομούς Αργολίδας και Αρκαδίας*. Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου, Κόρινθος

Tartakovsky, E., Patrakov, E., & Nikulina, M. (2021). Is emigration worth the trouble? Satisfaction with life, group identifications, perceived discrimination, and socio-economic status of immigrants and stayers. *International Journal of Intercultural Relations*, 80, 195-205.

Tekin, N. (2013). "The Assessment of Habermas' Concept of Citizenship in The Context of The European Union". *Human Rights Review*, Volume: III, Issue: 1 Cited 15/04/2017 http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:_opfVrNW1NAJ:www.taa.gov.tr/indir/the-assessment-of-habermas-concept-of-citizenship-in-the-context-of-the-european-union-bWFrYWxlfGYyMzkwLTIyMWQ1LWU0ZGQ4LWMzMTgwLnBkZnw1MDk/+&cd=1&hl=el&ct=clnk&gl=gr

Tereshchenko, A., Bradbury, A. & Archer, L. (2019): Eastern European migrants' experiences of racism in English schools: positions of marginal whiteness and linguistic otherness. *Whiteness and Education*, DOI: 10.1080/23793406.2019.1584048

Τραγάκη, Α. (2016). Οικονομική Ένταξη των Μεταναστών στην Ελλάδα: Διαφοροποιήσεις ως προς τη χώρα προέλευσης μέσα από τη μελέτη των επίσημων στατιστικών. Γενική Γραμματεία Έρευνας και Τεχνολογίας.

Τριανταφυλλίδου, Α. & Γρόπα Ρ. (2009). *Η μετανάστευση στην Ενωμένη Ευρώπη*. Αθήνα: Κριτική

Τραμουντάνης, Α. (2016). Η διαδικασία της ενσωμάτωσης σε τοπικό επίπεδο: Η περίπτωση της δεύτερης γενιάς μεταναστών στο Δήμο Αθηναίων, στο Μ. Θανοπούλου, Α. Μουρίκη & Ι. Τσίγκανου (επιμ) *Απασχόληση και Κοινωνική Πολιτική στον Δήμο της Αθήνας: Ερευνητικές Σκιαγραφήσεις*. Αθήνα: Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών.

Tuparevska, E., Santibáñez, R., & Solabarrieta, J. (2020). Equity and social exclusion measures in EU lifelong learning policies. *International Journal of Lifelong Education*, 39(1), 5-17.

Τσιάκαλος, Γ. (1999). Ανθρώπινη αξιοπρέπεια, κοινωνικός αποκλεισμός και εκπαίδευση στην Ευρώπη στο *Ανθρώπινη αξιοπρέπεια και Κοινωνικός αποκλεισμός– Εκπαιδευτική πολιτική στην Ευρώπη*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα

Τσιώλης, Γ. (2011). Η σχέση ποιοτικής και ποσοτικής έρευνας στις κοινωνικές επιστήμες: Από την πολεμική των «παραδειγμάτων» στις συνθετικές προσεγγίσεις. *Οι κοινωνικές επιστήμες στον 21ο αιώνα: Επίμαχα θέματα και προκλήσεις*, 56-84.

ΥΠΕΣ (2021) *Δ/ση Ιθαγένειας: Στατιστικά στοιχεία 2011-2020*. Ανακτήθηκε 21/09/2021 https://www.ypes.gr/wpcontent/uploads/2021/09/20210710_Stats_Category_2011_2020.pdf

ΥΠΕΣ, (2013). «Παροχή διευκρινήσεων σχετικά με τον εννοιολογικό προσδιορισμό των όρων ιθαγένεια, υπηκοότητα και εθνικότητα» Ανάκτηση από http://www.ypes.gr/UserFiles/f0ff9297-f516-40ff-a70e-eca84e2ec9b9/eggr_f_82215_090713.pdf

Υπουργείο Μετανάστευσης και Ασύλου (2021). Ενημερωτικό Σημείωμα Β Ιουνίου 2021 Νόμιμη Μετανάστευση. Ανάκτηση από <https://migration.gov.gr/statistika/>

UNESCO, (2015). *Global Citizenship Education, Topics and Learning Objectives*, Paris: UNESCO <http://unesdoc.unesco.org/images/0023/002329/232993e.pdf>

UNITED NATIONS (2020). *International Migrant Stock 2020*. Ανάκτηση από <https://www.un.org/development/desa/pd/content/international-migrant-stock>

UNITED NATIONS (2019). *International Migration 2019. Report*. N.Y

U.N. Ύπατη Αρμοστέία των Ηνωμένων Εθνών για τους Πρόσφυγες (2009). Εγχειρίδιο για τις διαδικασίες και τα κριτήρια καθορισμού του καθεστώτος των προσφύγων. Ανάκτηση από <https://www.unhcr.org/cy/wp-content/uploads/sites/41/2018/01/HANDBOOK.pdf>

Valdivielso, J. (2005). Social Citizenship and the Environment. *Environmental Politics*, Vol. 14, No. 2, 239 – 254, στο <http://www.vedegylet.hu/okopolitika/Valdivielso%20-%20Social%20Citizenship%20and%20the%20Environment.pdf>

Villadsen, K. & Turner, B. (2015): Tracing the roots of social citizenship: Jane Addams' thought between formal rights and moral obligation, *Citizenship Studies*, DOI: 10.1080/13621025.2015.1107028

Waerniers, R. & Hustinx, L. (2019): The labyrinth towards citizenship: contradictions in the framing and categorization of immigrants in immigration and integration policies. *Identities*, DOI: 10.1080/1070289X.2019.1590025.

Weaver, T. (2018). A City of Citizens: Social Justice and Urban Social Citizenship, *New Political Science*, 40:1, 84-102, DOI: 10.1080/07393148.2017.1417193

Welply, O. (2022). *Immigration, Integration and Education: Children of Immigrants in France and England*. Routledge.

Wernly, B., Wernly, S., Magnano, A. & Paul, E. (2020). Cardiovascular health care and health literacy among immigrants in Europe: a review of challenges and opportunities during the COVID-19 pandemic. *Journal of Public Health: From Theory to Practice* <https://doi.org/10.1007/s10389-020-01405-w>

Wernly, B., Wernly, S., Magnano, A. & Paul, E. (2020). Cardiovascular health care and health literacy among immigrants in Europe: a review of challenges and opportunities during the COVID-19 pandemic.

Wood, B. E., & Black, R. (2018). Globalisation, cosmopolitanism and diaspora: what are the implications for understanding citizenship? *International Studies in Sociology of Education*, 27(2-3), 184-199. doi:10.1080/09620214.2017.1415161

Φερόνας, Α. (2019). *Κοινωνικός Αποκλεισμός και Κοινωνική Αλληλεγγύη στην Ελλάδα της κρίσης*. Αθήνα: Διόνικος

Φερόνας, Α. (2015). *Κοινωνικός αποκλεισμός στην Ελλάδα της κρίσης: Ισχυρές επιπτώσεις – Ανεπαρκείς απαντήσεις*. Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου-Τμήμα Εκπαιδευτικής και Κοινωνικής Πολιτικής

Φούσκας, Θ. (2010) "Οι επιπτώσεις του χαμηλού κύρους εργασίας στην εργασιακή οργάνωση των μεταναστών: Η περίπτωση των Μπαγκλαντεσιανών στην Αθήνα" *Κοινωνική Συνοχή και Ανάπτυξη*, 5 (2), σσ. 113-127.

Χαρδούβελης, Γ. (2011). *Το χρονικό της διεθνούς και συνακόλουθης ελληνικής και ευρωπαϊκής κρίσης: αίτια, επιπτώσεις, αντιδράσεις, προοπτική* εισαγωγικό κεφάλαιο στον τόμο: *Από τη διεθνή κρίση στην κρίση της Ευρωζώνης και της Ελλάδας: Τι μας επιφυλάσσει το μέλλον*, Αθήνα: εκδόσεις Λιβάνης

Χατζή, Χ. (2004) "Ο αλλοδαπός ως υποκείμενο δικαιωμάτων στην ελληνική έννομη τάξη" στο Μ. Παύλου & Δ. Χριστόπουλος (επιμ.) *Η Ελλάδα της μετανάστευσης Κοινωνική συμμετοχή, δικαιώματα και ιδιότητα του πολίτη*. Αθήνα: Κριτική ΑΕ & ΚΕΜΟ

Χατζησωκράτης, Δ. (2005). *Ο πολίτης στην Ελλάδα και την Ευρώπη* ΥΠΕΠΘ-ΙΑΕΚΕ Ανακτήθηκε 15/02/2017 http://kee.ideke.edu.gr/epms/files/N30_POLITIS_EUROPE.pdf (τελευταία επίσκεψη στις 15/02/2018)

Χριστόπουλος, Δ. (2022). *Ταξίδι στο Κράτος Κυριαρχία Δίκαιο Δικαιώματα* Αθήνα: Πόλις

Χριστόπουλος, Δ. (2010) Η επόμενη μέρα της ελληνικής ιθαγένειας: Μια μετατόπιση στο κατώφλι του αποκλεισμού. ΘΕΣΕΙΣ τ.111 τριμηνιαία επιθεώρηση - εκδόσεις Νήσος. Ανακτήθηκε από http://www.theseis.com/index.php?option=com_content&task=view&id=1113&Itemid=29

Χριστόπουλος, Δ. (2012). *Ποιος είναι ο Έλληνας πολίτης;* Αθήνα: Βιβλιόραμα

Yakushko, O. (2018). *Modern-Day Xenophobia. Critical Historical and Theoretical Perspectives on the Roots of Anti-Immigrant Prejudice.* USA: Palgrave-McMillan

Ψαρρού, Ν. (2005). *Εθνική ταυτότητα στην εποχή της παγκοσμιοποίησης.* Αθήνα: Δάρδανος

Ψημμένος, Ι. (2009) Η συμβολή της οικιακής εργασίας στην προνοιακή περιθωριοποίηση των μεταναστριών. *Κοινωνική Συνοχή και Ανάπτυξη*, 4 (1), σσ. 139-154.

Zrinščak, S. (2011). Local immigrant communities, welfare and culture: an integration/segregation dilemma. In E. Carmel, A. Cerami and T. Papadopoulos (Edits.) *Migration and welfare in the new Europe Social protection and the challenges of integration* (pp. 197- 212, Bristol: Policy Press

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 1: ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΑ ΕΡΓΑΛΕΙΑ

1) ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΣ

Σας ενημερώνουμε ότι η παρακάτω έρευνα πραγματοποιείται για ακαδημαϊκούς σκοπούς στο πλαίσιο της διδακτορικής μου διατριβής με τίτλο: **“Η κοινωνική ιδιότητα του πολίτη στην Ελλάδα: Κοινωνικά δικαιώματα και κοινωνικός αποκλεισμός μεταναστών”**

Η συμπλήρωση του ερωτηματολογίου είναι αυστηρά ανώνυμη.

Σημειώστε με X το τετραγωνάκι που σας αφορά.

A. ΠΡΟΣΩΠΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

1. Φύλο: Άνδρας

Γυναίκα

2. Ηλικία: έως 29 χρ.

30-45 χρ.

πάνω από 45

3. Χώρα καταγωγής: Αλβανία

Ινδία

Ρωσία

Πακιστάν

Ουκρανία

Μολδαβία

Άλλη (σημειώστε).....

4. Τόπος κατοικίας: Κορινθία

Αργολίδα

Αρκαδία

5. Χρονικό διάστημα που ζείτε στην Ελλάδα Έως και 10 χρόνια

Πάνω από 10 χρόνια

6. Μορφωτικό επίπεδο - Χρόνια εκπαίδευσης

Απόφοιτος/η Δημοτικού Σχολείου (α΄/θμιας εκπ) ή Γυμνασίου (9 έτη)

Απόφοιτος/η Λυκείου (β΄/θμιας εκπαίδευσης – 12 έτη)

Απόφοιτος/η ΑΕΙ - ΤΕΙ (γ΄/θμιας εκπαίδευσης)

7. Απασχόληση που ασκείτε αυτήν τη στιγμή:

Υπάλληλος

Ελεύθερος/η επαγγελματίας

Οικοδόμος - Εργάτης

Αγροτικές εργασίες

Φοιτητής/τρια

Οικιακή εργασία / Περιστασιακή απασχόληση

Άνεργος/η

Άλλο (σημειώστε).....

8. Έχετε κάνει κάποια από τις παρακάτω αιτήσεις (τσεκάρετε με X όποια αίτηση έχετε κάνει τελευταία)

A) άδεια διαμονής για **εργασία ή 10ετία**

B) άδεια διαμονής **επί μακρόν διαμένων**

Γ) άδεια διαμονής για **εξαιρετικούς λόγους**

Δ) άδεια διαμονής για **ανθρωπιστικούς λόγους**

E) άδεια διαμονής **2^{ης} γενιάς**

Z) άδεια διαμονής **μέλος οικογένειας Έλληνα**

H) άδεια διαμονής **μέλος οικογένειας υπηκόου τρίτης χώρας**

Θ) Άλλη άδεια διαμονής.....

9. Έχετε κάνει αίτηση για απόκτηση της **ελληνικής υπηκοότητας (ιθαγένειας)**;

ΝΑΙ

ΟΧΙ

B. ΚΥΡΙΩΣ ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ

(Σημειώστε με X το τετραγωνάκι που σας εκφράζει περισσότερο)

10. Από την εμπειρία σας, τα χρόνια που ζείτε στην Ελλάδα, πόσο δύσκολο (Πολύ δύσκολο, Αρκετά δύσκολο, Λίγο δύσκολο, Καθόλου δύσκολο) πιστεύετε γενικά ότι είναι:

	Πολύ	Αρκετά	Λίγο	Καθόλου
- Να βρείτε εργασία	☐	☐	☐	☐
- Να βρείτε εργασία ανάλογη των γνώσεων και των προσόντων σας	☐	☐	☐	☐
- Να κάνετε τη δική σας δουλειά	☐	☐	☐	☐
- Να έχετε το νόμιμο μισθό	☐	☐	☐	☐
-Να έχετε ασφάλιση στην εργασία σας	☐	☐	☐	☐
-Να έχετε κανονικό ωράριο εργασίας	☐	☐	☐	☐
-Να σας απολύσουν από την εργασία σας	☐	☐	☐	☐
-Να λάβετε αποζημίωση μετά από απόλυση	☐	☐	☐	☐
- Να έχετε καλές συνθήκες εργασίας	☐	☐	☐	☐
- Να συμμετέχετε σε συλλογικά όργανα (π.χ. συνδικαλιστικές οργανώσεις)	☐	☐	☐	☐
- Να βρείτε κατοικία να μείνετε	☐	☐	☐	☐
- Να μάθετε την ελληνική γλώσσα	☐	☐	☐	☐
- Να είστε μαζί με όλη την οικογένεια σας	☐	☐	☐	☐
- Να μετακινείστε συχνά στην πατρίδα σας	☐	☐	☐	☐
- Να έχετε καλή επικοινωνία με τις δημόσιες υπηρεσίες	☐	☐	☐	☐
- Να επικοινωνείτε για τις καθημερινές ανάγκες σας (πχ. για τις αγορές σας, τις μετακινήσεις σας, κλπ)	☐	☐	☐	☐
- Να κάνετε τις συναλλαγές σας μέσω τραπεζών	☐	☐	☐	☐
-Να συμμετέχετε εσείς σε κάθε μορφή εκπαίδευσης - κατάρτισης	☐	☐	☐	☐
- Να συμμετέχουν τα παιδιά σας στην ελληνική εκπαίδευση	☐	☐	☐	☐
- Να έχετε καλές παροχές υγείας στα νοσοκομεία	☐	☐	☐	☐
- Να έχετε πρόσβαση στις διαθέσιμες παροχές πρόνοιας, (π.χ. ταμείο ανεργίας, Παροχή Τροφίμων, οικονομικά ή αναπηρικά επιδόματα, κλπ)	☐	☐	☐	☐

	Πολύ	Αρκετά	Λίγο	Καθόλου
- Να έχετε καλές κοινωνικές σχέσεις με τους Έλληνες	☐	☐	☐	☐
- Να συμμετέχετε ενεργά σε κοινωνικές εκδηλώσεις	☐	☐	☐	☐
- Να συμμετέχετε σε τοπικές (πολιτιστικές ή θρησκευτικές) εκδηλώσεις	☐	☐	☐	☐
- Να ενημερώνεστε σωστά για τα δικαιώματά σας	☐	☐	☐	☐
- Να επικοινωνείτε με δίκτυα και οργανώσεις που υποστηρίζουν τα δικαιώματα των μεταναστών	☐	☐	☐	☐

11. Από την εμπειρία σας τα χρόνια που ζείτε στην Ελλάδα πώς κρίνετε τη λειτουργία των παρακάτω υπηρεσιών σχετικά με την εξυπηρέτησή σας και την ικανοποίηση των αιτημάτων σας (Πολύ Καλή, Ικανοποιητική (Καλή), Μέτρια, Κακή, Δεν έχω γνώμη-εμπειρία):

	Πολύ Καλή	Ικανοποιητική	Μέτρια	Κακή	Δεν έχω γνώμη
- Υπηρεσίες Δήμου	☐	☐	☐	☐	☐
- ΚΕΠ (Κέντρα εξυπηρέτησης πολιτών)	☐	☐	☐	☐	☐
- Υπηρεσίες Περιφέρειας	☐	☐	☐	☐	☐
- Σχολεία	☐	☐	☐	☐	☐
- Πανεπιστήμια	☐	☐	☐	☐	☐
- Νοσοκομεία – Κέντρα Υγείας	☐	☐	☐	☐	☐
- Τμήματα Αδειών Διαμονής	☐	☐	☐	☐	☐
- Τμήματα Ιθαγένειας	☐	☐	☐	☐	☐
- Υπουργείο Εσωτερικών	☐	☐	☐	☐	☐
- Υπουργείο Εξωτερικών	☐	☐	☐	☐	☐
- Ασφαλιστικά ταμεία (ΕΟΠΠΥ, ΟΓΑ, ΙΚΑ-ΕΦΚΑ)	☐	☐	☐	☐	☐
- Αστυνομία- Τροχαία	☐	☐	☐	☐	☐
-ΟΑΕΔ - Κέντρα εύρεσης εργασίας	☐	☐	☐	☐	☐
- Μη κυβερνητικές οργανώσεις και συλλόγους μεταναστών	☐	☐	☐	☐	☐

12. Από την εμπειρία σας τα χρόνια που ζείτε στην Ελλάδα, **πως κρίνετε τη συμπεριφορά και στάση απέναντί σας (Πολύ καλή, Καλή, Μέτρια, Κακή)** των παρακάτω Ατόμων - Ομάδων.

	Πολύ Καλή	Καλή	Μέτρια	Κακή
Δημοσίων υπαλλήλων	☐	☐	☐	☐
Ιατρών – Νοσοκόμων	☐	☐	☐	☐
Εκπαιδευτικών - Δασκάλων	☐	☐	☐	☐
Υπαλλήλων Επιχειρήσεων και ιδιωτικών φορέων	☐	☐	☐	☐
Συναδέλφων – γειτόνων	☐	☐	☐	☐
Ελλήνων (γενικά)	☐	☐	☐	☐
Ατόμων της ίδιας με εσάς εθνικότητα	☐	☐	☐	☐
Αλλοδαπών πολιτών άλλης εθνικότητας	☐	☐	☐	☐
Εκπροσώπων Μέσων μαζικής ενημέρωσης (εφημερίδες, τηλεόραση, ραδιόφ., διαδίκτυο)	☐	☐	☐	☐
Εργοδοτών (αφεντικών) στην εργασία σας	☐	☐	☐	☐

13. Από την εμπειρία σας τα χρόνια που ζείτε στην Ελλάδα, **πόσο δυσκόλεψαν (Πολύ, Αρκετά, Λίγο, Καθόλου) τη ζωή και την προσαρμογή σας στην Ελλάδα,** τα παρακάτω:

	Πολύ	Αρκετά	Λίγο	Καθόλου
- Η οικονομική κρίση	☐	☐	☐	☐
- Ο ελληνικός τρόπος ζωής	☐	☐	☐	☐
- Η ελληνική γλώσσα	☐	☐	☐	☐
- Τα ελληνικά ήθη και συνήθειες	☐	☐	☐	☐
- Το ελληνικό θρήσκευμα	☐	☐	☐	☐
- Το ελληνικό δημόσιο σύστημα και γραφειοκρατία	☐	☐	☐	☐
- Το ελληνικό πολιτικό σύστημα	☐	☐	☐	☐
- Η ελληνική δικαιοσύνη και νόμοι	☐	☐	☐	☐
- Η ακρίβεια και οι οικονομικές υποχρεώσεις	☐	☐	☐	☐

14. Από την εμπειρία σας τα χρόνια που ζείτε στην Ελλάδα, πώς νιώθετε ότι ισχύει στη χώρα που ζείτε (Πολύ ισχύει, Αρκετά, Λίγο, ή Καθόλου δεν ισχύει), το καθένα από τα παρακάτω ζητήματα:

	Πολύ	Αρκετά	Λίγο	Καθόλου
- Έχετε Ισότητα με τους Έλληνες	☐	☐	☐	☐
- Έχετε ίσες ευκαιρίες με όλους στην εργασία	☐	☐	☐	☐
- Έχετε ισότιμη νομική προστασία στα δικαστήρια	☐	☐	☐	☐
- Είστε ασφαλής στη χώρα	☐	☐	☐	☐
- Είναι ασφαλής η οικογένειά σας	☐	☐	☐	☐
- Προστατεύεστε από τη φτώχεια και τον κοινωνικό αποκλεισμό	☐	☐	☐	☐
- Προστατεύεται το περιβάλλον που ζείτε	☐	☐	☐	☐
- Προστατεύεται ο γάμος	☐	☐	☐	☐
- Προστατεύεται η μητρότητα	☐	☐	☐	☐
- Προστατεύονται το παιδί και οι ανάγκες του	☐	☐	☐	☐
- Τα κοινωνικά δικαιώματα είναι κατοχυρωμένα για όλους	☐	☐	☐	☐
-Το κράτος προστατεύει τους αδύνατους και τους φτωχούς	☐	☐	☐	☐

Σας ευχαριστούμε για τη συνεργασία σας και τη συμβολή σας στην Επιστημονική Έρευνα.

Νικόλαος Σωτηρόπουλος – Υποψήφιος διδάκτωρ.

2) ΟΔΗΓΟΣ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗΣ

ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΑ

ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟ / ΦΟΡΕΑΣ

ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΕΣ ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

- 1) Ποιες υπηρεσίες, παροχές και παρεμβάσεις και με ποιον τρόπο, παρέχονται σήμερα από το φορέα σας, στους μεταναστευτικούς πληθυσμούς με άδεια διαμονής;

- 2) Πως κρίνεται η αποτελεσματικότητά τους έως τώρα;

- 3) Ποιοι συμμετέχουν στο σχεδιασμό των παρεμβάσεων και παροχών;

- 4) Υπάρχει σύνδεση της Υπηρεσίας σας με φορείς μεταναστών και ποια η αλληλεπίδραση με αυτούς; Λαμβάνονται κατά κάποιον τρόπο υπόψη οι ανάγκες των μεταναστευτικών πληθυσμών;

- 5) Πόσο βοηθούν οι υλοποιούμενες παρεμβάσεις στη διαδικασία της κοινωνικής τους ένταξης και ενσωμάτωσης;

- 6) Κάνει χρήση η πλειοψηφία των δικαιούχων μεταναστών των παρεχόμενων υπηρεσιών;

- 7) Γνωρίζουν πώς να διεκδικήσουν τα δικαιώματά τους; – Υπάρχουν δυσκολίες;

- 8) Υπάρχουν διαφοροποιήσεις στις παροχές ανάμεσα στους μετανάστες με νομιμοποιητικά έγγραφα σε σχέση με άλλους μεταναστευτικούς πληθυσμούς (πολίτες Ε.Ε πρόσφυγες, και αιτούντες άσυλο, μετανάστες χωρίς νομιμοποιητικά έγγραφα, , κλπ);

- 9) Υπάρχουν διαφοροποιήσεις στις παροχές με τους Έλληνες;

- 10) Θα υπάρξουν στο μέλλον, άλλα εξειδικευμένα προγράμματα που πρόκειται να υλοποιηθούν σχετικά με την εξυπηρέτηση των αναγκών των μεταναστών;

11) Γενικά υπάρχουν άλλοι παράγοντες ή δυσκολίες που θέτουν σε κίνδυνο κοινωνικού αποκλεισμού τους μεταναστευτικούς πληθυσμούς με νομιμοποιητικά έγγραφα;

12) Τι περισσότερο μπορεί να γίνει;

ΠΡΟΣΘΕΤΕΣ ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

- Υπάρχει πιστεύετε έλλειμμα στην ενημέρωση; Γιατί οι μετανάστες εκφράζουν αρκετές δυσκολίες στη σωστή ενημέρωση για τα δικαιώματά τους; Που οφείλεται αυτό και πως θα μπορούσε να βελτιωθεί;

- Υπάρχει πρόβλημα στη συμπεριφορά των υπαλλήλων του δημοσίου γιατί οι μισοί σχεδόν από τους ερωτηθέντες μετανάστες κρίνουν ως κακή ή μέτρια τη συμπεριφορά τους απέναντί τους. Για ποιο λόγο συμβαίνει αυτό και πως μπορεί να αλλάξει;

- Από την έρευνά μας προκύπτει επίσης, ότι οι μετανάστες με νομιμοποιητικά έγγραφα, δεν νιώθουν τόσο ισότιμοι με τους Έλληνες και πιστεύουν πως το κράτος δεν παρέχει επαρκή προστασία στους αδύνατους και τους φτωχούς, μην προστατεύοντας αποτελεσματικά από τη

φτώχεια και τον κοινωνικό αποκλεισμό. Ποιοι παράγοντες συντελούν σε αυτό; Τι προσπάθειες πρέπει να γίνουν και προς ποια κατεύθυνση;

ΕΞΕΙΔΙΚΕΥΜΕΝΑ ΠΡΟΣΘΕΤΑ ΕΡΩΤΗΜΑΤΑ

1) Για τα περισσότερα εργασιακά θέματα, οι μετανάστες δείχνουν να αντιμετωπίζουν σημαντικές δυσκολίες (να βρουν εργασία, να ανοίξουν δική τους επιχείρηση, να λάβουν αποζημίωση μετά από απόλυση κλπ). Ποια είναι η άποψή σας;

2) Από την έρευνά μας προκύπτει ότι ένα μη αναμενόμενο σημαντικό ποσοστό μεταναστών με νομιμοποιητικά έγγραφα, έχει μία όχι και τόσο θετική γνώμη για τις Μ.Κ.Ο. και τους συλλόγους μεταναστών. Για ποιο λόγο συμβαίνει αυτό και πως μπορεί να αλλάξει;

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 2: ΠΡΟΣΘΕΤΟΙ ΠΙΝΑΚΕΣ ΚΑΙ ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΑ

Πίνακας 1 : Συχνότητα της απασχόλησης των μεταναστών, ανάλογα τον τόπο κατοικίας του

		ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ								Σύνολο
		Υπάλληλος	Ελεύθερος-η επαγγελματίας	Οικοδόμος/Εργάτης	Αγροτικές εργασίες	Φοιτητής-τρια	Οικιακή εργασία – μερ. Απασχ.	Ανεργος-η	Άλλο	
ΤΟΠΟΣ ΚΑΤΟΙΚΙΑΣ	Κορινθία	14	7	11	19	5	9	9	1	75
	Αρκαδία	10	2	8	11	2	3	3	2	41
	Αργολίδα	25	6	11	21	7	11	8	0	89
Total		49	15	30	51	14	23	20	3	205

Πίνακας 2 : Συχνότητα ανά ηλικιακή ομάδα των μεταναστών, ανάλογα με το αν έχουν υποβάλλει αίτηση για ελληνική ιθαγένεια

		ΑΙΤΗΣΗ ΓΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΙΘΑΓΕΝΕΙΑ		ΣΥΝΟΛΟ
		ΝΑΙ	ΟΧΙ	
ΗΛΙΚΙΑ	έως 29 ετών	30	36	66
	30-45 ετών	16	63	79
	άνω των 45 ετών	13	47	60
ΣΥΝΟΛΟ		59	146	205

Πίνακας 3: Συχνότητα, μέσος όρος και τυπική απόκλιση των απαντήσεων των μεταναστών ανά χώρα καταγωγής, (κατηγοριοποιημένη) που αφορούν στο βαθμό δυσκολίας σε σχέση με τα εργασιακά ζητήματα

		Συχνότητα	Μ.Ο	Τυπ. Απόκλιση
Εύρεση Εργασίας	ΑΛΒΑΝΙΑ	121	2.44	.948
	ΡΩΣΙΑ, ΟΥΚΡΑΝΙΑ, ΓΕΩΡΓΙΑ, ΜΟΛΔΑΒΙΑ	36	2.39	.994
	ΙΝΔΙΑ, ΠΑΚΙΣΤΑΝ	42	2.76	.906

	Total	199	2.50	.953
Εργασία ανάλογη των προσόντων	ΑΛΒΑΝΙΑ	121	2.62	1.010
	ΡΩΣΙΑ, ΟΥΚΡΑΝΙΑ, ΓΕΩΡΓΙΑ, ΜΟΛΔΑΒΙΑ	36	2.75	.937
	ΙΝΔΙΑ, ΠΑΚΙΣΤΑΝ	42	2.98	1.000
	Total	199	2.72	1.001
Δική σας εργασία	ΑΛΒΑΝΙΑ	121	2.88	1.045
	ΡΩΣΙΑ, ΟΥΚΡΑΝΙΑ, ΓΕΩΡΓΙΑ, ΜΟΛΔΑΒΙΑ	36	2.69	.980
	ΙΝΔΙΑ, ΠΑΚΙΣΤΑΝ	42	3.29	.891
	Total	199	2.93	1.018
Νόμιμο μισθό	ΑΛΒΑΝΙΑ	121	2.50	1.050
	ΡΩΣΙΑ, ΟΥΚΡΑΝΙΑ, ΓΕΩΡΓΙΑ, ΜΟΛΔΑΒΙΑ	36	2.44	.998
	ΙΝΔΙΑ, ΠΑΚΙΣΤΑΝ	42	2.69	1.024
	Total	199	2.53	1.034
Ασφάλιση	ΑΛΒΑΝΙΑ	121	2.43	1.007
	ΡΩΣΙΑ, ΟΥΚΡΑΝΙΑ, ΓΕΩΡΓΙΑ, ΜΟΛΔΑΒΙΑ	36	2.33	1.014
	ΙΝΔΙΑ, ΠΑΚΙΣΤΑΝ	42	2.71	.970
	Total	199	2.47	1.004
Κανονικό ωράριο	ΑΛΒΑΝΙΑ	121	2.52	1.034
	ΡΩΣΙΑ, ΟΥΚΡΑΝΙΑ, ΓΕΩΡΓΙΑ, ΜΟΛΔΑΒΙΑ	36	2.44	1.054
	ΙΝΔΙΑ, ΠΑΚΙΣΤΑΝ	42	2.74	.989
	Total	199	2.55	1.028
Απόλυση	ΑΛΒΑΝΙΑ	121	1.83	.882
	ΡΩΣΙΑ, ΟΥΚΡΑΝΙΑ, ΓΕΩΡΓΙΑ, ΜΟΛΔΑΒΙΑ	36	1.97	.910
	ΙΝΔΙΑ, ΠΑΚΙΣΤΑΝ	42	2.10	1.031
	Total	199	1.91	.922
Αποζημίωση	ΑΛΒΑΝΙΑ	119	2.58	1.116
	ΡΩΣΙΑ, ΟΥΚΡΑΝΙΑ, ΓΕΩΡΓΙΑ, ΜΟΛΔΑΒΙΑ	36	2.69	1.215
	ΙΝΔΙΑ, ΠΑΚΙΣΤΑΝ	41	2.80	.980
	Total	196	2.65	1.106
Καλές συνθήκες εργασίας	ΑΛΒΑΝΙΑ	121	2.36	.983
	ΡΩΣΙΑ, ΟΥΚΡΑΝΙΑ, ΓΕΩΡΓΙΑ, ΜΟΛΔΑΒΙΑ	36	2.03	.878
	ΙΝΔΙΑ, ΠΑΚΙΣΤΑΝ	42	2.45	.889
	Total	199	2.32	.952

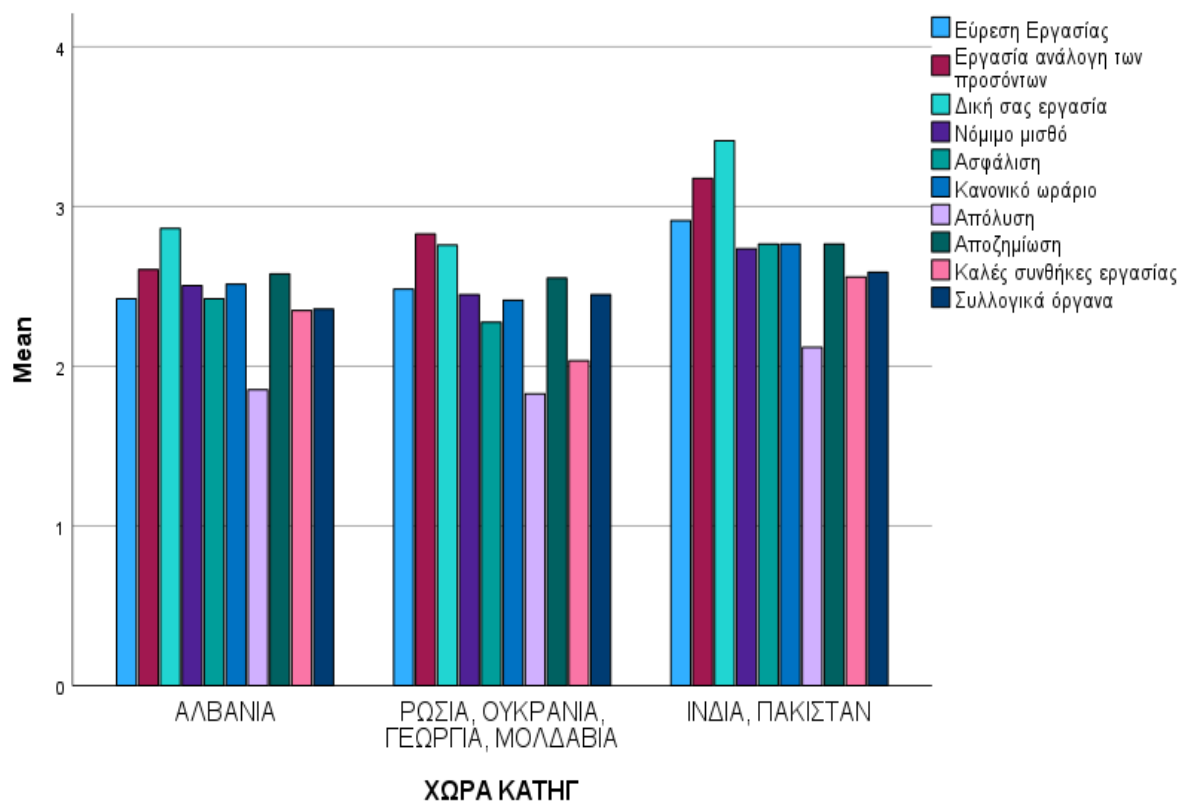

Συλλογικά όργανα	ΑΛΒΑΝΙΑ	110	2.37	1.099
	ΡΩΣΙΑ, ΟΥΚΡΑΝΙΑ, ΓΕΩΡΓΙΑ, ΜΟΛΔΑΒΙΑ	29	2.45	1.121
	ΙΝΔΙΑ, ΠΑΚΙΣΤΑΝ	35	2.57	1.119
	Total	174	2.43	1.103

Πίνακας 4: Ανάλυση διακύμανσης ANOVA των απαντήσεων, ανα εθνικότητα μετανάστη, (κατηγοριοποιημένες ομάδες) που αφορούν στο βαθμό δυσκολίας σε σχέση με τα εργασιακά ζητήματα, όπου υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφοροποίηση (Sig).

ANOVA						
		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Εύρεση Εργασίας	Between Groups	3.789	2	1.895	2.110	.124
	Within Groups	175.960	196	.898		
	Total	179.749	198			
Εργασία ανάλογη των προσόντων	Between Groups	4.003	2	2.001	2.019	.135
	Within Groups	194.239	196	.991		
	Total	198.241	198			
Δική σας εργασία	Between Groups	7.664	2	3.832	3.806	.024
	Within Groups	197.351	196	1.007		
	Total	205.015	198			
Νόμιμο μισθό	Between Groups	1.485	2	.742	.693	.501
	Within Groups	210.113	196	1.072		
	Total	211.598	198			
Ασφάλιση	Between Groups	3.374	2	1.687	1.685	.188
	Within Groups	196.224	196	1.001		
	Total	199.598	198			
Κανονικό ωράριο	Between Groups	1.990	2	.995	.941	.392
	Within Groups	207.206	196	1.057		
	Total	209.196	198			
Απόλυση	Between Groups	2.425	2	1.213	1.432	.241
	Within Groups	165.947	196	.847		
	Total	168.372	198			
Αποζημίωση	Between Groups	1.640	2	.820	.667	.514
	Within Groups	237.070	193	1.228		
	Total	238.709	195			

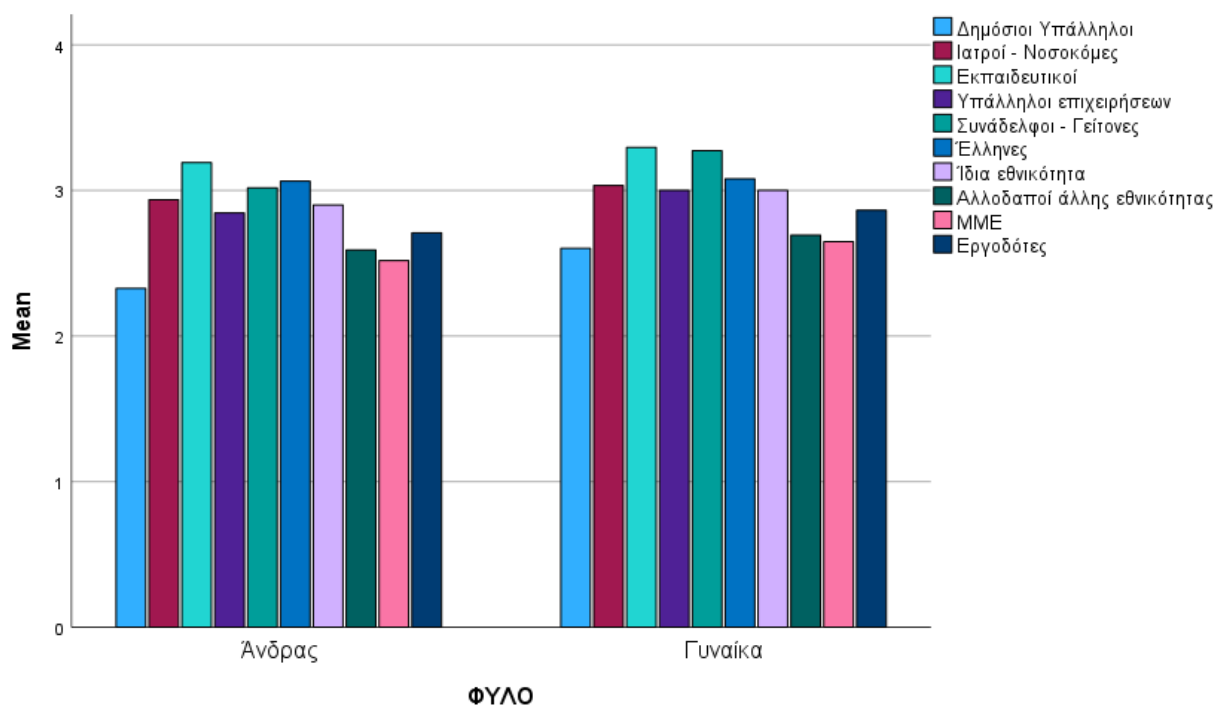
Καλές συνθήκες εργασίας	Between Groups	4.040	2	2.020	2.258	.107
	Within Groups	175.377	196	.895		
	Total	179.417	198			
Συλλογικά όργανα	Between Groups	1.067	2	.533	.435	.648
	Within Groups	209.462	171	1.225		
	Total	210.529	173			

Διάγραμμα 1: Μέσος όρος βαθμού δυσκολίας ανά χώρα καταγωγής των μεταναστών, που αφορούν στο βαθμό δυσκολίας σε σχέση με τα εργασιακά ζητήματα

Πίνακας 5: Συχνότητα, μέσος όρος και τυπική απόκλιση, ανα φύλο, των απαντήσεων, που αφορούν στην αξιολόγηση της συμπεριφορά απέναντί τους, διαφόρων κοινωνικών και συντεχνιακών ομάδων

	ΦΥΛΟ	N	M.O (Mean)	Τυπική απόκλιση (Std. Deviation)
Δημόσιοι Υπάλληλοι	Άνδρας	113	2.33	.725
	Γυναίκα	92	2.61	.784
Ιατροί - Νοσοκόμες	Άνδρας	113	2.92	.758
	Γυναίκα	92	3.04	.725
Εκπαιδευτικοί	Άνδρας	112	3.18	.674
	Γυναίκα	91	3.30	.658
Υπάλληλοι επιχειρήσεων	Άνδρας	111	2.84	.804
	Γυναίκα	91	2.98	.830
Συνάδελφοι - Γείτονες	Άνδρας	112	3.03	.832
	Γυναίκα	92	3.26	.739
Έλληνες	Άνδρας	113	3.06	.723
	Γυναίκα	92	3.09	.751
Ίδια εθνικότητα	Άνδρας	113	2.90	.812
	Γυναίκα	92	3.02	.825
Αλλοδαποί άλλης εθνικότητας	Άνδρας	113	2.58	.776
	Γυναίκα	92	2.68	.851
ΜΜΕ	Άνδρας	112	2.52	.759
	Γυναίκα	92	2.62	.888
Εργοδότες	Άνδρας	113	2.70	.755
	Γυναίκα	90	2.84	.833

Διάγραμμα 2: Μέσος όρος, ανα φύλο, των απαντήσεων τους σχετικά με την αξιολόγηση της συμπεριφορά απέναντί τους, διαφόρων κοινωνικών και συντεχνιακών ομάδων

Πίνακας 6: Συχνότητα, μέσος όρος και τυπική απόκλιση των απαντήσεων των μεταναστών που αφορούν στις δυσκολίες σχετικά με την οικογενειακή επανένωση τις καθημερινές συναλλαγές και επικοινωνία, την υγεία και την εκπαίδευση, ανάλογα την απασχόλησή του

		N	M.O (Mean)	Τυπική Απόκλιση (Std. Deviation)
Εύρεση κατοικίας	Υπάλληλος	49	1.78	.848
	Ελεύθερος-η επαγγελματίας	15	1.60	.632
	Οικοδόμος/Εργάτης	30	2.23	1.135
	Αγροτικές εργασίες	51	2.06	.759
	Φοιτητής-τρια	14	1.57	.852
	Οικιακή εργασία - μερική απασχοληση	23	2.17	1.154
	Ανεργος-η	20	1.80	.768
	Άλλο	3	1.33	.577
	Total	205	1.93	.907

Εκμάθηση ελληνικής γλώσσας	Υπάλληλος	49	1.96	1.060
	Ελεύθερος-η επαγγελματίας	15	1.60	.632
	Οικοδόμος/Εργάτης	30	2.43	1.104
	Αγροτικές εργασίες	51	2.22	.966
	Φοιτητής-τρια	14	1.07	.267
	Οικιακή εργασία - μερική απασχοληση	23	2.48	1.039
	Ανεργος-η	20	2.00	.918
	Άλλο	3	2.67	.577
	Total	205	2.08	1.016
Ένωση οικογένειας	Υπάλληλος	49	2.08	1.134
	Ελεύθερος-η επαγγελματίας	15	1.53	.743
	Οικοδόμος/Εργάτης	30	2.53	1.106
	Αγροτικές εργασίες	51	2.27	1.041
	Φοιτητής-τρια	14	1.36	.842
	Οικιακή εργασία - μερική απασχοληση	23	1.87	1.100
	Ανεργος-η	20	1.95	1.146
	Άλλο	3	2.67	1.528
	Total	205	2.08	1.100
Συχνή μετακίνηση στην πατρίδα	Υπάλληλος	49	2.20	1.190
	Ελεύθερος-η επαγγελματίας	15	2.33	1.291
	Οικοδόμος/Εργάτης	29	2.24	1.215
	Αγροτικές εργασίες	51	2.49	1.027
	Φοιτητής-τρια	14	2.07	1.141
	Οικιακή εργασία - μερική απασχοληση	23	1.83	1.072
	Ανεργος-η	20	2.25	1.293
	Άλλο	3	3.00	1.732
	Total	204	2.25	1.163
Επικοινωνία με Δημόσιες υπηρεσίες	Υπάλληλος	49	2.14	.979
	Ελεύθερος-η επαγγελματίας	15	1.87	.640
	Οικοδόμος/Εργάτης	30	2.50	.820
	Αγροτικές εργασίες	51	2.49	.925
	Φοιτητής-τρια	14	1.50	.855
	Οικιακή εργασία - μερική απασχοληση	23	2.17	.984

	Ανεργος-η	20	2.10	.968
	Άλλο	3	2.33	1.155
	Total	205	2.22	.942
Καθημερινές ανάγκες	Υπάλληλος	49	1.69	.918
	Ελεύθερος-η επαγγελματίας	15	1.47	.640
	Οικοδόμος/Εργάτης	30	2.23	1.073
	Αγροτικές εργασίες	51	2.22	.966
	Φοιτητής-τρια	14	1.21	.426
	Οικιακή εργασία - μερική απασχοληση	23	2.00	1.087
	Ανεργος-η	19	1.63	.761
	Άλλο	3	1.67	1.155
	Total	204	1.88	.965
Συναλλαγές με τράπεζες	Υπάλληλος	49	1.69	.940
	Ελεύθερος-η επαγγελματίας	15	1.53	.743
	Οικοδόμος/Εργάτης	30	2.23	1.165
	Αγροτικές εργασίες	51	2.12	1.013
	Φοιτητής-τρια	14	1.21	.426
	Οικιακή εργασία - μερική απασχοληση	23	2.22	1.166
	Ανεργος-η	20	1.75	.851
	Άλλο	3	2.33	.577
	Total	205	1.91	1.008
Εκπαίδευση – Κατάρτιση	Υπάλληλος	48	2.21	1.166
	Ελεύθερος-η επαγγελματίας	15	2.33	1.175
	Οικοδόμος/Εργάτης	30	2.80	1.095
	Αγροτικές εργασίες	50	2.60	1.010
	Φοιτητής-τρια	14	1.07	.267
	Οικιακή εργασία - μερική απασχοληση	23	2.61	1.438
	Ανεργος-η	20	2.10	1.021
	Άλλο	3	3.00	1.000
	Total	203	2.37	1.163
Παιδιά στην εκπαίδευση	Υπάλληλος	48	1.42	.821
	Ελεύθερος-η επαγγελματίας	15	1.27	.594
	Οικοδόμος/Εργάτης	30	2.13	1.196
	Αγροτικές εργασίες	51	1.92	1.017

	Φοιτητής-τρια	12	1.00	.000
	Οικιακή εργασία - μερική απασχοληση	23	1.70	.926
	Ανεργος-η	19	1.37	.831
	Άλλο	2	1.00	.000
	Total	200	1.64	.962
Παροχές υγείας	Υπάλληλος	49	1.98	.901
	Ελεύθερος-η επαγγελματίας	15	1.60	.737
	Οικοδόμος/Εργάτης	30	2.23	1.006
	Αγροτικές εργασίες	51	2.45	.901
	Φοιτητής-τρια	14	1.36	.497
	Οικιακή εργασία - μερική απασχοληση	23	2.17	1.029
	Ανεργος-η	20	2.20	.951
	Άλλο	3	1.67	.577
	Total	205	2.10	.942
Παροχές πρόνοιας	Υπάλληλος	49	2.00	1.021
	Ελεύθερος-η επαγγελματίας	15	2.07	1.100
	Οικοδόμος/Εργάτης	30	2.27	1.048
	Αγροτικές εργασίες	51	2.53	.987
	Φοιτητής-τρια	14	1.64	.745
	Οικιακή εργασία - μερική απασχοληση	23	2.35	1.027
	Ανεργος-η	20	2.35	1.089
	Άλλο	3	2.33	1.528
	Total	205	2.23	1.034
Κοινωνικές σχέσεις με Έλληνες	Υπάλληλος	49	1.59	.840
	Ελεύθερος-η επαγγελματίας	15	1.53	.640
	Οικοδόμος/Εργάτης	30	2.17	1.053
	Αγροτικές εργασίες	51	2.33	.909
	Φοιτητής-τρια	14	1.29	.611
	Οικιακή εργασία - μερική απασχοληση	23	2.04	1.107
	Ανεργος-η	20	1.55	.826
	Άλλο	3	1.33	.577
	Total	205	1.88	.955
Κοινωνικές	Υπάλληλος	49	1.76	.879

εκδηλώσεις	Ελεύθερος-η επαγγελματίας	15	1.53	.640
	Οικοδόμος/Εργάτης	30	2.37	1.066
	Αγροτικές εργασίες	51	2.47	.946
	Φοιτητής-τρια	14	1.36	.497
	Οικιακή εργασία - μερική απασχοληση	23	2.09	1.125
	Ανεργος-η	20	1.75	.786
	Άλλο	3	2.67	1.155
	Total	205	2.03	.980
Πολιτιστικές-Θρησκευτικές εκδηλώσ.	Υπάλληλος	49	1.67	.899
	Ελεύθερος-η επαγγελματίας	15	1.53	.640
	Οικοδόμος/Εργάτης	30	2.37	1.066
	Αγροτικές εργασίες	51	2.27	.961
	Φοιτητής-τρια	14	1.21	.426
	Οικιακή εργασία - μερική απασχοληση	22	2.09	1.151
	Ανεργος-η	20	1.75	.967
	Άλλο	3	2.00	1.732
	Total	204	1.94	1.001
Ενημέρωση για δικαιώματα	Υπάλληλος	49	2.29	.957
	Ελεύθερος-η επαγγελματίας	15	1.87	.743
	Οικοδόμος/Εργάτης	30	2.60	1.133
	Αγροτικές εργασίες	51	2.75	.977
	Φοιτητής-τρια	14	1.71	.914
	Οικιακή εργασία - μερική απασχοληση	23	2.83	.984
	Ανεργος-η	20	2.50	.946
	Άλλο	3	2.33	.577
	Total	205	2.46	1.012
Επικοινωνία με δίκτυα - οργανώσεις	Υπάλληλος	47	2.15	1.063
	Ελεύθερος-η επαγγελματίας	15	2.07	1.100
	Οικοδόμος/Εργάτης	30	2.67	1.155
	Αγροτικές εργασίες	50	2.44	1.072
	Φοιτητής-τρια	14	1.71	.825
	Οικιακή εργασία - μερική απασχοληση	21	2.90	.944
	Ανεργος-η	19	2.42	1.071

	Άλλο	3	2.33	.577
	Total	199	2.37	1.079

Πίνακας 7: Ανάλυση διακύμανσης ANOVA των απαντήσεων των μεταναστών που αφορούν στις δυσκολίες σχετικά με την οικογενειακή επανένωση τις καθημερινές συναλλαγές και επικοινωνία, την υγεία και την εκπαίδευση, ανάλογα την απασχόλησή του όπου υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφοροποίηση (Sig).

ANOVA

		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Εύρεση κατοικίας	Between Groups	10.982	7	1.569	1.970	.061
	Within Groups	156.920	197	.797		
	Total	167.902	204			
Εκμάθηση ελληνικής γλώσσας	Between Groups	27.904	7	3.986	4.295	<.001
	Within Groups	182.847	197	.928		
	Total	210.751	204			
Ένωση οικογένειας	Between Groups	22.281	7	3.183	2.794	.009
	Within Groups	224.470	197	1.139		
	Total	246.751	204			
Συχνή μετακίνηση στην πατρίδα	Between Groups	9.414	7	1.345	.993	.437
	Within Groups	265.331	196	1.354		
	Total	274.745	203			
Επικοινωνία με Δημόσιες υπηρεσίες	Between Groups	15.873	7	2.268	2.703	.011
	Within Groups	165.249	197	.839		
	Total	181.122	204			
Καθημερινές ανάγκες	Between Groups	21.596	7	3.085	3.608	.001
	Within Groups	167.580	196	.855		
	Total	189.176	203			

Συναλλαγές με τράπεζες	Between Groups	19.750	7	2.821	2.965	.006
	Within Groups	187.489	197	.952		
	Total	207.239	204			
Εκπαίδευση - Κατάρτιση	Between Groups	37.034	7	5.291	4.367	<.001
	Within Groups	236.257	195	1.212		
	Total	273.291	202			
Παιδιά στην εκπαίδευση	Between Groups	23.036	7	3.291	3.924	<.001
	Within Groups	161.044	192	.839		
	Total	184.080	199			
Παροχές υγείας	Between Groups	19.890	7	2.841	3.478	.002
	Within Groups	160.959	197	.817		
	Total	180.849	204			
Παροχές πρόνοιας	Between Groups	13.070	7	1.867	1.793	.091
	Within Groups	205.154	197	1.041		
	Total	218.224	204			
Κοινωνικές σχέσεις με Έλληνες	Between Groups	27.451	7	3.922	4.874	<.001
	Within Groups	158.500	197	.805		
	Total	185.951	204			
Κοινωνικές εκδηλώσεις	Between Groups	29.900	7	4.271	5.071	<.001
	Within Groups	165.924	197	.842		
	Total	195.824	204			
Πολιτιστικές-Θρησκευτικές εκδηλώσ.	Between Groups	25.736	7	3.677	4.059	<.001
	Within Groups	177.558	196	.906		
	Total	203.294	203			

Ενημέρωση για δικαιώματα	Between Groups	22.450	7	3.207	3.389	.002
	Within Groups	186.448	197	.946		
	Total	208.898	204			
Επικοινωνία με δίκτυα - οργανώσεις	Between Groups	18.640	7	2.663	2.401	.022
	Within Groups	211.842	191	1.109		
	Total	230.482	198			